

Csáky S. Piroska

A kötet megjelenését a Magyar Köztársaság Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, a Tartományi Oktatási és Művelődési Titkárság, valamint Újvidék város önkormányzata támogatta

© Csáky S. Piroska, 2005

Forum Könyvkiadó

TARTALOM

A KUTATÓ MŰHELYÉBŐL

Sajtószabadságról nézetei egy rabnak	9
Jókai Mór százkötetes nemzeti díszkiadása (1894–1898)	20
Sajtó és művelődéstörténet	30
Sajtótörténeti visszapillantás	42
Kosztolányi a Hídban	48
A Sinkó-életmű recepciója a magyar, a délszláv és az európai irodalomban	59
Herczeg Ferenc a vajdasági köztudatban	67
Az Országos Széchényi Könyvtár és a Magyar Tanszék könyvtára	76

AZ OKTATÓ MŰHELYÉBŐL

A kutatás színtere a könyvtár	89
Alkotás és könyvkiadás	96
Tematikus olvasótáborok	105
Szubjektív gondolatok három tételben	114
Hagyományos, vagy digitális dokumentumok?	124
Az új évezred kihívásai a könyvtárban és az iskolában	131
Gondolatok olvasóról, olvasásról, olvasmányról	141

EMLÉKEK ÖSVÉNYÉN

Ki is volt Sinkó Ervin?	153
Élmény, szerep, hivatás (B. Szabó György, a tanár, ahogyan láttam)	158
A sokoldalú tanár (Matijevics Lajosról)	166

ÉRTÉKEINKBŐL

Folyóirataink nyomában	173
Legújabb dokumentumainkból	177
A magyarság ezer éve	181
Száz éve született Csuka Zoltán és Németh László	184
A Tanárnő	188
Kalangya	191
Szenteleky, az ember és az író	195

EGYÉB ALKALMI ÍRÁSOK

Hetvenéves a Híd	201
A hitelesség igényével (A Szenteleky-díjas Németh Ferencről)	205
Könyvtáratatás Moravicán	209
A megismerés útján	211
Penavin Olga hagyatékáról	218

KÖNYVEKRŐL

Új korszak, új szemlélet (Könyvtárosok kézikönyve 1–5. kötet)	223
Egy kiadvány tanulságai (Tószegi Zsuzsanna: Multimédia a könyvtárban)	253
Kitartó művelődéstörténész (Id. Szinnyi József emlékezete)	260

EPILOGUS HELYETT

Vallomásféle	267
Adalék az írásokhoz	271

Csáky S. Piroska

KÖNYVEK VILÁGÁBAN

Forum Könyvkiadó

Újvidék

2005

A kiadásért Bordás Győző főszerkesztő felel

Recenzens: Bori Imre

Szerkesztő: Serer Lenke

Műszaki szerkesztő: Csernik Előd

A fedőlapot Csernik Előd tervezte

Korrektor: Buzás Márta

Példányszám: 400

Készült a Temerini Újság nyomdájában, Temerinben, 2005-ben

„. . . csak a Könyv kapcsol mutat a jövőbe . . .”

Babits Mihály

SAJTÓSZABADSÁGRÓL NÉZETEI EGY RABNAK

Táncsics Mihály neve és szerepe az 1848-as forradalomban jól ismert. Műveinek egy része is, bár a mai olvasó már nem azzal a céllal veszi a kezébe írásait, mint kortársai, akik vagy lelkesültek egyszerű nyelven megírt, de kíméletlenül éles, bíráló (néha elfogult) szövegei iránt, vagy elítélték, és a lázadót, lázítót látták csupán a szerzőben. A mai olvasó számára *Életpályám*¹ címen kiadott visszaemlékezései, a 19. század egyszerű közvetlenségével megírt korrajza jelenthet olvasmányélményt. Mi mégis egy másik könyvére szeretnénk a figyelmet irányítani, mivel ez a műve szorosan kapcsolódik az 1848-as eseményekhez. Ez volt bebörtönzésének előzménye. Címe: *Sajtószabadságról nézetei egy rabnak*. Párisban jelent meg, Amyotnál, 1844-ben – áll az impresszumban. Valójában Lipcsében látott napvilágot, csupán a nyomdász óvatossága miatt került téves impresszum a könyvre. A mű megírásának és megjelentetésének körülményeit a szerző így indokolta meg: „A hazai censurával oly sok bajlódásom lévén, arra határoztam el magam, hogy oly munkát írok, melynél gondolataimnak szabaddabb röptőt engedek, melyet aztán majd vagy censuráltatás nélkül itthon, vagy külföldön nyomtatok ki . . . Kinyomatását megkíséreltem Pozsonyban, Szegeden, de nem boldogultam vele; tehát külföldön nyomattam.”

„Habent sua fata libelli” – a könyveknek sorsa van. Ennek a könyvnek is valószínűleg. A nyolcvanhárom lapos fűzött könyv 1962-ben került az újvidéki Magyar Tanszék könyvtárába, a véletlennek köszönhetően, mivel egy vajdasági könyvtár akkori igazgatója kiselejtezte az állományból, az olvasók számára elavultnak, fölös példánynak nyilvánítva. Természetesen a tanszék könyv-

¹ Táncsics Mihály: *Életpályám*. – Budapest : Magvető, 1978

tárában sem a kölcsönzési állományban kapott helyet, hanem a féltve őrzött, régi és ritka könyvek gyűjteményében. Sajnos, nem sikerült megfejteti a talányt: hogyan került a mű ide, Délvidékre, mivel könyvárus forgalomban nem lehetett hozzájutni, vagy csak nagyon nehezen. Táncsics *Életpályám* című művében írta: „»A Sajtószabadságrul« szóló munkám a könyvárusoknál rejtve megmaradt példányait nagy veszedelem nélkül nem lehetett árulni, csak igen megbízott emberünknek adhattunk egy-egy példányt.”² Ismert tény, hogy Táncsics az 1831. évi kolerajárvány után Szalmásy Miksa négy fia mellett nevelősködött Ómoravicán, tehát vidékünkön élt, de azt is tudjuk, hogy egy év után nem a legjobb viszonyban váltak el egymástól, ezért nem valószínű, hogy a szerző hozzájuk is eljuttatott egy példányt ebből a művéből több mint tíz év után.

A megjelentetett mű nem érte volna el a célját, azt, hogy a röpirat írójának véleménye eljusson minél több emberhez, ha a szerző megelégedett volna a ténnyel, hogy művét a hatóság betiltotta, hogy szerzője bujdosni kényszerült. S bár Táncsicsnak szüksége lett volna a könyv árára is, mert abban az időben elég szűkösen élt, ő mégis nagyobb célt akart elérni munkájával. Nevezetesen „azt, hogy az akkor éppen országgyűlésen együttlevő ts. karok és rendek merészkedének már egyszer valahára a sajtóra nézve intézkedni, a censurát, mely törvénytelenül lépett életbe eltörölni”.³

Művét maga Táncsics vitte fel Pozsonyba annyi példányban, ahány követ volt, „és egy ismeretlen kéz által (természetesen jó fizetés mellett) a követek tábláján aképp osztatám ki, hogy mindenik követnek egy példány okvetlenül kezébe jusson” – jegyezte fel önéletrajzában.⁴

A könyv nagy feltűnést keltett, de nem érte el célját, az országgyűlés ülésén nem került szóba. „Nem találtatott egyetlen egy ember, ki erre nézve merész kezdeménnyel lépett volna fel. Mit egyébiránt nem is lehetett csodálni, mert az akkori táblabíró követek még nem érezték a sajtószabadság szükségét, üdvös voltát” – írta több mint harminc évvel a könyv megjelenése után. A terjesztésnek ez a módja elég szokatlan, s nem veszélytelen. Ám Táncsics olyan jól megszervezte a könyv szétosztását, hogy a hatóság semmi nyomra nem bukkant, amelynek alapján kideríthette

² I. m. 172.

³ I. m. 173.

⁴ I. m. 173.

volna a szerző kilétét. Táncsics véleménye szerint nem is nagyon kutatott utána, mert szerinte „a kormány . . . azt gondolta, hogy e dolgot valamely hatalmas kéz intézte, tehát jobb komolyan nem kutatni, mert majd oly dolgok jöhetnek napfényre, miket nem óhajtana; ugyanis azt föl nem tette, hogy vagyontalan ember oszthatott volna ki annyi könyvet ingyen, ahány követ az országgyűlésen van”.⁵

Táncsics munkája nem érte el ugyan a célját, a szabad sajtó kérdése nem került az országgyűlés elé, szerzője mégis erkölcsi sikernek könyvelhette el, hogy művét „lelkesülve” olvasták, akikhez el tudta juttatni, beszéltek róla, s a fiatalok azt állították, hogy „ilyen felséges magyar könyvet” még nem olvastak.

Mekkora érdeklődés volt az említett mű iránt, tanúsítja az a tény is, hogy Táncsics tudta nélkül újra kinyomtatták Hamburgban, de a címlapra ezúttal is téves kiadáshelyet írtak: Londont tettek, de „az csak szemfényvesztés” volt. Hoffmann, a nyomdász, nem tudott magyarul, és csupán ismerőseinek dicsérete alapján vállalta a kiadását – anyagi hasznot remélve, hiszen „nagyon tiltott, a kormány által kártékonynak hirdetett”⁶ mű volt. Ismerőseinek dicsérete ellenére, Hoffmann-nak nem volt a könyvön anyagi haszna, „mert erősen nyomozták, ahol rábukkantak, mindenütt lefoglalták, elkobozták, tehát nem lehetett elárúsítani, úgy, mint kívánta-tott volna”.⁷ Pedig keresték a művet. Erről tanúskodik Wesselényi Miklóssal való megismerkedése is. Ezt a találkozást Táncsics így írta le: „Kossuth . . . bemutatott, s mondá Wesselényi, hogy a »Sajtószabadság« című munkám után lelkemet régen ismeri; mert bár nevem nem állott a könyv címén, de köztudomású dolog volt, hogy én írtam, és sajnálkozását nyilvánítá, hogy a könyvnek nyomtatott példányát semmiképen nem bírta megszerezni, hanem úgy kellett leíratnia.”⁸

E mű megírásának előzménye egy tíz évvel előbb írt százhat oldalas kézirat volt, amelyet 1834-ben adott át a Helytartótanács cenzorának, hogy a nyomtatáshoz szükséges engedélyt megkapja. Ez volt Táncsicsnak az első politikai vonatkozású írása, amelynek címe keveset árul el tartalmáról: *Buda-Pesti levelek* címen írt a cenzúráról, a sajtószabadságról. Ezt megelőzően főleg nyelvészeti

⁵ I. m. 173.

⁶ I. m. 216.

⁷ I. m. 217.

⁸ I. m. 200.

jellegű írásai láttak napvilágot, amelyek ismertté tették nevét. A *Magyar és német beszélgetések* című munkáját utólag tiltotta be a cenzúra, és elkobozta a könyvkereskedésekben fellelhető összes példányt, mivel példamondatait károsnak minősítették. Táncsics elkeseredésében megírta a *Buda-Pesti leveleket*, amelyben a cenzúra létjogosultságát vizsgálta. Vörös Antal *Táncsics Mihály kiadatlan cikke a sajtószabadságról és a cenzúráról* című tanulmányában⁹ rámutatott arra, hogy a Táncsicsot ért sérelem nem holmi egyéni ügy volt, hanem nemzeti sérelem, hisz a reformeszmék térhódításának, de az általános műveltség terjedésének is egyik legfőbb akadályát mindenki a cenzúra működésében látta, amely a „szellemi mérgezés” legveszedelmesebb eszközét, a minden olvasni tudó számára hozzáférhető információhordozókat, a könyveket és az időszaki kiadványokat tartotta felügyelete alatt.

A sajtószabadság eszméje már az 1790-es években felvetődött, de hamarosan feledésbe merültek ezek a kezdeményezések. A reformkorszak idején, az 1830-as években előről kellett kezdeni a küzdelmet a szabad sajtóért. A *magyar sajtó története*¹⁰ szerint a cenzúra apparátusát a bécsi udvar tartotta a kezében. Szellemét a kicsinyes és szűklátókörűség jellemezte. Az új élnkülés első jelére, 1831. április 15-én I. Ferenc külön meghagyta a magyar kancellárnak, hogy minden eszközzel gátolja a politikai cikkek megjelenését. A feudális nemesség persze sérelmesnek tartotta, hogy a cenzúra az ő beleszólása nélkül, az udvar utasítása szerint, pusztán fejedelmi jogkörben működik, amire a hazai törvényekben jogalap sem volt található. Ez ellen tehát időnként tiltakozott, és ragaszkodott saját véleménye nyilvános kimondásának jogához. És ahhoz is, hogy ez a jog csak őt illesse meg, és hogy az országon, a rendi társadalmon belül más, új erők se a politikában, se a sajtóban szóhoz ne jussanak. Valójában a cenzúrát nem eltörölni szerette volna, hanem az udvar kezéből kivenni, és saját rendi hatáskörébe vonni. Az ügynevezett előzetes cenzúrát tartották volna elfogadhatónak, aminek azonban semmilyen törvényes alapja nem volt Magyarországon. Széchenyi viszont úgy képzelte el a szabad sajtót, hogy a szerzőt utólagosan lehessen felelősségre vonni.

1830-ban Dessewffy József írt a cenzúráról és a sajtószabadságról, s a sajtószabadság mellett foglalt állást. Az eredetileg latinul

⁹ *Történelmi Szemle*, 1958, 1–2., 55–74.

¹⁰ *A magyar sajtó története I. 1705–1848*. Szerkesztette Kókay György. – Budapest : Akadémiai Kiadó, 1979. 369.

írt szöveget németül adták ki 1831-ben Lipcsében, de kézirata magyar fordításban is elterjedt az országban. Dessewffy szerint a szabad sajtó kérdése mélyen érinti a társadalmi szabadságot, az államok értelmi, erkölcsi és műveltségi fejlődését. Felveti a kérdést: megelőzni kell-e a sajtóvétségeket, vagy büntetni? És egyáltalán, minek alapján lehet felismerni, hogy valamely nézet veszélyes? Szerinte a cenzúra erőszakot gyakorol a szerzőn, mert nem bírói ítélet, hanem önkény dönt róla. Művében ismertette a magyarországi törvényeket, és ezek alapján állította, hogy az országgyűlések soha nem tekintették a cenzúrát királyi jognak. Ez a munka számos reagálást, főleg támadást váltott ki. Íme néhány mű, amely azt igyekszik bizonyítani, hogy a népek boldogulása nem a sajtószabadságtól függ, hiszen tökéletes sajtószabadság sehol a világon még nem volt:

1. *Sajtószabadság*, 1831. (Valószínűleg Ponori Thewrewk József írta, azt állítva, hogy a korlátlan szabadság megvalósíthatatlan, a cenzúra ellenzői csak „a magok innye szerint való cenzorokat” akarnak.)

2. *A sajtó szabadsága* (Paul Kis. – Bécs, 1832)

3. *Sajtószabadság és censura* (Ponori Thewrewk József. – Pozsony, 1833)

4. *Hazafiúi elmékedések* (Ponori Thewrewk József. – Pozsony, 1833)

A sajtó körüli vitával egy időben az országgyűlés is foglalkozott a sajtószabadság kérdésével. Az 1833. január 10-i ülésen az alsótábla elfogadta, a főrendek elvetették a cenzúra megszüntetését, pontosabban a kérdés lekerült a tárgyalások napirendjéről.

Táncsics ebben az időben nemcsak egyéni sérelemnek tekintette tehát a cenzúra meglétét és működését, hanem az egész nemzetre nehezedő problémának. Ekkor írta meg említett kiadatlan művét, amelyben még ő sem jutott el a teljes sajtószabadság gondolatáig, bár Vörös Antal véleménye szerint egy pillanatra sem kételkedhetünk abban, hogy Táncsics szíve mélyén már ekkor a teljes sajtószabadságra vágyott, követelését mégis így fogalmazta meg: „Egyetlen és igazságos óhajtásunk tehát most még csak az lehet, hogy a cenzor felvilágosodott, nemeslelkű, s igazságszerető, s a nemzetnek . . . méltó tagja . . . legyen. Ne töröljön le önkénye szerint minden kitélt, mingyárt első pillanatra, melynek mind a hazára, mind a fejedelemre nézve talán jó következése lehet. Ne dugja be azon kis érnek a száját, melyen bár lassankint, sok igazság

csurdogál le . . .”¹¹ Ebben az időben nemcsak Táncsics vélekedett így. Kölcsy is úgy gondolta, hogy még nem ért meg a helyzet a sajtószabadságra, „és az éretlenül szakasztott gyümölcs vajmi fanyars vajmi romlandó”!¹² Ebben az időben Táncsics még a politikai vezető réteg hatása alatt állt, nem volt olyan radikális demokrata, mint tíz évvel később, nem tartotta szükségesnek a teljes sajtószabadságot. Ekkor még erősen hatott rá Széchenyi, és hitt a bécsi udvar reformtámogatásában. Kimondta azért, hogy a sajtószabadság üdvös, mikor már nemcsak követelik, hanem azzal élni is tudnak. Elfogadja, hogy a cenzúra a legjobb szándékból állíttatott fel: „abból tudniillik, hogy a morált megvesztegető, a Státust felforgató, a religiót tipró iratok megjelenhetését akadályozza . . .” De azt is tudja, hogy visszaélések történhetnek és történnek is. Egyébként, hogyan lehet megmagyarázni, hogy „egyik censor elveti azt, mit a másik megenged, és kitörüli azt, mit a másik meghagy”.¹³ Illúzióit azonban szétfoszlatta kéziratának sorsa: a cenzúra sorozatosan megtagadta a kiadásukhoz szükséges engedélyt.

Táncsics szemléletének másik hibája is volt. Ez nacionalizmusában nyilvánult meg. Erősen hatott rá a köznemesség nacionalizmusa, a magyarosítás. Ezekről a hibákról nem mentesek későbbi írásai sem. S ezáltal nem a békét szolgálta, hanem az ellentétet mélyítette el . . . Érvei, amelyeket a cenzúra mellett felsorakoztatott, nem voltak elég meggyőzőek a Helytartótanács cenzora számára, akinek engedélyezni kellett volna a mű kinyomtatását. Az 1834. december 8-án kelt jelentésében a cenzor úgy értékelte, hogy mint romboló elveknek és gonosz szándékoknak szüleményét a kinyomtatástól el kell tiltani, és a könyvvizsgáló hivatalnál kell szigorúan őrizni.¹⁴

Táncsics véleménye a cenzúráról és a sajtószabadságról a későbbi években megváltozott. Híres röpirata, a *Sajtószabadságról nézetei egy rabnak* már a teljes sajtószabadság mellett szállt síkra. Ezt az írását műfajilag röpiratnak tekintjük. Ahogyan a *Végszó*ból kiderül, mindössze tizenöt nap alatt írta meg munkáját. Itt mondja el Táncsics azt is, hogy valójában csupán két törvényt kellene hozni az országgyűlésen: 1. „Magyar hazánkban magyar

¹¹ Vörös Antal: i. m. 62.

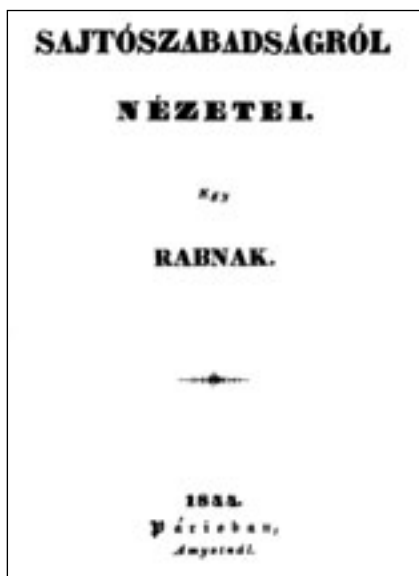
¹² Kölcsy Ferenc: *Összes művei*. – Budapest : Franklin Társulat, é. n. 1253.

¹³ Vörös Antal: i. m. 65.

¹⁴ Vörös Antal: i. m. 72.

nyelvű minden polgárra nézve a' sajtó örökre tökéletesen szabad.” Másik törvény: „Magyarországban minden ember egyenlő jogú és egyenlően szabad.” Utána elégethetik a corpus jurist. Később a szabad sajtó megmondja, milyen törvények kellenek még, s szükséges lesz-e több törvény. „Így nem emelkedik hazánk hirtelen valami divatvirágzásra igaz, de ne is kívánjatok virágzást, mielőtt még a' fának magva el sincs ültetve . . . Alapot kell előbb vetni. Pedig más tartós alap a' szabadságon kívül nem létezhet.”

Mi készítette Táncsics Mihályt a röpirat megírására? 1843. április 10-én, a pesti választások egyik frázisán háborodott fel, a követek eskütételén, miszerint: „a' nemzet szabadságát védelmeznünk fogjuk” – mondták az újonnan megválasztott követek. Táncsics ezt szatírának nevezte. „Hát van a' magyarnak szabadsága? . . . Elhatározám megmutatni, hogy a' magyarnak szabadsága nem csak nincs, de még a' szabadság' eszméje sem szülemlett meg; mert midőn éj van, nappal nem lehet: a' censura éj, a' szabad sajtó – nap” – írta az előszóban.

Táncsics Mihály könyvének fedőlapja

A *Bevezetés*ben egy ma is időszerű gondolatot fejtett ki, azt, hogy abban az időben majd mindenütt a politika van napirenden, s minden egyéb háttérbe szorul. Ezt helyesli, hiszen minden „nép” életének egyik leggyönyörűbb szaka, melyben elveszett szabad-

ságát visszanyerni küzd, de éppen ez tanúsítja, hogy jelenleg szabadsága nincs, hanem csak lesz, ha lesz. Mondják, a' szabadságért küzdeni szép dicső . . . de a szabadságot élvezni még dicsőbb." A kort, amelyben él, az átalakulás korának nevezte. Az átalakulás az egész történelem folyamán tart, azzal, hogy „néha az átalakulás kissé nagyobb zajjal jár”. Néha a fejlődést akadályozzák, „de azért fejlődni meg nem szünik, hanem más irányt vesz”.

Kitért a cenzúra történetére is a továbbiakban. „Az őskorban nem létezett censura. Gondolatot, érzést, tapasztalást szabadon költött az ember nem egész a' 15dik század elejéig . . .” A magyarországi cenzúrarendelettel kapcsolatban ismertette Dessewffy négy pontból álló sajtótörvény-javaslatát (amely nem lépett életbe):

„1. Nem szabad olly munkát kinyomni, melly a' keresztyén vallást sértené.

2. Melly Ő felsége' személyét sértené vagy a' nemzet' alkotmányát s' az igazgatást megtámadná.

3. Melly a' jó erkölcsöt rontaná.

4. Gyalázó és becstelenítő könyveket.”

(Ezek a rendelkezések benne vannak a későbbi sajtótörvényekben is, tehát nem kell őket különleges újításnak tekinteni.)

Táncsics jellegzetes, éles szókimondással mondta el véleményét arról, hogy az 1790-ben megindított lapok hogyan szűntek meg egyetlen rendelet alapján, melyeket a kormány csak addig tartott fenn, amíg hasznosnak tartotta őket. „Ez megint tanúsítja, hogy a' magyarnak szabadsága nincs”, pedig a népek szabadságuktól és jogaiktól megfosztottan nem fejlődhetnek azzá, amivé kellene: „morális nagy nemzetekké, hanem nyomorult kalmárokká, kik előtt semmi szép, dicső nincs, csak az önhaszon. Ez politika, s' elromlott korunk' szelleme”.

Köztudott dolognak tartotta az ember kommunikációs igényét, a közlési vágyat. „E' vágy hozá létre a' sajtót. Legyen az embernek indító oka önhaszon vagy akármilyen, mindegy, de közölnie kell, mert természetében van . . . Hogy közlekedni az embert természete ösztönzi, tanusítják e' sorok is, mellyek minden censurának dacára napvilágra jönnek, sőt ha censura helyett szabad sajtó létezne, talán soha sem születtek volna.” A röpirat szerzője előre látta ugyan munkájának következményét, belső indítéka azonban erősebb volt mint a félelem, vagy a józan ész sugallata, ezt igazolják fenti sorai is.

A cenzúrát Táncsics a legnagyobb bűnnek tartotta, s több külföldi szerzőt idézett, akik a sajtószabadság mellett, a cenzúra ellen

emelték fel szavukat. Következtetése: „A’ censura nem egyes embert öl, hanem az egész emberiség’ lelkét öli, legalább szándékozik ölni, de testileg is milliókat öl, mert ki képes fölszámlálni, hány ember lett a’ censura által elnyomott jog, és szabadság nélkül nyomor’ áldozatja?!” Arról a kérdésről, hogy lehet-e a cenzúra üdvös, úgy vélekedett, hogy erről nem is érdemes beszélni, mert ha egyik ember véleménye jó, a másiké meg rossz, akkor megvan a vélemények közötti egyensúly, de ezt nem a cenzornak kell megállapítania. „Hogy a’ vélemény, mit nem csak a’ censor, hanem sok más is rossznak tart, valóban rossz-e, nem tudhatni meg, csak akkor volna az rossz, ha a’ társaságnak minden értelmes tagjai annak tartanák . . . Ha az emberi társaság magának oktanul censura által eszt meg nem köti, hanem szabadon fejlődik, nem lesz ok félni a’ veszedelmes könyvektől, mert a’ kifejlődött, kiművelt emberi ész csak jó könyveket szül, és ha mégis találta egy két gyarló, azokon csak sajnálkozni fog a társaság.” Táncsics szerint a józan ész nem tarthatja veszedelmesnek a szabad sajtót, de az eddigi törvényeket nem a józan ész sugallta, hanem különféle érdekek – épp úgy, mint „a’ vallásnak legtöbb czikkelyét szinte nem Isten és józan ész súgta, hanem bigótság, vakbuzgalom és önérdekek”. Nem hiszi, hogy a könyvek kinyomtatására privilégiumot kell adni kiváltságosoknak, hogy engedélyt kell kérni a megjelentetésükre. Felháborodik azokon, akik csupán atyai gondoskodásból azt állítják, hogy „még nem értek meg az emberek arra, hogy jogokat és szabadságot adjunk nekik, azzal még most visszaélnének . . .” – idézi őket, jöllehet tíz évvel azelőtt még ő is mérsékeltebb volt, és nem követelte a teljes sajtószabadságot.

A sajtószabadságot egyesek iszonyú szörnyetegnek, százfejű sárkánynak tekintik, s gondoskodnak róla, hogy be ne dugja a fejét Magyarországra. Táncsics sorra veszi mindazokat, akik éberen őrködnek a rendszabályok felett, kezdve a falusi kisbírótól, bírákon, városi poroszlókon és urasági hajdúkon, tisztviselőkön keresztül a fejedelemig. A fejedelmet a nép szimbólumának tartotta, ezért javasolta többek között, hogy a lakhelyét helyezze át Bécsből Budapestre, tanuljon meg magyarul, és úgy szóljon a néphez. Ez biztos nagyobb népszerűséget eredményez számára, szavának nagyobb hitele lesz. Tudatában van annak, hogy egyesek tiszteletlenséggel vádolhatják a hangnemért, ahogyan a királyról szólt, mert „némelyek a’ király’ személyét szentnek, sérthetetlennek tartják, de ez csupa hízélgés. Én szentnek senkit sem ismerek az embe-

rek közül; szent csak az Isten magosságában. Hogy sérthetlen volna, azt is tagadom, mert számtalan példák bizonyítják, hogy a' Felség éppen úgy sérthető, s' gyakran halálra is sértett, mint akár-melly más ember" – írta.

Azt is állította, hogy nem kell félni a szabad sajtótól, mert az „minden általa történt hibát meg is orvosol . . . Minden könyv vagy jó, vagy rossz. Ha jó, természetesen jót okoz . . . Akármilyen legyen a' könyv, az olvasót soha boldogtalanná nem teszi, nem teheti. Mert ha jó, épül belőle az olvasó, tökéletesedik, fölvilágosodik: ha pedig olyan, hogy a' benfoglalt tanokat az olvasó nem fogadja el, megint csak használt, mert az olvasónak ítélőtehetségét táplálta, erősítette . . .”

A továbbiakban azt bizonygatta, hogy a szabad sajtó nem vét-het, mert általában ott emeli fel a hangját, ahol már a visszaélés, a véték megtörtént. S ha támad is valakit, állítása vagy igaz, vagy nem igaz. „Ha igaz, nem vét, nem sért, csak az igazat mondja ki: ha nem igaz a' mit valakiről állít, nem azt sérti kit megtámadott, hanem magát teszi csúffá.” Állítását hosszan bizonygatta, míg az utolsó fejezetben kimondta azt is, hogy ahol a sajtó szabad, nincs szükség sajtótörvényre, hiszen „mi lehetne célja a' sajtó törvény-nek: ez, hogy az író se egyes embert, se társaságot, se Istent ne sért-sen, vagy ha sértett, vétkeért lakoljon, más célját nem képzelhe-tem . . .” S mivel vagy igaz, amit az író egyes emberről állít, vagy nem, s ha igaz, nem sérthet, mondja Táncsics, „mert mire való vol-na a' természetben az igazság, ha azt ki nem mondanók? És kinek kell azt szemébe mondani, ha nem az embernek?” A sajtótörvény-nek tehát nem lehet az a célja, hogy a gondolatot gátolja, ha ezt tenné, akkor az emberiség maga magát megkötné, „hogya tovább ne mehessen”, ne fejlődhesen. „A' sajtótörvény vagy arra szolgál-na, hogy a' gondolat' közlését eleve meggátolja, vagy arra, hogy a' már közlött gondolat' vétkes eredményeért az író-t megbüntesse. Itt semmi közép, vagy valami harmadik nem képzelhető.” Érvek-kei támasztotta alá állítását, hogy végül kimondja: „józan eszű” polgári társadalomban nincs helye sajtótörvénynek, vagy ha még-is készítenek, akkor abban csupán az állhat: „A' sajtó tökéletesen szabad, ezenkívül más törvény rája nézve nem létezhet?” Miért kérdőjelezte meg állítását Táncsics, csak találgathatjuk. Lehet sajtóhiba is, vagy bizonytalanságát fejezi ki? Az iránti kételyét, hogy ez egyáltalán megvalósítható-e Magyarországon, esetleg bárhol? A bizonytalanság ilyen jellegű írásokban nem jellemző rá.

Inkább a radikális szellem tűnik szembe. Az a radikalizmus, ami miatt még a reformkor ellenzéki politikusai is túl merészeknek ítélték munkáit. Valószínű, írásmódjának ez a jellemvonása volt az oka annak, hogy szinte egész életében folyamatos harcban állt a cenzúrával. Magyarországon betiltották könyveit, vagy nem is kapott engedélyt a kinyomtatásukra, ezért ment leginkább külföldre, hogy Németországban, Párizsban vagy Londonban keressen kiadót kéziratban levő munkáinak megjelentetésére, ahol a cenzúra vagy nem volt olyan szigorú, vagy nem ismerték a művek szerzőjét, és nem voltak vele olyan szigorúak. (Magyarországon még a nyelvkönyveit is károsnak minősítették, mert Táncsics rebellis nézeteit elmondta akár a példamondataiban is.)

1846 őszén, nem sokkal könyve megjelenése után, elterjedt a hír barátai körében, hogy elfogatási parancsot adtak ki ellene. Még Kossuth is segítette, hogy valahol vidéken meghúzódjon, ahol biztonságban lesz. Rövid ideig Batthyány Kázmér horvátországi birtokán talált menedéket, itt fogták el 1847-ben. *Életpályám* című könyvéből megismerhetjük az ellene benyújtott vádirat részleteit, s ebből kitűnik az is, hogy Táncsics röpirata, a *Sajtószabadságról nézetei egy rabnak* is a vádpontok között szerepelt, tehát hogy valós vétségek hiányában a könyveiben kifejtett szabad gondolkodása miatt került fogságba. Március 15-i kiszabadítása szimbolikus jelentőségű volt, hiszen sajtóvétségért volt bebörtönözve, s az 1848-as forradalom legnagyobb vívmányának éppen a sajtószabadság kivívását, vagyis a cenzúra eltörlését tartjuk. Hamarosan kiderült, hogy az 1848-as sajtótörvény nem azt eredményezte, amit megálmodtak a márciusi ifjak, s beigazolódott, hogy a sajtószabadság csak azoké, akiké a sajtó . . .

Összegezeként elmondhatjuk, hogy célunk csupán az volt, hogy röviden ismertessük Táncsics Mihály röpiratát, annak előzményeit, létrejöttének körülményeit. Nem foglalkoztunk külön a mű nyelvvel, stílusával, de elég bőven idéztünk belőle, hogy közelebb hozzuk a kor szellemét, gondolkodásmódját, nyelvezetét, helyesírását. Azokat a gondolatokat kerestük a műben, amelyek okot adtak a hatóságoknak a röpirat elkobzására és szerzőjének elfogatására. Így próbáltuk bemutatni azt a kiadványt, amelyik közvetlenül kapcsolódik az 1848-as eseményekhez, s ha csupán egy láncszem is a történesek forгатagában, hisszük, nem jelentéktelen.

(1998)

JÓKAI MÓR SZÁZKÖTETES NEMZETI DÍSZKIADÁSA (1894–1898)

Művelődéstörténeti adalékunkban Jókai Mór munkásságának ötvenedik évfordulójára kiadott díszkiadásról szólunk. Előzményként megemlíthetjük, hogy a népszerű író műveinek kiadása iránt több kiadó is versengett a 19. század második felében. Írásaiból gyűjteményes kiadásokat rendeztek sajtó alá, de ezek a válogatások hiányosak voltak. Mivel Jókai nem egy kiadóval volt szerződéses viszonyban, egy sem készíthetett teljes kiadást műveiből, hiszen a szerzői jog több kiadó között oszlott meg.

Példaként megemlíthetünk két népszerű Jókai-kiadást ebből az időszakból:

Jókai Mór munkái. Népszerű kiadás. 1–20. kötet. – Pest : Heckenast Gusztáv, 1857–1860

Jókai Mór munkái. Népszerű kiadás. 1–151. füzet. – Pest : Franklin Társulat, 1860–1893

Az 1870-es évek végétől a Révai-féle irodalmi intézet vette át a Jókai-kiadások gondozását, de csak azokat, amelyeknek szerzői jogát sikerült megszereznie. Ez a vállalkozás sokkal nagyobb sikert hozott a szerzőnek a későbbi években, sőt még a 20. század elején is, mint előző kiadói. A Révai Testvérek kiadványai közül minden bizonnyal a legjelentősebb a *Nemzeti kiadás* néven ismert százkötetes sorozat, amelyet *jubileumi* kiadásnak is neveznek, mert az író ötvenéves jubileuma alkalmából jelent meg.

A *Jókai-jubileum és a nemzeti díszkiadás története* az előfizetők névsorával és a száz kötet részletes tartalomjegyzékével, valamint Jókai összes írásainak bibliográfiájával a századik kötetben látott napvilágot. Adalékot találunk róla még az Akadémiai Kiadó által, 1962-ben készített kritikai kiadás első kötetében (*Hétköznapi*), Jókai életrajzi jellegű munkáiban, a kortársak írásaiban, valamint a korabeli sajtóban. Mivel a korabeli sajtó anyaga nem állt

rendelkezésünkre, csupán az említett alapművekre támaszkodva mutatjuk be a díszkiadást.

Jókai életrajzi adataiból kiderül, hogy felfelé ívelő karrierje, nagy népszerűsége megtorpant a századvégen. Életének, sikereinek csúcspontja volt az írói jubileum megünneplése 1894-ben. Utána mintha törés állt volna be. (1896-ban megbukik a karcagi választásokon, s amikor 1899-ben, hetvennégy éves korában feleségül veszi a húszéves Nagy Bellát, szinte mindenki hátat fordított neki. Nemcsak a rokonsága, mások is megbotránkoztak rajta, köztük Mórícz Zsigmond is. Maradt ugyan néhány hűséges régi barátja, sőt újak is csatlakoztak hozzá, régi népszerűsége azonban elhalványodott az idős írónak.)

Honnan datálódik az író működésének időpontja, honnan számolták vissza az ötven évet?

Szinnyei József *Magyar írók élete és munkái* című művében olvashatunk Jókai kötődéséről Kecskeméthez, ahol jogot tanult: „Itt lett belőlem ember! Itt lett belőlem magyar író” – idézi Szinnyei Jókait. A továbbiakban így jellemezte: „A sugárzó szemű, szőke fejű, választékos modorú ifjú meg is tudta magát kedveltetni a diákság körében. Szorgalmasan tanult, de volt ideje színi előadásokat rendezni, s bennük játszani, rajzolni, s festeni . . . Itt írta A zsidó fiút 1842-ben. A darab pályázatra lévén szánva, idegen kézzel kellett írva lennie. Petőfi, mint színész 1843. jan. közepén Kecskemétre került, s felkereste Jókait.”¹ A továbbiakban megtudjuk, hogy Petőfi lemásolta a drámát, de nem fogadott el honoráriumot, pedig akkoriban nagyon szűkösen élt. Helyette Jókai „lefestette barátját olaj-miniatureban, violaszín sárga gombos frakkban”.²

A tizennyolc éves Jókai Mór 1843-ban dicséretben részesült drámájáért. Ettől kezdve folyamatosan jelen volt kora irodalmi életében több műfajjal: írt novellákat, regényeket, cikkeket és beszédeket, újságot szerkesztett (*Életképek*, 1847, *Debreceni Esti La-pok*, 1849, *Üstökös*, 1858, *Hon*, 1863, *Igazmondó*, 1867–79 stb.), és sok lapnak volt állandó vagy időnkénti munkatársa (*Vasárnapi Újság*, *Pesti Hírlap* stb.).

„A magyar közélet, irodalom és társadalom megújuló ovátiókkal ünnepelte a költőnek ötvenedik és hatvanadik születésnapját,

¹ Szinnyei József: *Jókai Mór*. – Budapest : Hornyánszky V., 1898. 9.

² I. m. uo.

de különösen nagyszerű arányokban, az egész nemzet lelkes részvételével ünnepelték meg ötvenéves írói jubileumát.”³

Mikszáth Kálmán⁴ így jellemezte az esemény ötletét: „Komorócsy megpendítette az ötvenéves jubileum megtartásának eszméjét. Nincs az a rőzseasztag a világon, amely oly gyorsan tüzet fogjon, mint a Jókai mellé hangolt közvélemény. Óriási dimenziókban indult meg legottan a terv megvalósítása.”

A jubileumi program kidolgozására és megvalósítására ötszáz főből álló nagybizottságot szerveztek, s a legfontosabb pontja a programnak Jókai műveinek jubiláris Nemzeti kiadása. A kiadvány költségeit előfizetéssel szándékozták biztosítani.

Révai Mór János, az 1895-ben alakult Révai Testvérek Irodalmi Intézet vezérigazgatója emlékiratában, az *Írók, könyvek, kiadók* (1920) című művében részletesen elmondta, hogyan jutott el a terv a megvalósításig. Révai Mór János édesapja (Sámuel) biztatására ment el személyesen Jókaihoz, és előadta neki a tervet műveinek gyűjteményes kiadásához, s egyben engedélyt kért tőle az előmunkálatokra. Jókai nem hitt a vállalkozás sikerében, mivel munkáinak szerzői joga több kiadó kezében volt, akiktől nem várhatták el, hogy egykönnyen lemondjanak róla. Kételye volt amiatt is, hogy nem lesz ezer előfizető a kiadványra, hiszen műveinek olcsó kiadásai szép számban keltek el . . . „Elővette azokat a kimutatásokat, amelyeket kiadói minden évben rendelkezésére bocsátottak a népszerű kiadások kelendőségéről, és tételről tételre kimutatva, hogy minden egyes művéből évről évre hány példány kel el – azzal bocsátott el, hogy »ezt a bolond ideát verjem ki a fejemből«” – írta Révai Mór János. Ő mégsem tárgított. Rövid időn belül jómaga is készített összehasonlító kimutatásokat, és azzal érvelt az írónak, „hogy most még inkább hiszi, hogy műveinek összkiadására nemcsak megvan a talaj a magyar közönségben, sőt kötelesség is azt közrebocsátani, mégpedig ötvenéves írói működése fordulópontján és az ő közreműködésével, mert az összevissza kuszált kiadói jogi kérdéseket az ő segítségével nélkül valóban nem lehetne sikerrel megoldani”.⁵

³ I. m. 42.

⁴ Mikszáth Kálmán: *Jókai Mór élete és kora II.* – Budapest : Akadémiai Kiadó, 1960. 153.

⁵ Szövegközlés: *A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében : 1849–1945.* – Budapest : Gondolat, 1970

Ettől fogva Jókainak sem tűnt megoldhatatlan feladatnak a kiadás létrehozása. Engedélyt adott az előmunkálatokra. „Beleegyezését a terv nyilvánosságra hozatalára készséggel megadta ugyan, de mivel előadtam, hogy a dolgot úgy tervezem, hogy a kiadás előfizetés útján legyen biztosítva, és hogy ő honoráriumképpen az ezer aláíró útján befolyó előfizetési összegek felét, azaz százezer forintot kapjon, ebbe semmiképpen sem akart beleegyezni” – emlékezett Révai.⁶ Jókai attól félt, hogy ez túl nagy összeg, és esetleg emiatt kudarcba fullad a vállalkozás, ezért jóval kisebb tiszteletdíjjal is beérte volna, csakhogy könyvei megjelenjenek.

A kiadó közzétette a felhívást a díszkiadásra, s programot is adott ki róla 1893-ban. A program szerint: a jubileum alkalmából kiadandó „nemzeti díszkiadás Jókai Mórnak összes eddig megírt műveit fogja tartalmazni. Nemcsak azokat, amelyek már eddig is könyv alakban megjelentek, hanem eddig megírt, de könyv alakban meg nem jelent műveit, továbbá azokat, amelyeket Jókai Mór a kiadás megjelenése közben még meg fog írni”. A kiadás szerkesztését, rendezését, beosztását maga a szerző vállalta. Sőt azt is vállalta, hogy jelentősebb regényei elé előszót ír keletkezésük tárgyáról, alakjairól, akiket megmintázott, elmondja, mennyire valós történetet írt le, mennyi bennük a fikció – vagyis kor- és irodalomtörténeti adalékkal járul hozzá műveinek teljesebb megismeréséhez. Báró Eötvös Lorándnak írt levelében olvasható: „Életemnek legfőbb vágyát látom ez intézkedésben teljesülni: a minő élő írónak még alig adatott meg, s hogy ez létre jöhessen, ahhoz nemcsak szerzői beleegyezésemmel járulok, de az egész vállalat megszerkesztését, rendezését, szakszerű beosztását s irodalomtörténeti jegyzetekkel és felvilágosító korrajzokkal ellátását vállalom ma-gamra.”⁷ (Sajnos, ezzel az adalékkal adósunk maradt Jókai.)

Még néhány fontos mozzanat a programból, a sorozatról:

„Terjedelme 2000 ív, mely mintegy 100 húsz-húsz íves kötetben lesz arányosan felosztva . . . A nemzeti díszkiadásból csak annyi példány fog nyomtatni, ahány előfizetője lesz. Könyvárusi forgalomba ezen kiadás egyáltalában nem fog bocsáttatni, és az előfizetési határidő alkalmas időben bezáratván – többé e kiadás nem lesz beszerezhető.”⁸ Alig tették közzé az előfizetési felhívást,

⁶ Uo.

⁷ *A Jókai-jubileum és a nemzeti díszkiadás története.* – Budapest : Révai Testvérek, 1898. 16–17.

⁸ *A könyv és könyvtár . . .* i. m. 160.

az első díszpéldányt maga Erzsébet királynő rendelte meg. Mellette sorakoztak sokan mások. Legtöbb példányt (százat) a közoktatásiügyi minisztérium jegyeztette, de szép teljesítmény a fővárosé is, amely huszonöt példányt igényelt.

Vidékünkön is nagy visszhangot keltett a felhívás, hiszen az egész nemzet ügye volt a kiadás megvalósítása. Bács-Bodrog vármegyéből száznegyvennégy előfizető nevét jegyezték fel. Magánszemélyek és intézmények egyaránt érdeklődtek iránta: Milkó Izidor, Dunderski Geda, Brenner József dr., Hadzsy János dr., Pod-maniczky Endre báró, Stein Adolf dr., Tripolszky Béla, ifj. Tri-polszky Gyula, Vermes Károly, Vojnich Lajos dr., Wagner Károly dr., Weinberger Lajos és mások, akárcsak az adai Ifjúsági Kör, a bezdáni Olvasókör, Csantavér község, Ó-Becse község és a Kereskedelmi Kör ugyaninnen, Szabadkáról a város két példányt igényelt, de nagy érdeklődést mutatott a takarékpénztár, az Izraelita Hitközség, a Nemzeti Casino és a Szabadkai kereskedő ifj. Társulás is. Újvidékről a sz. kir. város három példányt rendelt, de előfizetett rá a Szerb Matica Irodalmi Társaság, a takarékpénztár, a Magyar Casino és így tovább.

Torontál vármegyéből száz előfizető volt, köztük Bodócsy Antal, Csávossy Ignác, Várady Imre és mások. Torontál megye két példányt igényelt, Nagy Becskerek városa három példányt, ugyaninnen a Hitelbank, a Takarékpénztár, a Magyar Olvasókör, a Casino-társaság, a Lloyd-társaság és a kereskedelmi ifjak egylete is a megrendelők közt volt. Nem maradt le a listáról Nagyikinda, Pancsova, Perlasz, Törökbecse, Zsombolya neve sem.

Érdekes az előfizetők megoszlása foglalkozásuk szerint is:

– magánhivatalnok	380
– magánosok	338
– megyei, törvényszéki tisztviselők	274
– állami hivatalnokok	250
– földbirtokosok	246
– kaszinók, ügyvédek	240
– kereskedők	216
– hölgyek	213
– orvosok	200

Kevés a főpap, főispán, egyetemi tanár (tizennyolc), gyáros (huszonhárom). Lehet, hogy nem is voltak sokan.

A legtöbb napilap állandóan közölte az előfizetők és megrendelők névsorát. Külön rovatokban foglalkoztak a jubileum előkészü-

leteivel. „Csaknem minden törvényhatóság, tömérdek egyes község, számos társulat és egyesület foglalkozott a kérdéssel, miképp vegyenek részt az ünnepben, nem egy helyen társas mulatságokat, gyűléseket, sőt sorsolásokat is rendeztek, hogy azok jövedelmeiből Jókai műveit megrendeljék.”⁹ Vidékünkre is jellemző az előfizetők toborzásának ez a módja.

A kiadvány több változatban készült. Kisebb és nagyobb méretben, valamint bibliofil változatban.

„Minthogy ily nagyszabású vállalatnál úgy könyvészeti, mint irodalomtörténeti és nyomdászati szempontból egyaránt kívánatos, hogy abból *néhány példány kiváló díszes amatőr kiadásban készüljön el* – mindazon irodalombarátok számára, kik azt megrendelik, rendkívül fényesen kiállított, különleges finom papíron nyomtatott *amatőr példányok* fognak készülni, annyi példányban, ahány megrendelés érkezik azokra.” Az amatőr kiadásból japán papíron mindössze húsz példányt nyomtattak. Az előfizetők névsorában találjuk I. Ferenc József császár, felesége Erzsébet királynő, báró Eötvös Loránd, gróf Eszterházy Miklós, Révai Mór, a Révai Testvérek kiadóvállalat, Jókai Mór és mások nevét. Azzal, hogy készletben maradt még négy példány. Feltehetően sem Jókai, sem a kiadó nem fizetett érte, tiszteletpéldányuk lehetett ez a különlegesen szép kivitelű sorozat. A Jókai relikviáiról szóló tanulmányában Szekeres László azt írta: „A sarokszobában – a tulajdonképpeni dolgozószobában – *Zichy Mihály vázlata* mellett Jókai Rózának *A tél* című domborműve fogadta a látogatót. A két nagy *üvegezett szekrényt* Jókai *díszkötésű művei és könyvtárának kötetei* töltötték meg.”¹⁰

A *Nemzeti kiadás* megjelentetését szorgalmazta Eötvös Loránd vallás- és közoktatásügyi miniszter is, aki felszólította „mindazon testületeket és hatóságokat, melyek országszerte már ünneplik és még ünnepelni fogják Jókait, hogy legalább kiküldötteik képében vegyenek részt a jan. 6-iki budapesti ünnepen, elhozva magukkal tiszteletük emlékét”.¹¹

⁹ *A Jókai-jubileum* . . . i. m. 25.

¹⁰ *Tanúk és relikviák : Jókai Mór tárgyi hagyatékáról* / Szekeres László = *Az élő Jókai*. – Budapest : Petőfi Irodalmi Múzeum ; NIP, 1981. 147–183.

¹¹ *A Jókai-jubileum* . . . i. m. 16.

A Jókai nemzeti díszkiadás kötése

Magának a kiadványnak, a százkötetes sorozatnak a külleméről is szólnunk kell néhány szót. A vállalkozás nemcsak a magyar társadalom áldozatkészségének „emlékezetes szimbóluma”, hanem az akkori nyomdaiparnak is dicséretre méltó teljesítménye. „Száz-húsz íves kötetnek, vagyis összesen kétezer ívnek kiszedése, korrigálása, nyomása, fűzése még csak néhány évtizeddel ezelőtt is, tíz–tizenöt emberöltőnek adott volna munkát.”¹² Az egész nyomdai megmunkálást a Franklin Társulat végezte meglepő gyorsasággal és dicséretre méltó minőséggel. „Egy teljes Jókai-példányban – értve ez alatt a százkötetes jubiláris kiadást – körülbelül 70.000.000 vagyis *hetven millió* gömbölyű betűcske van . . . A betűk, a melyeket a Franklin-Társulat kizárólag a Jókai-kötetek számára öntetett, nem valami hosszú életűek. Mert amint a sok nyomástól veszíteni kezdtek régi formájukból csak egy árnyalatot

¹² Uo. 26.

is, és egy keveset megkoptak, rögtön az öntő műhelyekbe kerültek, ahol új betűkké formálódtak.”¹³ Nemcsak a betűk formája szép, metszése jól olvasható, hanem a papír színezése és minősége is jó. A könnyebb olvasást biztosítja az enyhén színezett, nem vakítóan hófehér papír.

„Bizony az ember nem tudná hamarjában megmondani, hogy az olvasó, a ki pénzéért magához váltotta a százkötetes Jókait: mit fizetett meg voltaképpen? Az író munkáját, a szedő szedését, a korrektor korrigálását, a gépek nyomását, vagy – talán még a papírost sem?” – tették fel a kérdést a vállalkozás kivitelezői.¹⁴

Az igazság kedvéért el kell mondanunk, hogy több mint száz év távlatából kissé másként látjuk a díszkiadás értékét. Nem vitatható el, hogy ilyen vállalkozás sem a magyar, sem a világirodalomban nem volt azóta sem, azelőtt sem. Nem könyvészeti szempontból találunk benne kifogásolnivalót, hanem szöveg szempontjából. A Jókai-művek teljes kiadása csak az Akadémiai Kiadó gondozásában megjelent kritikai kiadásban valósulhatott meg. (A vállalkozás kezdete 1962. A *Hétköznapiak* című kötettel indult a *Jókai Mór összes műveinek* sorozata.) A *Nemzeti kiadás* Jókai utószava szerint nem is törekedett teljességre. „Hosszú életpályám alatt nemcsak költő voltam, hanem politikus is, és mint ilyen hírlapíró, élczlapszerkesztő, adomázó, képviselőjelölt, törvényhozási szónok: azonkívül történet-, táj- és népisme-író, sőt még kertész is. Szellemi termékeim, mint vezércikkek, országgyűlési beszédek, programok, polémiai, politikai szatírák, pamfletek, életrajzok (komolyak és tréfások) még egy roppant tömeget képeznek: azokhoz járulnak az emlékbeszédek, nyilvános felköszöntők, közcélú adakozásra felhívások, előszavak idegen munkákhoz, amik elszórva mind megtalálhatók a napi sajtó hasábjain. Mindezek a szellemi munkás édes termékei; de nem a költőé.

De még magukban a költői művekben is válogatnom kellett. Nekem *szabad* volt ez. Kívülem senkinek. Megítélni mit tartok méltónak arra, hogy ezen gyűjteményben helyet foglaljon . . .”¹⁵ Még így is, a válogatás árán is, kevésnek bizonyult a kétezer íves terjedelem. Meg is toldották a kiadóval egyetértésben teljes ötkö-

¹³ Uo. 26–27.

¹⁴ Uo. 28.

¹⁵ Uo. 231–232.

tetnyi többlettel olyanformán, hogy minden oldalra két sorral több szöveget nyomtattak.

A szövegek megbízhatóságának elemzését szövegkritikai szemmel a kritikai kiadás jegyzeteiben találhatjuk meg. Ehhez a kiadáshoz a jubileumi *Nemzeti kiadás* szolgált alapul, kiegészítve a *Jókai hátrahagyott művei* című tízkötetes munka anyagával (1912). Ezt a *Centenárius kiadás* (*Jókai Mór Művei. Centenáriumi kiadás I–100. kötet.* – Budapest : 1925–1932) is alapul vette, sőt egyes kötetekben változatlanul követte a *Nemzeti kiadás* szövegközlését, ha a közölt művek sorrendjét meg is változtatták a szerkesztők.

Összegezeként elmondhatom, hogy a jubileumi *Nemzeti kiadás* mai nap is értékes, bibliofil kiadásnak tekinthető – korlátozott, mégis – aránylag nagy példányszáma (4354) ellenére. Nemcsak díszbe a könyvtáraknak, hanem az olvasók szempontjából nézve jól olvasható szövegek. S mivel a szerző válogatta, a szövegeket hiteleseknek tekinthetjük. Csupán a kutatóknak ajánljuk, hogy inkább a kritikai kiadásból dolgozzanak, amelyből megismerhetők a szövegvariánsok s a mű keletkezésének körülményei.

Az ünnepség lebonyolításáról nem szólunk részletesen. 1893 októberében kellett volna megtartani, de csak 1894. január 7-én került rá sor (az író betegsége, az előkészületek elhúzódása és más okok miatt). Jókai a székes főváros díszpolgára lett (1893. március 22-én). Az ország többi városa is sorba választotta díszpolgárává. Köztük Becskerek is.

Ájándékok: képek, albumok, díszoklevelek. „Minden volt, ami csak telhetett a szegény országtól, a sajtó hetekig csak róla írt, az egyetem doktori diplomát adott neki . . . sok város az arcképét festette meg.”¹⁶ Sokféle módja van a kitüntetésnek . . . „Más népek ünneplik íróikat virággal, ódával, szeretettel, köszöntőkkel járulnak eléjük olvasóik. Sienkiewicznek a szegény lengyelek birtokot és kastélyt vesznek, az angolok »kapust állítanak« nagy tudósaiknak, íróiknak, a spanyolok szerenádokat adnak nekik, a németeknél egy krigli sörre toppan be hozzájuk a császár, sok féle módja van a kitüntetésnek, de ez a mienk mindent felülmúl, a magyarok *megálmodtatják* királynak.”¹⁷

¹⁶ Mikszáth Kálmán: *Jókai* . . . i. m. II. 156.

¹⁷ Uo. 155–156.

Mikszáth szerint Jókai jubileumi ünnepsége ötvenéves aranylakodalom volt a műzsával.¹⁸ Biztonsággal állíthatjuk, hogy legmaradandóbb ajándéka mégiscsak műveinek jubileumi díszkiadása volt.

*

Adalékunkkal a helyismereti vonatkozásokra szeretnénk volna irányítani a figyelmet. Azokat viszont a kiadás teljes összefüggésében kell szemlélni, ezért nem mellőzhettünk bizonyos kiadástörténeti, művelődéstörténeti ismeretek feltárását.

(2000)

¹⁸ Uo. 157.

SAJTÓ ÉS MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET

A Reggeli Ujság szerepe művelődési életünkben

A sajtó mindig fontos szerepet töltött be az újabb kori nagy történelmi átalakulásban és eseményekben – állapította meg Fülöp Géza a hetvenes évek elején.¹ Fontosságát, jelentőségét nemcsak ebben a történelemformáló szerepében látta, amelynek hatása koronként nagyon is érezhető volt (például 1789-ben, a nagy francia forradalomban, vagy az 1848-as európai nemzeti és polgári forradalmakban), hanem abban is, hogy beszámol a mindennapok fontos és kevésbé fontos eseményeiről is. Tájékoztat a politikai és gazdasági életről, irodalomról, művészetéről, tudományról, sportról és más eseményekről. Nemcsak alakítja korát, hanem tükrözi is. Éppen ezért évtizedek vagy évszázadok távlatából jelentős kultúrtörténeti forrásnak tekintjük. Fontos információforrások a kutatók számára, ha nem is azonosak, mint a kortársak számára.

Nincs szándékunkban ismertetni a sajtó létrejöttének és történeti fejlődésének vonulatát, csupán néhány jellegzetességére térünk ki.

A sajtó szó egyes nyelvekben más-más fogalmat jelöl, s a történelem folyamán ez a fogalom más-más tartalom hordozója. Eredeti jelentése prés (német: Presse, angol: press, francia: presse stb.). Kezdetben tehát a nyomtatáshoz használt eszközöket, gépeket értették rajta, míg később sajtónak neveztek mindent, amit nyomda útján állítottak elő, vagyis az összes sajtóterméket. A magyar nyelvben a 19. század második felében szűkült le a szó jelentése, s már nem vonatkozik minden sajtótermékre, hanem csak az időszakosan megjelenők (hírlapok, hetilapok stb.) elnevezése lett, s ma is ez az értelme.

¹ *Mit kell tudni a világ sajtójáról?* – Budapest : Kossuth Könyvkiadó, 1972

Az időszaki kiadványoknak (periodikáknak) a sajtótörténeteszek szerint három lényeges ismertetőjegye van:

1. az időszerűség (aktualitás)
2. az időszakosság (periodicitás) és
3. a nyilvánosság (publicitás).

Egyszerűbben úgy mondhatnánk, hogy az időszaki kiadványok időszerű eseményekről szabályos időközönként rendszeresen megjelenve tájékoztatják a nyilvánosságot. Ezek a jellemzők különösen kifejezésre jutnak a napilapoknál, vagyis az újságoknál, hiszen a legidőszerűbb eseményekről számolnak be, s a legszélesebb olvasóközönséghez szólnak, ami nem jelenti azt, hogy – ha megszorításokkal is – a folyóiratokra nem jellemző az aktualitás, a periodicitás és a publicitás. További fejtegetéseink ezúttal nem terjednek ki más időszaki kiadványokra, csupán a napilapokra, illetve az újságokra, amelyeknek fontos eleme, illetve tartalma a hír – mégpedig elsősorban az időszerű politikai hír, jóllehet tájékoztatnak kulturális, tudományos és sporteseményekről is. Az újságíró gyakran úgy közli a híreket, hogy saját állásfoglalását, bírálatát, értékítéletét is kimondja – így tud hatni a közvélemény-formálásra. (Nagyon alkalmas erre a célra a vezércikk és a különféle kommentárok közlése.) A sajtó hatékonyságához nagyban hozzájárul a nyomdatechnika fejlettségi foka, az illusztrációk minősége és mennyisége a lapban, az állandó rovatok, mellékletek stb.

A napilapok jelentősége különösen nagy a hírközlésben, az általános tájékoztatásban, a művelődési eseményekről való tájékoztatásban stb.

A sajtó fogalma után arra szeretnék kitérni néhány szóval, mit értünk a művelődéstörténet kifejezés alatt. Ez a meglehetősen tágan értelmezhető fogalom, amit egyébként kultúrtörténetnek is neveznek, „a történettudomány azon ágainak összefoglaló neve, amelyeknek tárgya az emberiség története folyamán létrehozott anyagi, szellemi javak története . . . A szellemi kultúra története a művelődés és oktatás, a tudomány és művészet, az ismeretek elterjedésének, fejlettségi színvonaluk alakulásának története”.² Ilyen jellegű kutatásunk az Újvidéken 1929 és 1941 között megjelent napilap, a *Reggeli Újság* anyagára vonatkozik.

A művelődéstörténet kutatója természetesen nem a napi híreket, szenzációs eseményekről közölt információkat keresi a lapok

² *Új Magyar Lexikon*. 6. kötet. – Budapest : Akadémiai Kiadó, 1962

hasábjain, hanem azt, hogy milyen szerepet töltött be az újság a művelődési élet megismerésében, milyen volt, vagy volt-e egyáltalán kialakított, tudatos művelődéspolitikája. Ha a művelődéspolitika kifejezést olyan értelemben szemléljük, hogy volt-e a lapnak művelődést irányító célkitűzése, meghatározása, a műveltség fenntartására és irányítására vonatkozó tevékenysége a nevelés-, iskolapolitika, tudománypolitika, művészetpolitika terén, válaszuk nem lehet egyszerűen igen, vagy nem. A válaszadáshoz meg kell ismerünk a lap jellegét, terjedelmét, rovatait, mellékleteit.

A vajdasági magyar sajtó részletes történetének megírásával még adósak művelődéstörténészeink. Több műben találunk rövid összefoglalást a vidékünkön megjelent sajtótermékekről, de még csak pontos bibliográfiai leírásukra sem támaszkodhatunk, hogy a kutatásunk tárgyát képező lap történetét és tartalmát összefüggésben vizsgálhatnánk más, hasonló jellegű, korabeli lapok anyagával. 1929-ben megkezdték ugyan statisztikai nyilvántartásukat, ezt megelőzően csak részleges jegyzékekkel találkoztunk. A korabeli statisztikai adatok megbízhatatlanok, mert olykor lapindítási kezdeményezéseket is számba vesznek, holott semmilyen bizonyítékot nem találhatunk arról, hogy valóban meg is jelentek a jelzett címek (ha egyáltalán címet is közölnek). Állításunk alátámasztására hivatkozhatunk levéltáraink és könyvtáraink hiányos állományára, a hiányzó helytörténeti gyűjteményekre, az érvényben levő korabeli szigorú rendeletekre, amelyek alapján elkobozták vagy megsemmisítették egyes kiadványok bejelentett számát. Zavart kelthet sajtótörténetünk pontos megismerésében egyes lapok pusztta címváltozása is. Példa erre a *Torontál* vagy a *Bácsmegeyei Napló*, hogy csak néhány címet említsek.

Ha pontos sajtóbibliográfiákkal és sajtótörténetekkel nem is rendelkezünk, meg kell említeni, hogy elkészült néhány időszaki kiadvány repertórium a és monografikus leírása, melyek segítik a korszak megismerését (*A Délbácska története*, *A Mi Irodalmunk története és repertórium a*, *A Híd repertórium a*, *A Hétről-Hétre repertórium a*).

A vajdasági magyar sajtó történetét Vajdaság hovatartozása szabta meg a történelem folyamán. Így 1918 előtt, amikor az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozott, nem volt elég fejlett a magyar sajtó Vajdaságban. Létezett, de Budapest közelsége, az aránylag jó összeköttetés nem tette szükségessé az úgynevezett *vidéki sajtó* nagyobb ívű fellendülését. Összefüggésbe hozhatjuk

ezt a jelenséget még a lakosság vegyes összetételével, kulturális és tájékozódási igényével stb. A vajdasági sajtó történetét – csakúgy, mint a vajdasági magyar irodalom történetét – az első világháború befejezése után követhetjük figyelemmel, mint specifikus jelenséget. Ekkor került a vajdasági magyarság kisebbségi sorsba, ekkor szűnt meg a szoros kapcsolat a főváros és a vidék között, és nőtt meg a vidéki sajtó jelentősége. S ekkor jutott kifejezésre, hogy városiasodás tekintetében Jugoszlávia 1918 és 1941 között európai viszonylatban igen alacsony szinten állt, mivel nem volt fejlett gyáripára, s ami volt is, lassan fejlődött. Néhány nagyobb város kivételével a lakosság zöme falun élt és dolgozott.

Az akkori Jugoszlávia lakosai művelődés tekintetben is lemaradtak Európa más országainak lakosai mögött. Erről tanúskodik az a tény, hogy aránylag nagy volt az írástudatlanok száma. Mihajlo Bjelica adatai szerint a tizenkét éven felüli írástudatlanok száma ötven százalékra tehető az ország területén.³ Vajdaságban valamivel jobb volt a helyzet, ez az arány mindössze huszonhárom százalék. Alacsony az iskolázottság, nincs olvasási igény. Az olvasási igény felkeltése nagyrészt az újságírókra hárult.

Az a sajátos történelmi helyzet, amely 1918-ban állt be a Vajdaságban élő magyarság életében, rányomta bélyegét a kulturális fejlődésre, a szellemi élet alakulására és önállósulására. Jelentőssé vált a kulturális élet minden megnyilvánulása a nyelv és a nemzeti identitás megtartásában. Különösen szembevető ez a könyvkiadás és a sajtó fejlődésében.

Amint említettük, a vajdasági magyar sajtó önálló életéről 1918-tól beszélhetünk. Az első világháború előtti lapok közül csak a *Torontál* (1932 után *Híradó*) és a *Bácsmegyei Napló* (1930 után *Napló*) tartotta fenn magát. A többi vajdasági magyar lap 1918 után jelent meg. Bolgár László *A jugoszláviai magyar kisebbségi sajtó* című cikkében⁴ több időszakra tagolta a magyar kisebbségi sajtó történetét. Az első korszakot 1918-tól 1922-ig jelölte. Ebben az időben alig beszélhetünk sajtóéletéről, mivel sem a politikai, sem a művelődési élet nem volt még megalapozva, vagy inkább úgy mondhatnánk, nem alkalmazkodott az új helyzethez, a kisebbségi léthez, az anyaországtól való elszakadáshoz. A második korszak 1922-től 1934-ig tartott, amikor sok lap indult és szűnt meg

³ Mihajlo Bjelica: *Štampa i društvo*. – Beograd, 1983

⁴ *Kalangya*, 1941, 1–2., 31–37.

rövid idő alatt. Kezdetét Bolgár László a *Délbácska* megalapításának évéhez kötötte. Az év megjelölése téves, mert ha ezt a mércét veszi alapul, akkor 1920 a korszak kezdő éve, hiszen a *Délbácska* ekkor indult. A harmadik korszakot 1935-től számította Bolgár László, erre az időszakaszra is a lapalapítási kísérletek jellemzőek, azzal, hogy már kiegyensúlyozottabb célkitűzésekkel indultak az újságok. Szerinte az összes (magyar nyelvű) sajtótermék száma, bár sok lap rövid életű volt, 1939-ig mintegy százhúszra tehető – az esetleges eltérés plusz-mínusz húsz százalék. (A sajtótörténet leendő kutatói esetleg igazolják, vagy helyesbítik majd ezt az állítást.) Pontos sajtóbibliográfia nélkül nem tudjuk megállapítani, kinek van igaza, Bolgár Lászlónak, vagy Rózsa Albertnek, aki 1934-ben statisztikai adatokat közölve, konkrét címek nélkül azt állította, hogy a Vajdaságban élő közel négyszázhetvenezer magyar lakosnak tizenhat napi-, illetve hetilapja van.

A *Reggeli Ujság* első (mutatványszámnak jelzett) száma 1929. december 1-jén jelent meg. Alcíme: *Délbácska*. A két lap közötti folyamatosságot, összetartozást az évfolyamjelzet is tükrözi, a mutatványszámnak minősített *Reggeli Ujság* tizedik évfolyammal (280. szám, vasárnap) indult, a tulajdonos és a szerkesztő nevének feltüntetése nélkül, bár tudjuk, hogy csupán a címe változott meg a lapnak, szerkesztője továbbra is Tomán Sándor maradt.⁵ Jelleget nézve: szerkezetét, rovatait az indulás pillanatában ugyanaz jellemzi, mint a *Délbácska*ét. Tipikus vidéki lap volt, mondhatnánk újvidéki helyi lap, más városokban alig olvasták – állította Kende Ferenc.⁶ Ezt ugyan a *Reggeli Ujság* igyekezett cáfolni, hiszen már a mutatványszám 9. oldalán közölt cikk *Mi mindent nyújt olvasóinak a Reggeli Ujság?* címen a következőket mondja olvasóinak: „A noviszádi Délbácska utódját, a *Reggeli Ujság* első számát adjuk mai számunkkal a dunabánsági olvasóközönség kezébe. A *Reggeli Ujság*ot a mai napon Szuboticán, Szentán, Sztaribecsen, Szomborban és Velikibecskereken – valamint egész sereg községben vezetjük be, ahol állandó szerkesztőségeink fognak gondoskodni arról, hogy az olvasóközönség tisztességes és becsületes, hiteles újságot kapjon a kezébe, olyan újságot, amely minden tekintetben szem előtt tartja olvasóink érdekeit . . . A *Reggeli*

⁵ Hornyik Miklós: *A Délbácska története 1920–1929.* – Újvidék : Magyar Tanszék, 1985

⁶ Kende Ferenc: *Emlékezései.* Kézirat. – Országos Széchényi Könyvtár

Ujság a nagyközönség újságja lesz (. . .) A *Reggeli Ujság* nagy súlyt fog fektetni arra, hogy országrészünk szépirodalmát nívón tartsa és közönségének jó és értékes irodalmat adjon . . .”

4
Reggeli Ujság
1929. december 18.

Legalább negyven oldal

terjedelemben jelenik meg a „Reggeli Ujság”
karácsonyi száma és csak 3 dinárba kerül

**A jugoszláviai magyar írók legjobbjai vonulnak fel
a Reggeli Ujság karácsonyi számában**

Az a szeretettel sugárzó megértés, amely lyél a jugoszláviai magyar kisebbségi közönség a Reggeli Ujság munkáját kíséri, lehetne teszi, hogy a Reggeli Ujság az idei karácsonykor

a legkevesebb pénzért aránylag leg-
többet nyújtó karácsonyi lapot ad-
hassa az olvasók kezébe.

A Reggeli Ujság noviszádi szerkesztő-
ségében már lízasan folyik a munka a ka-
rácsonyi szám összeállításán, de a hely-
gész noviszádi anyagon kívül begrádi, szu-
boticái, becskeréki, sataribecsei, sstenai és
szombori szerkesztőségeink is külön ka-
rácsonyi érdekes riportokkal fogják megjelni
a Reggeli Ujság olvasóközönségét.

Negyven oldal terjedelemben jele-

nik meg a Reggeli Ujság karácso-
nyi száma, amely csupán három di-
nárba fog kerülni.

A karácsonyi számban természetesen il-
lő helyet jutotnak a közgazdasági és gyer-
mekrovatok is, ezenkívül pedig

nagyszerű irodalmi rovatot adunk,
amelyben a legjobb jugoszláviai
magyar írók vonulnak fel, élükön
Szenteleky Kornélal, a Vajdasági
írás négyesű szerkesztőjével.

A Reggeli Ujság karácsonyi száma bu-
szonitólükön reggel fog megjelenni az egész
Dunabánság területén. Hírdetéseket a kiadó-
hivatál a karácsonyi szám részére hófán
estig vesz fel.

Figyelemfelkeltő hirdetés a Reggeli Ujságból

Közéleti, politikai, sport- és egyéb hírek mellett tehát a kultúrára is hangsúlyt fektetett a szerkesztőség. Ezt a hírt néhány nap után, december 4-én, a 4. oldalon nyomtatékosan megerősítették: „Bevonult a *Reggeli Ujság* a Dunabánság városaiba. A közönség valósággal szétkapkodta a lapot” (. . .) „a nagyközönség szívesen és örömmel fogadta a Délbácska utódját, a *Reggeli Ujság*ot . . . Épen[!] most van tíz esztendeje, hogy a Délbácska megindult és a tíz esztendő fordulón a megnövekedett és valóban fővárosi lapok nívóját megközelítő *Reggeli Ujság* vonult be Szuboticára, Szentára, Velikibecskerekre és a többi városokba . . . Ez a bevonulás volt a mi búcsúnk a Délbácskától, amely friss névvel és friss szellemmel, alkotó munka örömes érzésével indult útjára, és amelyet mindenütt szeretettel fogadtak . . .”

Csupán a hírt olvasva minden bizannyal másként értékelnék az újság színvonalát, népszerűségét, kultúraformáló erejét. Belelapoz-

va más korabeli magyar napilapokba, meg kell állapítani, hogy a Szabadkán megjelenő *Bácsmegyei Naplónak* jobb újságírógárdája volt, s a *Reggeli Ujság* terjesztését csak 1935 után sikerült úgy megszervezni, hogy országos jellegűvé váljon. Előzményként megemlíthetjük, hogy 1934-ben a magyar kormány megvonta a támogatást a laptól, s ezzel kérdésessé vált további megjelenése, mert senki sem vállalta a tulajdonjogot. A lap beszüntetése kellemetlen politikai következményekkel járt volna, hiszen felfedték volna a magyar kormány szerepét és támogatását, valamint egyes személyek tisztázatlan anyagi üzelmét, akik a pénzelés közvetítésében részt vállaltak, de szabálytalanul kezelték az anyagi javakat. 1935-ben Andrée Dezső, a lap addigi szerkesztője vállalta a tulajdonjogot Kende Ferenc rábeszélésére, aki viszont a terjesztés munkáját vette a vállára. Kende Ferenc visszaemlékezéseiben⁷ elmondta, hogy fizetés nélkül vállalta a lap átszervezését, csupán a többletként értékesített példányszámok árából részesült „bizonyos arányban”.

Történetének ebben a korszakában a *Reggeli Ujság* megváltoztatott szerkesztéspolitikával az egész jugoszláviai magyar nyelvterületen sokoldalú, rendszeres kulturális tevékenységet fejtett ki. Megszervezte a tudósítók és terjesztők hálózatát mintegy félszáz községben. Bár nem kultúrtevékenység, csak közvetve, hiszen a példányszámot növelték vele, ami részben több olvasót is jelenthet, megemlíthetjük az 1935 májusában meghirdetett népszerűsítő akciót, amely *Földet ad a Reggeli Ujság* címen indult. Az akciót az Újvidéki Vöröskereszt Egyesülettel valósították meg, s a több száz ajándék között a főnyeremény egy hold föld volt a nyerő lakhelyén. A lap eladott példányszáma napok alatt háromezerről tizenhatezerre emelkedett, majd elérte rövid idő után a huszonöt-harmincezer példányt is. Kende Ferenc szerint ez a megnövekedett jövedelem tette lehetővé, hogy nagyszabású és sokoldalú kulturális tevékenységet fejtsen ki a napilap. Ez csak részben nyilvánult meg az újság hasábjain megjelentetett írásokban, sokkal jelentősebb a lapnak a kultúrélet megszervezésében vállalt szerepe, ajándék könyveinek megjelentetése és népszerűsítő előadásainak közreadása.

Kutatásaink folyamán az újság hasábjain közzétett cikkek közül a következő témakör anyagát tanulmányozzuk és gyűjtjük: a szerzős írások bibliográfiai adatait, a megfelelő témakörbe sorolható

⁷ Kende Ferenc: i. m.

közlések annotált jegyzeteit. A témakörök: irodalmi élet, délszláv írók, kapcsolattörténet, gyermekeknek, egyesületek, sajtótörténet, nyomdák, könyvekről (hírek, hirdetések), színházi élet, műkedvelés, nyelvtanulás, képzőművészet, oktatás, zenei élet, helytörténet, vallás. Kimaradtak a filmre, mozira és fotóra vonatkozó közlések, mert ezen a címen leginkább csak műsorismertetést találtunk, s mivel a címek nap mint nap ismétlődnek, ezeket az információkat nem tartottuk lényegesnek kultúrtörténetünk megismerésére.

Az irodalmi élet anyaga többféleként jelenik meg a lap hasábjain. A szerzős írások: versek, elbeszélések főleg a vasárnapi és ünnepi számokban olvashatók, hétköznaponként rövid karcolatok, továbbá a *Szines szalag az írógépen*, esetleg a *Reggeli levél* címen közölt vezércikk jellegű írások egy része sorolható ide, és a folytatásos regények. Ilyen írások például:

– Aranyady György: *Vajdasági könyvnapot*. – Reggeli levél (1932. június 15-én, 2. oldal).

– Batta Péter: *Ugartörés*. – Reflexió Fekete Lajos és Szenteleky Kornél *A Mi Irodalmunk* hasábjain közölt cikkeire (1932. május 3-án, 2. oldal).

Az irodalmi élet fellendítése céljából indította a lap *A Mi Irodalmunk* mellékletet, amely eleinte kéthetente, később (1932-től) hetente jelent meg. „Az elmúlt esztendő alatt Szenteleky Kornél-nak, a nagynevű írónak vezetésével huszonhat tagú írógárda csoportosult a Reggeli Ujság köré, és az írógárda elismerten szép irodalmi munkáját kettőzött intenzitással folytatja az új esztendőben, s most minden héten lép az olvasóközönség elé” – olvashatjuk a lap 1932. január 1-ji számában, a 2. oldalon. Ugyanebben a cikkben értesítették az olvasókat egy új rovat indításáról: „Új és roppant komoly és egyben népszerűnek ígérkező rovatot nyitunk, amelyben a Dunabánság legjobb és legértékesebb szellemi irányító erői dolgoznak. REGGELI LEVÉL lesz a rovat címe, és az elméleti cikkekben a Vajdaság legjobb kultúremberei, pénzügyi, gazdasági, pedagógiai stb. szakemberei adják írásukat.” Egyes írások a rovatban valóban nem kerülhetik el a figyelmünket még ma sem.

Ugyancsak az irodalmi élethez soroltuk az írók felolvasóestjeit is. A napilap nem irodalomközpontú lap, még ha a bejelentkező december elsejei cikk arra is utalt, hogy színvonalas irodalmat nyújt az olvasónak, s ezt az állítást később is megismétlik szinte túlzó fokon: „amellett, hogy mint hírlap (. . .) valóban a fővárosi nívójú lapok mellé sorolható, nagy gondot fordít kisebbségi anya-

nyelvünk, a magyar kultúra és irodalom ápolására és Szenteleky Kornélnak, a nagynevű írónak vezetésével a jugoszláviai magyarság messze földön elismert legjobb írógárdáját gyűjtötte maga köré” – olvashatjuk 1932. november 19-én az 5. oldalon.

Az újságot lapozva kitűnik, hogy szinte ugyanazt az írógárdát sorakoztatta fel, akik már a *Délbácskában* felvonultak. A szerzők között találjuk Andréé Dezső, Bencz Boldizsár, Csuka Zoltán, Cziráky Imre, Darvas Gábor, Szenteleky Kornél, Tamás István és mások nevét. Ők valóban kötődtek ehhez a vidékhez, munkájukkal támogatták a vajdasági magyar kultúrát, de hogy „messze földön elismert” írók lennének, mégsem állíthatjuk. Le kell hámozni ezeket a túlzásokat a közölt szövegből, egyébként olyan vélemény alakulhat ki az olvasóban, hogy e vidéken csak jó művek születtek, csak jó előadások készültek, még ha valamelyik falu műkedvelő gárdája vitte is színre valamelyik darabot (leggyakrabban operettet, bohózatot vagy népszínművet). Bírálatok, könyvkritikák elenyészőek a lapban. Inkább minősíthetnénk önkritika nélkülinek némelyik írását, például az ilyen és hasonló címűt, mint amelyik 1929. december 1-jén, a 15. oldalon látott napvilágot: *Olvasóm, vidd a világba a hírt meg: Engemet nagy költő, Huszár Sándor írt meg* . . .

Az irodalmi élet eseményei közül kiemelhetjük azokat a híreket, amelyek a vajdasági magyar irodalom szerveződésére vonatkoztak, mint például az 1937. szeptember 14-én, *Megalkult a Szenteleky irodalmi és művészi társaság* címen megjelent (három- hasábos) írás. Megtudhatjuk belőle, hogy a társaságot írók, újságírók, képzőművészeti, zenei és színészi szakosztályok alkotják. Elnök Draskóczy Ede, alelnök Cziráky Imre, főtitkár Kende Ferenc, majd következik a tisztségviselők nevének felsorolása és a célkitűzések ismertetése.

Jellemző figyelemfelkeltő hírközléseket találunk a *Reggeli Ujságban* a művelődési eseményekre vonatkozóan. Függetlenül attól, hogy csupán a tényközlés szintjén marad az újságíró vagy tudósító, egy-egy eseményről – nagyobb figyelemfelkeltés céljából – több ízben is írt, gyakran csupán a címet megváltoztatva, ugyanazt az információt közölve, esetleg némi módosítást alkalmazva. Ritkán értékelték. Az értékelések – mint már utaltunk rá – szinte mindig a rendkívül tehetséges, rendkívül értékes, kimagasló, egyedülálló minősítést használják, bármilyen kultúreseményről szólnak. Példaként a képzőművészet tárgyköréből idézhetnénk

a Balázs G. Árpád kiállításáról szóló közleményeket – szám szerint hetet.

Más jellegű kultúrtevékenységet is kifejtett a *Reggeli Ujság*. Mivel a jugoszláv belügyminisztérium nem engedélyezte az egész országra kiterjedő magyar kultúrszövetség megalakítását, a *Reggeli Ujság* ezt a hiányt a vasárnapi számaiban közölt *Egyesületi Közlönnel* (1935–1941) igyekezett pótolni. Az egész oldal terjedelmű rovatban Közművelődési Tanács címen ellátta a művelődési egyesületeket a kultúrtevékenység megvalósítására vonatkozó tanáccsal, műsorokat ajánlott – díjtalanul. Erre azért volt szükség, mert „amidőn az iskolán kívüli népnevelést széles alapon megindítottuk, kultúraszeretetünkön és tenniakarásunkon kívül e téren csak azt a szomorú tényt ismertük, amelyet röviden így foglalhatunk össze: Jugoszláviában a magyar nyelvterületeken általánosságban (. . .) nélkülözzük azt a művelt középosztályt, amelynek intellektuálisjai a népművelő feladatot vállalhatnák (. . .) nincsen egységes, mindent átfogó szervezetünk sem (. . .) Az egymástól függetlenül működő egyesületek pedig nemcsak erőtlenek, hanem körülhatárolt viszonyaik miatt, képtelenek a népnevelés kérdését megoldani . . .”⁸ A legkülönbözőbb műkedvelő egyesületek működtek Vajdaságban: Katolikus Olvasókör, Polgári Magyar Daloskör, Iparos Egyesület, Tüzoltó Egyesület, Református Olvasókör, Keresztes Ifjak, Gazdakör stb.

Megtaláljuk ebben a jelentésben a tervbe vett harminckét népművelő előadás címét, tárgykörét. Az előadások egészségügyi, természettudományi stb. témára vonatkoztak. Irodalomnépszerűsítő jelleggel csupán hat előadást terveztek: 1. Petőfi élete; 2. Arany János élete és munkái; 3. Vörösmarty, az ember és költő; 4. A Bach korszak költői; 5. Legszebb magyar regények és 6. A daloló magyar nép.

A tervezett harminckét előadásból huszonnégy készült el, és huszonkettőt küldtek szét felolvasásra. Az irodalmi vonatkozású ismeretterjesztő előadások közül 1937/38-ban csupán Blazsek Ferenc *Vörösmarty Mihály*, Vető György *Arany János*, majd a következő évben (1938/39) Marék Antal *Magyar írók utolsó órái*, Gál László *Jókedvű könyv* című munkája készült el, de jelentek meg a művelődéstörténet szempontjából figyelemre méltó írások a nevelés-

⁸ A *Reggeli Ujság* Közművelődési Tanácsának jelentése az 1937/38-as évre

ről, kultúráról, oktatásról, közmondásokról, vagy megemlíthetjük még Papp Viktor *Liszt Ferencről* írt munkáját, esetleg Vető György *Napkeltétől napszálltáig . . . Őseink nyomán* című előadását. A szerzők közt találjuk Andrée Dezső, Börcsök Erzsébet, Gál László, Kende Ferenc, Kisbéry János, Thomka Viktor és mások nevét.

Az iskolán kívüli népnevelés nem lenne művelődéstörténeti jelentőségű, ha nem maradt volna írásos nyoma, írásos dokumentuma. Mivel maradt, meg kellett említenünk. Az újság egyéb tevékenységével, amelyet a pusztta tájékoztatás mellett kifejtett, nem foglalkoztunk. Ezért nem térünk ki jogi tanácsadói szerepére, szociális segélynyújtására, a népegészségügy érdekében kifejtett felvilágosító szerepére. (*Fő az egészség* címen két kötetet is kiadtak.)

Számba vettük a Gyöngyösbokréta ünnepélyek megszervezéséről írt cikkeket. Az első ilyen rendezvény Gomboson volt 1936-ban, s később fejlődött mozgalommá. Erről a mozgalomról gyakran írtak.

Külön figyelmet érdemel művelődéstörténeti szempontból a színházi élet kialakulása, a műkedvelő egyesületek működése. Csak néhány cím a leggyakrabban színre vitt darabokból: *Mit susog a fehér akác, Juhászlegény, szegény juhászlegény, Falu roszsza, Sárga csikó, Tót leány, Nem élhetek muzsikaszó nélkül, Cigányprímás, Egy május éjszakán, Vadvirág, Méltóságos asszony, Fruska, Tésasszony* stb.

Becskerekai és bánáti hírek után kutatva, megállapíthatjuk, hogy a lap az indulás éveiben gyakran tudósított erről a térségről is, míg később, a 40-es években, kevés művelődési eseményről adott hírt. Ha találtunk is valami hírközlést, azt általában a *Torontál* hasábjairól vették át. Ilyen hír volt Jeszenszky Ferenc bánáti magyar népcsoportvezető nyilatkozata *A bánáti magyarság egysége valóság!* címen. „Nem puskával vagy ágyúval, hanem az ekeszáróval és kalapáccsal” vesz részt a magyarok mellett a háborúban. S hogy minél tökéletesebben tudja teljesíteni a ráeső feladatot, „megalakította nagy tömörülését, a Bánáti Magyar Köz-művelődési Szövetséget”. Az is kiderül a nyilatkozatból, hogy a Szövetség három éve működik, s százegy fiókszervezete százhuszonötezer tagot számlál.

Néhány évvel később, 1944. január 13-án, a 2. oldalon arról is értesülhetünk, hogy katolikus lelkészhiány volt Bánátban, s mozgalom indult papnevelde létesítése érdekében. „Negyedmilliónyi bánáti katolikusság lelki gondozását mindössze 56 lelkipásztor lát-

ja el.” (Ezzel a kérdéssel Brájjer Lajos foglalkozott a *Torontálban*. Rendkívüli hitközségi adó lehetővé tenné egy papnevelő intézet létesítését. Miután Brájjer Lajos meghalt, a kezdeményezést másoknak kellett volna véghezvinni. Az eredményről, sajnos, már nem olvashatunk, csak arról, hogy remény van arra, hogy szeptemberben megkezdje működését Becskerekén a papnevelde. Helytörténeti kutatók tovább göngyölíthetik a kutatás szálait erre a témára . . .

Ezt, továbbá azt, hogy a bánáti olvasóknak nélkülözniük kellett az Újvidéken megjelenő napilapot, az 1941. május 4-i számban, a 7. oldalon így indokolták meg: „A közlekedési utak háborús megrongálása miatt a *Reggeli Ujság* még nem juthat el minden olvasójához. Lapunk bánáti olvasótáborá egyáltalán nem kaphatja meg a *Reggeli Ujság*ot. Minthogy ily módon sokezer olvasónk önhibáján kívül hátrányos helyzetbe jutna, »*Műveltség könyvtára*« című vasárnapi mellékletünk közlését egyelőre szüneteltetjük.”

Nem szoltunk még a lap mellékleteiről, kiadói tevékenységről, ajándékkönyveiről. És még sok mindenről. Nem is volt célunk egy rövid írásba zsúfolni mindazt, amit a lapban közölt hírekből kiemelhattunk volna, mert jóllehet a kutató örül minden új adatnak, mindent feljegyez, de csoportosítva némelyik hír már veszít értékéből, különösen, ha ismétlik. Óvatosan bánunk a kiértékelésekkel is, hiszen csak összehasonlító vizsgálattal tudjuk megítélni, mi az, ami reális, mi az, amit felnagyítva értékelték. Munkám az adatgyűjtésre, tárolásra és az információk feldolgozására terjed ki csupán. A megjelentetett eredmények csak azok számára olvashatóak, akiket érdekel a múlt, akik az apró hírek közt is felfedezik az érdekeset, az időszerűt, az időállót. Mert azt tapasztaltam kutatásaim során, hogy nagyon sok írás mintha a máról szólna, mintha a mai valóságunkat tükrözné. Talán ez az oka annak, hogy szívesen lapozom az elsárgult újságoldalakat, keresve benne azt, ami számunkra újat mond, és tanulságos lehet.

(1997)

SAJTÓTÖRTÉNETI VISSZAPILLANTÁS

Avagy miről írt a Reggeli Ujság 1929 decemberében

A lap általános jellegének megismerése után vessünk egy pillantást az 1929. év decemberi számaira, s tájékozódjunk arról, hogy mi is történt akkor ezen a vidéken. Állandó rovataiban beszámolt az ország aktuális politikai életének eseményeiről, és arról is, hogy mi történt a nagyvilágban. Meghatározott időben olvasva a híreket, a mai olvasó nem mindig azonos érzélemmel viszonyul a szövegekhez, és egészen másként értelmezi őket. Ezt igazolja a *December 1.* címen, vezércikként megjelent írás, amelyben a délszláv állam megalakításának ünnepét ismertetve s annak jelentőségét méltatva, az egységes délszláv állam megalakulását, mint évszázados vágy beteljesülését hangsúlyozza a cikkíró: „új, nagy, erős, életképes állam alakult a Triglátvtól a Sztrumicáig, az Adriától a Timokig . . . Az évszázados szenvedések és küzdelmek megalkották az államot, amelyet most békés eszközökkel kell olyanná tenni, amilyennek ez a természeti kincsekben ritkán gazdag országnak lennie kell”. Mennyire másként olvastuk e sorokat 1999 után! Mennyire mást jelentenek az elmúlt évek történéseinek tükrében!

A hétköznapi információk egy része mintha most íródott volna. Olvashatunk rablásokról, csalásokról, gyilkosságokról, hajléktalanokról. Például 3-án, a 4. oldalon arról is, hogy *Zöldülnek már a karácsonyfák a Futaki piacon*. „Egyelőre még méregdrágán árusítják a fát, melynek azonban még nincsen kelendősége”, s megtudhatjuk három hét múlva, 24-én, a 3. oldalon, hogy tévedett az újságíró: *Csaknem teljesen elfogyott a karácsonyfa a Futaki úti piacról* – a pravoszláv ünnepre újakat kell rendelni.

A noviszádi rendőrség kíméletlenül üldözi a tej és paprikahamisítót. „A rendőrségi közegek minden reggel a városi kapuknál ellenőrzik a városba behozott tejet” – olvashatjuk 6-án, a 3. oldalon. Önkéntelenül adódik a kérdés: nem kellene-e ma is jobban

odafigyelni az illetékeseknek a tej minőségére? Vagy mi már örülünk, ha felvizezve is, de kapunk?

Újvidék város fejlődésének története szempontjából érdekes lehet a hírközlés, miszerint *Noviszád lesz a Dunabánság vasúti gócpontja*: „Fontos változások lesznek a vasúti menetrendben a jövő év májusában” – tudjuk meg az alcímből ugyanott. Vagy egy másik hír: Az *első nagyvárosi fényreklám Noviszádon*, amelyből az derül ki, hogy a Kardos hirdetőiroda szerelte fel, és Klein Jenő „harisnyakirály Kralja Alekszandra ulicai kereskedése fölött ragyog ez a fényt suhogó reklám, amelyet valamennyi nagy nyugati városban már sikerrel vezettek be”. Legközelebb egy ékszerüzlet és maga a Kardos cég szereltet fel fényreklámot.

Királyi rendelettel Újvidékhez csatolták Péterváradot. Ezt az eseményt 22-én a 2. oldalon a következő címmel jelentette be az újságíró (aki nem fedte fel kilétét): *Petrovaradin Noviszadhoz való csatolásával ott is életbe lép a polgári házasság* – utalva arra, hogy azonos rendelkezések lesznek érvényben a Duna mindkét oldalán levő városrészen.

Feltehető a kérdés, vajon az olvasótoborzás eszköze volt-e a meghirdetett társasutazás, amit a szerkesztőség szervezett Franciaországba és Olaszországba? „Nizza ragyogó farsangjában gyönyörködhet, aki részt vesz a Reggeli Ujság társasutazásán. Nagy érdeklődés az olcsó utazási akció iránt” – olvasható a 24-i szám 3. oldalán.

Művelődéstörténeti szempontból érdekesebbek azok a hírközlések, amelyek a kulturális információk közé sorolhatók. A zenei életre vonatkozóan 19-én a 9. oldalon megtudjuk, hogy a tizennyolc éves Szegedi Sándor szabadkai hegedűművész hangversenyt adott a zágrábi rádió stúdiójában. Szabadkai vonatkozású az a bejelentés is 15-én az 5. oldalon, hogy *A szubotikai Városi Színház igazgatósága vasárnapi matinék rendezésével fogja zene-kultúrára nevelni a közönséget*. A kezdeményezés eredményesnek bizonyult – legalábbis erre következtethetünk a kilenc nappal később, 24-én, a 6. oldalon megjelent újsághír alapján: *Kitűnően sikerült a szubotikai városi zenede növendékeinek vasárnapi matinéja. Legközelebb január 4-én lesz a Városi Színházban*.

Szabadka mellett Zomborban is pezsgő zenei élet folyt. December hónap lévén a karácsonyi ünnep jegyében a zenei rendezvények egyházi jellegűek voltak. A nagytemplomban Haydn *Elisabeth* miséjét adták elő dr. Kiss Lajos karnagy vezényletével, Kiss

János orgonakísérete mellett – erről 24-én a 7. oldalon tájékozódhatunk. Ezzel a műsorral vendégszerepeltek Szabadkán a nagymiséen 29-én. A műsor méltatása a 31-i szám 10. oldalán olvasható.

A képzőművészeti vonatkozású hírek tárlatok megnyitására korlátozódnak. Néhány cím szemléletesen közöl szinte minden fontos információt egy-egy eseményről, például 4-én az 5. oldalon ez áll: *Előkelő közönség jelenlétében nyílt meg vasárnap Balázs G. Árpád festőművész beogradi kiállítása.* Alcím: *A művész december közepén Noviszádon is megrendezi a kiállítást.* A cikk azt írja még, hogy a megnyitón részt vett Belgrád író- és művész-társadalma, s hogy a műkritikusok elismeréssel nyilatkoztak róla a *Politika* és a *Vreme* hasábjain. Az újvidéki tárlatról többször is hírt adott a lap. Bejelentés szintjén: *A jövő héten nyílik meg Balázs G. Árpád festőművész noviszádi kiállítása* (8-án az 5., ugyancsak 8-án a 12. és 14-én a 2. oldalon), tájékoztatásként: *Klicin Predrag kultúrtanácsnok nyitja meg . . .* (15-én, 2. oldal) és hírként: *Előkelő közönség jelenlétében nyitotta meg . . .* (17-én, 3. oldal).

Egy másik tárlatról hasonlóan több ízben is írtak: *Holnap este nyílik meg Kara Mihály kiállítása . . . Ma este nyílik meg . . . Nagy érdeklődés Kara Mihály kiállítása iránt . . .* (20-án a 8., 21-én szintén a 8. és 28-án a 7. oldalon). Kara Mihály szobrász és grafikusművész tárlatán grafikák, portrék és szobrok kerültek bemutatásra az izraelita hitközségben. Közönségtoborzás céljából sorsolást is kilátásba helyeztek a megnyitón. A főnyeremény egy kép volt (28-án, 7. oldal).

Állandó színházak hiányában műkedvelő előadásokról olvashatunk a *Színházi élet* rovatban vagy a kis hírek között. Csupán néhány cím a decemberben színre kerülő előadásokról: *Marica Grófnő Topolyán* (6-án 5., 12-én 11. oldal). Nagy sikere lehetett az előadásnak, mert megismételték kétszer is – értesülünk 21-én az 5. oldalon. Ugyanitt arról is tájékozódhatunk, hogy ugyancsak Topolyán hozták színre a Sport Club műkedvelői Bús Fekete László *Diktátor kisasszony* című háromfelvonásos vígjátékát. Ugyanezt a darabot mutatták be az adaiak is a Vöröskereszt Egylet műsoros estjén, erről 29-én a 7. oldalon tájékoztat a lap. Verbászson a karácsony jegyében volt a műkedvelő előadás: *A betlehemi csillag* című háromfelvonásos karácsonyi játékot mutatták be – olvashatjuk 20-án, a 7. oldalon. A csürogi műkedvelők Berczik Árpád *Parasztkisasszony* című daljátékát vitték színre sok szereplővel. A rendező Dobos János volt, zene Erkel Elek – írja az újság 24-én, a

7. oldalon. Becsén is több előadást láthatott a közönség. A Római Katolikus Iparos Legényegyletben az *Akácfavirág*, Mikszáth Kálmán *Az eladó birtok* és Csille Károly *A rózsamajor virága* címűt (31-én, 8. oldal).

A műkedvelő előadások mellett gyakran rendeztek műsoros teadélutánokat, bálakat, ismeretterjesztő előadásokat. Érdemes megemlíteni Fárba József nyugalmazott tanító *A bor és a közmondás* című előadását a becsei olvasóköri (20-án, 7. oldal), vagy Becskereken *A bánati magyar közművelődési egyesület előadását*, amelyen Marton Gyula tartott bevezetőt, és fellépett Borsodi Lajos fia, Ferenc is (29-én, 4. oldal).

Oktatási kérdésekről is olvashatunk a lapban. *Nyolcosztályos lesz az elemi iskola* – jelezték december 8-án, a címlapon. Ebben a cikkben figyelemre méltó a következő mondat: „A kisebbségi iskolák kérdése a nemzetközi szerződések követelményeinek megfelelően rendeztetik . . .” Az oktatással kapcsolatos az a tény is, hogy december 12-étől több folytatásban teljes egészében közölték az elemi iskolai törvény rendelkezéseit.

Sajtótörténeti szempontból fontos hír 11-én, a 7. oldalon: *A novisádi újságíróegyesület közgyűlése* címen megjelent tömör közlemény a Hársfa étteremben tartott közgyűlésről az újonnan megválasztott tisztikar névsorával, köztük van dr. Fenyves Ferenc és Tomán Sándor. A választmány tagjai Triva Militar mellett Csuka János, Kelemen János, Bodi Mihály és mások, míg Havas Károly, dr. Szántó Miklós és Andrée Dezső a becsületbíró tagja lett.

A hirdetések között is találunk művelődéstörténeti jelentőségű szövegeket. Példaként csupán néhányat említek: a *Vajdasági Írás* legújabb számának tartalomjegyzéke 29-én, az 5. oldalon, vagy: „Legszebb karácsonyi ajándék családjának, ha egy évre előfizeti a Képes Vasárnapot.” Az előfizető ajándékképpen kap még egy Volvo lámpát vagy egy Voltmérőt, vagy fülhallgatót – tudjuk meg 13-án, a 12. oldalon. A karácsonyi szám irodalmi mellékletét több ízben is beharangozták, majdnem azonos szöveggel: „Legalább negyven oldal terjedelemben jelenik meg a Reggeli Ujság karácsonyi száma, és csak 3 dinárba kerül . . . A jugoszláviai magyar írók legjobbjai vonulnak fel a Reggeli Ujság karácsonyi számában – köztük Szenteky Kornél is. Novellák, versek érdekes riportok serege . . .” – jelentik be 18-án a 4. és 22-én az 5. oldalon. A hirdetést nem igazolta a valóság. A karácsonyi melléklet valóban közölt verseket, novellákat, de az írások irodalmi értéke nem jelentős,

éppen ezért nem szándékozom elemezni rövid visszapillantásomban sem a mellékletet, sem az előző vasárnapi számokat, amelyekben irodalmi anyagot találhatunk.

A Reggeli Ujság 1928. december 29-i fejléce

A karácsonyi szám után 28-án, szombaton jelent meg ismét az újság.

Az országban borult és ködös idő váltotta fel az előző napok csapadékos, hideg időjárását. A havazás, hófúvás, hózivatar megszünt Szerbia-szerte, enyhültek az erős fagyok is. Átmeneti derülés volt várható. Megszűnt a havazás, a hőmérséklet plusz 2 fokra emelkedett, helyreállt a vasúti forgalom is . . .

A hétköznapi információk mellett figyelmet érdemel a lap 4. oldalán közölt hír, miszerint *Őfelsége a király aláírta a szerzői jog védelméről szóló törvényt*, amelyben fontos intézkedéseket találunk. Ezekről tájékozódhatunk az írásból. „Védelemben részesül minden irodalmi és művészeti termék, amely először jelent meg a jugoszláv királyság területén, továbbá a jugoszláv királyság alattvalóinak irodalmi és művészeti termékei, tekintet nélkül arra, hogy azok a királyság területén, vagy külföldön jelentek meg, végül minden külföldi irodalmi vagy művészeti termék, amely szerb-horvát-szlovén nyelven jelent meg külföldön.” Azt is meghatározták a törvényben: mit tekintenek irodalmi műnek: „Irodalmi művek alatt értendők mindazok a termékek, az összes irodalmi és művészeti művek, elsősorban a szépirodalmi és tudományos munkák, előadások, beszédek, prédikációk, zenei művek, szöveg vagy szöveg nélkül, koreografiai és pantomim művek, amelyek előadása írásban vagy más módon örökítődött meg, eszmei tervek, műszaki tervek, térképek, plasztikus szemlék, glóbuszok, festmények és rajzok, rézkarcok, grafikai művek, architektonikus és mérnöki művek, művészeti munkák, fényképek és filmművek. Átdolgozások és fordítások esetén az átdolgozó, illetve fordítónak önálló szerzői joga van

az eredeti szerző engedélye mellett . . . Szerzőnek az tekinthető, akinek a neve az illető művön szerzőként fel van tüntetve.” Kitér a cikk arra is, hogy a szerzői jog átruházható az örökösökre, továbbá szól arról is, hogy míg az aktuális politikára vonatkozó újságcikkek utánnyomása engedélyezett, addig az irodalmi és művészeti termékek utánnyomása tilos. A szerzői jog védelme a szerző halálát követő ötven év után megszűnik. A szerzői jog megsértését pénzbírsággal, vagy börtönbüntetéssel szankcionálják.

A közérdekű hírek mellett kulturális és egyéb információkat is találunk.

Ezen a napon tették közzé a 6. oldalon azt a fényképet Thomas Mannról, amely a berlini PEN Klub ünnepségén készült. Thomas Mann az irodalmi Nobel-díj átvétele után érkezett haza Stockholmból.

A 7. oldalon pedig arról értesülünk, hogy az irodalompártoló dr. Vilt Vilmos, a jódfürdő orvosa, akit külföldön kezeltek, hosszabb idő óta, hazaérkezett Újvidékre . . . (Micsoda relációk!)

Ugyanitt tájékozódhatunk arról is, hogy Újvidéken szerepelt a *Hudozsesztvennij Színház* négy előadással. Ezek: Gogol *Házasság*, Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődés*, Osztrovszkij *A szegénység nem bűn* és Dickens *Tűcsök a tűzhelyen* című műve.

Újvidéken tizenhat újszülött volt, nyolc fiú és nyolc lány.

A vidéki városok eseményeiről kevés hírt közölt a Reggeli Ujság. A hetedik oldalon a kishírek között azért van egy, amely éppen Bácsföldvárra vonatkozik, *Orvtámadás* a címe. „Rejtélyes módon végrehajtott orvtámadás érte Nagy Lajos bacskogradistei lakost.” Az említett személy a műmalom melletti lakására igyekezett éjjel a feleségével egy baráti összejövetelről. A műmalom a városon kívül eső részen, a „Kralja Petra csatorna tulsó partján” volt, s a férfit a töltésen haladva érte a támadás . . .

Arról, hogy hány újszülött látta meg a napvilágot Földváron, a későbbi napokban sem adtak számot . . . Azt sem olvashatjuk a lapban, hogy a Bori család létszámát egy kisfiú gyarapította, aki az Imre nevet kapta a keresztésben . . .

Rövid sajtótörténeti visszapillantásomban csupán a hetven évvel ezelőtti élet hétköznapijairól, eseményeiről próbáltam beszámolni. Hogy ezt a témát választottam erre a felolvasási összejövetelre – lehet a véletlen műve, vagy talán mégsem?

(1999)

KOSZTOLÁNYI A HÍDBAN

A *Híd* irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat első száma 1934 májusában jelent meg. 2004 tavaszán ünnepeljük hetvenéves jubileumát. A jubileum kísérőrendezvénye egy kiállítás lesz, amely a folyóirat történetét szándékozik bemutatni írott és képdokumentumokon keresztül. A kiállítás forgatókönyvét írva, kezembe kerültek a *Híd* tematikus számai, az írói jubileumokra készített megemlékezések, s ez adta az ötletet, hogy megnézzem, mekkora figyelmet szentelt ez a folyóirat Kosztolányi Dezső életművének. A Forum Könyvkiadó egy *Híd*-repertórium kiadását tervezi, amely nem az egész időtartam anyagát foglalja majd magába, csupán az elmúlt huszonöt évet. Erre az anyagra tehát nem támaszkodhattam, kézbe kellett venni a hetven év alatt megjelent számokat.

Átlapozva szinte valamennyi számot, képet kaptam arról, hogy melyik időintervallumban és milyen terjedelemben volt jelen Kosztolányi a *Hídban*. A két világháború ideje alatt megjelent baloldali beállítottságú folyóirattal szemben nem lehetnek nagy elvárásaink, sem az 1945 után megjelent folytatásával. A *Híd* 1934-től 1941-ig „a munkásmozgalom harcos szerve volt; ezt bizonyítja a folyóirat minden számának tartalma, ezt bizonyították életük feláldozásával a folyóirat szerkesztői és munkatársai, akik a tollat letéve elsőként álltak az ellenállók soraiba 1941-ben” – olvashatjuk a jellemzést a háború előtti *Híd* repertóriumának fűlszövegén.¹ A címének megfelelően a hídverés eszméjét hirdették „a keserű ma és az ígéretes holnap között”, a „rég és az új kultúra közé”, „a

¹ Pató Imre: *A Híd repertórium (1934–1941)*. – Újvidék : Forum Könyvkiadó ; Hungarológiai Intézet, 1976

magyar és a délszláv nép kultúrája közé”, „korok, életfelfogások, nemzetek – híd ember és ember közé”.²

Nem csoda hát, hogy a polgári író Kosztolányi Dezső neve, akit olykor dekadensnek is neveztek, nem jelent meg a folyóiratban. Nem emlékeztek meg ötvenedik születésnapjáról sem, nem közöltek sem tőle, sem róla szövegeket. Még halálának hírére sem jeleztek. (1936. november 3-án halt meg a budapesti János Kórházban.) Vajdaságban ebben az időben megjelent már a *Kalangya* című irodalmi folyóiratunk (1932–1944), amely még az író életében Kosztolányi-emlékszámot tervezett kiadni. El is készült a *Kalangya* Kosztolányi-száma, amelynek a hasonmás kiadását 2003-ban mutatta be a Kosztolányi Napok tanácskozásán Bordás Győző, a Forum Könyvkiadó igazgatója³, aki ismertette a tematikus szám irodalomtörténeti hátterét, megjelenésének körülményeit.

A *Híd* 1936. november–decemberi számában egészen más témákkal foglalkozott. Arról írt, hogy a *Híd* mozgókönyvtárakat létesít, tájékoztatott a főiskolai hallgatók helyzetéről, a túlnépeseledésről és az éhségről, a természettudományok és a társadalomtudományok feladatáról. Arról, hogy miért áll a harc Spanyolországban stb. Az írások szerzői között a hazaiak (Mayer Ottmár, Atlasz János, Steinfeld Sándor, Lévy Endre, Hock Rezső stb.) mellett ott találhatjuk Veres Péter, Illyés Gyula, Gábor Andor, Ady Endre, Fábry Zoltán és mások nevét. Kosztolányi neve nem illett volna a névsorba . . . Nem hiszem, hogy szükséges magyarázni, miért.

A második világháború után, 1945-től 1948-ig Steinfeld Sándor szerkesztette a *Hídat*. A korábbi munkatársak mellett a háború után újak is csatlakoztak a mozgalomhoz. Továbbra is ideológiai folyóirat maradt, s csak Majtényi Mihály szerkesztése idején, 1951 és 1955 között vált ismét irodalmi folyóirattá.⁴

Az első cikket, amely Kosztolányival kapcsolatos, Stadler Aurél írta 1953-ban *Kosztolányi*⁵ címen, a költővel való találkozá-
sának emlékét idézi fel 1935-ből, majd húsz év távlatából. Ebből

² Gerold László: *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon (1918–2000)*. – Újvidék : Forum Könyvkiadó, 2001

³ Bordás Győző: *A legjobbat akarta. Adalék a Kalangya Kosztolányi-számának hasonmás kiadásához* = *Híd*, 2003, 3–4., 401–405.

⁴ Nem szándékozom végigvezetni a folyóirat történetét, a szerkesztők változását, azok változó viszonyulását az irodalomhoz, csupán azokat az adatokat jelzem, amelyek témánkat érintik.

⁵ *Híd*, 1953, 6–7., 451–452. – (*Őrtűz fényénél*)

az írásból az embert ismerhetjük meg. „Magas volt, nyúlánk, gyermekiesen csodálkozó szemű. Férfias alak, de arckifejezése a kérdező fiúé. Pajkosság, finom gúnyor jellemezte. Ebben, és szemöldökének ívelésében volt valami clownos és luciferi.” Amikor Stadler Aurél felkereste budai házában, Kosztolányi felesége aggódva érdeklődött: csak nem hozott rossz híreket Szabadkáról? A további leírásból kiderült, hogy „a költő hosszú házikabátban, papucsban kényelmeskedett. Ez a »kényelem« nála megfeszített munkát jelentett. Nem ért rá öltözködni – az írás ihlete fogva tartotta”. Nem tudok átsiklani a szövegnek azon a részletén, ahogyan Kosztolányi könyvtárát mutatta be a szerző: „A mennyezetig érő állványokhoz kecses létra támaszkodott. Nagy hévvel és ragaszkodással sorolta fel legbecsesebb nyelvi könyveit. Kitűnő beszerzési forrásait hangoztatta és olcsóságukat, hogy bárki fillérekért megszerezheti ezeket a »kincseket«.”

DOKUMENTUMOK

Kosztolányi ismeretlen verseit hat évvel később, 1959-ben közölte a *Híd* Dér Zoltán (Dévavári Zoltán) jóvoltából. Ezek közül legalább három (köztük egy dalszöveg) 1905 előtt íródott, és nem került a hátrahagyott versek kötetébe. Ezeken kívül még két dalszöveg van az ismeretlen versek között, továbbá az *Egy leányról* című költeménye és a Csáth Gézához szóló, két lapból álló levelének második lapjára írt verse, amely így hangzik:

A KÖLTŐ TENTÁSÜVEGE

(Elutazás előtt Josénak)

*Tisztelve nyúlj e picike üveghez,
Mert benne álmok vannak, álmok,
Ez az üveg él s bármily elhagyott most,
Mint egy fiatal anya áldott.*

*Még nem tudod mi nő majd ki belőle
De szent e tinta, mint a lelkem.
Alázatos tollal merítsd ki vérét
És áldd meg őt és áldj meg engem.*

Feltehetően 1909-ben írta a költő. „Nem csökkent a jelentőségüket az sem, hogy a versek közül kettő Kosztolányi diákkori alkotása, három dalszöveg és csupán kettő érettebb mű.”⁶

Az ismeretlen versek közzétételét Kosztolányi ismeretlen önképzőkori bírálatának közzététele követte – ugyancsak Dér Zoltán jóvoltából.⁷ Az önképzőkör és a szereplés fontos volt Kosztolányi életében. 1901. november 17-én Grüner Andor nyolcadik osztályos tanuló *Vígassz a könnyekben* című műfordításáról írt bírálatát olvasta fel Kosztolányi. A szabadkai Városi Könyvtárban őrzik a főgimnázium önképzőkörének érdemkönyvében található bírálatot. Ennek a teljes szövegét tette közzé Dér Zoltán. Azért is figyelemre méltó ez a szöveg, mert a tizenhat éves Kosztolányi, aki akkor mindössze hetedik gimnazista volt, ebben a szövegben kifejtette nézeteit a fordításról, műfordításról. Bori Imre kis monográfiájának megírásához felhasználva ezt a szöveget, elemezte, s értékelte az írást.⁸

A *Híd* 1996-ban *Irodalmi múzeum* rovatában újabb dokumentumokat közölt Kosztolányi önképzőkori éveiről, és pedig arról, hogyan viselkedett egyik összezejövetelen. Amikor azzal vádolták, hogy germanizmusokat használ, indulatosan felugrott a helyéről, és azt mondta tanárának: „Soh sem használok germanismust, ha használtam, mutassa ki!” Ezután indulatosan kirohant. Ezek a jegyzőkönyvek 1902-ben és 1903-ban készültek, és a fenti eset leírását, az önképzőkör zárt ülésének lefolyását és a végkifejleményt őrizte meg számunkra. „Az önképzőkör ezzel az 1902–1903-iki tanévben megszűnt működni. Kelt Szabadkán, 1903. április 22. Révfy Zoltán s. k. vezető tanár. Kálnai Dezső s. k. jegyző, titkár helyettes.”⁹

A dokumentumok között említtem Bori Imrének (BI) a *Mostoha* című kötetről írt könyvismertetőjét. A könyv kíséző tanulmányát Dér Zoltán készítette. Bori Imre írásának címében jelölte, hogy *Kosztolányi hagyatékából* előkerült szövegek, ismeretlen dokumentumok kötetbe szerkesztésének méltatására vállalkozott.¹⁰

⁶ Dér Zoltán: *Hét ismeretlen Kosztolányi-vers* = *Híd*, 1959, 11., 939–945.

A versek címe: *Sors, Ágác virágok* (apró versek), *Altatódal*, *Az alkonyathoz*, *A szerelem*, *Egy leányról*, *A költő tentásüvege*

⁷ Dér Zoltán: *Kosztolányi egy ismeretlen önképzőkori bírálata* = *Híd*, 1960, 6., 478–486.

⁸ Bori Imre: *Kosztolányi Dezső*. – Újvidék : Forum Könyvkiadó, 1986

⁹ *Kosztolányi Dezső az önképzőkörben* = *Híd*, 1996, 11., 944–952.

¹⁰ BI (Bori Imre): *Kosztolányi Dezső hagyatékából*. Kosztolányi Dezső: *Mostoha*. Forum, Újvidék, 1965 = *Híd*, 1966, 5., 611–612.

Könyvismertetőt olvashatunk még a *Fecskelányról* szintén *Regény és dokumentum* megjelöléssel.¹¹ A kötet szerzője ugyan nem Kosztolányi volt, hanem Dér Zoltán, de maga a mű Kosztolányi és Lányi Hedvig öt esztendeig tartó szerelméről ír. „Dér Zoltán *Fecskelánya* ritkaság a maga nemében. Mert úgy próbál regény lenni, hogy közben megtartja dokumentum jellegét is”¹² – írta Toldi Éva, s megállapítja, hogy Dér Zoltán módosította Lányi Hedvig naplójának szövegét, hogy a történet szálai folyamatosan kapcsolódjanak. Regényesített tehát. Ennek ellenére stílustörténeti, művelődéstörténeti szempontból mindenképpen figyelemre méltó, emellett „érdekes lélektani adalék”.

Szeli István *Stílusról, nyelvről* címen ismertette a második kiadásban megjelent *Nyelv és lélek* című könyvet, és azt tartja a klasszikusok titkának, hogy műveik minden új kiadása kevésbé ismert vonásukat emeli ki. Kosztolányi könyvét is klasszikusnak minősíti. A tartalmi elemzés után megállapította: „Azt azonban el kell fogadnunk, hogy a »nyelv egészséges fejlődésének« az is föltétele, hogy könyvek, írói hagyatékok, kultúrák sorsa ne legyen a politikai pragmatizmus prédája.”¹³

Harkai Vass Éva Hima Gabriella *Kosztolányi és az egzisztenciális regény. Kosztolányi regényeinek poétikai vizsgálata* című könyvét¹⁴ ismertette, amelyben Hima Gabriella négy Kosztolányi-regényt keletkezésük időrendje szerint „evolúciós sorban” szemléli. Ebben a folyamatban mutat rá az egyes regényszövegek egyediségére és összefüggésére. Meglátásai frissek, újszerűek. A folyamat *A rossz orvossal* kezdődött, amely még nem regény, de már drámai magot rejt. A *Nero*-regény „poétikai jegyeinek feltárásán túl azt a folyamatot kíséri figyelemmel, hogyan vált át e regény parabolából egzisztenciális regényre”. A *Pacsirta* a lélektani regény sémáját követi, a tudat alá szorult értelmek és indulatok kirobbanásának folyamatát tárja elénk. Az *Aranysárkány* világa

¹¹ Toldi Éva: *Regény és dokumentum*. Dér Zoltán: *Fecskelány*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1985 = *Híd*, 1985, 10., 1391–1392.

¹² Uo. 1391.

¹³ Szeli István: *Stílusról, nyelvről*. Kosztolányi Dezső: *Nyelv és lélek*. 2. bővített kiadás, 1990 = *Híd*, 1990, 11., 1151–1154.

¹⁴ Budapest : Akadémiai Kiadó, 1992

eltér ugyan az előbbi regények világától, az izzó életvágy mellett az izgatott halálkedvre hívja fel a figyelmet. A belső történetek már a *Pacsirtában* is a külsők fölé nőnek, s hangot kapnak a belső beszédszerű és gesztusszerű jelzések. Ez a jelenség az *Édes Annában* jut legjobban kifejezésre. Harkai Vass Éva kifogásolja, hogy a kötet írója az újabb szakirodalomból kihagyta Bori Imre Kosztolányi monográfiáját¹⁵ és Király István *Vita és vallomás* című kötetét.

TANULMÁNYOK

Legtöbb tanulmányt Kosztolányiról Bori Imre tollából olvashatunk. 1975-ben *Versek nyomában* címen a Rádióiskolában elhangzott előadásai között Ady Endre (*A kalota partján*), Babits Mihály (*Fekete ország*) és Juhász Gyula (*Tápai lagzi*) egy-egy versének elemzése után Kosztolányi Dezső *Őszi reggeli* című versét elemezte. Ezek az írások nem szaktanulmányok, hiszen elsősorban a középiskolai tanulók és tanáraik számára készültek, terjedelmüket a rádióadás időtartama korlátozta. Az elhangzott előadások szövegét azért közölte szerzőjük a folyóiratban, mert az írott szó időállóbb, mint az elröppenő szó. Kosztolányi Dezső versét „a modern magyar költészet egyik legszebb lírai csendéleté”-nek minősítette, amelyet a harmincas években írt a költő, és a *Számadás* című, 1935-ben megjelent verseskötetében adta közre, egy évvel halála előtt. „Még nem búcsúverse, de a halál-tudat már ott van, melléje szegődött, amikor az Őszi reggelit és társait írja.”¹⁶

A Kosztolányi-centenárium évében Bori Imre több írása elemzi a költő versesköteteit.¹⁷ Tanulmányainak címe: *Az első kötet, Fanatikusa az eltűnt időnek, A modern költő és ideálja*. Ezeknek a tanulmányoknak az elemzésére ezúttal nem térek ki. A centenáriu-

¹⁵ Harkai Vass Éva: *A lét káoszában = Híd*, 1992, 9., 693–697.

¹⁶ Bori Imre: *Versek nyomában = Híd*, 1975, 3., 369–392. (387–392. szől az idézett versről)

¹⁷ Bori Imre: *Az első kötet. Kosztolányi-centenárium = Híd*, 1985, 4., 470–479.

Bori Imre: *Fanatikusa az eltűnt időnek. Kosztolányi-centenárium = Híd*, 1985, 6., 851–859.

Bori Imre: *A modern költő és ideálja. Kosztolányi-centenárium = Híd*, 1985, 7–8., 972–984.

mi évben (1985) a tizedik számban közöltek legtöbb tanulmányt. Az alábbiakban ezt a számot mutatjuk be kissé bővebben, bár ugyancsak vázlatosan, mondhatni jelzésszerűen, hogy kik és miről írtak benne.

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK: KOSZTOLÁNYI-CENTENÁRIUM

Tolnai Ottó *Kékbegy képében* című verse¹⁸ vezeti be az alkalmi írások sorát. Kezdő sorai így hangzanak:

„100 éve született KOSZTOLÁNYI
a centenáriumi évre eldugtam magam elől
kedves könyveit el a szép rezeket el még
az ottlik válogatta puha sárga-fekete
boldogságot is”

Bori Imre ebben a rovatban Kosztolányi *Esti Kornél éneke* című művét értékelte.¹⁹

Petőfi S. Jánostól *Szövegszerkezet és jelentés. Kosztolányi Akarsz-e játszani? című versének elemzése* című tanulmányát olvashatjuk.²⁰ A szöveg tagolása: 1. Bevezető megjegyzések. 2. A vers jelentése: első megközelítés. 3. A vers szövegszerkezete. Referenciális jelentés. Értelmi jelentés. Kommunikatív jelentés. 4. A vers jelentése: második megközelítés. 5. Befejező megjegyzések. Irodalomjegyzék. Függelék (jelmagyarázat, rím, ritmika, szin-taxis). Érdekes és tanulságos elolvasni!

Danyi Magdolna *Egy Kosztolányi-vers jelentésértelmezése (Késő ősz a ludasi pusztán)*²¹ című írása konkrét példán igazolta az elméleti megközelítést.

Thomka Beáta *A bensőségesség tere* címen Kosztolányi Rilké-ről írt tanulmányát elemzi, amely a Nyugatban jelent meg.

Papp György *Pacsirta idegenben* címen egy Kosztolányi-regény szerbhorvát kiadásának fordítástörténeti tanulságait értel-

¹⁸ *Híd*, 1985, 10., 1303.

¹⁹ Uo. 1304–1312.

²⁰ Uo. 1313–1329.

²¹ Uo. 1130–1336.

mezte.²² A *Pacsirta* 1958-ban, Szarajevóban jelent meg *Život u kavezu* címen, így a mű a fordítás révén második születését érte meg, sorsára tekintve azt vizsgálta Papp György, mivé lesz egy regény a fordító kezén, hogyan hat rá az új nyelvi közeg „levegő-változása”. Nem a fordításkritika hangnemében írta tanulmányát, hanem a fordítás történetében szemlélte, s megállapította végül, hogy nagy szükség lenne újabb, pontosabb fordításra, hiszen ezt a mű megérdemelné. (Azóta elkészült az új fordítás – Marko Čudić munkája.)

Fehér Katalin az *Aranysárkány* regénydramatizációjáról írt kissé elmarasztalóan, mivel a rádió médiumába nem emeli át a regényt, a rendező kifosztja a művet, illetve azokat az elvárásokat, amelyeket egy dramatizációval szemben kialakítunk. Hiányolta, hogy nem használta ki a rendező a négy lehetséges akusztikai elemet (beszéd, zene, zörej, csend), és megállapította: „Kétféle technika: a regény- és a rádiódráma technikája ütközik és semmisíti meg egymást. A megoldás talán az lett volna, ha a rendező a Kosztolányi-regény körületekintőbb elemzésével, az összefutó szálak megragadásával és a csomópontok kiemelésével teremtett volna autochton, nem csupán a beszédre épülő, több hangszerelésű, funkcióviselő elemekkel ellátott, csupán a mű eszmeiségét követő rádióregényt.” (Talán már el is felejtettük, a fiatalok nem is tudhatják, hogy az Újvidéki Rádió valamikor dramatizált szövegeket, rádiójátékokat is sugárzott, s köztük Kosztolányi-mű is volt.)²³

Pozsvai Györgyi *A Kosztolányi- és Csáth-novellák párhuzama* címen a Csáth Géza évfordulójára készített számban, 1987 júniusában hosszabb tanulmányt írt, párhuzamba vonva a két szerző etikai, esztétikai és létről szóló tanítását, rövid prózájukra támaszkodva. Vizsgálta a fiatalkor világát, a kéj és vágy, a kéj és undor, a fájdalom és a rút kapcsolatát. Az élethabzsoló, halálkutató mohóság és félelem jelenlétét bennük, az amoralizmust, erkölcsellenességet, a halálélményt és haláltudatot. A narráció objektív tisztaságáról írva Pozsvai Györgyi megállapította, hogy „Csáth novellisztikájának nívója a tárgyias közlésforma, melynek nem irodalmi, hanem zenei előzményeit kell szem előtt tartani. A megváltozott belső ritmus, a hangnem objektivitását tükrözi a szikár, keményveretű stílus”. Mellette ott van a „dallamos, a sokjelzős Kosztolányi, »aki

²² Uo. 1355–1362.

²³ Uo. 1420–1421.

szereti a félhomályt, a délutánt: akinek prózájában is ragyog az ős, és mindig lobog az ős, és mindig lobog a szél; aki csodában hisz, aki tudja, hogy elválaszthatatlan a bűn és a gyönyör, de csúnyaság és a kéj is; aki lázad, és a lehetetlennel játszik» . . .”²⁴

Nero, a véres költő című Kosztolányi-regénnyel két tanulmány is foglalkozott. Rajsli Ilona A „*semmi*” birodalmából kirekesztve című írásában a bevezetőben jelezte szövegolvasásának pályáit, majd motívumrendszerét igyekezett kibontani, amelyek a szöveg-mélyben a lényeket hordozzák. Kosztolányit érdekelte Nero személyisége, kórképe, ars poeticája, a költő viszonyulása korához és világához, s az, hogy hol a határ költészet és álköltészet között. „A *csend* alakjában megjelenő *semmi* állandóan visszatérő eleme a regénynek. Nero minden próbálkozása után visszazuhan önnön semmijébe, mely tartalmatlan lételem . . .”, majd megállapítja: „De hiába tulajdona Nerónak a *minden*, a *semmi* birodalma csak a fuvolásé, aki azért fuvolázik, mert ez jó, és ezért boldog, és Britannicusé, aki rejtélyesen szép, megfoghatatlan verseket ír, ő tudja, hogy ami nincs, az mind az övé. A semmi nem Neróé.”²⁵

Ugyanebben a számban szintén a Nero motívumrendszeréről értekezett egy másik szerző, Turi Márta is.²⁶ Tanulmányában helyet kapott az élet-halálmotívum, a márványmotívum, a csöndmotívum, a természetmotívum, a virág- és az állatképek, a színek motívuma, s azok jelentése. Ezeket elemezte. Különösen érdekes a színekkel kapcsolatos vizsgálódása. Megállapította, hogy Neróra jellemző fogalom az *unalom* is, amely végig megtalálható a regényben. Egész életében halálosan unatkozik, nem tud magával mit kezdeni. „Még a szerelem is az unalom jegyében keletkezett, s noha egy ideig lán-golt – a gyilkosságok, a vér olaj volt a tűzre –, később még csak nem is parázslott. Az unalom mint végleges, reménytelen állapot szétrombolja a szereplők, főleg Nero és Poppaea személyiségét, és a gyilkosságokig, illetve az »önbeszüntettség« vezet.”²⁷

²⁴ Pozsvai Györgyi: *A Kosztolányi- és Csáth-novellák párhuzama = Híd*, 1987, 6., 839–857.

²⁵ Rajsli Ilona: *A „semmi” birodalmából kirekesztve. Kosztolányi Dezső: Nero, a véres költő = Híd*, 1989, 5., 590–605.

²⁶ Turi Márta: *Kosztolányi Nero, a véres költő című regényének motívum-rendszere = Híd*, 1989, 5., 606–626.

²⁷ Uo. 625–626.

Színházi bemutatókról Gerold László írt. Az Újvidéki Színház *Édes Anna* előadását²⁸ elemezte 1984-ben, majd a szabadkai Kosztolányi Dezső Színház Zsebszínpadának *Fecskelány* című előadásáról írt 1995-ben. Az *Édes Anna* dramatizált változata Harag György rendezésében került színre. A kritikus szerint „Harag György *Édes Anna* olvasata pontos, színpadi szenzibilitást és nagyfokú tudatosságot mutat az előadás, hogy mégsem függetleníthető a színpadi változat a regénytől, az azon múlik, hogy a rendezői alapgondolat elképzelést nem igazolják vissza (. . .) az előadás egyes jelenetei”. Később azt mondja: „A regény és a színpadi átdolgozás közötti legszembevetőbb (. . .) különbség, hogy Kosztolányinál Vizyné után *Édes Anna* Vizyt is megöli.” Haragnál hiányzik a második gyilkosság. Azok a nézők, akik a regényszerűséget keresik a drámában, csalódnak. A hosszú tanulmány természetesen elemzi a színészek játékát, az alakok megjelenítését, a rendezést és egészében a drámát.

Ugyanő írt a *Fecskelány* szabadkai előadásáról is, amely a Kosztolányi Dezső Színház Zsebszínpadának első bemutatója volt. „Szerencsés választás, nemcsak azért, mert a színház névadójáról szóló történet kapott színpadi formát, s mert a helyhez is illik, hanem mert Hedda szerepére aligha lehet itt alkalmasabbat találni (. . .) Korhecz Imolánál, aki történetesen szinte egyidős a költő rajongásában fecskelánynak (. . .) nevezett, szeretett teremtéssel.”²⁹

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a *Híd*ban csak az ötvenes évek elejétől találunk adalékokat Kosztolányi életművének megismeréséhez. A Kosztolányi-szövegek, -dokumentumok mellett kommentárokat, méltatásokat, elemzéseket, színházi és könyv-ismertetéseket olvashatunk. 1971-ben, amikor az *Üzenet* című folyóirat megindult, a dokumentumokat már nem a *Híd*ban közölte Dér Zoltán, hanem a szabadkai folyóiratban. A Kosztolányi-kultusz itt vert gyökeret, ami természetes is, hiszen a költő a város szülőtte volt. Szabadkán rendezik meg a Kosztolányi Napokat (1991-től), s külön Kosztolányi-emlékszámokat jelentet meg az *Üzenet*. A *Híd* csupán a centenárium évében, 1985-ben közölt

²⁸ Gerold László: *Színház. Bemutató. Édes Anna = Híd*, 1984, 2., 236–245.

²⁹ G. L. (Gerold László): *Színház. Fecskelány = Híd*, 1995, 1–2., 147–148.

több elemzést Kosztolányi műveiről, a későbbi számokban csak a *Krónika* című rovatban olvashatunk a szabadkai rendezvényről. Erre az anyagra már nincs szándékom kitérni.

Mindamellett, hogy nem túl sokat foglalkozott a *Híd* Kosztolányi Dezső életművével, legújabb jubileumi éve az ő jegyében indult. A 70-es számmal díszített fedőlapon, vagy a szövegek közé beékelve egyes rovatok között Kosztolányi Dezső sorait találjuk – a főszerkesztő kijelentése alapján – egész éven át minden számban. Ezt az elgondolkodtató szentenciát olvashatjuk: „Gyakran jut eszembe Péterfi Jenő kijelentése. Mindenki, aki magyarnak született s így akarva, nem akarva vállalja szenvedésünket, kárpótlást kap azáltal, hogy Arany Jánost eredetiben olvashatja.” Hozzáteszem még: és Kosztolányit . . .

(2004)

A SINKÓ-ÉLETMŰ RECEPCIÓJA A MAGYAR, A DÉLSZLÁV ÉS AZ EURÓPAI IRODALOMBAN

Bibliográfiai olvasat: 1914–1985

Köztudott tény, hogy a bibliográfiák a dokumentumok adatait, megjelenési helyüket és idejüket, valamint terjedelmüket rögzítik. Sok esetben csupán regisztrálják, nem értékelik a műveket. Az annotált bibliográfiák értékelése is megelégszik a műfaji megjelöléssel, esetleg rövid minősítéssel. Ez az oka annak, hogy a bibliográfiák olvasata nem szokványos olvasmányélmény. Mivel csak adatokat, tényeket közölnek, a művelődéstörténész másként nem is olvashatja őket. Egyszerűen azokra a kérdésekre keresheti – és kaphatja meg – a választ, hogy egy szerző mikor és hol közölte műveit, milyen nyelven, milyen terjedelemben, és hogy műveinek volt-e, s ha igen, milyen volt a visszhangja. Így közelítettük meg mi is témánkat a publikált és a még nem publikált (kéziratos) bibliográfiákból, azzal a fenntartással, hogy az adatok valószínűleg bővíthetők fel nem tárt forrásokból. Maga a tény, hogy egy szerző idegen nyelven is publikált (Sinkónak az emigráció éveiben a magyaron kívül németül, franciául és szórványosan angolul jelentek meg írásai, 1945 után pedig horvátul), nem jelenti azt, hogy olvasták is a műveit. Azt tehát nem deríthetjük ki, hányan olvasták, s milyen volt műveinek a preferenciája különböző olvasói réteg körében. Bár ez is részterülete a recepciónak. Mivel megjelölt korszakunk időszakából nincsenek effajta olvasásszociológiai felméréseink – utólag ezt nem lehet a teljesség igényével elkészíteni –, rövid összefoglalónk csupán azt kísérli meg összegezni, hogy Sinkó Ervinnek mikor és mely művei jelentek meg idegen nyelven, s hogy az irodalmi közvélemény figyelembe vette-e egyes műveinek megjelenését, reagáltak-e rájuk.

Az idegen nyelvű recepció értelmezése korlátozódhat csupán nyelvi alapokra, de figyelembe vehető a földrajzi kritérium is (a Magyarországon megjelent művek és értékelések, Erdélyben, illet-

ve Romániában napvilágot látott közlések, sőt az emigrációban (Münchenben, Londonban stb.) magyar nyelven közölt írások is. Mi a címben megjelölt szemlélet alapján végeztük elemzésünket.

Sinkó Ervinnek életében harminc önálló kötete jelent meg – magyarul, horvátul és németül. Halála után még kilenc kiadványból ismerhette meg munkásságát az ifjabb nemzedék. Ezek Bukarestben, Budapesten, Zágrábban és Újvidéken (Forum Könyvkiadó) készültek (magyarul és horvátul).

Időrendben vizsgálva megállapíthatjuk, hogy Sinkó Ervin a két világháború között két önálló kötetet adott ki, mindkettő verseskötet. Az *Éjszakák és hajnalok* Szabadkán (1916), *A fájdalommal* Béciben (1923) látott napvilágot. Mindkét művéről jelent meg ismertetés. Az *Éjszakák és hajnalok* jelezte a *Bácsmezei Napló*, a *Szegedi Napló* és a *Szeged és Vidéke*.

A *fájdalmas isten*ről szóló ismertetések közül három tétel (kolozsvári *Keleti Újság*, *Bécsi Magyar Újság* és *Bácsmezei Napló*) Az út¹ című könyv mellékleteként megjelent bibliográfiában – amelyből az adatainkat merítettük – tévesen van nyilvántartva: 1916-ban nem ismertethették az 1923-ban megjelent könyvet. A kötetről egyébként 1924-ben megemlékezett a budapesti *Világ*, valamint a hazai *Vajdaság* című lap.

Sinkó Ervin a magyar irodalom fejlődésében elfoglalt helyén is túlmenően közép-európai irodalmi jelenség és érték volt – írta Bosnyák István.² Az életmű recepciója követi az író életének állomásait. Ezt tükrözik az adatok, amelyeket a rendelkezésünkre álló bibliográfiákból kiolvashattunk.³ Vizsgálatunkat nem terjesztettük ki a különlenyomatokra, kisnyomtatványokra, hiszen azok az írások nem elsődleges közlések, valahol, valamilyen formában – leggyakrabban az időszaki kiadványok hasábjain, vagy gyűjteményes művekben – már megjelentek, ezért nem szólunk róluk. A recepció értelmezését kétféleképp vizsgáltuk. Mit és hol publikált Sinkó Ervin, tehát írásai révén mennyire volt a valóságban részese a közép-európai irodalmi életnek, s kortársai hogyan reagáltak

¹ Sinkó Ervin: *Az út*. – Budapest : Akadémiai Kiadó, 1990

² Bosnyák István: *Bevezetés a jegyzetekhez* = Sinkó Ervin i. m. 389.

³ *Az út* című kötet melléklete, Bosnyák István: *Sinkó Ervin a horvát irodalomban*. Bibliográfiai tájékoztató 1945–1959. – Újvidék : Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, 1979. Folytatása kéziratban – ez ideig nem publikált anyag.

munkásságára. Ez utóbbi recepció, feltételesen „befogadás”, gyakran vitákban, vitacikkekben nyilvánult meg. Feltérképezésünkben meg sem kíséreltünk választ adni arra a gyakran felvetett kérdésre, hogy melyik az az „irodalmi égalj”, amelyet Sinkó potenciális irodalmi hazájának mondhatott. Nehéz „honfoglalásáról” mások szólnak majd. Ami nem vitatott, az a tény, hogy minden írását magyarul gondolta végig és vetette papírra. Ezt Marjan Matković is megállapította, jöllehet horvát íróként is számon tartotta (erről tanúskodik a *Pet stoljeća hrvatske književnosti* sorozatban megjelent posztumusz Sinkó-kötet). Életének állomáshelyeit feltérképezve, a következő kép alakul ki:

1914 és 1915 között a fiatal Sinkó a szabadkai *Bácsmegyei Napló* állandó munkatársa volt, verseket és publicisztikát közölt a lapban.

1916-ban a *Népszavában* jelent meg írása, majd Kassák Lajos lapjában, a *Tettben* tanulmánnyal, a *Mában* pedig versekkel mutatkozott be.

1917-ben kikerült a frontra, majd az őszirózsás forradalom idején egy ideig Budapesten tartózkodott. Számottevő írása a *Ma* című folyóiratban megjelent három verse.

1919-ben indították meg Budapesten az *Internationale* című folyóiratot, emellett munkatársa volt még a kecskeméti *Magyar Alföldnek*, a *Fáklyának* és a *Népszavának*. Írásai főleg etikai, politikai, filozófiai tanulmányok, esszék, kommentárok és publicisztika.

1921-től 1926-ig Bécsben éltek feleségével, ahol a grinzinger „szocialista barakkok” lakója, asztalosmunkás, inkasszáns, filmstatista, mindenekfelett író. 1921-ben munkatársa volt a kolozsvári *Napkelet* című folyóiratnak, a pozsonyi *Tűznek*, a bécsi *Panorámának*, a *Bécsi Magyar Újságnak*, elvértve a *Bácsmegyei Naplónak*. Versei, regényrészletei, könyvismertetői jelentek meg. 1922-ben nem publikált semmit, valószínűleg előkészítette az 1923-ban kiadott verseskötetét (*A fájdalommal isten*).

1924-ben *Testvér* címen krisztianus folyóiratot indított meg, amelynek nemcsak kiadója volt, hanem fő munkatársa is. Ha nem vesszük tekintetbe, hogy ő volt saját folyóiratának szinte egyedüli állandó munkatársa, úgy tűnhet, hogy ez az év Sinkó termékeny évei közé sorolható. A *Testvéren* kívül azonban csupán a *Bácsmegyei Naplóban* jelent meg négy írása. Megtalálhatunk a *Testvérben* szinte minden műfajtypust (versek, cikkek, elbeszélések, esszék, tanulmányok, polémikák stb.).

A *Testvér* című folyóirat megjelenését Arató Endre az Újvidéken megjelenő *Út* című lapban ismertette⁴, de reagált rá a szabadkai *Népszava*, a *Bácsmegyei Napló*, a *Keleti Újság*, a New York-i *Új Előre* vasárnapi melléklete, és természetesen nem hagyta válaszolatlanul a vitacikkeket az érintett lap, a *Testvér* sem.

1926-tól, úgyszólván az indulásától (a 3. számától kezdve) állandó munkatársa volt a kolozsvári *Korunk*nak. Ez év februárjától Szabadkán, majd Szarajevóban éltek, júniustól Graz, majd 1927 decemberéig ismét Bécs az otthonuk. Ebben az évben lett munkatársa a *Nyugat*nak és a *Századunk*nak. Annak a *Nyugat*nak, amelyet néhány évvel előbb még lenézett, maradinak tartott. Meglepően sok etikai, filozófiai esszéje és könyvismertetője jelent meg ezekben a lapokban. A *Nyugat*ban közölte az *Aegedius útrakelése* című kisregényét is, valamint a *Tenyerek és öklök* című regényét három részben.

1927-ben zajlott le ismert vitája is az erdélyi Pap Józseffel és Déry Tiborral a kolozsvári *Korunk* hasábjain.

1928 januárjától 1931 őszéig Prigrevica Sveti Ivanon (Bácsszentivánon) dolgozott az orvos feleség. Sinkó itt kezdte el írni az *Optimisták* című regényét. Írásait – főleg irodalomkritikáit, recenzióit, de verseit és elbeszéléseit úgyszintén – továbbra is közölte a *Nyugat*, a *Századunk*, a *Korunk* és a *Bácsmegyei Napló*.

1931 és 1933 között zürichi és bécsi emigráció következik. Itt németül jelennek meg írásai felesége fordításában. Továbbra is írt a *Korunk*ba és a *Nyugat*ba (itt látott napvilágot *Sorsok* című kisregénye öt folytatásban).

1932-ben írás jelent meg róla az *Arbeiter Zeitung*ban *A másféle magyar* címen.

1933 tavaszától 1935 májusáig Párizsban élnek, ahol a *Le Monde* részletet közölt az *Optimisták* című regényéből, a *L'Europe* pedig megjelentette franciául a *Szemben a bíróval* című írását. Ez évben közölt a moszkvai *Za Rubezsom* is részletet az *Optimisták*-ból, amelyet közvetítő nyelv igénybevételével, németből fordított Saveljev.

1935 májusától 1937. április 14-éig volt Moszkva az állomáshelyük. Ez idő alatt a *Kalangyában*, a moszkvai *Sarló és Kalapács*-ban, a párizsi *L'Europe*-ban jelenik meg verse, irodalmi tanulmánya (Romain Rolland-ról) és részletek az *Optimisták*ból.

⁴ *Út*, 1925, 1.

1937 áprilisától 1939 szeptemberéig ismét Párizsban élnek. Elbeszélései jelentek meg a *Ce soir*-ban (szám szerint nyolc), három könyvismertetése a *L'Europe*-ban, elbeszélése a londoni *New Writing*-ben, három elbeszélése a *Korunk*-ban, amely három folytatásban közölte a *Don Quijote útjai* című esszéjét is.

1939-ben hazatérhettek az akkori Jugoszláviába, állomáshe- ly-ük Prigrevica, Zágráb, Szarajevó (1939–1940), majd 1940. április 10-étől Drvar. Első írása a jugoszláv sajtóban 1941. március 16-án latott napvilágot a zágrábi *Novost*-ban, ez a *Moj prvi dan u Parizu* (Első napom Párizsban) című elbeszélése volt.

Sinkóról az emigráció utolsó éveiben nem jelentek meg írások. A háború utáni években találunk ismét reagálást munkáira. Ezt az időszakot művei alapján néhány fontosabb állomás jellemzi. Közvetlenül a háború után Zágrábban főleg politikai írásokat tett köz- zé. Több írásában üdvözölte az újjáépítést. Sinkó zágrábi lakosként talán természetesen horvátul publikálta először műveinek nagy részét. A magyar változat olykor évekkel később látott napvilágot, némelyik írása nem is jelent meg magyarul. Pedig említettük, hogy Sinkó magyarul írt, s felesége vagy valaki más fordította horvatra. Zágrábban 1946–47-ben etikai, filozófiai tanulmánya, illetve kom- mentárja jelent meg *Spomenici fašizma* címen, és az ifjúsági vasút- vonal építésekor megírta az *Eto ide naša sila* című írását, amelyet részben magyarul is közzétett *A vasút* címen. *Tizennégy nap* című regénye Enver Čolaković fordításában horvátul már 1947-ben nap- világot látott, míg magyarul csak három évvel később, 1950-ben a Testvériség-Egység kiadásában ismerhette meg a vajdasági magyar olvasóközönség. Erre a műre reagáltak a háború után első ízben horvátul (Marjan Matković, Josip Barković, Ivan Dončević, Novak Simić), míg magyarul a *Híd*-ban Thurzó Lajos *A vasútról* írt.

Irodalmi tanulmányai Boccaccióról, a realizmusról és a natura- lizmusról, Anatole France-ról, az erkölcsről, a szocialista huma- nizmusról és Makszim Gorkijról ugyancsak horvátul jelentek meg 1949-ben, csakúgy, mint elbeszéléskötete (1950), az *Áron szerelme* című kisregénye (vagy ahogy az 1951-es kiadás minősí- tette műfajilag: lírai elbeszélése). Az *Áron szerelme* magyarul csak 1963-ban az *Aegedius útrakelése és más történetek* című kötetben olvasható.

Az 1948 és 1951 között írt előadásai, cikkei horvátul 1951-ben *Sablast kruži Evropom*, magyarul 1952-ben *Kísértet járja be Euró- pát* címen jelentek meg.

Az *Optimisták* című regényének – amelyet még a két háború közötti években írt meg Prigrevicán, s amelynek kézírata végigkísérte az emigráció éveiben, s a háború ideje alatt átvészelt a bombázást is – első kötete 1952-ben jelent meg magyarul, a második kötete 1955-ben, míg horvátul a teljes regény 1954-ben Iva Adum fordításában (Zagreb, Zora). Megjegyezzük, hogy a kiadása körüli bonyodalmakat rögzítő naplóját, az *Egy regény regényét* előbb olvashatta a horvát olvasóközönség (1955), mint a magyar. Ez utóbbi csak öt évvel később, 1960-ban, majd 1985-ben, az életműsorozatban. Ez a mű németül két kiadást is megért: 1962-ben és 1965-ben. Sinkó Ervinnek a horvátot kivéve önálló kötetei idegen nyelven nem jelentek meg, kivétel az *Egy regény regénye*.

Csak horvátul olvasható néhány alkotása, mint a *Falanga antikrista i drugi komentari* című (1957), a *Lik književnika* (1957) és a *Sudbonosna pisma* két kötete (1960). S ha már a horvát nyelvű kiadványoknál tartunk, meg kell említeni még három fontos Sinkó-kötetet, amelyek azt bizonyítják, hogy mennyire tartották számon a horvát irodalomban: egyik az 1969-ben, a zágrábi Matica hrvatska kiadásában megjelent *Pjesme u prozi*, másik a *Sablast kruži Evropom* című, ötszázötvenkét oldalas gyűjteményes mű a zágrábi Globus kiadásában, Marjan Matković szöveggondozásával (1982), a harmadik pedig a *Drvarski dnevnik* a zágrábi JAZU kiadásában (1983).

Sinkó Ervin 1959 őszén az újvidéki Magyar Tanszék tanáraként több tanulmánykötetet jelentetett meg a magyar irodalom történetéből. (*Magyar irodalom*, 1963, *Csokonai életműve*, 1965). Magyarul könyvei az újvidéki Forum kiadásában láttak napvilágot, majd halála után a bukaresti Kriterion gondozásában (Bretter György válogatásában), posztumusz kiadásban elevenedtek fel írásai 1975-ben. Ezt követte az 1939 és 1941 között írt naplófeljegyzéseinek kiadása *Honfoglalás előtt* címen (Újvidék, Forum, 1976), a *Szemben a bíróval* (Budapest, Gondolat, 1977), válogatott verseinek kötete, a *Vándorbotom meg-megtorpan* (Újvidék, Forum, 1977), a Magvető kiadásában újra megjelent *Optimisták* (1979), majd a Gondolat kiadásában a *Tizennégy nap* (1982), a Magvető által újra kiadott *Szemben a bíróval* (1983) és az újvidéki Forum életrajz-sorozatában megjelent *Egy regény regénye* (1985). Erről a korszakról azonban már más hivatott beszélni.

Sinkó munkássága a második világháború után nem maradt visszhang nélkül. A recepció, a vonatkozó irodalom igen gazdag. Minden fontosabb Sinkó-művet számon tartott az irodalmi közvéle-

mény. Ismertetések jelentek meg munkáiról Magyarországon, Zágrábban, Belgrádban, Vajdaságban. Újvidékre költözése előtt főleg horvátul jelentek meg róla írások a zágrábi lapokban, amelyeknek részben ő is munkatársa volt, mint például a *Republikának*, ahol 1945-től publikált, de rendszeresen írt a *Književne novine* számára (1948-tól), továbbá a *Savremenost*, a *Delo*, a *Vjesnik u srijedu* című hetilapba és máshova. Szórványosan közölte írásait a *Delóban*, a *Borbában*, a *NIN*-ben, s ezekben a lapokban találjuk meg a rá vonatkozó irodalom nagy részét is. Évente átlag harminc írása jelent meg különböző újságokban és folyóiratokban horvátul, magyarul és szerbül. Legtermékenyebb az ötvenes évek közepén volt. 1950-ben hatvanhárom írása (versek, elbeszélések, cikkek, politikai írások, irodalmi tanulmányok stb.) látott napvilágot. 1960 után kevesebbet publikált periodikákban. Ez természetesen relatív adat, hiszen, amikor regényen dolgozott, vagy naplófeljegyzéseket válogatott, illetve sajtó alá rendezett, nem futotta erejéből kisebb írások közlésére. Ezzel szemben megnőtt publikációinak száma, amikor részletekben közölte regényeit, hosszabb elbeszéléseit, naplóit. Élete vége felé, 1965-től mind kevesebb írása jelent meg a lapokban (1965-ben hét, 1966-ban és 1967-ben hat-hat, halála után már mindössze egy-kettő).

Magyarul a müncheni *Látóhatár*; majd az *Új Látóhatár*; a londoni *Irodalmi Újság*, a budapesti *Filológiai Közlöny*, a *Kortárs*, az *Irodalomtörténeti Közlemények*, a *Valóság*, a *Kritika*, a debreceni *Alföld* és más időszaki kiadványok közöltek ismertetéseket köteteiről, elsősorban az *Optimistákról*, az *Egy regény regényéről* és nem utolsósorban a *Magyar irodalom* című könyvről. A vajdasági magyar periodikák is foglalkoztak Sinkó munkásságával. Írások jelentek meg róla a *Híd*ban, az *Új Symposion*ban, a *Magyar Szó*ban. Az *Új Symposion* fiatal írógárdája Sinkó-emlékévet hirdetett meg az író halálát követő évben, 1968-ban.

Meg kell említeni még, kik foglalkoztak legtöbbet Sinkó Ervin munkásságával. Vajdaságban Bosnyák István (több kötettel és számtalan tanulmányában), Bori Imre tanulmányaiban, amelyek a *Híd*ban, az *Új Symposion*ban, a *Magyar Szó*ban, valamint irodalomtörténeteiben és tanulmánykötetekben láttak napvilágot, de írt róla B. Szabó György, Szeli István, Bányai János, Major Nándor és mások, hogy csak néhány hazai szerző nevét említsük meg.

Magyarországon Sükösd Mihály, József Farkas, Bán Imre, Szauder József, Julow Viktor, Komlós Aladár és mások írtak a könyveiről. S nem hagyhatjuk ki a kolozsvári Méliusz Józsefet,

aki a *Korunkban* búcsúzott valamikori barátjától (1967). Ezt az írását a *Híd* is közölte 1968-ban, a harmadik számában. Egyébként 1967-ben – Sinkó halálának évében – jelent meg róla a legtöbb írás (negyvennégy). A későbbi években mind kevesebb és kevesebb szöveg látott napvilágot róla. 1973-ban, születésének hetvenötödik évfordulóján mindössze hárman adóztak emlékének, 1976-ban huszonöt, 1977-ben harmincnégy írás jelent meg róla. 1984-ben húszan foglalkoztak munkáival. Az *Optimisták*-ról készült film tette ismét időszerűvé a regény íróját, jóllehet a regényt már 1979-ben újra kiadták.

A recepcióról, a befogadásról tanúskodik az a tény is, hogy Sinkó Ervin neve bekerült a Jugoszláviában megjelent általános és irodalmi lexikonok anyagába is. Címzőként megtaláljuk a nevét a Zágrábban megjelent *Enciklopedija Jugoslavije* című kiadványban (JAZU, 1955–1964), a *Suvremeni pisci Jugoslavije* című, szintén zágrábi kiadású lexikonban (1966), a belgrádi Prosveta népszerű kis enciklopédiájában, a Matica srpska kiadásában megjelent *Jugoslovenski književni leksikon*ban (1971, 1984). De az egyetemes magyar irodalom is nyilvántartja, bekerült a *Magyar irodalmi lexikon*ba és *A magyar irodalom története* című monografikus munkába is.

Vázlatos áttekintésünk nem ad választ a recepció által felmerülő kérdések mindegyikére. Nem összegeztük az elő- és utószavakat, amelyeket Sinkó készített, sem a gyűjteményes kiadásokban és tankönyvekben közölt Sinkó-írásokat. Olyan írásokra gondolunk többek között, mint a *Bácsmegyei Napló* 1928. évi karácsonyi számában publikált emlékezése 1914–1918-ra, vagy a *Téglák, barázdák* című antológiában közölt elbeszélésének részlete és hasonló közlések, vagy a Boccaccio-válogatása, előszava a *Kontrapunkt* című antológiához stb. A második világháború utáni időszakot több korszakra bontva elemezhattük volna:

1. Zágrábtól Újvidékig
2. A tanárévektől haláláig
3. Munkásságának utóélete

Ez az utolsó korszak választ adhatna arra a kérdésre is: mennyire él még Sinkó Ervin alkotótevékenysége az utókor tudatában. Él-e? Olvassák-e, foglalkoznak-e munkásságával, vagy csupán kortársai, volt tanítványai emlékében él még? Ezekre a kérdésekre a választ egy másik összefoglalóból lehetne kiolvasni.

(1998)

HERCZEG FERENC A VAJDASÁGI KÖZTUDATBAN

*Sajtótörténeti adalékok 1918–1945**

Az egyesek által írófejedelemnek kikiáltott Herczeg Ferenc, aki Magyarországon fejtette ki alkotói tevékenységét, sokkal kisebb szerepet játszott a két világháború között kibontakozott vajdasági magyar irodalomban, mint ahogyan azt sokan vélik. Csupán néhány sajtótermék anyagát vizsgálva megtudhatjuk, mennyire ismerhette a vajdasági olvasóközönség az ünnepezt író munkáit, mit olvashatott tőle a hazai sajtótermékekben. 1941-ig alig vett róla tudomást a vajdasági irodalmi köztudat. Kutatásaim során arra a megállapításra jutottam, hogy a legismertebb napilapok, a *Délbácska* (1920–1929) és a *Reggeli Ujság* (1929–1944), valamint az antológiák és az irodalmi folyóiratok nemigen közöltek tőle szöveget, s róla is alig írtak. A napisajtóban kevés nyomra bukkantam. Igaz, a *Torontál* anyagát és a *Bácsmegyei Napló* évfolyamait nem volt módomban átnézni. Kolozsi Tibor szerint a *Napló*ban publikálta írásait.¹ Csupán néhány kisebb hírben jelent meg a neve.

Szenteleky Kornél levelezésében megtaláljuk a választ arra a kérdésre: honnan ez a viszonyulás a máshol annyira ünnepezt íróhoz. Amikor a budapesti rádió felkérésére Szenteleky Kornél hosszas levelezés alapján összeállított egy műsort a vajdasági magyar irodalomról, írókról, Szöts István szerkesztő azt ajánlotta, hogy Herczeg Ferenc is legyen közöttük. Fekete Lajosnak írta ezzel kapcsolatban Szenteleky Kornél: „Nem ismerem Szötsék sajátos ízlését és értékmegállapító módszerét, mert a rádióban sokkal, sokkal gyengébb darabokat hallottam . . . Ha pedig Szöts ismét Herczeg Ferencsel hozakodik elő, akkor (. . .) csináljon vaj-

* A kutatást részben az Arany János Közalapítvány tette lehetővé

¹ Kolozsi Tibor: *A szabadkai sajtó 1919–1945.* – Újvidék : Forum Könyvkiadó, 1979

dasági estét – vajdaságiak nélkül. Mert közülünk senki sincs, aki H. F.-val, mint »vajdasági íróval« szerepelne a pesti rádióban . . . Mentalitás, érzésvilág tekintetében sokkal távolabb áll tőlünk, mint Móricz Zsiga, Komáromi János, vagy akárki, aki sohasem járt ezen a vidéken. Az a régi »kaszinó gondolkodás« mindegyikünk-től rettenetesen messze van . . . Hol vannak azok a régi dzsentr-idők, és kit érdekel még ezen a tájon (. . .) múlt századbeli úriember elmélete?» Cziráky Imrének hasonlóan vallott: ha a mai vajdasági magyar irodalmat Kosztolányiban és Herczeg Ferencben látják, akkor nincs semmi keresnivalójuk ott . . . A Vajdaságból elszármazott írók már nem tudnak hitelesen írni a mi valóságunkról, ők nem képviselhetik a kisebbségi sorsban élő írókat.²

Ha írásait nem is közölték, írói jubileumairól azonban megemlékeztek. 1923-ban Törökbecsén alkalmi rendezvényen ünnepelték a hatvanéves Herczeg Ferencet, 1926-ban, ugyancsak Törökbecsén ünnepséget tartottak negyvenéves munkássága alkalmából, 1943-ban pedig Vajdaság-szerzte, így Újvidéken is, a nyolcvanéves írot köszöntötték.

A Herczeg által szerkesztett *Új Időkről* néhányszor számot adtak a *Reggeli Ujság*ban ismertetve a lap tartalmát.³ Írást ritkán publikáltak tőle. A közölt szövegeket Herczeg Ferenc nem a vajdasági olvasóközönségnek írta, hanem magyarországi lapokból vették át.⁴

Alkalmi jelentéseket találunk az újvidéki napilapban néhány színre vitt drámájáról. A *Gyurkovics lányokat* több helyen is előadták nagy sikerrel. Erről tanúskodnak a megjelent hírek. Nem méltatások, csupán hírközlések, szűkszavú, kevés információt tartalmazó jelzések. Miért volt olyan népszerű ez a darab, amely valójában

² Szenteleky Kornél *Irodalmi levelei : 1927–1933.* / Sajtó alá rendezte Bisztray Gyula és Csuka Zoltán. – Zombor ; Budapest : Szenteleky Társaság, 1943, 270., 278. levél

³ *Titkos drámaírók döntő sikerei* (reklámozza az *Új Idők* hetilapot) = *Reggeli Ujság*, 1934. január 17., 7.

Aldrich új regénye az *Új Idők*ben (ismerteti A lap tartalmát is) = *Reggeli Ujság*, 1934. január 28., 13.

Az *Új Idők* legújabb számában (tartalom) = *Reggeli Ujság*, 1934. február 6., 6.

⁴ *Herczeg Ferenc Emlékezéseinek megjelenése nagy eseménye volt az irodalmi életnek . . .* Folytatás az *Új Idők* című hetilapban, amelynek a következő . . . (részlet a tartalomból) = *Reggeli Ujság*, 1934. február 14., 4.

Herczeg Ferenc: *Bujdosó emlékek* = *Reggeli Ujság*, 1937. december 12., 17.

társadalmi regényként van nyilvántartva, amelyben nem a budapesti társaság alakjai vonulnak fel, hanem a bácskaiak? Voinovich Géza szerint a színház közönsége szívesen látja viszont a könyvekből ismert alakokat a színpadon megtestesítve. „Külföldön régi szokás ez; nálunk is utat tört neki Jókai Az *arany ember*rel. Herczegnek első darabja is elbeszélésből bővült színdarabbá. Utóbb az élelmes *Gyurkovics lányok* szinte maguktól ugrottak fel a színpad deszkáira (1899).”⁵ A színdarab nem azonos az elbeszélések szövegével, egybe van szöve a hét elbeszélés, új jelenetek közbeiktatásával.

Tóth László is megjegyezte, hogy „az új magyar vígjátékirodalom egyik legnagyobb, elpusztíthatatlan sikere volt”.⁶

Vajdaságban előadták Törökbecsén, Bácsföldváron⁷, Csúrogon⁸ és Moravicán.⁹ Csúrogon kétszer is színre vitték: 1931-ben és 1937-ben.

Legjobbnek minősített drámája, *A kék róka* ugyancsak színre került Vajdaságban. A szabadkai Népkör¹⁰ műkedvelői tűzték műsorukra, és Zomborban¹¹ is bemutatták a közönségnek.

⁵ Voinovich Géza: *Herczeg Ferenc színművei = Herczeg Ferenc* / szerkesztette Kornis Gyula. – Budapest : *Új Idők*, 1943. 91.

⁶ Tóth László: *Herczeg Ferenc társadalmi regényei = Herczeg Ferenc* i. m. 61.

⁷ *Bacskogradistei hírek* (Herczeg Ferenc: *Gyurkovics lányok* c. 4. felv. Színművének bemutatója) = *Reggeli Ujság*, 1931. szeptember 3., 9. *A bacskogradistei műkedvelő ifjúság . . .* (Herczeg Ferenc *Gyurkovics lányok* előadása) = *Reggeli Ujság*, 1931. szeptember 9., 5.

⁸ *Műkedvelő előadás Csúrogon* (Herczeg Ferenc: *Gyurkovics lányok*) = *Reggeli Ujság*, 1931. május 20., 7. *A Gyurkovics lányok Csúrogon* = *Reggeli Ujság*, 1937. január 25., 5. Ua. január 28., 7.

⁹ *Sztáramoravicai hírek* (Herczeg Ferenc *Gyurkovics lányok* c. vígjátéka) = *Reggeli Ujság*, 1933. január 28., 9.

¹⁰ *Ma este vígjátékbe mutat a Népkörben* (Herczeg Ferenc: *A kék róka*) = *Reggeli Ujság*, 1934. január 25., 4. „*A kék róka*” a szubotikai Népkörben (Herczeg Ferenc darabjának bemutatójáról) = *Reggeli Ujság*, 1934. január 27., 6.

¹¹ *A kék róka Szomborban* (Az elmúlt héten mutatták be a szubotikai Népkör műkedvelői Herczeg Ferenc „*A kék róka*” c. színművét) = *Reggeli Ujság*, 1934. február 4., 6. Este 8 órakor kezdődik „*A kék róka*” szombori előadása . . . (a 3 felvonásos színművet a Magyar Olvasókörben tartják meg) = *Reggeli Ujság*, 1934. február 8., 6.

A többi drámáját a két háború közötti időszakban nem játszották a vajdasági műkedvelők.

Habár műveit nem közölték a lapok, a vajdasági magyar olvasók, ha ritkán is, elvétve találkozhattak a nevével némelyik újságban. A *Délbácska* 1926. május 22-i számában kis hírt találunk a törökbecsei jubileumi ünnepségről. *Herczeg Ferenc ünnepély Novibecsejen* címen jelent meg a rövid hír az író negyvenéves írói jubileuma alkalmából. Az ünnepség délelőtt tizenegy órakor kezdődött (zene, szavaltat, üdvözlőbeszéd, előadás az íróról), majd este bemutatásra került a *Gyurkovics lányok* című vígjátéka.¹²

Kalangya

Herczeg Ferenc Zombor város díszipolgára

¹² *Herczeg Ferenc ünnepély Novibecsejen = Délbácska*, 1926. május 22., 4. A műsor: 1. Szőnyi János cimbalom 2. Staud Károly, a polgári Kör elnöke megnyitja az ünnepséget 3. Gecs Piroska szavaltat 4. Ambrus Artur, a kultúregyesület elnöke beszél Herczeg Ferencről és munkásságáról 5. Károlyi Katóka elmondja Szatmári Ferenc versét „A híd” 6. Rigó László kuruc nótákat énekel cigánykísérettel.

A *Délbácskán* kívül más vajdasági magyar lapok is megemlékeztek a negyvenéves jubileumról. Így a *Revü* című film-, sport-, színház-, rádió- és divatmagazin írt az eseményről, mint jelentős évfordulóról, s a *Bácsmezei Napló* sem hagyhatta ki a hírt.

Utána csak 1943-ban olvashatnak ismét arról, hogyan készülnek országszerte megünnepelni Herczeg Ferenc nyolcvanadik születésnapját. Ebből az ünnepségsorozatból Újvidék is kivette a részét. Újvidék város polgármestere táviratot küldött neki a következő szöveggel: „Születésének nyolcvanadik évfordulója alkalmából az egész ország minden magyarjával egyesülten Újvidék város közönsége is ünnepel, és a Magyarok Istenéhez száll kérése, hogy tartsa meg erőben, egészségben addig, míg beteljesül nemzetünk minden vágya és Nagyméltóságod is leborulhat szabadon arra a földre, ahonnan elindult a magyar lelkek meghódítására.”¹³

Nemcsak napilapban olvashatunk a jubileumról. Irodalmi folyóiratunk, a *Kalangya* 1943-ban emlékszámot jelentetett meg Herczeg Ferenc tiszteletére. Tartalmából:

Dr. Deák Imre: Zombor város díszpolgára

Herceg János: Herczeg Ferenc

Herczeg Ferenc: A békák (elbeszélés)

A címlapon fénykép a nyolcvanéves Herczeg Ferencről. A folyóirat többi cikke bánáti témákat dolgoz fel, ellenben a *Könyvek* rovatban Csuka Zoltán írt a Herczeg-emlékkönyvről.

*

Herczeg Ferenc a dzsentri világot ábrázolta. Ez a világ azonban távol állt a vajdasági magyar olvasók nagy részétől. Nem mindenkitől, hiszen évek múltával, amikor a *Kalangya* egykori szerkesztőjének, Szirmai Károlynak az írói hagyatékát vettük át (a hetvenes évek közepén), gondozója, ápolója csak a szépen bekötött, egyforma díszkötésű Herczeg Ferenc-köteteket óhajtotta megtartani – részben Szirmai Károly emlékére, részben mint kedvenc olvasmányait, a többi könyvet átengedte az újvidéki Magyar Tanszék könyvtárának. Korát tekintve ez az olvasó is a két háború közötti időszakban ismerhette meg az író nevét és műveit.

¹³ *Újvidék üdvözli a 80 éves Herczeg Ferencet = Reggeli Ujság*, 1943. szeptember 22., 5.

1941-ben a történelmi sorsfordulás után újra felfedezik a vajdaságiak Herczeg Ferenc délvidéki származását. Maga az író is több ízben hangoztatja ezt. Rendezvényekre hívják meg, 1943-ban Zombor díszpolgárává avatják, meghívják a palicsi írótáborba stb. Ezekre a meghívásokra gyakorta csak levélben válaszol, s köszöni meg a megtiszteltetést.¹⁴ A budapesti könyvhéten azonban több órát töltött a vajdasági írók sátránál. A *Kalangyában* megjelent fénykép alapján Csuka Zoltán társaságában látható a következő képaláírással: „Herczeg Ferenc, a nagy magyar író, a Szenteleky Társaság tiszteleti elnöke meglátogatta a délvidéki írók könyvsát-rát. Herczeg Ferenc a DMKSZ évkönyvét forgatja nagy érdeklődéssel . . .”¹⁵ A szövegből az is kiderül, hogy teljes egy órát időzött az írók társaságában. Az aláírás nélkül megjelent cikk írója (feltételezhetően a *Kalangya* akkori szerkesztője, Herceg János) nem tekinti vajdasági írónak, „nagy magyar írónak” minősíti. Herceg János későbbi írásában is mellőzi a „délvidéki” vagy „vajdasági” jelzőt, amikor Herczeg Ferencről kellett szólnia, csupán a Délvidékről elszármazott írónak vallja.¹⁶

Miért lett a Szenteleky Társaság tagja, miért vállalta el a nyolcvanesztendő író a tiszteletbeli elnöki rangot/címet? Ezekre a kérdésekre nem kerestük a választ. A *Kalangyában* közölt írások alapján tudjuk, hogy megválasztották tiszteletbeli elnöknek. Az alakuló közgyűlésre azonban nem jött el, csak levélben üdvözölte az egybegyűlteket, amelyben igyekezett eloszlatni azt a tévhitet, hogy Délvidék nem csak „a kék ég, az arany búzatáblák, a szép nők, a bővérű férfiak, a gyorslábú lovak, a véget nemérvő nótázások hazája

¹⁴ „Tisztelt kedves Írótársaim! . . . Kollegiális szeretettel közlöm . . . , hogy a legnagyobb sajnálatomra a mostani közlekedési viszonyok között nem merek az útra vállalkozni. Őszintén szólva: lelki okokból is nehezemre esnék, hogy megszakítsam badacsonyi tartózkodásom jóleső csendjét. Nagyon örülök egyébként, hogy ifjú Társaságnak annyi életerőről és életkedvről tesz tanúságot és szívemből gratulálok a Nyári Táborozás szép ötletéhez. Ma, midőn a magyar írók között annyira elhatalmasodott a viszálykodás szelleme, valósággal kulturális feladatot teljesít, aki elősegíti a baráti és bajtársi érintkezést. Jó munkát kívánok a Táborozóknak, szíves és tiszteletteljes üdvözlémetet küldöm a Társaság minden tagjának és vagyok igaz szeretettel, őszinte hívetek Herczeg Ferenc.” *Kalangya* hírei = *Kalangya*, 1943, 9., 433.

¹⁵ *Kalangya*, 1943, 6., 284.

¹⁶ Herceg János: *Herczeg Ferenc* = *Kalangya*, 1943, 10., 438–439.

volt . . .” A továbbiakban pedig arra utalt, hogy fejleszteni kell a kultúrát, a kultúra fejlesztésének viszont a leghatásosabb fegyvere az író toll. „Tegyük az irodalom útján, amit tehetünk” – idézte végül rövid üdvözlő szövegében gróf Teleki Lászlót.¹⁷

A Szenteleky Kornél Irodalmi Társaság elnöksége külön levélben is köszöntötte Herczeg Ferencet nyolcvanadik születésnapja alkalmából, erre válaszolt Budapestről 1943. október 12-én, megköszönve a jókívánságokat a továbbiakban ezt írta: „meg akarom állapítani, hogy amíg Erdélyben, a Felvidéken, a Tiszántúl és a Dunántúl az irodalomnak a múltban is nemzetépítő szerepet tulajdonítottak, addig a Délvidéken meglehetősen alárendelt helyet foglalt el. Az idegen uralom korszaka azonban megváltoztatta a délvidéki magyarság gondolkodását, és megérlelte a szívekben azt a meggyőződést, hogy a magyarság ebben az országrészben csak a kultúra eszközeivel tarthatja meg azt a helyet, melyet az ősök egykor fegyverrel a kezükben elfoglaltak. Bizonyára ennek tulajdonítható a délvidéki irodalmi élet meglepő és öröndetes fellendülése, melynek egyik jellemző mozzanata a Szenteleky Társaság alakulása. A magam részéről ezt igen bölcs, életrevaló fejlődésnek tartom, és szívemből kívánom, hogy a Társaság viruljon és boldoguljon a magyar haza javára!”¹⁸

Ebből a szövegből sok minden kiolvasható. Többek között az is, hogy Magyarországon keveset tudtak a vajdasági magyar kultúra terén történt igyekezetről, lapindítási törekvésekről, könyvkiadási tevékenységről az 1919 utáni időszakban. Csak az 1941-es eseményektől kezdik számon tartani létezésünket. Ezzel magyarázható Herczeg Ferenc udvarias, lelkesnek minősíthető szövege, „irodalom-történeti dokumentuma” – ahogyan a folyóiratban minősítették.¹⁹

Lévay Endre 1943-ban megjelent könyvében, a *Dél kapujában*²⁰ azonban nem dicsőítette Herczeg Ferencet. Rámutatott arra, hogy a századforduló előtti romantikus korszak, amelyet Herczeg Ferenc is megjelenített műveiben, a hajnalig tartó megyebálak, a Gyurkovics gyerekek világa rég eltűnt – vagy talán nem is volt egészen olyan, ahogyan Herczeg ábrázolta? . . . A Vajdaságban

¹⁷ Herczeg Ferenc: *Köszöntő* = *Kalangya*, 1943, 6., 145.

¹⁸ Herczeg Ferenc a délvidéki irodalmi élet öröndetes fellendüléséről = *Kalangya*, 1943, 12., 577.

¹⁹ Uo.

²⁰ Lévay Endre: *Dél kapujában*. – H. n. : Szenteleky Társaság, é. n.

1918 után kialakult irodalom szerzői már nem az álmok lovagjai, hanem egy másik világban élnek, egy másik életéről írnak. Ők benne éltek a mában, legalább annyi gonddal és bajjal, mint az ország bármely más táján élő fiatal írónemzedék.²¹

*

Látszólag nem kapcsolódik közvetlenül a témához az a forrásmű, amelyre végezetül utalni szeretnék, ez pedig az írók ünneplő emlékkötet:

Herczeg Ferenc / Szerkesztette Kornis Gyula ; Írták Balogh Jenő et al. – Budapest : Új Idők Irodalmi Intézet, 1943

Ez a könyv Herczeg Ferenc nyolcvanadik születésnapjára készült, 1943-ban. Borítékcím: 80. Herczeg Ferenc

Az emlékkötettel azért érdemes foglalkozni, mert a háromszázhetven oldalas, nagy formátumú könyv tanulmányait neves írók készítették, s mert a kötet végén bibliográfia is található *Könyvészet* címen Fitz József tollából. Megjelenése után Csuka Zoltán azonnal méltatta a művet a *Kalangya* 1943. októberi számában. Nincs szándékomban az ő méltatását felülvizsgálni, csupán néhány adatra szeretném irányítani a figyelmet.

Herczeg Ferenc életművét Kornis Gyula összegezte, elbeszéléseiről Schöppflin Aladár, társadalmi regényeiről Tóth László, történelmi regényeiről Brisits Frigyes, színműveiről Voinovich Géza, tanulmányairól Márai Sándor, meséiről Szabó Lőrinc írt. A szerzők sorában találjuk még Cs. Szabó László, gróf Bethlen István, Balogh Jenő, Kéky Lajos, Gáspár Jenő, Csathó Kálmán, Halasy-Nagy József, Galamb Sándor, Fekete István és Fitz József nevét.

Fitz József saját munkáját, a *Könyvészet* címmel összeállított bibliográfiát csak kísérletnek tekinti, hiszen Herczeg Ferencet az egész világon olvassák, munkáit számos nyelvre fordították le, s darabjait is játsszák szerte a világon. A bibliográfia nem teljes. Tudatában van ennek az összeállító is. „Nincs az a magyar vidéki színtársulat, mely darabjait ne játszotta volna. Ahány kisvárosban színelőadások voltak, ott játszották őket, az előadásokról pedig ismertetéseket közölt a helyi sajtó. Magyarországon csupán az 1911–1920. évtizedben 1322 vidéki hírlap jelent meg – negyven–

²¹ Lévy Endre: i. m. 23.

ötven évük végiglapozására akkor sem futotta volna erőmből, ha a könyvészet összeállítására nem három hónap, hanem három esztendő állt volna rendelkezésemre.”²² Ez tehát a magyarázata annak, hogy sem a *Délbácska* cikke, sem a *Reggeli Ujság*ban megjelent írások nem találhatók a bibliográfiában. A *Kalanyában* közölt írások nem is lehetnek benne, hiszen az emlékkönyv megjelenési évében láttak napvilágot. A vajdasági művelődéstörténészekre vár tehát a helyi adatok feltárása.

A terjedelmes – műfaját nézve – személyi bibliográfiának tekinthető adalék (255–370.) négy fő részre tagolódik:

1. Herczeg Ferenc művei (gyűjteményes kiadások, novellák, regények, színdarabok, prologusok, utazások, emlékezések, publicisztika stb.),

2. Kik írtak Herczeg Ferencről,

3. Herczeg Ferenc művei fordításokban (angol, cseh, dán, eszperantó, észt, finn, francia, holland, horvát és szerb, latin, lengyel, német, olasz, orosz, spanyol, svéd, szlovák),

4. Függelék (film, bibliográfia, arcképek stb.).

A bibliográfia alfejezetben forrásokat találunk az író életének és munkáinak megismeréséhez. Nagy segítséget jelent ez a forrás azok számára, akik Herczeg Ferenc 1942-ig terjedő munkásságát szeretnék megismerni. Később kiadott munkáit és a róla szóló irodalmat már más forrásban kell keresni.

Nem volt szándékomban felkutatni és elemezni az összes forrást, ahonnan a vajdasági olvasó megismerhette Herczeg Ferenc alakját és munkáit. Néhány adalékkal igyekeztem gyarapítani eddigi ismereteinket a jelzett időszakaszban (1918–1945). Talán ezek az adatok is hozzájárulnak ahhoz, hogy megtaláljuk valódi helyét a vajdasági irodalmi köztudatban az írónak, aki a két világháború között alig volt jelen a vajdasági lapokban, majd a politikai és történelmi változások ismét előtérbe helyezték személyét. Ezeket a változó értékviszonyokat dokumentálják a vajdasági magyar sajtóban megjelent írások. Ugyanakkor tükrözik a lapok szerkesztéspolitikáját is.

(2002)

²² Fitz József: *Könyvészet = Herczeg Ferenc*: i. m. 255.

AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR ÉS A MAGYAR TANSZÉK KÖNYVTÁRA

Mielőtt bemutatnám az értekezésem tárgyát képező intézeteket, néhány gondolatot szeretnék idézni az Országos Széchényi Könyvtár díszoklevelének szövegéből, amelyet 1969. október 15-i keltezéssel küldött a fennállásának tizedik évét ünneplő újvidéki Magyar Tanszéknek:

„Az elmúlt tíz esztendőben az újvidéki magyar tanszék nemcsak a jugoszláviai magyar értelmiség, tanárság képzésében ért el kimagasló eredményeket, hanem létrehozta a vajdasági magyar tudományos munka, a nyelvi, irodalmi, néprajzi adatgyűjtés, feltárás, összehasonlító és összegező kutatás bázisát . . . // Az Országos Széchényi Könyvtár, mint magyar nemzeti könyvtár és a legjelentősebb magyar könyvgyűjtemények egyike, a legmesszebb menően támogatni kívánja munkájában, oktató és kutató programjának végrehajtásában mind a Tanszéket, mind az Intézetet. Ennek érdekében állandóan biztosítja mind nemzetközi szolgálatainak, mind teljes informatív apparátusának készséges közreműködését. A Könyvtár e tevékenységével a maga részéről nemcsak a vajdasági magyar kultúrát, hanem közvetlenül és közvetve – a magyar és délszláv, a magyar és szerb nép megértését és barátságát kívánja ugyancsak szolgálni.” (Jóború Magda)

Relációk: tíz év – kétszáz év! Nem szükséges összehasonlítani az időtávlatokat. Két különböző jellegű, de nagy jelentőségű intézményről van szó. Két különböző típusú könyvtárról.

A MAGYAR TANSZÉK KÖNYVTÁRA

Alapítási éve: 1956. július 27.

Tényleges működésének kezdete: 1960. január 1.

Az első bejegyzett könyv: Móricz Zsigmond legszebb elbeszélései. – Budapest : Antiqua, 1942. (H-1-es jelzet). 2002. október 15-én bejegyezték a 44 767. könyvet!

Időszaki kiadványai: 409 cím.

A könyvtár típusa: egyetemi könyvtár.

Az állomány összetétele: hungarika (nyelv, irodalom, történelem, művelődéstörténet, néprajz stb.).

Hagyatékok: Sinkó Ervin, dr. Penavin Olga, dr. Löbl Árpád és Gál László hagyatéka, részben B. Szabó György, Szirmai Károly, Majtényi Mihály, Milkó Izidor és Várady Imre könyvei.

Az állomány elhelyezése: numerus currens (a kézikönyvek a kölcsönző térben, az állomány nagyobb része belső raktárban).

A gyarapítás módja: vétel, ajándék és legnagyobb részt nemzetközi csere. Az évi gyarapodás igen nagy volt. Átlag 1000–1500 könyv. 1996-ban összesen 1662, ebből 1594 csere útján érkezett, 1997-ben mindössze 464, 1998-ban 1350, 1999-ben ismét csapant a gyarapított könyvek száma (522). A könyvtár magalakulásakor a magyarországi könyv beszerzése nemzetközi csere útján történt. Legkiemelkedőbb cserepartnerünk az Országos Széchényi Könyvtár és a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára volt. Ha pontosabban megvizsgáljuk a csereküldemények számának csökkenését, a rendszerváltás idejére kell tennünk a változást. Az utóbbi években ez a gyarapítási mód csaknem teljesen elszorvadt, s így a magyarországi könyveket kizárólag alapítványi pályázatokkal tudjuk beszerezni, de ez a gyarapítási mód nem állandó, nehezen tervezhető – a szerencse függvénye. A Magyar Tanszék könyvtára az egyetlen kimondottan magyar könyvállománnyal rendelkező könyvtár Vajdaságban, s fő feladata a leendő magyar szakos tanárok könyvellátása, ezért fokozott figyelmet kell fordítani az állomány mennyiségi és minőségi növelésére.

Az állomány feltárása: hagyományos – cédulakatalóguson (szerzői betűrendes katalógus, folyóiratcikk-katalógus, írói hagyatékok katalógusa). Az időszaki kiadványokat csak részben sikerült tartalmilag feltárni, analitikusan feldolgozni, mivel – sajnos – egy személyes a könyvtár.

A könyvtár gépesítése: anyagmozgatás (vízszintesen futószalagon a raktári térben; függőlegesen liftek segítségével a raktári térből a kölcsönzőbe). Folyamatban volt a számítógépes adattárolás és feltárás az UNIMARC program alapján. Ehhez 1992 óta egy terminál állt a könyvtáros rendelkezésére, s ezen keresztül kapcsolódott be a YUBIB-rendszerbe (amikor működött a rendszer, de legtöbbször nem működött). Az utóbbi években új program beindításán dolgoznak. Ennek még nincs látható eredménye. Egy személyi számítógép van a könyvtárban, CD ROM-lejátszóval. A gépet rákapcsolták a világhálóra, csupán vonalat nehezen tudunk kapni.

Az olvasók: egyetemi hallgatók, egyetemi tanárok, kutatók, újságírók és esetenként mások. Mit olvasnak? A diákok főleg a tanszerv által előírt tantárgyakhoz az ajánlott irodalomjegyzék alapján válogatják olvasmányaikat, a kutatók témáikhoz gyűjtik az anyagot (nyelv, irodalom, művelődéstörténet, folklór, összehasonlító irodalomtudomány tárgykörből).

Az olvasók száma: huszonöt tanár és mintegy százötven egyetemi hallgató. (Évente változik a szám az évfolyamokra beiratkozott hallgatók számától függően.) Rajtuk kívül újságírók, kutatók és más tanszékek hallgatói. Összesen mintegy háromszáz olvasó.

A kölcsönzött könyvek száma 2001-ben: 6800 az olvasóteremben és 7200 a központi raktárból, tehát összesen: 14 000 kötet.

Könyvtárhasználati szokások kialakítása: az elsőéveseknek a tanév kezdetén bemutatjuk a könyvtárunkat, megismertetjük az állományát és a kölcsönzés lehetőségeit. Ezt segíti elő az első évben oktatott kötelező tantárgy, a szakirodalmi *tájékoztató*. A kutatás műhelye azonban marad a könyvtár. Önálló kutatásra készítjük fel a hallgatókat. Mennyire eredményes ez a munka, tanúskodik róla diplomamunka megírása, a záró szakdolgozat.

Egyéb könyvtári tevékenység: kiállítások készítése (Értékeinkből, Szenteleky Kornél munkássága, Sinkó Ervin születésének századik évfordulója, A magyarok írásbelisége, Honfoglalás, Gálhagyaték, Új könyveinkből, Időszaki kiadványaink, A magyarság ezeréves kultúrája, Kalangya 1932–1944 stb.). A könyvtár a színhelye a Szép magyar beszéd versenynek.

Értékei: a legrégebbi könyv az állományban Pázmány Péter *Igazságra vezérlő kalauza* (1637). A 18. századi kiadványok közt van Bod Péter *Magyar Athenas*, Horányi Elek *Memoria hungarorum* és Rájnis József *A' magyar Helikonra vezérlő kalaúz* című műve.

A legrégebb könyv a Magyar Tanszék könyvtárában

A hasonló kiadások is értékes művelődéstörténeti emlékek, kiemelhetjük közülük a *Képes Krónikát*, az *Anjou Legendáriumot*, a *Jordánszky-kódexet*, a *Vizsolyi bibliát*, a *Monumenta Hungarica* sorozat füzetait és még sok egyéb kötetet.

AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

Alapítási éve: 1802.

Típusa: nemzeti könyvtár, a nemzet könyvtára.

Gyűjtőköre: a könyvek mellett kéziratokra, időszaki kiadványokra, kisnyomtatványokra, térképekre, zeneművekre, valamint – napjainkban – vizuális és elektronikus dokumentumokra egyaránt kiterjed.

Funkciói: a nemzeti irodalom feltárása és hozzáférhetővé tétele, kurrens és retrospektív nemzeti bibliográfiai számbavétel, megőrzési és felhasználói funkció.¹

¹ Bővebben a könyvtárról: *Könyvtárosok kézikönyve* / Szerkesztette Horváth Tibor, Papp István : 3. kötet. – Budapest : Osiris Kiadó, 2001.
Az Országos Széchényi Könyvtár története : 1802–1918 / Somkuti Gabriella. – Budapest : Országos Széchényi Könyvtár, 2002

Tájékoztatók az OSZK-ról

NEMZETKÖZI CSEREKAPCSOLATOK

Az első küldemények a Bölcsészkarra már a tanszék megalapítása előtt érkeztek, s ezeket a kar központi könyvtára viszonzta.

Mit küldtünk?

Az első küldeményünk 1958. április 5-i dátummal volt jelölve, s az *Évkönyvünket* tartalmazta. Utána szerb nyelvű könyveket juttattunk el, köztük vajdasági magyar írók és magyar klasszikusok alkotásait szerb fordításban: Herceg János, Székely Tibor, Ady Endre, Mikszáth Kálmán, Lukács György, Jókai Mór, Tito, Dobrica Ćosić, Avgust Šenoa műveit, továbbá Vasa Stajić *Novosadske biografije*, *Građa za kulturnu istoriju Novog Sada* című munkáit és más kiadványokat.

1958-ban összesen harmincnycet kötetet küldtünk.

1959-ben már a hazai magyar nyelvű kiadványokkal gazdagítottuk az Országos Széchényi Könyvtár hungarika gyűjteményét – *Színpadunk* sorozat, népmesék több kiadása stb. Küldeményeink szerb nyelvű műveket is tartalmaztak. A csere címén küldött kiadványok száma sajnálatos módon évről évre csökkent. Volt, amikor csak a kar évkönyvét juttattuk el. Az elküldött könyvek száma 1959-ben nyolcvankilenc, 1960-ban huszonkilenc, 1961-ben kettő, 1963-ban három, 1964-ben egy, 1965-ben tizenegy. Kartonos

nyil-vántartásunk adatai 1978-ig terjednek, a későbbi évek küldeményeit nehéz lenne rekonstruálni.

Az elmúlt tíz évben kilencvenöt százalékban sikerült pótolni az Országos Széchényi Könyvtár hungarika gyűjteményét duplumaikból vagy házi könyvtárak állományából – főleg régi kiadványokkal. Rendszeresen küldjük az intézet, illetve a tanszék kiadványait (*Hungarológiai Közlemények, Tanulmányok*), kiegészítettük a *Híd* és az *Új Symposion* régebbi, hiányzó évfolyamait stb., előfizettünk néhány éve a Jugoszláv nemzeti bibliográfiára (*Bibliografija Jugoslavije, knjige, brošure, muzikalije*).

Mit kaptunk?

1958. április 12-én érkezett az első küldemény, amely száz kötetet tartalmazott, és részben a tanszék könyvtárának alapját képezte: Arany János kritikai kiadásának három kötete, Déry Tibor, Devecseri Gábor, Féja Géza, Fekete István, Fitz József, Gvadányi József, Gunda Béla, Illyés Gyula, Jókai Mór, Kassák Lajos, Kosztolányi Dezső, Krúdy Gyula, Szerb Antal, Sőtér István, Szabó Pál és mások művei. Tematikailag is változatos volt a küldemény (nyelvészeti munkák, néprajz, könyvtörténet, művészeti kiadványok stb.). Íme néhány cím: *Az Országos Szépművészeti Múzeum, Tiszántúli festőművészek, Népiünk hagyományai, Magyarország története, A magyar irodalom története 1849-ig*, Soltész Zoltánné: *A XVI. századi kolozsvári könyvdíszek*, László Gyula: *Az avarok hazánkban*, Trencsényi-Waldapfel Imre: *Mitológia*.

1958-ban még huszonkilenc könyvecsomag érkezett, ötszázhatvan könyvvel és időszaki kiadvánnyal gazdagítva a még nem létező Magyar Tanszék könyvtárát. Ez a válogatás már tudatosabb összeállítás. A *Nyelvtörténeti Füzetek* és *Irodalomtörténeti Füzetek* mellett ekkortól kaptuk a *Magyar Nemzeti Bibliográfia*, az *Élet és Irodalom* stb. számait, amelyeket rendszeresen küldik azóta is. Néhány cím a könyvecsomagból: *Chronica hungarorum, Szellemi néprajz I., Gróf Széchényi István munkáiból*, Kármán József: *Fanni hagyományai*, Jászi Oszkár: *Művészet és erkölcs* stb.

1959 a Magyar Tanszék alapítási éve. Tizenennyolc küldeményben hatszáztizennégy mű érkezett, emellett folyóiratok is, amelyeket már az előző évben kezdtek gyarapítani. Régebbi kiadványok is bekerültek az újabb könyvek közé: *Kézírtos források 1789–1867*, *Szent László-legendáink*, Szekfü Gyula, *a történetíró és nemzetnevelő 60. születésnapjára*, Négyessy László: *Arany*, Cholnoky Jenő: *Nagy tudósok*, Vikár Béla: *Kalevalai tanulmányok vonatkozással*

az ősvallásra, Horger Antal: *A magyar igeragozás története*, Pintér Jenő: *Magyar nyelvvédő könyv*, Riedl Frigyes: *Arany lelki élete*, Benedek Marcell: *A modern magyar irodalom*, Szirmay István: *A magyar tolvajnyelv szótára*, Révész Béla: *Ady Endre*, Ortutay Gyula: *Művelődéspolitikánk*, Németh László: *A Medve utcai polgári*. Ezekkel együtt természetesen – a kor szellemének megfelelően – jöttek a marxista–leninista szemléletű művek is.

1960-ban százhusz könyvet és folyóiratot jegyezhattunk be. Tartalmi megoszlásuk: néprajz, nyelvészet, irodalmi tanulmányok, szépirodalmi művek – főleg magyar irodalom, de volt világ-irodalmi alkotás is köztük.

1961-től csak a folyóiratokat vették nyilvántartásba külön cse-rekantonon. Tételeken tehát nem tudjuk kimutatni mikor, milyen művek érkeztek a tanszék könyvtárába egészen az 1990-es évekig. Akkortól a kísérő okmány másolatával dokumentálja a könyvtár az adományokat, mert bár *csere* címen kerül be a leltárkönyvbe a gyarapítás módja, valójában ajándéknak minősíthető. A nemzet könyvtára nem egyet egyért értelmezte a küldendő kiadványokat, hanem anyagi lehetőségeihez mérten sokkal nagyobb számú könyvvel járult hozzá egy – immár negyvenkét éves múltú tekintő – jelentős kisebbségi intézmény eredményes működéséhez. A küldendő könyveket eleinte a Széchényi Könyvtár Nemzetközi Csereosztályának könyvtárosai válogatták. Később, amikor már figyelemmel kísérhették a tanszék eredményeit, lehetőség nyílt személyes kapcsolatra. A Magyar Tanszék könyvtárosa válogathatott a fölös példányok közül, figyelembe véve, mi van már meg a könyvtárban, mi szükséges az oktatás és a kutatómunka eredményes megvalósításához, mit igényelnek az olvasók. A keresett könyvek esetében szükségesek a másodpéldányok. Jól alkalmazható módszer volt a válogatás a fölös példányok jegyzékének alapján.

A valamikori Hungarológiai Intézet egy ideig önállóan működött, s az Országos Széchényi Könyvtár küldeményei oda is érkeztek. Ez figyelemmel kísérhető a *Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei* című folyóirat számaiban *Az Intézet életéből* című rovatból, ahol a könyvtár gyarapításáért köszönetet mondott az igazgató, s rendre ott található az adományozók jegyzékében az Országos Széchényi Könyvtár neve is. Amikor az intézet egyesült a Magyar Tanszékkel, ismét csak a tanszék címére érkeztek a cserekönyvek.

Az utóbbi években csökkent a nemzetközi csere útján érkező könyvek száma. Részben az Országos Széchényi Könyvtár pénz-

ügyi nehézségei, részben a megnövekedett postai díjszabás miatt. S az érkező csomagok is mindössze néhány címszót tartalmaznak. Hasznos lenne, ha azokat az igényeinket tudnánk benyújtani a nemzet könyvtárának, amely kiadványokat alapítványi pénzekből nem tudjuk beszerezni, s ha mi jelölhetnénk meg, mire van szükségünk.

A 2002. július 22-i dátummal érkezett küldemény Wass Albert *Emléknapok Erdélyben* című négykötetes munkáját tartalmazta. Ezt megelőzően, 2000. augusztus 23-i keltezéssel huszonhét könyvet kaptunk. Néhány cím közülük: *Válogatás a 20. század vizuális költészetéből*, *Magyarország társadalomtörténete*, *Magyar vers-tani szöveggyűjtemény*, a *Szemiotikai szövegtan* néhány füzete, Grétsy László: *Íróink és költőink a magyar nyelvről* stb.

Nehezen pótolható a könyvek beszerzése, de még érzékenyebben érintett bennünket az értesítés 2002 tavaszán, hogy az Országos Széchényi Könyvtár megszüntette a folyóiratok előfizetését. Olyan időszaki kiadványok évfolyamait kell nélkülöznünk, amelyeket szinte a tanszék alapításától kaptuk, és amelyek nélkül nehezebb irodalmat, magyar nyelvet és magyar történelmet tanítani. A következő folyóiratok küldését szüntették meg: *Helikon*, *Honismeret*, *Irodalomtörténet*, *Kortárs*, *Magyar Nyelv*, *Magyar Nyelvőr*, *Századok*, *Tiszatáj*, *Történelmi Szemle*, *Valóság*, *Vigília*. Ezek közül a folyóiratok közül jó néhány megtalálható volt a könyvtárban az indulástól kezdve. Most megszűnt a létezésük a mi olvasóink számára. Némelyik ugyan továbbra is érkezik valahonnan, de ez az érkezés bizonytalan. Előfizetni nem lehet rájuk. Szükségességüket nem kell bizonyítani.

AZ EGYÜTTMŰKÖDÉS MÁS TERÜLETEI

Szellemi erők cseréje Magyarországról:

Szakmai látogatások – Az Országos Széchényi Könyvtár munkatársainak kutatómunkáját segítettük főleg a hungarika kutatások terén. Nem kizárólag a mi vendégünk volt, de nálunk is kutatott Pajkossy György, Bor Kálmán, Karsay Orsolya, V. Busa Margit, Somkuti Gabriella és még sokan mások.

Előadást tartott a tanszéken és a valamikori Hungarológiai Intézetben Borsa Gedeon, Kafer Ferenc és mások.

A tanszék tanárai és kutatói rendszeresen használták és használják az Országos Széchényi Könyvtár állományát. Néhány évben

sikerült támogatást kapni emelt szintű oktatásra, amelynek keretében hallgatóink csoportos látogatást tettek a nemzet könyvtárában. Hallgatóink közül néhányan szakdolgozat vagy diplomadolgozat készítése céljából is megfordultak a nemzeti könyvtárban.

Az utóbbi években részt vettünk könyvtáros összejöveteleken, szakmai tanácskozásokon és a könyvtárosok vándorgyűlésén.

Az új évezredben új szerepet vállalt a nemzet könyvtára a határon túli könyvtárakkal szemben. Ez a feladat a gyarapítás mellett a feldolgozás támogatásával és a szakmai továbbképzéssel bővült. A Magyarországon kívüli könyvtárak öt lehetséges csoportja közül a tanszék könyvtárát a *nem magyar fenntartású, de magyar nyelvet és kultúrát oktató tanszékek könyvtárai* közé sorolhatjuk, s ennek alapján lehet meghatározni a segítség módját.² Köteles példányt nem igényelünk teljes mértékben, kívánságlista alapján hatékonyabban tudnánk irányítani az állományalakítást. A vajdasági magyar könyvtárosok szakmai felkészítését eddig a magunk erejéből, részképzéssel oldottuk meg.

ÖSSZEGEZÉS

Az együttműködés, illetve a támogatás még az indulás előtt megkezdődött. Fokozottan eredményes volt a hatvanas évektől. Ebben közrejátszottak a személyes kapcsolatok is. A jelen kissé lehangoló. Érezhető, hogy a nemzet könyvtára is az anyagiak függvényeként tudja megvalósítani vállalt feladatát, a határon túli magyar könyvekkel rendelkező könyvtárak állománygyarapítását. Monok István, az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója szerint újra kell fogalmazni a feladatokat, s a nemzeti könyvtárnak is szembe kell nézni ezekkel a feladatokkal. Ez a szembenézés nem lesz konfliktusmentes. A régebben kialakult megoldási formák ma már nem hatékonyak. Nem a Nemzetközi Csereosztály feladata a határon túli könyvtárak könyvvéllátása. Talán a Könyvtári Intézet fogja megtalálni azt a formát és végrehajtani azt a feladatot, amely elsősorban a nem magyarországi könyvtárak ellátásában részt vállaló magyarországi intézmények tevékenységének koordinálását

² Monok István: *Az Országos Széchényi Könyvtár szerepe a nem magyarországi könyvtárak ellátásában* = *Könyv, könyvtár, könyvtáros*, 2000, 7., 12–18.

jelenti. Az anyagi feltételek biztosításán kívül a lebonyolítást is megoldaná (Magyarok Világszövetsége, Hungarológiai Tanács, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság stb.).³

A Magyar Tanszék könyvtára negyvenkét éves fennállása alatt bebizonyította, hogy fontos feladatot vállalt az induláskor, amit igyekezett a nehéz anyagi körülmények ellenére is megoldani.

A gyarapítási gondokat az államok közötti kulturális együttműködési egyezményekkel lehetne megoldani. A megoldáskeresésben hatékonyan segítségünkre lehet a nemzeti könyvtár. Bízunk benne, hogy sikerül megtalálni a könyvbehozatal és a folyóirat-előfizetés legmegfelelőbb módját. Reméljük, hogy a nemzet könyvtára továbbra is odafigyel azokra a törekvésekre, amelyeket mi itt, Vajdaságban igyekszünk megvalósítani. Ez pedig elsősorban a könyv, az olvasás megszerettetése, irodalmunk és múltunk megismertetése. Tesszük ezt hagyományos adathordozók révén és modernebb formában, a digitalizált dokumentumok segítségével, sőt az interneten, a világhálón keresztül is.

(2002)

³ Monok István: *Az Országos Széchényi Könyvtár . . .* uo.

AZ OKTATÓ MŰHELYÉBŐL

A KUTATÁS SZÍNTERE A KÖNYVTÁR

Hagyományos – nem digitalizált könyvtárak

„A kutatási tevékenység a problémák megoldásának sorozatából áll. A jelenségek közötti kapcsolatokra vonatkozó feltételezések alapján, e jelenségekre vonatkozóan adatokat kell gyűjteni tervszerű, rendezett módon, ezeket kritikusan értelmezni, elemezni.”¹ A kutatás megvalósítható gyakorlat útján (kísérletek, elemzések), valamint az elmélet és a szakirodalom segítségével.

Nem új a felismerés, hogy a tudomány fejlődését, pillanatnyi eredményeit csak úgy tudjuk figyelemmel kísérni, ha ismerjük a szakirodalmat, a különböző dokumentumokban rejlő ismereteket. Mai világunkban egyetlen kutató sem teheti meg, hogy magánkönyvtárába begyűjtse a számára fontos, összes szakirodalmat. Ezt a célt hivatottak megoldani közgyűjteményeink, a könyvtárak, a tájékoztató és dokumentációs intézmények. Érvényes ez Vajdaságra is.

Minden ország könyvtári rendszere alapján megfelel a könyvtárak célkitűzéseinek (beszerzi, hozzáférhetővé teszi a dokumentumokat, megőrzi őket, és tájékoztató szolgáltatást végez), s mégis a feladatok megoldása minden vidéken másként történik. Ennek több oka van. Ezek az okok részben gazdasági jellegűek, részben szubjektív tényezőkből fakadnak. A gazdasági okok a kutatás műhelyének felszereltségében, ellátottságában rejlenek, a szubjektív tényezők viszont a használók és a potenciális használók érdekeltségétől, felkészültségétől, rátermettségétől függenek. A leendő vajdasági magyar kutatókat egyetemi képzésük során kell felkészíteni az információk megismerésére, keresési módjára és felhasználási lehetőségére. Ismerniük kell tehát: mi az információ, hol és hogyan lehet a nyomára bukkanni, és hogyan kell feldolgoz-

¹ *Kutatásmódszertan* / Összeállította Frick Mária. – Baja : Eötvös József Tanítóképző Főiskola, 1994. 4.

ni, felhasználni, hogy munkájuk során esetleg új produktumokkal gazdagítsák a tudományos életet. Az információkat dokumentumok őrzik, s befogadásuk által nem semmisülnek meg, hanem új ismereteket eredményezhetnek. Mivel a dokumentumok őrzői legáltalánosabban még mindig a könyvtárak (még akkor is, ha már a virtuális könyvtárak világában élünk), a vajdasági magyar tudományosságról beszélve, nem kerülhetjük meg, hogy ne szóljunk a kutatás műhelyeiről, a vajdasági könyvtárak létéről, nemlétéről, helyzetéről. És a problémákról, amelyeknek megismerése lehetővé teheti, hogy kiküszöböljük őket valamelyest, és szembenézzünk a ténnyel: hogyan tovább a 21. századba?

A vajdasági könyvtárakról szólva mindenképpen tudni kell azt, hogy csak magyar nyelvű könyvtárakról nem beszélhetünk a vidéken. A könyvtári tevékenységet rendszabályozó, érvényben levő törvény nem nyelvi szempontból csoportosította a könyvtárakat, hanem a Könyvtáros Egyesületek Nemzetközi Szövetségének (IFLA) tipológiája alapján. Ennek megfelelően Vajdaságban is vannak népkönyvtárak, iskolakönyvtárak, főiskolai és egyetemi könyvtárak, szakkönyvtárak, és létezik egy tartományi jellegű központi könyvtárunk – nemzeti könyvtári funkciókkal: fejlesztés, a központi tájékoztató rendszer kidolgozása, a könyvtári hálózatok munkájának irányítása stb. –, ez a Matica srpska Könyvtára (Biblioteka Matice srpske). Ezekben a könyvtárakban magyar nyelvű könyveket is találunk.

Nyelvi hovatartozásától függetlenül, minden könyvtár a pénztelenség problémájával küzd. Érdeemes volna egyes könyvtártípusok jellegzetes munkafeltételét és nehézségeit megismerni külön is. A tudományosság szempontjából az egyetemi könyvtárak és a szakkönyvtárak helyzete képezi érdeklődésünk tárgyát, de nem hagyhatjuk figyelmen kívül a népkönyvtárakat sem, hiszen azoknak az állománya is tartalmaz(hat) tudományos és ismeretterjesztő műveket, amelyeket egyetemistáink és kutatóink is használnak.

Nem hálás feladat statisztikai adatokkal gyötörni a hallgatóságot, néhány adat mégis ide kívánczik, bár ezek az adatok nem a legújabbak (1993-ból valók), de a helyzet nem sokat változott, legalábbis nem pozitív irányban. 1993-ban negyvennégy népkönyvtár működött a Vajdaság területén, ezeknek – ismereteim szerint – több mint a fele rendelkezik magyar nyelvű könyvekkel is. A meglevő könyvállományt a lakosság száma és nyelvi megoszlása alapján kellene arányosan biztosítani minden nyelven, attól füg-

gően, hogy kik laknak az adott vidéken. (A vajdasági könyvtári tevékenységről szóló, 1974-es törvény ezt ki is mondta. Azóta sajnos a törvény is megváltozott, s az 1994-es törvény egyetlen szakasza sem utal erre . . .) Népkönyvtárak esetében ügyelni kell a tartalmi összetételre is, a belső arányokra, a gyermek és a felnőtt részleg arányos elosztására, a szépirodalom és a tudományos ismeretterjesztő művek megoszlására. Nagy gondot kellene fordítani az elavult művek törlésére, kiiktatására az állományból. Az utóbbi években ez nagyon időszerű és fontos, hiszen ha azt mondjuk, hogy egy bizonyos helységben a magyar könyvek száma kielégítő, nem mindegy, hogy milyen tárgyúak ezek a könyvek (önigazgatás, marxizmus stb., avagy klasszikus irodalom, tudományos vagy ismeretterjesztő mű). Fontos tehát, hogy tartalmukat nézve használhatóak-e, kölcsönözhetőek-e? Ez ideig csak a népkönyvtárak állományának vizsgálatával foglalkoztam sok évvel ezelőtt, s akkor azt állapítottam meg, hogy közkönyvtáraink állománya nem kielégítő sem mennyiségileg, sem minőségileg, s javaslatokat is tettem, mit kellene tenni magyar állományuk gyarapításával, felfrissítésével kapcsolatban. Ezúttal nem vállalkoztam újabb, hasonló felmérésre. Több okból. Félttem, hogy nem válaszolnak a kérdéseimre (nem mernek válaszolni ilyen jellegű kérdőívre), félttem, hogy a válaszok még lesújtóbbak lesznek . . . Azóta sok minden megváltozott. Úgy érzem, beszűkültek a lehetőségek, lanyhult a lelkesedésünk is . . . Bár tudom, hogy szükséges lesz elvégezni ezt a munkát, méghozzá hamarosan, kiterjesztve a felmérést más könyvtártípusokra is. Az egyetemi és szakkönyvtárakban az állomány elemzésekor nem a nyelvi megoszlás a legfontosabb tényező, hanem a színvonal, a szakszerűség, a minőség. Hiszen leendő tudósainknál az idegen nyelv ismerete szinte kötelező, tehát az idegen nyelvű szakirodalom használata is. Mégsem mellékes, hogy vannak-e magyar nyelvű kézikönyvek, lexikonok, összefoglaló művek, bibliográfiák – ha másért nem: a szakterminológia megismerése végett. A magyar általános lexikon-irodalom az utóbbi években igen meggazdagodott. Néhány címet említek közülük: *Magyar Nagylexikon*, *Révai Új Lexikona*, *Magyar Larousse*, tovább a Krónika-sorozat: *Az emberiség krónikája*, *A film krónikája* stb. Sajnos minden könyvtár nem vehet meg, pontosabban nem szerezhet be minden kézikönyvet, de jó lenne legalább azt tudni, melyik lexikon melyik könyvtárban van meg, hol lehet hozzáférni.

A vajdasági népkönyvtárak munkáját segítik a könyvtári hálózatok. Az említett negyvennégy községben jóval több fiókkönyvtár működik, s ezek együttesen képezik a területi hálózatot. Országos viszonylatban valamikor Vajdaság az élen járt az egy lakosra jutó könyvek számával és a könyvek olvasottsága tekintetében is. Különösen Újvidéken, Szabadkán, Zomborban voltak és vannak jól működő könyvtári hálózatok. Sajnos, Dél-Bánát s részben Közép-Bánát községeiben, valamint a Szerémségben komoly gondok vannak ezen a téren.

A Matica srpska Könyvtára 1991-ben elkészítette a vajdasági könyvtárak címtárát, amelyben negyven egyetemi és főiskolai könyvtár adatait találhatjuk meg, valamint ötvenöt szakkönyvtárét. A szakkönyvtárak közé sorolták a levéltárak, múzeumok, színházak, egészségügyi és más intézetek, gyárak és vállalatok stb. könyvtárát. S itt ismét feltehetjük a kérdést: van-e együttműködés ezek között a könyvtárak között, létezik-e egyetemi és szakkönyvtári hálózat? Miben nyilvánul meg a munka hatékonyabbá tétele, ésszerűsítése? Vagy a jobb anyagi feltételek között működő könyvtárak megelégszenek azzal, hogy számukra a világháló is elérhető, s vajmi keveset törődnek a közelben tengődő, rosszabb anyagi feltételek mellett működő, hasonló feladatú és gyűjtőkörű intézmény kutatóival, használóival? Míg egyes intézményekben az interneten való szörfözés mindennapi dolog, máshol problémát jelent az állományfeltárásnak a legegyszerűbb eszköze, a hagyományos katalógusok elkészítése, a cédulák gépelése.

A könyvtár állományát rendszeresen kell gyarapítani. Ismerjük a gyarapítás lehetséges módjait. Legelterjedtebb a vásárlás, azután az ajándék, csere- és köteles példánnyal történő gyarapítás. Az állomány alakítását, a magyar nyelvű szakirodalom beszerzését vásárlással tudnánk tudatosan irányítani. S itt jönnek a kérdések. Vásárolni? Honnan? Miből? Mit? Kik irányítsák a gyarapítást? A könyvtárosok, a kutatók, vagy az oktatók? Részben nyitott kérdések, nehezen megválaszolhatók. (A gyarapítás többi módja, például ajándék vagy csere, csak esetleges: tervszerűen nem irányíthatja a könyvtár, illetve a könyvtáros – tekintetbe véve a könyvtár alapvető feladatait.) Az utóbbi években baj van a lehetséges beszerezhető könyvek mennyiségével. Behozatal nincs, a Vajdaságban megjelent könyvek száma évente változik. Olykor alig haladja meg az évi százat (pedig több kiadó valósítja meg ezt a munkát!). S ha minden könyvtár megvenne minden új könyvet, évi gyarapodása

akkor is kevés lenne . . . Szakkönyvtárak esetében nem is ezt kell beszerezni. Akkor hát mi a teendő? A Magyarországon megjelent szakkönyvek külföldön is elismertek, de a vajdasági magyar fiatalok számára nagy részük elérhetetlen. Voltak ugyan próbálkozások az olvasókörökben szakkönyvek és tankönyvek beszerzésével, de azt hiszem, a megoldás a behozatal intézményesített formája lenne. Nemcsak az olvasókörök, hanem a könyvtárak számára is! Minden egyetemi és szakkönyvtárakban ott lenne a helyük a magyarországi egyetemi tankönyveknek és szakkönyveknek. De van-e olyan intézmény, amelyik ezt lebonyolítaná, vagy személy, aki ezt irányítaná? Szeretném nyomatékosan hangsúlyozni, hogy nemcsak a könyvtáros feladata a szakirodalom megjelenésének és beszerzésének a figyelemmel kísérése, hanem a kutatóké és a szaktanároké is! És nem elég a műveket beszerezni, használtatni is kell! Felhívni a figyelmet a meglétükre, a használati lehetőségükre. Erre is volt kísérlet. Talán eredményes is volt. Valamikori könyvtáros tapasztalatom alapján mondom: ezt is meg lehetne és meg is kellene szervezni, de olyanformán, hogy minden rászoruló vagy leendő kutató számára hozzáférhető legyen az információforrás, s mivel korlátozott a példányszámuk, a kölcsönzés határidejét ehhez kell módosítani. (Arra gondolok ezúttal, hogy ne legyen egy hallgatónál egy iskolaévig, miközben mások ez alatt az idő alatt nem tudnak hozzájutni, nem olvashatják.)

A könyvtárak szükséges könyvellátásáról nem beszélhetünk az olvasó ismerete nélkül. Rövid összefoglalóban elsősorban az egyetemeken működő kari könyvtárakra gondolok, ahol a használók ismerete nem okozna gondot, ha a könyvtáros és az oktató egyaránt figyelemmel kíséri a szükségleteket, a könyvek iránti igényt. Tény azonban, hogy a mai fiatalok is inkább az attraktív médiumok felé fordulnak. A könyvtárak pedig – sajnos – nem elég attraktívak sok helyen. Pedig hát vannak már számítógépeik. A gyors tájékoztatás lehetősége adva van, csak élni kell vele. (A Matica srpska Könyvtárának adatbázisa elméletileg hozzáférhető. A tudományos kutatók és egyetemi hallgatók számára ez különösen hasznos. Azért elméletileg, mert a gyakorlatban a helyszínen kell a kutatást végezni. Az internetcím gyakran nem funkcionál.) De elég-e az információ dokumentum nélkül? Gyakorlatból tudom, hogy nem. Hiszen vannak azért még könyvtárlátogatók, akik el is szeretnék olvasni a műveket. És el is kell hogy olvassák! S mint már utaltam rá, ebben igen fontos feladat jut az oktatóknak. Tőlük

is függ, hogy tudomást szereznek-e a hallgatók egyes művekről, tudják-e használni és felhasználni a megelt információkat.

S nem szóltunk még valamiről, valakikről, akiknek a munkája nagyon is fontos. Akiknek nagy szerepük van abban, hogy a kutatás műhelye ne olyan szentély legyen, ahova szorongással lép be a felhasználó, a leendő kutató, hanem egy nyitott könyvtár, amilyent már évek óta szorgalmaznak Európa nyugati országában és Magyarországon. Nyitott könyvtár, ahol az információ mindenki számára egyaránt hozzáférhető, ahol hozzáértő, szakmai ismeretekkel, pedagógiai és pszichológiai készségekkel rendelkező könyvtárosok igazítják el őket az ismeretek labirintusában.

Mit is kellene tennünk itt, Vajdaságban? – töprengnek a Magyar Tudomány Napján. Ha mások is komolyan gondolják, hogy a tudományosságot tovább kell, tovább lehet fejleszteni szűkebb pátriánkban, kérem, segítsenek igazolni, vagy cáfolni indokoltságát hangos töprengésemnek. A magam részéről feladatainkat valahogy így látom a jövőben:

- elsősorban olvasókat, értő információfelhasználókat kell nevelnünk. (Nálunk, az újvidéki Bölcsészeti Kar Magyar Tanszékén a szakirodalmi tájékoztatás elnevezésű tantárgy keretében oktatjuk ezt két féléven keresztül),

- fejleszteni kell a tudományos intézetek könyvtárát, gyarapítani állományát, javítani az összetételét, meg kell oldani a gyarapítás problémáit – intézményesített szakkönyvek behozatalával, ügyelve a tartalmi színvonalra, a felhasználhatóságra,

- megvalósítani az együttműködést a szakkönyvtárak között, esetleg a hálózatok felújítását (jogi, zenei, műszaki, mezőgazdasági, technológiai, orvostudományi szinten).

Az állományfeltárásban könyvtáraink már 1978 óta a nemzetközi szabvány (ISBD) alapján dolgozzák fel a dokumentumokat, csupán a gépesítést, a számítógépes adatfeltárást kellene hatékonyabban megoldani, hiszen egy jelentős technológiai váltás küszöbén vagyunk. Vagy már nem is a küszöbén?

Sokoldalú és hasznosítható nemzetközi kapcsolatokat kellene kialakítani. (Magyarországgal nemcsak állami szinten, hanem az anyaországi intézményekkel is.)

Új kihívások jelennek meg a kutatásban, új elvárások vannak a könyvtárakkal szemben is. Nő az igény szint – gyors és hatékony tájékoztatás/tájékozódás igény jelenik meg. Nekünk is lépést kell tartani majd az új elvárásokkal.

Szükséges a könyvek használatának népszerűsítése a médiában is: a rádió, a tévé vagy a sajtó útján. Ez azonban nem csupán tőlünk függ.

Utoljára hagytam, pedig nagyon fontosnak tartom, a könyvtárosok szakmai képzését, továbbképzését. Nem véletlenszerűen, hanem tudatosan, szervezeten, intézményesen kellene megoldani.

Meg lehet-e ennyi igényt valósítani? Bizonyára nehezen. Semmiképpen nem egy ember feladata a megvalósítás. Véleményem szerint valamennyiünkre várnak feladatok e téren. Nem csak az egyénekre. Az állam tegye azt, ami a feladata: hozza létre és működtesse azokat a szolgáltatásokat, azokat az intézményeket (könyvtárakat), amelyeket a szakma megkövetel. Biztosítsa a pénzelést. De mi sem ülhetünk tétlenül. Ahhoz, hogy együttműködhessünk az információs világgal, nagyon fontos előfeltétel a szakmai szolidaritás, és az, hogy gyorsan és hatékonyan tudjunk egymás között is szót érteni, egymásnak segíteni. Másként fogalmazva: nagyon fontos az összetartás, a közösségvállalás, az egyéni érdekek félretevése. Csak így tudjuk közös célunkat elérni: fiatal kutatókat nevelni. S ha ez sikerül, elmondhatjuk: nemcsak voltunk és vagyunk, hanem leszünk is . . .

(1999)

ALKOTÁS ÉS KÖNYVKIADÁS

Több ízben idéztem Keresztury Dezsőnek egy megállapítását, amely így hangzik: „minden műveltség olyan, amilyen a könyvkiadása, és minden könyvkiadás olyan, amilyen az a műveltség, amely létrehozta”. Az utóbbi évek könyvkiadására nehezen vonatkoztatható ez a gondolat, mert amikor már nem a szellemi erők hiánya, hanem a politika és a gazdasági viszonyok útvesztője a fő tényező, amely befolyásolja a könyvkiadást, a könyvterjesztést, akkor már nem csupán a műveltség prizmáján keresztül kell szemlélni a valóságunkat, és nem lehet leegyszerűsíteni a tényeket.

A magyar nyelvű könyv- és lapkiadás jellemzőit Vajdaságban napjainkban csak úgy vizsgálhatjuk meg, ha röviden visszapillantunk az előzményekre. Így a könyvkiadás helyzete a 21. század elején, a problémák, a kiadványok megoszlása, szétszóródottsága érthetőbb, világosabb lesz.¹

Vajdasági magyar irodalomról, könyvkiadásról 1918-tól szoktunk beszélni. Ezt a korszakot 1944 zárja. A második világháború utáni időszakot több tényező befolyásolta, s ezeknek alapján szakaszokra tagolhatjuk a vajdasági magyar könyvkiadást:

1. 1945–1950. A régi művelődési élet folytonossága megszakad – újat kellett teremteni. Elsősorban a sajtó megindítása volt fontos kulturális tevékenység. Erre az időszakra esik a *Magyar Szó* (elődje a *Szabad Vajdaság* – 1944) megjelenése. Ekkor indult az *Iffjúság Szava* (1945), a *7 Nap* (1946), a *Pionírújság* (1947) stb.

¹ Ezúttal csak a nyomtatott kiadványokról szólunk, a többi dokumentumtípus (hangzós anyag, videofelvételek, CD-k, CD-ROM-ok anyaga) nem képezi kutatásunk tárgyát, jóllehet az utóbbi évtizedekben azok is jelen vannak mint információhordozók.

A könyvek közül elsőnek a *Népnaptár* (1945) látott napvilágot, majd 1946-tól jellemző a sorozatok beindítása (*Élet és Tudomány*, *Korunk Kérdései*, *Színpadunk* stb.). Könyvek jelentek meg a *Híd* és a Vajdasági Magyar Kultúrszövetség kiadásában, és megkezdte működését a Testvériség-Egység Könyvkiadó Vállalat.

2. 1951–1954. Az irodalom kibontakozásának korszaka.

3. 1954–1956. Megtorpanás. Mindenki kiadás (Magyar Szó, Minerva, Progresz) – tankönyvek is.

4. 1957–1988. Fellendülés, tartalmi és műfaji változatosság (a Forum, majd a Tankönyvkiadó megalapítása, részben szakosított könyvkiadás. Mellettük más kiadók is léteztek, de a legnagyobb szerepe az irodalom népszerűsítésében, a vajdasági magyar írók könyveinek megjelentetésében kétségkívül a Forumnak volt).

5. 1989-től a kiadványok száma csökken, ugyanakkor megnövekedett a könyvkiadók száma. Több magánkiadó jelenik meg, ami nem volt jellemző az előbbi időszakra, különösen elképzelhetetlen volt az államosítás korában.

6. 2000–2003 a számítógép nyújtotta lehetőség azt eredményezi, hogy sok kiadó működik. A valamikori állami kiadók tevékenysége mellett több városban adnak ki könyveket – olykor – alkalmi műveket. Ezeknek a kiadóknak még nincs kialakult kiadói profiljuk. A magyarországi alapítványok támogatásával jelennek meg leggyakrabban a kiadványok. Némileg növekedett a számuk. A vizsgált időszakban mintegy hatszáz mű látott napvilágot, ami évi kétszáz címszót jelent.²

7. Az elektronikus kiadványok megjelenése az ezredfordulón (zEtna).

Ahhoz, hogy bárhol létrejöjjön könyvkiadás, bizonyos feltételek szükségesek. Ilyen feltétel az *igény* – vásárlói és olvasói igény. Ezekre a tényezőkre hat az ízlés (tudjuk, az ízlés részben a kínálattól függ, de ugyanakkor hat is a kiadókra, mert a kiadó el is szeretné adni a kiadványait, nem csupán a megjelentetés a célja, habár alkalmazkodik a befogadó ízléséhez). Nem mellékes az sem: van-e olvasója egy-egy könyvnek. Ehhez kapcsolódhat az olvasóvá nevelés bonyolult feladatköre is.

² A 21. század első éveiben sok városban adtak ki könyvet, s különböző intézmények, társulatok, társaságok, magánszemélyek neve van feltüntetve kiadóként. Nem minden esetben beszélhetünk rendszeres könyvkiadásról, gyakoriak az eseti megjelentetések.

A könyvkiadás magvalósításának másik vonulata a szellemi erők léte vagy nemléte. Pontosabban: vannak-e íróink, kiadóink, terjesztőink? S vannak-e „befogadók”?

Vajdasági viszonylatban elmondhatjuk, hogy létezik irodalom, és a szépirodalom képviselői mellett szakírókkal is találkozunk, akik kutatnak és publikálnak. A könyvkiadásra jellemző tehát, hogy a szépirodalom mellett tudományos művek is napvilágot látnak. (Ezt bizonyítja a Fehér Ferenc Könyvbarátok Körének kiadványa, egy [hiányos] arcképcsarnok, amely százhatvan alkotó arcképét mutatja be, s tudomásunk szerint készül az arcképcsarnok folytatása újabb százhatvan alkotó portréjával. A szerkesztők ez ideig mintegy négyszázhusz személyt tartanak nyilván 1918-tól napjainkig. Nemcsak szépírók kerültek be a gyűjteménybe, hanem olyan tudósok, kutatók, művészek is, akiknek legalább egy könyvük megjelent. A *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon*³ ennél több adattal szolgál.)

A tervezett, rendszeres, folyamatos könyvkiadást a kiadók biztosítják. 1989-től időszerű lett a gazdasági életben a magánosítás, s az állami könyvkiadók mellett mind több kis vállalkozó jelent meg – részben magánkézben levő, kevés felszereléssel, csupán számítógéppel és kisebb nyomdagéppel rendelkezve –, s könyvkiadóként kezdett tevékenykedni. Felteheti valaki a kérdést: jó-e, vagy rossz, hogy több kiadó működik aránylag kis földrajzi és nyelvi területen? A válasz nem egyszerű. Másként válaszolna a szerző, a vásárló, vagy a pedagógus. *Szerzőként* (íróként) azt mondhatnám: jó, hiszen nagyobb eséllyel vehet részt a szerző a határon túli könyvkiadás támogatására kiírt pályázatokon, nagyobb az esélye, hogy kiadják a művét. Talán *vásárlóként* is örülnék a ténynek, hogy nagyobb a kínálat, a választási lehetőség. De . . . Nehéz tájékozódni a magánkiadványokról, nincs megszervezve a terjesztés, a beszerzés.⁴ S talán nem szabad elhallgatni a minőségi eltérést sem a magánkiadványok és a jól felszerelt, nyomdai szakembereket fog-

³ Gerold László: *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon (1918–2000)*. – Újvidék : Forum Könyvkiadó, 2001

⁴ Tanulmányom a Matica srpska Könyvtárának adatbázisában feltárt magyar nyelvű művek alapján készült. Bár a könyvtár köteles példányra jogosult, sajnos nem szolgáltatnak be a nyomdák, illetve a kiadók minden kiadványt, ezért nem készítettem statisztikai kimutatást. Csupán a jellegzetességeket kíséreltem meg összefoglalni.

lalkoztató, már-már könyvművészeti remekeket létrehozó, régebbi hagyományokkal rendelkező valamikori állami kiadók között – egy időben ezek is a hangzatos *holding* nevet viselték. (Ez nem jelenti azt, hogy a magánkiadványok között nincsenek szép könyvek. Vannak, csak sajnos, sokkal több a színvonalon aluli, amatőr munka. Egyes kiadók egyszerűbb, silányabb kivitelezésű termékeiket rendszerint papírhíánnyal, anyagmegtakarítással indokolják, s nem a könyvkészítéshez értő szakemberek mellőzésével.) *Nevelőként* a minőséget, a szépet, a jót keressük a könyvekben, ezért természetesen azt mondhatom, jó a több kiadó, ha az elvárásoknak eleget tudnak tenni. Ha együttműködve, tervszerűen, piackutatás alapján, szép kivitelezésben, elfogadható áron kínálják a szép és jó könyveket, s ha megszervezik a tájékoztatást és a terjesztőhálózatot. Vajdaságban sajnos nincsenek könyvesboltok, ahol minden magyar könyv kapható lenne. (Valamikor a Forum Könyvkiadó könyvesboltjai vállalták ezt. Ma már képeslapoktól kezdve a Barbie babáig minden kapható ezekben a valamikori könyvesboltokban, csak a könyv kevés, s az elárúsító olykor nem is tudja, hogy a keresett mű megjelent, és hogyan lehet hozzájutni. Arról most nem óhajtok beszélni, hogy a régi szép időkben magyarországi könyveket is lehetett venni ezekben az üzletekben.)

A könyvek népszerűsítése esetleges. Olykor a *Magyar Szó* című napilap közöl róluk rövid ismertetést, de ritkán ismerteti a beszerzés módját, s az *Újvidéki Televízió* magyar adásaiban is elhangzik néha egy-egy könyvismertető. A folyamatos tájékoztatás tehát nem teljes, nem rendszeres. A retrospektív tájékozódást kiadványainkról a megjelentetett bibliográfiák biztosítják. (Ezek között vannak összefoglaló bibliográfiák, amelyek a teljes jugoszláviai magyar könyvprodukciónak tárják fel, s vannak közöttük szakbibliográfiák – főként irodalmi, személyi, kiadói stb.)

A könyvkiadók megoszlása:

- állami kiadó (Újvidék: Forum),
- egyházi (Újvidék: Agapé, alkalmi egyházi: Novo Miloševo [Beodra]),
- részben egyházi, de szolgáltatást is nyújtó (Tóthfalu: Logos),
- testületek, egyesületek (Szabadka: Életjel, Szabadegyetem, Zenta: Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárbarátok Köre)
- társaságok (Újvidék: JMMT, Szabadka: MTT)
- oktatási intézmények (Újvidék: Magyar Tanszék, Szabadka: Építészmérnöki Kar, Ivo Lola Ribar iskola)

- művelődési intézetek (Zenta: Thurzó Lajos Közművelődési Központ, Kanizsa: Cnesa)
- helyi önkormányzatok (Ürményháza, Muzsla)
- vállalatok (Szabadka: Suboticatrans, Grafoprodukt)
- újságok, lapok (Subotičke novine, Jó Pajtás, Magyar Szó, Családi Kör)
- magánkiadók (Becse: Rubicon)
- szerzők (Újvidék, Szabadka, Magyarcsernye).

A tankönyveket korábban az újvidéki székhelyű Tartományi Tankönyvkiadó Intézet, újabban a belgrádi Tankönyvkiadó Intézet jelenteti meg. Itt látnak napvilágot a magyar nyelvű kiadványok is, követve az egységes tantervet.⁵

Vajdaságban a magyar könyveket megjelentető, ma is működő kiadók közül legrégebbi az 1957-ben, Újvidéken alapított Forum, majd a szabadkai Életjel (1973) következik, s immár huszonöt éve ad ki könyveket az Újvidéken székelő Agapé egyházi kiadó is. Tekintélyes kiadói munkát valósít meg a szintén újvidéki székhelyű Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság (JMMT) néven alakult, ma Vajdasági Magyar Közművelődési Társaság néven tevékenykedő civil szervezet és a tóthfalui Logos.

Több kiadó készít közös kiadványt is. Elég néhányat megemlíteni: a Forum a Magyar Tanszékkal, az Agapéval, a JMMT-vel, sőt a budapesti MTA-val is (Hadrovics *Magyar–szerb, Szerb–magyar szótára*), a tóthfalui Logos a JMMT-vel, az Agapéval, a Cnesával stb. Sőt a Forum Könyvkiadónál megjelent református *Énekeskönyv* azonos szöveggel és küllemmel, de más impreszzsummal készült a horvátországi református hívők számára ezer példányban, és mással a vajdasági hívőknek kétezer példányban. A közös kiadványok számbavétele és jellemzése nem problémamentes, hiszen egy-egy művet általában csak egy helyen szoktunk nyilvántartani. Eddigi kutatásaink szerint a kiadók városok szerinti megoszlása: Újvidék huszonnégy, Szabadka húsz különböző kiadó megjelölésével, Zenta hat, Ada, Becse, Kanizsa négy-négy, Temerin két, Debelyacsa, Feketics, Hajdukovo, Horgos, Kikinda, Kupuszina, Muzsla, Törökkanizsa, Beodra (Novo Miloševo), Pa-

⁵ A tankönyveket ezúttal nem vettük fel jegyzékünkbe, függetlenül attól, hogy fordítás-e, vagy magyar szerző munkája, csak a tankönyvpótló *Ismeretterjesztő füzeteket*, amelyeket az újvidéki Atlantis kiadó jelentetett meg.

lics, Pancsova, Péterréve, Szenttamás, Topolya, Torda, Tóthfalu, Ürményháza, Zombor egy-egy kiadóval volt jelen művelődési életünkben az elmúlt három évben.⁶

A kiadványok műfaji megoszlása változatos. Irodalmi művek jelennek meg minden műfajból, különböző korosztályok számára több kiadónál is (Forum, Agapé stb.). Ezek a művek leggyakrabban vajdasági magyar írók munkái, de megtalálhatók közöttük a szerb irodalom képviselői is (Vida Ognjenović). Az olvasói réteg felől megközelítve, megállapíthatjuk, hogy vannak kiadványaink a felnőtt olvasók és a gyermekek számára is.⁷ Könyveink között található verseskötet, próza, elvéve dráma, tanulmány, kritika. A szépirodalom mellett művelődéstörténet, néprajz, népköltészet, művészportré, kiállítási katalógus, történelem, nyelvészet, társadalomtudomány. Néhány éve jelennek meg a kutatást elősegítő, tájékoztató segédletek, a bibliográfiák, életrajzi kalauzok, lexikonok. Meg kell jegyezni, hogy az előbbi korszakokhoz képest jóval kevesebb a politikai kiadvány, ugyanakkor látványosan – szinte hivalkodóan – megnőtt az egyházi, vallásos jellegű művek száma. A hivatalos politikát tükröző művek helyett társadalmi elemzések, a politikai helyzet magyarázatai, kisebbségi létünk jogi kérdéseivel foglalkozó művek jelennek meg.

A vajdasági magyar könyvek példányszáma négyszáztól kétezerig terjed.⁸ Verseskötetek, tanulmánykötetek jelennek meg a legkisebb példányszámban, míg a gyermek- és ifjúsági irodalom, a tankönyvek, egyházi kiadványok, néhány művelődéstörténeti összefoglaló, amelynek nagyobb vásárlóközönséget látnak elő, nagyobb példányszámban látnak napvilágot. Aránylag ritkán for-

⁶ Ezek között a kiadók között vannak magánszemélyek, egyesületek, testületek. A tóthfalui Logos nagyszámú, különböző tematikájú könyvet adott ki a szépirodalomtól kezdve a társadalomtudományi és pszichológiai könyvekig. Nem csak egyházi jellegű műveket jelentetett meg.

⁷ Az újvidéki Agapé és a Forum Könyvkiadó rendszeresen jelentet meg könyveket gyermekolvasók számára is. Az Agapé kifestőkönyveket is készít. Ezeknek a besorolása gondot okoz, hiszen szöveg nélküli művek olykor.

⁸ Kivételt képeznek az Agapé kiadványai. Ezeknek példányszáma kétezerrel nyolcezerig terjed. A *Képes Biblia* tíz kiadást ért meg, és száznegyvennyolcezer példányban kelt el. Hasonlóan népszerű volt a *Vetés* sorozat, amelyből tízezer példány készült. A példányszámok az 1990-es évektől növekedtek.

dul elő, hogy több kiadást is megérjen egy könyv. Ha kifogy a raktárból, alig van lehetőség új kiadásra. Vannak kivételek, de kevés. Az Agapé kiadványai között találunk legtöbb újrakiadott művet.⁹ Egyes sorozatokat többször megjelentettek. A *Képes Biblia* tíz kiadást ért meg. Ezenkívül még jó néhány Agapé-kiadványt kellett újra kiadni. Az utóbbi években a JMMT kiadványai érték meg az utánnyomást, talán azért, mert óvatosságból kevesebb példányt terveztek, mint ahogy azt a vásárlók igényelték. (Így került újrakiadásra Ribár Béla *Híres magyar tudósok* című műve, de megemlíthetjük Szloboda János vagy Németh István nevét, mint az újrakiadott könyvek szerzőit – hogy csak néhány nevet említsünk). Az *Ismeretterjesztő füzetek* kiadványai között is van második kiadás. Ezeknek a füzeteknek a népszerűsége azzal magyarázható, hogy a magyarországi könyvbehozatal még mindig nincs kellőképpen megoldva, és tankönyvpótló publikációkról lévén szó, minden érdekelt iskolába el kellett juttatni.

A könyvek külső megformálása kiadónként változik. Van közöttük gyenge minőségű, de van közöttük szép kivitelezésű, díjazott könyv is. A Forum Könyvkiadó évek óta szakembereket, művészeket alkalmaz, akik gondoskodnak kiadványaik technikai kivitelezéséről, művészi megformálásáról. Ezeknek a könyveknek van stílusa, felismerhetőek más könyvek között. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy más kiadók nem készítenek szép könyveket. Az Agapé kiadványai tarkák. A fűzött, szerény kiadványok mellett külföldi együttműködéssel jelentette meg *A Biblia kézikönyvét*, amely méltán felveszi a versenyt a legszebb könyvekkel. Került ki a sajtó alól más szép Agapé-kiadvány is, s találunk szép könyvet a Cnesa műhelyében, vagy az Életjel gondozásában megjelent könyvek között is. Az utóbbi években rendszeresen megrendezik a *Vajdasági Szép Magyar Könyv* megválasztását. A szakvéleményezők döntése alapján történik a választás különböző kategóriában (gyermek- és ifjúsági könyvek, irodalmi és tudományos művek stb.). Az eddig díjazott könyvek között legtöbb a Forum-kiadvány.

Vajdaságban a könyvek általában alapítványok, vagy a művelődési minisztérium támogatásával jelennek meg. A különböző kiadókhoz benyújtott kéziratok száma évente nyolcvan és

⁹ Nehéz különválasztani, mikor beszélünk új kiadásról, mikor csak utánnyomásról. Némelyik kiadó nem jelzi az utánnyomás tényét, mások viszont az utánnyomást új kiadásnak minősítik.

száz között ingadozik. Ebből 1990-ben kilencvenegy, 1991-ben nyolcvankilenc, 1992-ben nyolcvannégy, 1993-ban nyolcvannyolc, 1994-ben kilencvenkettő, 1995-ben száz, 1996-ban ötvenkilenc, 1997-ben nyolcvanhat, 1998-ban harminchárom jelent meg. Ezek a számok nem tükrözik teljességben a valóságot, mivel a tankönyvekkel nem ugyanazoknál az alapítványoknál pályáznak a szerzők, mint más munkáikkal. Az utóbbi évekből nincsenek adataink. Azt azonban meg kell jegyezni, hogy jóval több a beérkezett kéziratok száma a kiadóknál, mint amennyi könyvre kapnak támogatást.

Mi lesz a többi kézirat sorsa? Várakozás! Vagy, ha ügyes a kiadó, támogatókat, előfizetőket toboroz, és valahogyan csak napvilágot látnak azok is. Van rá eset, hogy a szerző védnökök támogatásával saját kiadásában jelenteti meg könyvét. Ha áttekintjük a kiadott munkákat a kiadás helye és a kiadók neve szerint, megállapíthatjuk, hogy egyes szerzők a nagyobb hagyománnyal rendelkező kiadók (Forum, JMMT, Életjel stb.) köré tömörültek, bár az is előfordul, hogy a szerző nem kizárólag egy kiadónál publikál, hanem ott pályázik, ahol legtöbb esélyt remél művének megjelentetésére. A könyvkiadás nehézségei mindenképpen kihatnak az alkotói tevékenységre, mégis publikálási lehetőséget kapnak olyan találekony szerzők, akik kevésbé jól megírt alkotásukat magánkiadásban vagy támogatók jóvoltából jelentetik meg, megkerülve azt a minőségi szűrőt, amit szakmai véleményezésnek, recenzióknak nevezünk. Sajnos, ezek a kiadványok olykor jó minőségű papíron, szép kötésben látnak napvilágot, s az olvasó csak töprenghet, miért nem lehetett megakadályozni, hogy ez megtörténjen. Ezúttal azonban nem értékeltem, csupán felmértem azt, ami megjelent . . .

A könyvek mellett a legfontosabb könyvtári anyagot az időszaki kiadványok képezik. Vajdaságban 1945-től napjainkig számos rövidebb és hosszabb életű sajtótermék jelenik meg. Egyetlen napilapunk, a *Magyar Szó* 1944. december 24-e óta kerül az olvasó asztalára (1945. szeptember 27-éig *Szabad Vajdaság* címen).

A napilap mellett több hetilap, folyóirat és évkönyv is napvilágot lát ebben az időszakban. Hetilapok: *Jó Pajtás*, *Képes Ifjúság*, *7 Nap*, *Szabad Hét Nap*, *Családi Kör*, *Napló*, *Recefcice* stb. Több közülük rövid idő után megszűnt. A folyóiratok között van irodalmi (*Híd*, *Üzenet*, *Symposion*, *Orbis* stb.) társadalomtudományi (*Lé-tünk*), szakfolyóirat (*Hungarológiai Közlemények*, *Új Kép* stb.), hitbuzgalmi lap (*Hitélet*, *Örömhír*, *Útitárs*, *Temerini Hírnök*,

Református Élet stb.). Számos naptár is megjelenik, mint például *A Magyar Szó Népnaptára* 1945 óta (ma *Naptára*), mellette ismert még a *Katolikus Kincses Kalendárium*, a *Református Évkönyv*, 1998 óta a *Vajdasági Magyar Kalendárium* stb. Az évkönyvek közül kiemelhetjük azokat, amelyeknek a tartalma az irodalmi és művelődési élet megismerése szempontjából jelentős, mint a Magyar Tanszék *Tanulmányok* címen megjelenő kötete (1969-től), vagy a szabadkai *Életjel*. Ha az időszaki kiadványokat kiadók alapján vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy kiadóként testületek, helyi önkormányzatok, politikai pártok, iskolák, hitközségek szerepelnek.

Könyvtáraink, sajnos, nem tudnak minden keresett újságra, hetilapra, folyóiratra előfizetni, a szerkesztőségek viszont, mivel nagyrészt az eladott példányokból élnek, ritkán küldenek tiszteletpéldányt még a nagyobb könyvtáraknak is. (Az újvidéki Magyar Tanszék könyvtára sem kap minden szerkesztőségtől ingyenes példányt, pedig újságírói részképzést is tervezett. Teljes állomány-nyal csupán a Matica srpska Könyvtára rendelkezik, mivel köteles példányra jogosult országos szinten, mégsem teljes az állománya. Példa erre a mostani kutatásom. A Matica srpska Könyvtárának adatbázisában 1995-től harminchat magyar nyelvű időszaki kiadvány adatát találtam, amelyek között kétnyelvűek is szerepelnek. Ezt a jegyzéket ez ideig több címszóval bővítettük ki.)

Rövid összefoglalóban megkíséreltem vázolni a vajdasági magyar könyvkiadás jelenlegi helyzetét, főbb jellemzőit. A határon túli régiókban bizonyára vannak hasonlóságok is, de vannak különbségek is. Az igény, azt hiszem, azonos . . .

*

Az adatokat a Matica srpska Könyvtárának adatbázisából, egyéni bibliográfiai adattárunkból és egyéb forrásból gyűjtöttem be. Nem készítettem bibliográfiát, csak a megjelent könyvek jegyzéke alapján vontam le a fenti következtetéseket. Az aprónyomtatványokat (katalógusokat, színlapokat, műsorfüzeteket, hangzós és egyéb dokumentumokat) nem vettem figyelembe, azoknak ismerete ugyancsak értékes információkat nyújtana, ezúttal azonban nem szándékoztam kiszélesíteni a kutatási területet.

(2000)

TEMATIKUS OLVASÓTÁBOROK

Gondolatok, tapasztalatok

Amikor témát jelentettem be a konferenciára¹, az volt a szándékom, hogy a múltban szerzett tapasztalatainkat mondom el, s beszélek terveinkről, az olvasóvá nevelés cseppet sem könnyű munkájáról. Nem könnyű feladat az olvasóvá nevelés sehol, de talán még nehezebb és specifikusabb a határon túli területeken, konkrétan nálunk, Vajdaságban. Itt ugyanazokat a célkitűzéseket más körülmények között, más anyagi és szellemi erők igénybevételével valósítjuk meg. Sok minden megváltozott körülöttünk a téma bejelentésének pillanatától a mai napig. Nem időben sok az elmúlt néhány hónap, hanem a történések intenzitását illetően . . . Rádöbbszemtem, hogy csak a jelenben élünk. A pillanatban, amit ajándékként ad meg a sors. A múltra még emlékezhetünk, de a jövőnket tervezni – egyelőre, legalábbis nekünk itt – illúzió. S az illúzió és valóság között áthidalhatatlan úr tátong. Még nem látunk a túlsó partra . . .

Az elmúlt évek folyamán sem volt hozzánk túl kegyes a sors, de nem felettünk zúgtak a repülő, nem éltünk ekkora bizonytalanságban, kilátástalanságban . . . Tudtunk valahova előre nézni. Ezért indítottuk meg 1992-ben a Fehér Ferenc Könyvbarátok Köre szervezésében *Az olvasás öröme* címen meghirdetett versenyt az általános iskolák 5–8. osztálya számára. (Kik és hogyan vettek részt a versenyben, máshol² mondtam el.) A verseny győztesei egyhetes irodalmi táborban vehettek részt. Célunk az volt, hogy megismertessük a gyerekekkel az olvasás szépségét, megszerettessük velük az irodalmat, hogy játszva tanítsuk őket olyan dolgokra, ami a tantervből kimaradt, de amelyek ismerete nemcsak hasznos,

¹ Olvasáskonferencia, Sárospatak, 1999. május 29–30.

² *Könyv, könyvtár, olvasó* / Csáky S. Pirooska. – Újvidék : JMMT, 1997

hanem élmény is lehet számukra. Segíteni akartunk a gyerekeknek, hogy eligazodjanak a könyvek rengetegében.

Az olvasótáborok munkáját nem merev keretek közé szorítva terveztük és valósítottuk meg, hanem megkíséreltük időszerűvé és érdekessé tenni a foglalkozásokat, figyelembe véve nagy íróink (Petőfi Sándor, Madách Imre, Mikszáth Kálmán) jelentős jubileumait, a 48-as szabadságharc kerek évfordulóját stb., máskor a gyerekeket érdeklő kérdésekre kerestük a választ az írók alkotásaiban. Ezek a válaszkeresések adták az ötletet néhány tematikus olvasótábor megszervezésére.

Bori Imre akadémikus előadást tart a gyerekeknek

Tematikus olvasótáboraink jellegzetes típusai:

1. egy író alkotásai állnak a figyelem központjában (Kosztolányi-gyöngyszemek),
2. általános témák (szerelem, otthon, család, nő az irodalomban stb.),
3. műfajok (költészet, vagy az emlékezés, mint irodalmi műfaj).

Az olvasótábor munkája általában többféle foglalkozás formájában folyt. Ezek a foglalkozások a leggyakrabban a következőképpen alakultak:

- tematikus rész – a központi téma alapján, a kora délelőtti órákban,
- szabad foglalkozás – a gyerekek érdeklődésének megfelelően a déli és kora délutáni órákban,
- íróvendég, aki vagy a témához kapcsolódott a bemutatkozásával, vagy kötetlenül beszélgetett a gyerekekkel a kora esti, esetleg a déli órákban – attól függően, hogyan lehetett megszervezni a vendég odautaztatását,

– játék, vetélkedő, közös születésnapok, jelmezbál az esti órákban. Az utolsó napon tartottuk a vetélkedőt a nagydíjért, ezt kirándulás vagy tábortűz, és végül a búcsúzás követte.

Rövid összefoglalóban csupán a tematikus előadásokról szólnok, arról, hogy milyen kérdésekről is esett szó az elmúlt években. A kísérőrendezvényekről csak említést teszünk.

Az olvasótábor szakmai részében az előadók az Újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Tanszékének tanárai voltak (köztük akadémikus is!), míg a kísérőrendezvényeket és a játékokat a tábor vezetői valósították meg, szakmai segítséget kapva könyvkötőktől, könyvtárosoktól, képzőművészekről, pedagógusoktól. Az íróvendégek a vajdasági magyar irodalom képviselői voltak, köztük néhányan éveken keresztül rendszeresen ellátogattak a táborba, hiszen számukra is élménynek számított találkozni a fiatal olvasókkal, visszajelzést kapni, ismerik-e, mennyire ismerik alkotásaikat a gyerekek. Külföldről (Magyarországról és a határon túli országokból) anyagiak miatt nem hívhattunk senkit, csak ha a véletlen folytán vidékünkön járt valaki, akkor látogatott el a táborba.

Az előadások időtartama negyvenöt perc volt, vagy ha a téma összetettsége megkívánta, akkor kétszer negyvenöt perc, szünettel. A szünetre azért volt szükség, hogy a melegben eltikkadt gyerekek felfrissüljenek, kicsit mozogjanak, hogy éberebben követhessék az előadás folytatását vagy éppen egy másik témát. Akár témát váltottunk, és másik előadó került sorra, akár a megkezdett folytattuk, a szüneteket mindig beiktattuk.

1. ÍRÓI PÁLYA BEMUTATÁSA

Kosztolányi-gyöngyszemek összefoglaló címmel, mintegy száz-húsz ifjú könyvbarát részvételével tartottuk 1994-ben, a kanizsai gyógyfürdőben az első ilyen, tematikus jellegű tábort. Ahogy a fő cím meghatározta, Kosztolányi munkássága, személyisége volt a központi téma, de másról is hallhattak a résztvevők, és pedig a vajdasági és az egyetemes magyar irodalom nagyjairól: Szentelekyről (a tábor névadójáról), Déry Tiborról, de más tudományterületről is, mint amilyen a nyelvészet, régészet, művelődéstörténet, könyvtörténet. Pszichológiai önismereti játékokat játszottak éppúgy, mint irodalmi játékokat, sőt vetélkedőt rendeztek irodalmi és könyvismereteik alapján. Akadémikusok, egyetemi tanárok, írók,

költők, pszichológusok, újságírók tartották a rendhagyó irodalom-órákat.

Számomra most, utólag nagyon fontosnak tűnik a megnyitóünnepség, ahol a tábor lakói és a kanizsai fiatalok jelképes máglyát raktak, amelynek lángjába jelképesen beolvasztottak minden fegyvert a világon . . . A résztvevők elmondták békeóhajukat . . . (Kár, hogy a jelképes máglya nem emésztette el valóban a fegyvereket. Akkor még nem is sejtettük, hogy alig öt év elmúltával szomorú valóságként ott dörögnek a fejünk felett . . . De már nem jelképesen . . .)

Minden nap kilenc órától egy-egy Kosztolányi-gyöngyszemről beszéltek az előadók: *A szegény kisgyermek panasza*iról, a *Pacsirtáról*, az *Aranysárkány*ról, az *Esti Kornél*-novellákról, továbbá Kosztolányiról, az olvasóról, sőt volt nyelvészeti téma is.

„Az irodalom a nyelv művészete. A jól megválogatott könyvekkel, az állandó olvasással lehet elérni, hogy a nyelvezetünk is művelt legyen” – indokolta meg az előadó a nyelvészeti téma beiktatását az irodalmi tábor munkájába.

A meghívott írókkal, költőkkel a déli órákban találkoztak a gyerekek. Ezt a rendhagyónak mondható író-olvasó találkozót irodalmi matinénak neveztük.

Érdemes felsorolni az ebédet követő foglalkozásokat is: beszélgetés a lektúrról, könyvtörténetről, könyvbemutató önképzőkör, a tábor újságjának szerkesztése, könyvkötészet. A kis könyvtárosok megismerkedhettek az *ex libris* készítésével és rendeltetésével. A játékok közül említésre méltók az irodalmi detektívek és a logikai feladványok. A képzőművészeti hajlamú gyerekek novellaillusztrációkat, könyvjelzőket és borítókat készítettek. (Ma is őrzöm a gyerekektől emlékkébe kapott könyvjelzőket, könyvborítót. Külön megtisztelés volt ez számomra. Mint „a tábor nagymamájának” népi motívumokkal díszített, mint könyvtörténész tanárnőnek iniciálékkal, régi nyomdadíszek motívumaival ellátott könyvjelzőket adtak. A többi előadó is valamilyen rá jellemző emléket vihetett magával a kis művészek alkotásaiból.)

Mivel Kanizsa Tisza menti település, a tábor résztvevői kiváló régész vezetésével és magyarázatai mellett Attila sírját is keresték, és felfedezni vélték a vidéken.

2. ÁLTALÁNOS TÉMÁK

A *szerelem* volt a fő téma 1997-ben a Temerinben rendezett Szenteleky Kornél irodalmi táborban, amelynek munkájában a 7–8.-os tanulók vettek részt. Az előadásokat művelődéstörténeti összefoglaló vezette be *Szerelmes évszázadok* címen. Majd szó volt *A könyv szerelmeseiről*, neves könyvgyűjtőkről. Ide lehetett becsempészni egy kis könyvtörténetet, megismertetni a gyerekekkel Mátyás király könyvtárát, sok kép és hasonmás kiadás bemutatásával. A többi téma szorosabban kapcsolódott az irodalomhoz, s érintette a gyerekek olvasmányélményeit is. Szó volt Platón a *Lakoma*, Mikszáth Kálmán *A Péry lányok szép hajáról*, Szerb Antal *Utas és holdvilág*, Déry Tibor *Szerelem* című művéről, Szabó Lőrinc búcsúszonettjeiről, amelyekben megcsillan a szerelem emléke, az ókori és újkori regényekben felvillanó jellegzetes szerelmi motívumokról. Témaként szerepelt még a szerelem a színpadon és Erősz a folklórban.

Beillett a szerelem témakörébe az a fajta plátói szerelem, amelyet egyesek a könyvek iránt éreznek. A könyvek szeretete különleges szenvedély. Nemes kíváncsiság hozza létre. Az emberi szellem kíváncsisága, tudásszomja, a szépség utáni vágy és öröm. Ebben az érzésben sok minden benne van: a könyvet szerethetjük forrón és gyöngéden, mint szüleinket; boldogan, felszabadultan és odaadóan, mint a barátainkat; szenvedélyesen vagy sóvárogva, mint ifjúságunk első szerelmét, de szerethetjük csöndben, ésszerűen, mint a test és a szellem mindennapi szükségletét . . . Ez nem velünk született adottság. Ezt a fajta „szerelmet”, szeretetet, vonzalmat ki kell alakítani, fejleszteni kell. Értékként kell hogy éljen bennünk, hogy létszükségletünkkel váljon a könyv szeretete, az olvasás, hogy jobban megismerjük a valóságot, a múltat, az emberi értékeket . . . Ehhez próbáltunk útmutatót adni ebben a táborban.

Az önként vállalt műhelymunka nagy érdeklődést váltott ki. A helybeli tanulók is látogatták az előadásokat, sőt akadtak más érdeklődők is. Itt a tanárok és diákok egyenrangúan beszélgettek komoly és vidám dolgokról, a diákok gátlástalanul kérdeztek, és úgy éreztem, maradandó emlék marad számukra a velünk töltött néhány nap. Tanárok is, diákok is szívesen jöttek évről évre a táborba. „Öröm volt idén is találkozni az irodalmi tábor résztvevőivel. Különösen, hogy az ősi nagy erős istenről, Erőszről szólhat-

tam az érdeklődő hallgatóságnak” – írta a tábor emlékkönyvébe Utasi Csaba. Idézhetnénk mások bejegyzéséből is: „Érdeklődő tekintetek, figyelő arcok, okos kérdések, értelmes beszélgetések, attól függetlenül, hogy a Rómeó és Júliáról van-e szó, vagy a Péry lányok szép hajáról” (Gerold László).

Nagyon időszerű volt a másik tábor központi témája is ugyanabban az évben Szenttamáson. A kicsiket, az 5–6. osztályosokat az elvagyódás és a visszatérés foglalkoztatta, vagy talán nem is annyira őket, mint minket, akik a témákat megfogalmaztuk. Talán egy kicsit a mindennapi történetek alapján. Hiszen a 90-es évek elején sokan elhagyták Vajdaságot, de ahogy elcsitultak a viharok, többen visszatértek őseik szülőföldjére. Ezért lehetett időszerű 1997-ben az *Otthon, nagyvilág – képzelet, valóság* témakör, vagyis az elvagyódás és a csalódás, az önmagunk keresése a világban, az életben. Ez az összetett témakör önmagába foglalta a *szülőház, szülőföld, szülőhaza* képét, amelyet több irodalmi művön keresztül is bemutattak az előadók (Tamási Áron: *Jégtörő Mátyás*, Sütő András: *Gyermekkorom tükörcserepei*). Az otthon és a nagyvilág fogalmát Heltai és Szomory párizsi művein keresztül ismerhették meg *Most aztán utazzunk!* címen. A képzelet–valóság relációt Déry Tibor *Niki* című kisregénye alapján mutatta be az előadó, és egy művelődéstörténeti vonatkozású téma keretében *Világjáró magyarok* címen, Misztótfalusi Kis Miklósról hallhattak a tábor résztvevői. A fantázia tájait Hány János, Münchhausen és Tarasconi Tartarin történetei révén barangolhatták be. Az álom különös tájai Lewis Carroll (*Alice*) művéből elevenedtek fel, míg a képzelet valós tájait Selma Lagerlöf *Nils Holgersson csodálatos utazásai* című (valamennyiük által olvasott) műve alapján ismerték fel. Szó volt még más különös utazásokról, a robinzonádokról is.

Az előadásokat minden gyerek végighallgatta, az utána következő *vitások* munkájában csupán a legrátermettebbek vettek részt, átlag tizenöt–húszan. Változatos, érdekes, röpködő kérdéseik bizonyították, hogy a téma érdekelte őket, és hogy az előadásra odafigyeltek. „Csodálatos kis teremtményekkel találkoztam ezúttal is, akiknek érdemes volt előadást tartani . . . A vitások is bizonyította: érdemes volt” (Káich Katalin).

3. MŰFAJOK ÉS EGYÉB TÉMÁK

1998-ban anyagi okok miatt egyszerre tartottuk a két irodalmi tábor a kishegyesi Kátai tanyán, festői környezetben.

Az alsó tagozatos gyerekek *Múltidézés, múltalkotás* összefoglaló cím alatt múltidéző könyvekről, emlékező műfajokról hallottak. Megemlékeztek a magyar szabadságharc százötvenedik, valamint Petőfi Sándor és Madách Imre születésének százhetvenötödik évfordulójáról. Az elhangzott előadások címe: 1848 és a néphagyomány, Rózsa Sándor, a szabadságharc katonája Krúdy Gyula és Móricz Zsigmond regényeinek tükrében, Mikszáth Kálmán: Jókai és kora, Illyés Gyula: Petőfi Sándor, Ez mind én voltam egykoron: Füst Milán, Karinthy Frigyes, Múltidézők a vajdasági magyar irodalomban (Herceg János, Majtényi Mihály), Gyermekkorok Nagybecskereken, Petőfi a déli végeken, A nyelv története – a történet nyelve, A krónikák születése (könyvtörténet).

A napló műfaja azért érdekelte a hallgatóságot, mert szerették volna tudni, mi is az, hiszen közülük is többen írnak valamilyen naplót, ha másikat nem, hát az olvasónaplót. Fontos volt nekik elmondani, hogy a napló valóban személyes műfaj, hogy az időrendben következő feljegyzések rokoníthatók az emlékirattal és az önéletrajzzal, hogy a napló írójának lelkivilágát feltáró dokumentum jellegű írás, és a benne megőrzött kortörténeti adatok növelik az értékét. Tartalmazza azonban a napló írójának legszemélyesebb problémáit, érzelmeit, egyéni meglátásait is. Stílusa gyakran kötetlen, olykor az élőbeszédhez való közelítés jellemzi. Megtudták, hogy különböző célból vezethetünk naplót, ez határozza meg, hogy milyen formában írjuk. Másként, ha a külvilágnak, és másként, ha kizárólag önmagunknak szánjuk. Az írók tudatosan választanak naplóformát, ezért kortörténeti dokumentumok, eseményeket ismertetnek, eleve a külvilághoz szólnak (háborús, forradalmi, börtönnapló stb.).

A 7–8. osztályos gyerekeknek külön előadásokat is tartottunk, amelyeknek a fő témája a *nő* volt. Megtudták, hogyan jelenik meg a nő Madách Imre drámájában, Az *ember tragédiájában*, a népi hiedelmek alapján pedig hallhattak a tündérekéről, démonokról, boszorkányokról. Szó esett arról is, hogy mit olvasott a nemes kisasszony a 18. században, viríthat-e a nőnek babér. Ez az előadás a nő és költészet kapcsolatát, illetve a versíró nők portréját rajzolta meg régi magyar poetriák³ segítségével. Nem kevésbé volt izgal-

mas téma a női alakmás mibenlétének megjelenítése, hiszen az irodalomban rejtelmes és izgalmas jelenségnek tekinthető Lónyai Erzsébet, Csokonai Lili, Sárbogárdi Jolán „személyének” felfedése. Az író nő látószögéből, Juhász Erzsébettől hallhatták az író nő világlátását, a női regény mibenlétét. A művészsregény fogalmát Kaffka Margit regényírói működésén keresztül ismerhették meg, hallottak arról a három nőről, akiknek meghatározó szerepe volt Déry Tibor életében és művészetében, továbbá a világirodalom két nagy nőalakjáról: Emma Bovaryról és Anna Karenináról, valamint Emile Zola *Hölgyek öröme* című regényének nőtípusáról. Megismerkedhettek Szabó Magda *Régimódi történet* című művének szépségeivel. A nő témaköréhez kapcsolódva megtudhattak sok mindent az apokrif népi imádságokról, a Máriához szóló fohászokról s azokról (főleg nőkről), akik a fohászt mondják. A művelődéstörténeti összefoglaló szemléletesen és szellemesen ezt a címet viselte: *Keresd a nőt századokon át!*

Ez volt a múlt. Milyen téma lehetne időszerű az 1999-es évben, a 21. század küszöbén? *Háború és béke*? Avagy *Búcsú a fegyverektől*, netán *A per*, esetleg *Bűn és bűnhődés*? De egyáltalán lesz-e még olvasótábor *nálunk*? Lehet-e bármit tervezni? A gyerekek írják, és lassan küldözgetik az olvasónaplókat. Talán titokban sokan reménykednek is, hogy valahol a nyár folyamán ismét találkozhatnak az irodalom kedvelői. De hol és hogyan? Talán ha a Kanizsán jelképesen elégetett fegyverek valóban elnémulnának . . . Vagy ha megvalósulnának Bányai Jánosnak a könyv napjára írt gondolatai: „Ha fegyver helyett könyvet tartanának a kezükben . . . Ezt legfeljebb mondani lehet, elvárni azonban illúzió . . . Ha a katonáknak és vezéreiknek könyv lenne a kezükben, beszélgetni is megtanulnának talán. És elfelejtenének célozni . . .”⁴ De nem olyan egyszerű ez. Mert a könyv nem olyan mindenható, még akkor sem, ha „sohasem erőszakos, hiszen nem tiltakozik . . . ha félredobják, ha megvetik, ha megfélemlenek róla. A könyv nagyon toleráns, hiszen abba hagyható, eladható, eldobható . . .”⁵ Bízom benne, hogy lesz erőnk

³ poetriák = író nők

Fábi Anna: *A szép tiltott táj felé = A magyar író nők története a két századforduló között : 1795–1905.* – Budapest : Kortárs Kiadó, 1996. 11.

⁴ *Magyar Szó*, 1999. április 22., 6.

újrakezdeni. Nem félredobni, nem megfélemedkezni róla. Hanem erőt
meríteni belőle, vigaszt találni benne. Csak idő kell . . . és valaki
– aki csinálja . . . Valakik – akiknek csinálhatjuk. Kivárjuk . . .

(Újvidék, 1999. május)

⁵ Uo.

SZUBJEKTÍV GONDOLATOK HÁROM TÉTEL BEN

Hivatásról, képzésről, valahova tartozásról

ELSŐ TÉTEL: A KÖNYVTÁROS

Egy általános megállapításból kiindulva mondjuk, hogy a könyvtárosok összetett és felelősségteljes munkát végeznek a gyarapítástól kezdve az állományfeltáráson keresztül az olvasószolgálatig, a tájékoztatásig. Az egyszerű felvilágosító közléstől a legösszetettebb tudományos és szakinformációk feltárásaig. Nálunk, még a valamikori Jugoszláviában hosszú éveken keresztül a könyvtárosok szaktanácskozásain sokkal több szó esett a könyvtáros szerteágazó munkájáról, annak összetettségéről, olvasószolgálati tevékenységéről, mint a könyvtáros *személyéről*. (Csupán néhány éve, hogy ez a téma is szóba került.) Arról, hogy milyen felkészültséggel és egyéni tulajdonságokkal kell rendelkeznie annak, aki hatékony, eredményes munkát akar megvalósítani a könyvtárban, aki segít az olvasó nevelésében, a kutatómunkában. Újabban mind hangsúlyozottabban emeljük ki a könyvtáros tájékoztató munkáját, szerepét az információk irányításában, eljuttatásában az olvasóhoz. Egyesek szerint a könyvtáros olyan, mint a közlekedési rendőr, irányítja az információt a forrásoktól a felhasználóhoz. Tőle, személyiségjegyeitől, szakmai felkészültségétől függ, hogy mennyire lesz eredményes a munka egy-egy könyvtárban, s szívesen járnak-e be az olvasók, vagy csak kényszeredetten.

A könyvtáros személyiségjegyeit több tényező határozza meg. Legfontosabb ezek közül a szakmai felkészültség, az irodalomban, szakirodalomban való jártasság és a veleszületett rátermettség. Amikor a könyvtáros személyiségjegyeiről beszélünk, azokra a könyvtárosokra gondolunk, akik a könyvtári munkát hivatásként vállalták és végzik, nem pedig azokra, akik csupán adminisztratív tevékenységnek tekintik, és csak azért vannak a könyvtárban, mert a sors valami módon oda sodorta őket . . .

A 19. században a könyvtáros még kiemelkedő személy volt a társadalomban. Kudora Károly *Könyvtártanában* felhívta a figyelmet arra, hogy a könyvtár „feladatát csak tudományosan képzett tisztviselők alkalmazása által érheti el”,¹ a könyvtáros közkincset őriz, „melyhez mindenkinek joga van. A könyvtárnok fő és legszebb feladata abban áll, ha e kincset minden oldalról hozzáférhetővé teszi. Ha úgy dolgozza fel a reá bízott anyagot, hogy a legporosabb sarokban levő szellemi kincs is, jól és helyesen készített czímtárak által szembetűnjék és felhasználható legyen *nem egy ember, hanem a nemzet alkotóereje által*. A könyvtárnok akkor felel meg hivatásának, ha *közvetíti* a múltat a jelennel – a jövő számára”.²

Rohanó világunkban bizonyos értelemben megváltozott a helyzet. A könyvtárosok feladatköre bővült, a személyével kapcsolatos elvárások is megváltoztak. Mindenki siet. Állandóan időzavarban vagyunk. Minden adat, minden információ azonnal kell. Terjengős beszélgetésekre nincs idő. Az olvasótábor (vagy csak a felhasználók tábora?) megnövekedett, s a tömegkommunikációs eszközöknek köszönhetően az olvasók általános tájékozottsága szolid. A könyvtárhasználók nagy része főként szűk szakmai téren tájékozódik. A könyvtáros gyakran nem tud válaszolni a kérdésekre, mégis villámgyorsan kell reagálnia, keresnie a megoldásokat, globálisan gondolkodva, lényegretörően tájékoztatnia. Szinte enciklopédikus tudást várnak tőle. Természetesen nem tényeket, adatokat kell fejből tudnia, hanem ismernie kell az információk forrását, hogy szakmai kérdésekkel is megbirkózzon. Ez nem jelenti azt, hogy új magatartásbeli követelmények alakultak ki a könyvtárossal szemben, egyszerűen csak az élettempó változott meg, ez teszi szükségessé, hogy a könyvtáros is gyakorlatiasabb legyen.

A számítógépek megjelenése – és mind gyorsabb elterjedése a könyvtárakban – új helyzetet teremtett. Nálunk ugyan a magyarországi helyzethez viszonyítva lényegesen lassúbb a fejlődés e téren. Csupán a nagyobb könyvtárak rendelkeznek számítógéppel, a hálózat még nem alakult ki kellőképpen, zárt rendszerek vannak. (Zenta, Szabadka, az Újvidéki Egyetem még csak most dolgozik a programon.) Csak a Matica srpska Könyvtárának van jól kidolgozott, sok szempontú keresést lehetővé tevő adatbázi-

¹ Kudora Károly: *Könyvtártan*. – Budapest : Dobrowsky és Franke, 1893. XVII.

² Uo. XIX.

sa. Ettől függetlenül mégis évek óta igyekszem felkészíteni a hallgatóimat az új befogadására, arra, hogy a mi körülményeink közt gyakran úgynevezett *mindenes* könyvtáros és jó tájékoztató könyvtáros is legyen. Legyen pontos, gyors, konkrét, egyértelmű, objektív és felelősségteljes. A szakmai alapismeretek mellett legyen pedagógiai készsége, legyen jó pszichológus, ismerje a kutatás hagyományos és korszerű eszközeit, és – szerintem – az is fontos, hogy szeresse a munkáját. Napi teendőit ne csak mellékesen végezze, csupán azért, mert valamiből meg kell élnie. Legyen a könyvtárosság hivatás számára!

Az olvasó elvárásai a könyvtárostól kissé eltérnek az elmondottaktól. 1975-től minden évben megkérdezem a hallgatóimat, szerintük milyen a jó könyvtáros? Ők általában a könyvtáros segítőkészségét igénylik, legyen jó tájékoztató, segítsen az irodalomkutatásban. Szakmai ismereteket is elvárnak tőle, és azt, hogy legyen intelligens, jó beszélgetőtárs, gyors és pontos. Egyesek elmarasztalják a könyvtáros érdektelenségét, fennhéjázó magatartását, mogorvaságát, ha kedvetlenül végzi munkáját (akár magánjellegű probléma váltja ki nála ezt a hangulatot, akár a munkája elismerésének hiánya, az ilyen viselkedést mindenképpen elítélik). Az adminisztrációs munka sajnos még mindig sok időt vesz igénybe, de ezt nem szabad éreztetnie az olvasóval . . .

MÁSODIK TÉTEL: KÖNYVTÁROSKÉPZÉS

Ezt a tételt kérdésekkel kezdjük. Ki is lesz könyvtáros nálunk, és hogyan válik azzá?

A második kérdésre válaszolunk először. Nálunk – elsősorban Vajdaságra gondolok – legtöbb könyvtáros valamilyen egyetemi alapképzéssel, főleg a Bölcsészeti Kar valamelyik tanszékén szerzett oklevéllel kezdi meg könyvtárosi pályafutását. Egyévi gyakorlat után könyvtárosi szakvizsgát tesznek, hogy megkapassák a kinevezésüket az addigi gyakornoki státusz helyett. Országos szinten pillanatnyilag csak Belgrádban van felsőfokú könyvtáros-képzés, itt működik 1990 óta könyvtártudományi tanszék négyéves tanulmányi idővel. Ezt megelőzően az 1948/49-es iskolaévtől középiskolai szinten folyt kiegészítő könyvtárosképzés egy belgrádi középiskolában. A volt Jugoszlávia területén legelőször Szarajevóban, Zágrábban, Ljubljanában, Újvidéken (magyar

nyelven), majd Belgrádban indult valamilyen formában egyetemi szintű oktatás. Nem célom elemezni a képzés valamennyi formáját, röviden mégis összefoglalom az újvidéki Magyar Tanszéken folyó oktatás célkitűzéseit az indulástól az elsorvadásig.

A tanszéken az 1975/76-os iskolaévben indult könyvtárosképzés magyar nyelven. Mi ágazati oktatásnak neveztük akkor, valójában egyfajta részképzést tudtunk megvalósítani. Kezdetől fogva nem voltunk önálló tanszék, nem is reméltük, hogy kisebbségi nyelvterületen, egyetlen tárgyhoz kötve valaha is azzá fejlődhesünk. A hetvenes években igen merész kezdeményezés volt még az ágazati oktatás bevezetése is, amit a magyar szakos hallgatók harmadéven írtak be. Célunk volt, hogy a fő szak mellett – ez a pedagógusképzés – kiegészítő szakokkal tegyük lehetővé a hallgatóknak, hogy ne csak iskolákban helyezkedhessenek el, hanem fordítóként vagy könyvtárosként más munkahelyen is megállják a helyüket. Terveztünk újságíró szakot is, de ez tanárihiány miatt nem indulhatott be. A könyvtárosképzés célja olyan alapképzés volt, amelynek révén, akik elvégezték a két évet, bármilyen könyv-tártípusban, bármelyik munkahelyen megállhatták a helyüket. Azért említek alapozó képzést, mert a kis óraszám, a kevés tantárgy (mindössze három szaktantárgy) nem tette lehetővé az elmélyültebb ismeretszerzést, de jó alapot adott ahhoz, hogy a végzett hallgatók beilleszkedjenek a munkába. A három szaktantárgyat (*bibliológiai alapismeretek, olvasószolgálat, könyvtári tájékoztatás*) négy féléven át heti hét órával egy szakmunkatárs és egy tanársegéd oktatta. A szakmunkatárs – valamikor gyakorló könyvtáros lévén – nagyobb figyelmet szentelt az ismeretek gyakorlati elsajátítására, ennek megfelelően alakult ki az elmélet és a gyakorlat három a négyhez aránya. Ez az arány lényegesen eltért más egyetemek gyakorlatától, igaz, ilyen oktatási modellt máshol nem is találtunk. Hogy mégsem marasztalták el túlságosan a mi oktatási formánkat, bizonyítja az a tény, hogy a Belgrádi Egyetemen beinduló oktatáshoz a mi tantervfelosztásunkat vették alapul, csupán más tartalommal töltötték ki az egyes tárgyakat (és több tanár, tanársegéd végezte ugyanazt a munkát), és nem a Bölcsészettudományi, hanem a Filológiai Karon interdiszciplináris ágazatként indult. Ezt mi mindenképpen eredménynek könyveltük el, mint ahogy azt is, hogy végzett hallgatóink jól megállják a helyüket a gyakorlatban, bármilyen munkahelyre kerültek. Akár igazgatók, akár „közlegények” lettek . . .

A hetvenes évek vége az előbb vázolt ágazati oktatás fellendülését jelentette a Magyar Tanszéken. A megtorpanás a nyolcvanas évek elején kezdődött. Ezt részben az érdeklődés csökkenésében látjuk. Az ágazati oktatás fakultatív volt. Ezekben az években a hallgatók zöme nem szívesen vállalt többletmunkát, vagy nem ismerték fel a könyvtárosi munka szépségeit? Tény, hogy legtöbbször csak a kötelező órákat látogatták, az ágazatokat kevesen. S később már hiába kérték azt, amit elmulasztottak . . . Az 1988/89-es iskolaévtől új tanterv lépett életbe, amely adott is, de vett is el a tanszéken folyó oktatás sokrétűségéből. Amit elvettek tőlünk, az az ágazati oktatás volt. Amit kaptunk: az a könyvtárhasználati szokások kialakításának megismertetése a *szakirodalmi tájékoztatás* című tantárgy keretein belül, amelyet kötelező tárgyként oktatunk azóta is az első éven. (Két óra elmélet, két óra gyakorlat két féléven át). S mi lett a *könyvtártudománnyal*? Harmadéven választható tárgyként tanítom ma is heti két órával, de már csak mint *könyvtártant*. Mit lehet ennyi idő alatt elmondani? Csupán alapismereteket. A könyvtárak tipológiáját, az állomány alakítását a gyarapítástól a feltárásig és az olvasókkal való foglalkozást, amennyire időnk engedi. Erre nagy hangsúlyt fektetek, hiszen az olvasóvá nevelés egyaránt feladata a pedagógusnak és a könyvtárosnak is. A könyvtárosról, személyiségéről csupán az első órán esik szó, amikor ismerkedünk. Egymással és a tantárggyal. Viszszakapcsolódva az első tételhez, kimondom a kételyemet, felteszem a kérdést: tudunk-e egyáltalán, vagy mennyire tudunk képzéssel, oktatással a könyvtáros személyiségjegyeire hatni? Meg lehet-e tanítani, meg lehet-e tanulni, hogyan lehet valaki jó könyvtáros? Vagy az már eleve veleszületett tulajdonsága az erre a pályára készülő hallgatónak?

Oktatóként csak utalni tudok a hivatás szépségére, nemes voltára (talán azért, mert én valóban szerettem?). Alapvető pedagógiai és pszichológiai ismereteket átadhatunk, megismertethetjük őket a könyvtáros-olvasó interperszonális kapcsolatával, de hogy végzett hallgatóink a valóságban meg tudják-e, és hogyan tudják megvalósítani elméleti ismereteiket, az egyénenként változik. Azt hiszem, a rátermettség, a személyi tulajdonságok, az oktatásban elsajátított és továbbképzéssel bővített ismeretek ötvözete együttesen teremti meg a jó könyvtárost. Nem azt a könyvtarostípust, akiről Hamvas Béla írt, „Aki otthon érzi magát az avas, po-ros félhomályban, sötét zugok és labirintusi könyvvállvány-

ok között . . .”³ A mi elképzelésünk merőben más. Szerintünk a könyvtáros intelligens, pontos, szakmai tudással rendelkezik, udvarias, tapintatos, taktikus, jó emlékezőtehetsége van, szellemi frissességgel rendelkezik, türelmes az olvasókkal, kitartó, rendszeres, gyors és segítőkész.

Végzett hallgatóim között sok ilyen van. Köztük néhányan már Magyarországon is bizonyítottak. Egy oktatónak pedig nem kell nagyobb elismerés, mint látni, hogy nem dolgozott hiába . . .

S mivel nem akarok ünneprontó lenni, nem teszem fel a kérdést, hogy mennyire értékeli a társadalom és mi magunk is – felhasználók – a könyvtáros munkáját . . . Lehet, hogy nem azonos körülmények között dolgoznak a könyvtárosok Magyarországon és nálunk, Vajdaságban, ahol többnyelvű környezetben egész sor specifikus problémát kell megoldania a gyakorló könyvtárosnak bármilyen nyelven beszél . . . Különösen érezhető ez a gyarapítás és az olvasószolgálat megszervezésében . . . Egy bizonyos: nem rózsás a helyzet sem itt, sem a határ másik oldalán.

HARMADIK TÉTEL: VALAHOVA TARTOZÁS . . .

A Vajdaságban dolgozó magyar könyvtárosok hivatalosan tagjai voltak a valamikori országos Jugoszláv Könyvtáros Egyesületek Szövetségének. Sajnos, ez a tagság csak a jobb anyagi helyzetben levő könyvtárak dolgozói számára jelentett valamit. Azt, hogy részt vehetnek szakmai tanácskozásokon, vándorgyűléseken, s így követhetik a szakmában bevezetendő újításokat. Ilyen könyvtáros pedig nagyon kevés van. De nem csak ez a baj. Gyakran nem is tudjuk, vagy utólag értesülünk másoktól, hogy volt valahol tanácskozás, és miről esett szó egyik-másik összejöveten. S az sem mellékes, hogy a mi gondjainkat, a kisebbségben élő könyvtárosok gondjait, kevesen értik meg . . .

Németh László a kisebbségi irodalmakról mondta a két világháború között, hogy külön sorsoknak külön irodalom kell. Ezt a gondolatot a könyvtárakra, könyvtárosokra vetítve úgy módosítanám, hogy a kisebbségi helyzetben élő és működő könyvtáraknak az általános problémák mellett külön gondjaik is vannak.

³ Hamvas Béla: *A melankólia anatómiája = Szellem és egzisztencia* / Hamvas Béla. – Pécs : Pannónia Könyvek, 1989

Lehet, hogy a valahova tartozás ezért fontos? Minden bizonnyal ezért is. S talán a rosszabb anyagi körülmények között dolgozó könyvtárosok számára még szükségesebb. Hogy elmondhassák valahol mindennapi gondjaikat, megoszthassák azt másokkal, esetleg ötleteket, tanácsokat kapjanak, feltöltődjenek pozitív energiával látva mások hasonló helyzetét, s hogy másnap újra kezdhessék a kilátástalannak vélt helyzetből való felemelkedést. A vajdasági magyar könyvtárosok felelőssége a nemzeti kultúra megőrzése és terjesztése terén hasonló a pedagógusokéhoz. Célkitűzéseik bizonyos értelemben azonosak. Legalábbis az olvasóvá nevelés. Csak másként valósítják meg. A könyvtárosok specifikus gondja részben az állománygyarapítás megoldásában jut kifejezésre, hiszen ha színvonalas műveket tudnak felkínálni, könnyebb igényes, jó olvasókat nevelni. Ez esetben nem csak a pénztelenségre gondolok. Az mindenütt gond. Vajdaságban a mi problémáink mégis mások, mint a többségi nemzet problémái. Esetünkben valójában nemcsak az a gond, hogy nincs pénz könyvbeszerzésre, hanem az is, hogy országhatáron belül nincs is mit beszerezni. Illetve van, de kevés. Évente átlag százötven-kétszáz könyv jelenik meg hagyományos, nyomtatott formában. S hol vannak a nem hagyományos dokumentumok, a hangzós anyag, a CD-ROM-ok? . . . A magyarországi könyvbehozatal viszont nincs rendezve a két ország között. Halk szavú kezdeményezések már voltak ugyan, de a megvalósításhoz nemcsak a könyvtárosok kérése szükséges az egyik oldalon és jóindulata a másikon . . . A két ország közötti kulturális egyezménynek erre is ki kellene térni.

Megtaláltuk-e a helyünket mégis valahol? Az elmúlt három évben (1995-től) sikerült megszervezni a vajdasági magyar könyvtárosok találkozóját Becskereken (kétszer) és szakmai tanácskozását Zentán (immár rendszeresen, ez ideig tizenháromszor). Volt egy bemutatkozó napunk, egy helytörténeti napunk, beszélünk múltunk könyveiről, számítógép-használatról és más időszerű kérdésekről. Ezek az összejövetelek a két városban működő könyvtár kezdeményezésére valósulhattak meg. A vajdasági magyar könyvtárosok önszerveződése valamilyen legális formában még folyamatban van. A javaslat szerint olyan elnevezése lenne, mint például Vajdasági magyar könyvtárosok a magyar kultúráért.

Számunkra nagyon fontos a hovatartozás kérdése Magyarország felé is. Azért jelentős esemény valahányszor a Magyar Könyvtárosok Egyesülete alkalmanként, szinte egyenrangú tag-

jaként meghívja a mi könyvtárosainkat, legyen az vándorgyűlés vagy más jellegű tanácskozás. Megemlítek néhányat. Így szervezték meg Békéscsabán a Határon Túli Magyar Könyvtárosok tanácskozását és Sárospatakon a Határon Túli Magyar Könyvtárosok negyedik zempléni tanácskozását. Úgy tűnik, ez utóbbi helyen már hagyomány van kialakulóban. És mivel érezzük: jó szívvel várnak bennünket, éppen ezért örömmel megyünk, ha csak lehet, valahányszor hívnak . . .

Utoljára hagytam a valahova tartozásnak azt a fontos szegmentumát, amely számomra és a nálunk folyó könyvtárosképzés – és általában az oktatás – számára nagyon fontos. Ez pedig a Magyar Tanszék és az Országos Széchényi Könyvtár között kialakult sokéves jó kapcsolat, együttműködés. Nem beszélhetünk ugyan százéves időintervallumról, hiszen a tanszék csak jövőre lesz negyvenéves. Az együttműködés előbb jött létre, mint ahogy a tanszéket megalapították. Az Újvidéki Bölcsészettudományi Karon létezett egy magyar nyelvi lektorátus, és az itt folyó oktatás megindításához könyveket kezdtek gyűjteni. Az első bejegyzés a leltárkönyvben 1956-os keltezésű, s már a következő évben ajándék, illetve nemzetközi csere címén százötven–kétszáz kötetnyi könyvgyűjteményt iktattak be a Magyar Tudományos Akadémia és az Országos Széchényi Könyvtár jóvoltából. Az Akadémiai Könyvtár küldeménye főleg saját kiadványait tartalmazta, az Országos Széchényi Könyvtáré viszont változatos tematikájú volt: szépirodalom, képzőművészet, filozófia, neveléstudomány, néprajz, nyelvészet stb. Azóta is fennáll a nemzetközi könyvcserre. Mi ugyan nem tudjuk kellő számban viszonzni a küldeményeket. Az igyekezet, jóakarat megvan. Más akadályok okoznak gondot. Ezek tőlünk kívülálló akadályok. Ha olyan könyvet kérnek tőlünk, amelyek nincsenek forgalomban, vagy vidéki magánkiadók nyomdájából került ki, ritka eset ugyan, de megtörténik, hogy már elfogyott. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy Vajdaságban alig van könyvesbolt, ahol minden magyar könyv kapható – vagy talán nincs is . . . A kiadók száma pedig megközelíti a húszat.)

A két intézmény közötti együttműködés az ötvenes évek óta más területeken is létezik. Számunkra mégis a könyvküldemények jelentenek legtöbbet. Nélkülük a tanszék könyvtárának gyarapítási lehetősége sokkal kisebb lenne. S ha nem kísérhetjük figyelemmel az irodalomtudomány, nyelvtudomány, neveléstudomány és a határtudományok fejlődésének legújabb vívmányait, nem tudunk

színvonalas oktatást megvalósítani, nem tudjuk a leendő magyar-tanárok képzését biztosítani, s nem nyújthatnánk azt az elenyésző többletet sem, amit a könyvtárosképzésben, a fordítók képzésében megkíséreltünk nyújtani erőnkhez és lehetőségeinkhez mérten. Én külön hálás vagyok a Könyvtártudományi Módszertani Központ⁴ munkatársainak (neveket nem említek, nehogy valaki méltatlanul kimaradjon), hogy a hetvenes évek óta nagy szeretettel segítettek ötletekkel, tanácsokkal és nem utolsósorban szakirodalommal, könyvekkel, folyóiratokkal. A Könyvtártudományi Módszertani Központ kiadványai oktatói segédkönyvek számomra, a diákjaim számára pedig kötelező irodalom.

A könyvtárosok egy nagy családot képeznek A világ bármely táján jár az ember, tudja, hogy létezik egy intézmény, ahova beme-
het, ha kell, segítséget kérhet, s ha munkáját hivatásként végző
könyvtárosra akad, akkor meg is kapja a segítséget. Ezt több ízben
tapasztaltam a nagyvilágban (Németországban, Kanadában), de
leginkább Magyarországon. S külön az Országos Széchényi
Könyvtárban. Ide hazajövök.

*

Végül el kell még valamit mondanom.

Örültem a megítézésnek, hogy előadóként vehettem részt az
ünnepeken. De indulás előtt, ahogy közeledett az utazás napja,
szorongás kerített hatalmába: tudok-e újat mondani, mások számá-
ra is érdekeset, amivel hozzájárulnék a szakma előrelendítéséhez?
Vagy fogadjam meg Márai Sándor tanácsát és hallgassak, mert
szerinte „minden beszéd reménytelen! Nézz körül a világban! Mit
használt a sok leírott szó, tanács, meggyőző kísérlet? Semmit sem
használt. Mit is remélsz attól, ha valakinek elmondasz valamit?
Semmit sem remélhetsz. Ezért hallgass . . .”⁵ Nem fogadtam meg
Márai Sándor sugallatát. Nem hallgattam. Nem tanulmányt írtam,
csupán személyes meglátásaimat, tapasztalatomat mondtam el.
Más helyzetből talán kicsit másként látok egyes dolgokat. Lehet,
hogy Budapesten jelentéktelennek tűnik, ami nálunk eredménynek
számít. Mások az igények? Nem. Csak mások a körülmények. S
az adott körülmények között talán az is valami, hogy még valamit
tenni akarunk, olykor a semmiből is. S a tenniakarás valami . . .

⁴ Mai neve Könyvtári Intézet

⁵ Márai Sándor: *Füves könyv*. – Budapest : Helikon Kiadó, 1997. 88.

Ilyen alkalmakkor a jókívánságok sem maradhatnak el. Mit lehet ilyenkor mondani?

Azt kívántam e családi ünnepen – hiszen mondtam, hogy a könyvtár egy nagycsalád –, hogy az elkövetkező nagy jubileumon is legyenek olyan odaadó és lelkes könyvtárosok, mint akik a százéves ünnepséget megszervezték, előkészítették, mert – ismét Márai Sándort idézve: „Az ünnepet nemcsak a naptárban írják piros betűkkel . . . Az ünnep a különbözés. Az ünnep a mély és varázsos rendhagyás. Az ünnep . . . ünnepies.” Fel kell rá készülni testben és lélekben. Mert „nemcsak a naptárnak van piros betűs napja. Az élet elhoz másféle, láthatatlan ünnepeket is”.⁶ Hiszem, hogy valamennyiünk számára – akik ott lehettünk – ilyen nap volt 1998. december 7-e.

(1998)

⁶ Uo. 52.

HAGYOMÁNYOS, VAGY DIGITÁLIS DOKUMENTUMOK?

Állománygyarapítási gondok Vajdaságban

*„A könyv, amely századok során volt már-
vány, érc, papirusz, hártya, kéreg, viasz, fatáb-
la, bőr és rongy, de változtatva anyagát mindig
megtartotta belső, rejtélyes mivoltát. A könyv, ez
a tekercs, ez a göngy, ez a gyöngy . . . A könyv,
amely által megismerjük elődeinket, hírt kapunk
a múltból . . . A könyv, amelynek segítségével utó-
dainkkal érintkezőnk, és üzenünk a jövőnek .
. . . A könyv, amely nemcsak a teret hódította meg,
hanem béklyóba verte a térnél is nagyobb ellensé-
günket, megállította az időt.”*

(Kosztolányi Dezső)¹

Lehet, hogy a 21. század küszöbén nem időszerű Kosztolányi Dezső gondolataival kezdeni töprengésünket a könyvtár állományának összetételéről, gyarapítási lehetőségeiről. Mégis az ő gondolatföredékeivel szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy a közlés forradalmi, az információátvitel formái változásai alapvetően rányomták ugyan a bélyegüket a dokumentumok küllemére, alapvető funkciójukat, az ismeretek őrzését, visszakeresését azonban megtartották. Most, az információs társadalom kialakulása idején nem ok nélkül tesszük fel a kérdést: vajon az új technológiák átalakítják-e alapvetően az életünket? Nap mint nap szembesülünk újításokkal. Látjuk, hogy ezek a technológiák forradalmasítják a társadalmat, és paradigmaváltásokat erőszakolnak ki. Kihatnak a megismerés folyamatára, megváltoztatják a világról alkotott képünket. Ezek a változások a következőkben nyilvánulnak meg:

- az információ elszemélytelenedik,
- a leegyszerűsített információk hitelessége megkérdőjelezhető lesz.

Azt mondják, a globális világ tudástársadalmat eredményez. A tudás helye, az információhoz való hozzáférés színtere a könyvtár, amelynek a feladata a tudás szétsugárzása, terjesztése. A szolgál-

¹ Kosztolányi Dezső: *Levél a könyvről* = *Nyelv és lélek*. – Budapest : Szépirodalmi Könyvkiadó ; Újvidék : Forum Könyvkiadó, 1990. 410.

Dokumentumok hagyományos és digitalizált formában

tatások alapja az állomány, ezért fontos a gyűjtemény szervezése. Hogyan történik, hogyan történhet ez, részben attól függ, hogy a használó mit vár a könyvtártól. A könyvtártól, amely lehet hagyományos papírkönyvtár vagy elektronikus, illetve virtuális, azaz digitalizált. Ezúttal a valóságunkról, a hagyományos könyvtárakról ejtünk több szót. Az állományról. Az állománygyarapításról. A magyar művek beszerzéséről. Határon túli könyvtárak esetében a magyar könyvellátás fokozottan fontos. A nemzeti identitástudat kialakulásában segíthet a jó könyvek olvasása. Értékeink megismerése megmaradásunk egyik fontos tényezője.

A paradigmaváltás idején a hagyományos könyvtárak vidékünkön is lassan kezdenek átalakulni és gépesítés útján bekapcsolódnak az információs rendszerbe, a világhálóba. A hagyományos dokumentumok mellett új dokumentumtípusok, információtárolók is az állományba kerülnek, amelyek új és jobb feltételeket teremtenek a könyvtárhasználók számára. (Már az is a változás eredménye, hogy nem olvasókról, hanem könyvtárhasználókról beszélünk.)

A nem hagyományos dokumentumokat említve a könyvtár állományában, ma már általában nem az ikonográfiai anyagra gondolunk (filmek, videofelvételek, képek, metszetek stb.), sem a hangzós anyagra (hanglemez, hangszalag és hasonlók), hanem

az elektronikus dokumentumokra. Részben az optikai lemezen, disz-ketteken, mágnesszalagon tárolt, távoli hozzáférésű dokumentumokra, interaktív multimédiára. Közöttük talán fokozottan az igen népszerű CD-ROM-okra, amelyek mind nagyobb számban jelennek meg már a magyar nyelvterület használói számára is (1992 óta a kiadók és a fejlesztők adatai alapján a Neumann-ház honlapján 2000 elején mintegy kilencszáz CD-ROM adata volt nyilván tartva). A CD-ROM-ot azonban lassan felváltja a DVD (moziszerű, többcsatornás, hanggal kísért video), és nap mint nap várhatók más új technológiák.

A vajdasági könyvtárakkal kapcsolatban mindenképpen tudni kell azt, hogy csak magyar nyelvű állománnyal rendelkező könyvtárakról nem beszélhetünk vidékünkön. (Hasonló lehet a helyzet a többi határon túli térségben is, Erdélyben, a Felvidéken, Kárpátalján). Az országban érvényben levő, könyvtári tevékenységet rendszábló törvény nem nyelvi szempontból csoportosította a könyvtárakat, hanem a Könyvtáros Egyesületek Nemzetközi Szövetségének (IFLA) tipológiája alapján (népkönyvtárak, iskolakönyvtárak, főiskolai és egyetemi könyvtárak, szakkönyvtárak, valamint nemzeti könyvtárak). A könyvtárakban lévő magyar állományról kevés kimutatás készült. Egy 1993-ban végzett, hiányos felmérés szerint, amelynek adatai csupán a népkönyvtárak állományára és a hagyományos dokumentumokra vonatkoznak, a negyvennégy községi könyvtár közül harminckettőnek volt magyar könyvállománya. Évi gyarapodásuk változó: kétszáztól ezeröttszáz kötetig terjed. A számadatok nem tükrözik, mennyi ebből az ajándékba kapott kiadvány, van-e közöttük hagyatéka, vagy vásárlás útján került a könyvtár birtokába.

Gyorsuló világunkban a könyvtárak feladata is megváltozott. Az oktatás és nevelés, a kutatás, a szórakozás háttérbe szorul, s mind nagyobb szerepet kap a tájékozódás. A gyors tájékozódás nélkülözhetetlen eszköze a számítógép. Az adatbázisok lehetővé teszik a hálózatok kiépítését, míg a rögzített információkat a CD-ROM-okon tárolják és forgalmazzák. Így, mint új dokumentumtípus, helyet kell hogy kapjon a könyvtárak állományában, Vajdaságban is.

A határon túli könyvtárak esetében talán érezhetőbb az ellentmondás, ami a gyorsan növekvő információtermelés, a tájékozódási igény és a lehetőségek között alakult ki. A kialakult helyzet nem csupán a szűkös anyagiakkal magyarázható, hanem a könyvtárak feladatának a meghatározásával és értékelésével is.

A hagyományos könyvtárak állománya sem számban, sem minőségben nem tudja kielégíteni a magyar ajkú olvasók igényét.

Könyvtárosoknak nem kell bizonyítani, mennyire fontos a könyvtárak állományának rendszeres, szakszerű gyarapítása, gondozása, az állományalakítás. Gyarapítási gondjaink minden bizonnyal eltérnek az anyaország könyvtárainak problémáitól, hasonlóak viszont a környező országok magyarlakta vidékein működő könyvtárakéval. A gyarapítást tudatosan kell irányítani. Ezt pedig vásárlás útján lehetne megvalósítani. A hazai magyar nyelvű könyvkiadás nem biztosíthatja a megfelelő számú és minőségi gyarapodást. A vajdasági magyar könyvtermés számbeli alakulását néhány adattal szeretném illusztrálni: 1980-tól 1990-ig évente mintegy száznegyven, százhatvan magyar mű hagyta el a sajtót, 1990-től lényeges visszaesés tapasztalható. A megjelentetett kiadványok száma száz alá csökkent, azok is nagyrészt alapítványok támogatásával készülhettek el. Ha minden kiadvány bekerülne is a magyar állománnyal rendelkező könyvtárak gyűjteményébe, akkor is kevés lenne. Sem a népkönyvtárak, sem a szakkönyvtárak állománya nem növelhető kellőképpen ilyen módon. Általában tudjuk, mi kellene szépirodalomból és tudományos ismeretterjesztő művekből is, kézikönyvekből is (a Magyarországon megjelenő művekről idejében tájékozódunk) – csupán a könyvbehozatal fontos kérdése nincs megoldva már évek óta, így nehéz hozzájutni az új könyvekhez. Nem csak az elmúlt néhány év a gond. Többéves kiesést kellene behoznunk. Intézményesített könyvbehozatalra lenne szükségünk. Hiszem, hogy nemcsak nálunk, Vajdaságban. Hasonlóak lehetnek a gondok a Felvidéken, Kárpátalján, Erdélyben is. Ezt Magyarországon is tudják. Sokan segíteni is szeretnének. Nemcsak abban, hogy a határon túli könyvtárosok bekapcsolódhassanak a hazai szakmai tanácskozásokba, hanem igyekeznek közreműködni abban is, hogy a könyvek, a magyar nyelv eljusson oda, ahol ez nagyon szükséges, ahol nagyon sokat jelent. Bizonyos esetekben többet, mint Magyarországon. Az Országos Széchényi Könyvtár segítségével együttműködés jött létre a szabadkai Városi Könyvtár és a szegedi Somogyi Könyvtár, a zentai Thurzó Lajos Közművelődési Központ és a hódmezővásárhelyi Városi Könyvtár, valamint a kanizsai Városi Könyvtár és a kiskunhalasi könyvtár között. A felsorolást tovább lehetne folytatni.

A Nyugat folyóirat különböző kiadásai

A hagyományos könyvtárak mellett megjelentek az elektronikus könyvtárak, a digitalizált dokumentumok, nemcsak külföldön, Magyarországon is. Minden bizonnyal hasznos a könyveket kódolt formában megjeleníteni a számítógépen. Hiszen így megóvják a kulturális örökséget, és egyszersmind közkinccsé teszik őket. Nálunk, Vajdaságban most kezdenek létrehozni adatbázisokat, amelyek révén kialakítható egy hálózati rendszer. Még nagyon a kezdeteknél tartunk, de az első lépéseket már megtettük. (2000 augusztusában részt vehettek könyvtárosaink egy tanfolyamon, amelyen hallhattak a könyvtári adatbázisok létrehozásáról, és a SZIRÉN–21 Integrált Könyvtári Rendszer működését is elsajátíthatják.) Az adatbázisok használata mellett elterjedtek a rögzített, digitális információforrások. A számítógépen futtatható digitalizált alkotásokat nézhetjük, olvashatjuk, hallgathatjuk. A digitális műalkotás előnye és hátránya, hogy elválasztható hordozóközegétől. Mindegy, hogy a jelsor hajlékony-, merev- vagy sugárlemezen van-e elhelyezve – nem hat ki a felhasználásra. Talán ezért kezdenek megjelenni a könyvtárakban a CD-ROM-ok. És azért, mert kis helyen tárolhatók. A lemezek beszerzése éppoly gondot okoz, mint a könyvéké. Ez esetben sem a tájékozatlanságunk okoz gondot, hiszen a világhálóról szinte naprakész adataink vannak a

magyarországi CD-ROM-termésről, hanem a pénztelenség gördít akadályt, hogy ez az új dokumentumtípus meghonosodjék nálunk. Ha ez megvalósulhatna, talán ellensúlyozná azt a véleményt, hogy a számítógép lélektelen, elidegenedett, ostoba. A jól megválasztott CD-k (Magyarországon mind több készül az utóbbi években) hatékony tájékoztató- és kultúrateremtő eszközökként használhatók (lexikonok, történeti, művelődéstörténeti, tudományos ismeretterjesztő jellegű művek stb.). Típusuk szerint lehetnek többfélék: multimédia, teljes szövegű, szöveg és állókép, szöveg és hang ötvöze, adattárak, címtárak, bibliográfiák és mások. Használatuk gondot jelent a könyvtárakban, hiszen a szöveg és hang megjelenítésére számítógépre és interaktív felületekre van szükség, amelyen a felhasználó kommunikálni tud a géppel. Nálunk még mindig inkább szemléltetőanyagnak használják a CD-ket, s még állományba iktatásuk után is úgy kerülnek be a könyvtárak jelentésébe, mint „egyéb dokumentumok”, a könyvek és az időszaki kiadványok után. (Így található a Matica srpska Könyvtárának 1999. évi jelentésében.)

Melyik könyvtártípust kell jobban fejlesztenünk? A papírkönyvtárakat vagy a digitalizáltakat? Vagy nálunk is a hibrid könyvtárak lesznek népszerűek? Bízom benne, hogy más is elmondja a véleményét az olvasás jövőjéről, arról, hogy fogunk-e olvasni a 21. században?

Véleményem szerint fogunk. Több ízben hangoztattam: a gép csupán eszköz kell hogy legyen a tájékozódásban, olvasni a kikölcsönözhető, hagyományos formát kellene továbbra is szorgalmazni. Meghitten „társalogni”, vitatkozni a szerzővel csak így lehet. Bár a számítógépről, CD-ről is olvasni kell. Csak ez az olvasás más jellegű, más minőségű, mint amit eddig megszoktunk. Aktív olvasás ez is, teljes odafigyelést igényel, gyors reagálásra készítet. Az intim, elmélyült olvasást azonban nem helyettesítheti. Ezt hiszem és vallom oktatóként, könyvtárhasználóként és valamikori könyvtárosként. A gép nem alkalmas arra, hogy eltöprengjünk egy-egy részleten, amikor olvasunk. Inkább csak átsiklunk a szövegen. Ha ennél többre vágyunk, végül is kinyomtatjuk . . . Akkor viszont hagyjuk meg a hagyományos formát . . . És teremtsük meg a lehetőséget, hogy az a sok szép, tartalmas mű eljusson hozzánk is a határ másik oldalára . . . Bevallom, hogy féltékenyen őrzöm és szeretem a hagyományos könyvformát, a múlt örökségét, de már üdvözlöm és örömmel használom a technika nyújtotta

új lehetőséget, a gyors tájékozódás hatékony eszközét . . . Nem lenne szabad hagyni, hogy a számítógép és a CD-k eluralkodjanak rajtunk, meg kell tanulni és tanítani az embereket gondolkodni. Erre azt hiszem, alkalmasabb a könyv.

A könyv jövője miatt régebben is aggódtak. Márai Sándor már 1941-ben a könyv válságáról beszélt: „Nézni könnyebb, mint olvasni, és hallgatni könnyebb, mint nézni: a mozgókép, a képes újságok, a rádió, a televízió, mindez veszélyes versenyre kelt a nyomtatott betűvel . . . A könyv bosszúja csendes: Európa tömegei ma ott tartanak megint, hogy elsőrendű életszükségleti cikk számukra a könyv; ennyi a bosszú . . . Egyedül maradtunk sorsunkkal, ég a világ, nincs egyetlen földrész, ahol az emberi fajta biztonságról álmodhatna. Európa ma fegyverrel és könyvvel kezében él . . . Amíg könyveink vannak, nem vagyunk egyedül a világban: most, mikor az európai ember, fegyverrel kezében, megint a könyv fölé hajol, lelke megtelik hálával. Belépek a szobába, melynek polcain a kötetek ezrei sorakoznak, s úgy érzem . . . ez egyetlen igazi otthonom . . . Élni lehet időszakokon át nélkülük, de az életnek értelmet adni nem lehet nélkülük . . .”²

Kosztolányi Dezsővel indítottam, Babits Mihály *Ritmus a Könyvről* című költeményének gyakran idézett versszakával szeretném zárni a mondanivalómat. Talán még a valóságot tükrözik sorai – vagy csak a 20. században élt ember vészsikolya csupán?

*„Óh ne mondjátok azt, hogy a Könyv ma nem kell,
hogy a Könyvnél több az Élet és az Ember:
mert a Könyv is Élet, és él, mint az ember –
így él: emberben Könyv, s a Könyvben az Ember.”*

(2000)

² A könyvek bosszúja = *Vasárnapi krónika*. – Budapest : Akadémiai Kiadó ; Helikon Könyvkiadó, 1994. 186–188.

AZ ÚJ ÉVEZRED KIHÍVÁSAI A KÖNYVTÁRBAN ÉS AZ ISKOLÁBAN

Nagy változások korszakában élünk. A technika, a technológia fejlődése és az általános haladás (és rombolás) rendkívül gyorsan változtatják a társadalom újraértékelését és megértését. Anyagi és szellemi életünk minden területén érezhető, hogy másmilyen értékrendszer, új viszonyulás alakul ki bennünk a munkához, az élettempóhoz, a térhez és időhöz.

Az új évezredbe lépve ezek a változások, kihívások szemmel láthatóak és felismerhetőek érdeklődési területünk leszűkített szegmentumában, a könyvtártudományban is.

Nincs szándékomban emlékeztetni a könyvtárak és a könyvtárosok feladatának meghatározására. Ezek a meghatározások évszázadokkal ezelőtt jelentek meg, s változtak, módosultak, új tartalmakkal töltődtek fel – ahogyan az emberi társadalom és civilizáció fejlődött. Jelentőségük nagyobb volt abban a korban, amikor a könyvek (akár kézzel írottak, akár nyomtatottak) képezték a gondolatátvitel egyedüli formáját, az irodalom és a tudományos eredmények áthagyományozását. Több ezer évre volt szükség, míg kifejlődött a gondolatrögzítés írásos formája, s lehetővé vált a gondolatátvitel (térben és időben) kéziratos formában az ősnymtatványok megjelenéséig. S alig kellett ötszáz év ahhoz, hogy megjelenjen Gutenberg találmányának egyeduralma az elektronika megjelenésének hatására. De vajon valóban megingott-e? Ha bármely szöveget digitalizálnak (legyen az a *Himnusz*, a *Szózat* vagy a *Halotti beszéd*), az alkotás ugyanaz marad. Létezési módja, az írás nem változik, csak a hozzáférés lesz könnyebb – olvashatjuk a *Könyvtárosok kézikönyve* harmadik kötetének előszavában. „A Gutenberg-galaxist és az őt eszközként használó gondolkodást más veszélyek fenyegetik. A közlésnek azok az igénytelen és egyre terjedő formái, amelyek nem kötődnek a fogalmi (elvont) és szabatos

gondolkodáshoz. A jövő érdekében védekezni kell ez ellen, és a védekezés legfőbb eszköze a könyvtár.” Biztató szemlélet!

Szembenézve az új kihívással, a fejlett országokban már számos kiadványt jelentettek meg, amelyek a beállt új helyzet jobb elméleti és gyakorlati megismerését szolgálják. Tekintélyes és tapasztalt szakemberek tollából kézikönyvek jelennek meg, amelyek új megközelítésben vizsgálják a könyvtártudományt. Jó lenne, ha ezek a kiadványok hozzáférhetővé válnának a szakma hazai (a valamikori jugoszláviai) követői számára, hogy szélesebb látószögéből kísérvék figyelemmel a fejlődés lépcsőfokait.¹

Az új évezred kihívása: a számítógépes információkutatás

¹ *Könyvtárosok kézikönyve* : 1. kötet : *Alapvetés* / Szerkesztette Horváth Tibor, Papp István. – Budapest : Osiris Kiadó, 1999

Könyvtárosok kézikönyve : 2. kötet : *Feltárás és visszakeresés* / Szerkesztette Horváth Tibor, Papp István. – Budapest : Osiris Kiadó, 2001

Könyvtárosok kézikönyve : 3. kötet : *A könyvtárak rendszere* / Szerkesztette Horváth Tibor, Papp István. – Budapest : Osiris Kiadó, 2001

Multimédia a könyvtárban / Tószegi Zsuzsanna. – Budapest : Akadémiai Kiadó, 1997. (CD-ROM-melléklettel)

Minőségmenedzsment a könyvtárban / Skaliczki Judit, Zalainé Kovács Éva. – Veszprém ; Budapest : Veszprémi Egyetemi Kiadó, 2001

Csak néhány könyvre hivatkozunk, amelyek forrásirodalomnak tekint-

A könyvtárak alapfeladata továbbra is megmarad (gyarapítás, feltárás, kölcsönzés, tájékoztatás), akárcsak a könyvek² anyagának, fizikai tulajdonságainak és szellemi értékének megismerése. Szűkebb értelemben ez utóbbi különleges képességet is feltételez. Azt, hogy a könyvtáros az információhalmazban felismerje a lényegest, kiválassza azt, és a rendelkezésére álló technikai lehetőségeket optimálisan kihasználva kommunikációs kapcsolatot teremtsen a felhasználókkal és a potenciális felhasználókkal. Ez a tevékenység mind jelentősebb lesz, olyannyira, hogy a könyvtártudomány információtudománnyá alakul át.³

Változás állt be az állományban is. A megnövekedett könyvprodukciónak azt eredményezi, hogy a könyvtárakban külön kell választani az „élő” állományt a kevésbé keresett, alig vagy egyáltalán nem kölcsönzött állománytól. Ezt a passzív állományrészt úgynevezett letéti vagy külső (depozit) raktárakban kellene elhelyezni. Ahhoz, hogy ez megvalósulhasson szakszerű, rendszeres, folyamatos állományelemzésre van szükség. Külön tanulmány tárgya lehetne a korszerű könyvtári modell fölvázolása, a nyitott könyvtáré, amelyben kiemelhető a könyvtár helye a könyvtári rendszerben, a könyvtári hálózatban betöltött feladata és szerepe, a tájékoztató munka lehetséges megvalósítása és a mai társadalomban mind fontosabb és megkerülhetetlen menedzsment kérdése. Nagy jelentőségű és külön figyelmet érdemel a valós információk fellelése, a számítógép által nyújtott lehetőségek felismerése és a mindinkább előtérbe kerülő világháló (internet) használata. Sajnos, a számítógép szerepét vizsgálva az információkeresésben azt tapasztaljuk, hogy a felhasználó mind gyakrabban a saját tudására, találékonyságára támaszkodik. A géppel kommunikál, nem az emberrel – a könyvtárossal. Mintha a közömbös gép arra készítené bennünket, hogy lassan, fokozatosan megfeledkezzünk a legtermészetesebb, legszebb kommunikációs kapcsolatról az emberek között: a beszédről! Lassan eltűnik a könyvtár megszokott, eddig ismert, klasszikus formája. Új tartalmakkal bővül az intézmény. Az új tartalmak rohamosan teret hódítanak. Már-már virtuális könyvállományokról beszélhetünk. Ezek a könyvtár arculatának új meghatározói. S ezek diktálják a könyvtár átalakulását, átszervezését.

² Régi terminológia. Ma már inkább *dokumentumot* kellene mondani.

³ Több külföldi egyetemen a könyvtártudományt könyvtár- és információtudományi tanszéken oktatják. Példa erre Magyarország, Horvátország stb.

A könyvtár új formája, gyűjtőköre, felhasználóinak igénye a könyvtáros személyiségének átalakulásához vezet. Míg Umberto Eco azt mondta, hogy a könyvtáros a szellemi értékek őrzője⁴, Hamvas Béla fanatikusnak, diabolikus egyénnek tekintette a könyvtárost.⁵ Mindkettőjüknek csak részben volt igaza. A mai világban elgondolkodtató és megszívlelendő Szív Ernő kesernyés humorú sajnálkozása, miszerint mind közelebb vagyunk ahhoz az elidegenedett világhoz, amelyből eltűnnek a kedves, szolgálatkész, bájos könyvtáros kisasszonyok . . . csak a számítógépek zümmögése, zúgása marad. Élő emberi kapcsolat helyett a rideg gép közömbös, lélektelen válaszai – mosolykíséret nélkül . . .⁶

A könyvtárosképzés tartalmi változása elkerülhetetlen, ha tudatosodnak bennünk a 21. század kihívásai. A könyvtáros új elméleti tudását össze kell hogy hangolja és alkalmazza mindennapi munkájában. Ismernie kell az új dokumentumtípusokat, fizikai és tartalmi jellegzetességüket. S uralnia kell őket. Az új technológia új adathordozókat teremtett, a CD-ROM-okat. A multimédia és a digitalizált források már életünk részét képezik. Nem beszélve a világhálóról . . . Ezek az új formák lehetővé teszik, hogy kulturális örökségünk hozzáférhető legyen sokkal több ember számára – gondolok például az egyetlen vagy néhány példányban készült kéziratos könyvekre, a könyvritkaságokra és más értékes művekre.

Nem elegendő tehát, hogy a könyvtáros ismerje a kéziratos és a nyomtatott dokumentumok fizikai jellemzőjét. Képesnek kell lennie a tartalom gyors felismerésére, arra, hogy ki tudja szűrni a lényegeset a kevésbé lényeges közül, megtalálja az esszenciális értéket, a digestet, mert rohanó világunkban az olvasó – kutató – csak a fontos információkat kéri. Minél gyorsabban, pontosan és röviden. A könyvtáros feladata tehát, hogy mások szellemi alkotását értékelje, hogy mások értékítéletét továbbítsa olykor a sajátjával együtt. Természetesen számolnia kell azzal, hogy minden felhasználó egyéni személyiségjegyekkel rendelkezik. Más az érdeklődése, a felfogóképessege, a tudásszintje. Mert minden ember más. Mindenki magában hordja a saját és elődeitől örökölt

⁴ Umberto Eco: *A rózsza neve*. – Budapest : Európa Könyvkiadó, 1988

⁵ Hamvas Béla: *A melankólia anatómiája = Szellem és egzisztencia*. – Pécs : Pannónia Könyvek, 1989. 16.

⁶ Szív Ernő: *Hogyan csábítsuk el a könyvtáros kisasszonyt?* – Pécs : Jelenkor Kiadó, 1997

ismereteket, tapasztalatokat, gondolkodásmódot. A génjeinkben hordjuk ezt. Bennünk és velünk él. Az olvasó nem változtathatatlan közsobor, amelyet Pheidiasz, Michelangelo, Rodin vagy Henry Moore alkotott. Az olvasó hús-vér ember. S a könyvtáros, mivel nem hatolhat be mindenki lelkivilágába kellő mélységben, legalább általánosan meg kell hogy értse felhasználói szükségletét, a művekhez és a szellemi értékekhez való viszonyulását. Ezért a könyvtárosnak teljes lényével kell végeznie a munkáját. Minden tudásával, szívvel-lélekkel.

Minden bizonnyal magasak a követelmények.

De vajon megkövetelhetjük-e a szakma – szűkebb értelemben vett – kitűnő ismerőjétől, hogy a könyvtárosi ismeretek mellett egyaránt jól evezzen multidiszciplináris vizeken is? Olyan területeken, amelyek behatolnak az esztétika, az etika, elektronika, szociológia, pszichológia és más tudományok területére? Szinte lehetetlennek tűnik, hogy valaki minden tudományágban egyaránt jártas legyen. Nem is ez volt a sugallatunk. Csupán az, hogy a könyvtári munka egész embert, egyéniséget követel. Egész embert, aki egy életen át folyamatosan képezi magát. Követi a szakma fejlődését. Kutatja az újat, a minél jobb megoldásokat. Mindezt önzetlenül, nem öncélúan. Aki tudja: hol találja meg a választ a feltett kérdésekre, hogy mások munkáját segíthesse, meggyorsítsa.

S nem beszéltem még a motivációkról. Sem a konkrét oktatói programról, annak tartalmáról. A módszerekről, amelyek révén elsajátíttathatjuk hallgatóinkkal a könyvtártudományi ismereteket, az új technológiákat, hogy képesek legyenek színvonalas munkát végezni, szembenézni a kihívásokkal a 21. század elején. Hogy vonzóbbá tegyék a könyvtárat valami módon a felhasználók számára. Oly módon végezzék munkájukat, hogy a felhasználók ne maradjanak könyvtárhasználók, hanem váljanak ismét olvasókká.⁷ Nem beszéltem a lehetséges tantárgyakról. Az átadandó tudás mennyiségéről, amelyet a könyvtárosoknak oly módon kell elsajátítaniuk, hogy ne csak rövidlátó bűvészek legyenek, akik gyorsan meglik a keresett információt, a választ valamilyen kérdésre, de nem tudják meglátni az összefüggéseket a jelen és a múlt között, nem ismerik kultúrájuk történetét és általában a művelődéstörténe-

⁷ Nem szabad elfeledni, hogy 2001 az *Olvasás éve* volt. Ez veti fel a kérdést: vajon elég figyelmet szentelünk-e az *olvasószolgálat* tantárgynak, egyáltalán mennyit foglalkozunk az oktatásban ezzel a kérdéssel . . .

tet, a művészetet . . . S nem szóltam az elméleti és gyakorlati órák számának arányáról. A történeti tárgyak fontosságáról. Az anyag feltárásáról, az új információkereső rendszerekről. Az informatika szükségességéről. Pedig ezek a nyitott kérdések egyaránt érdeklik a hallgatókat (akik könyvtárosi pályát választanak) és az oktatókat is. Egy biztos: meg kell változtatni az oktatás tartalmi részét. Olyan alapokra kell helyezni az oktatást, hogy a végzett hallgatók minden könyvtártípusban, minden munkaterületen megállják a helyüket.⁸

Mit kell tennünk, mit tehetünk? Valamennyien tudjuk, hogy nem a könyvtárosoktól s az őket oktató tanároktól függ: megmaradnak-e a könyvtárak, és milyenek lesznek a 21. században?⁹ Rá kell eszmélnie az egész társadalomnak, mennyire fontosak, nélkülözhetetlenek ezek az intézmények. Még akkor is, ha már nem tiszta „papírkönyvtárakban” gondolkodunk, hanem elfogadjuk a digitalizált szövegformákat s az elektronikus könyvtár fogalmát is. És a világhálót. „Ma az Internet az információs társadalom realitásként működő szimbóluma, amely befolyást gyakorol mindenre, ami az ember testi, lelki, szellemi és anyagi kultúrájával összefüggésbe hozható.”¹⁰ Az információs társadalom több alapvető területen hoz változást. Szembesülnünk kell ezekkel a változásokkal az oktatásban. Néhányat említenék: az ember személytelenné válik a világháló révén, az egészség- és oktatásügy teljes átalakulását igényli. Az oktatás területén ez a változás az információhozzáférés módjainak megváltozásával jön létre. Ilyen a távoktatás, telekonferencia, távmunka. Ez a változás nagyon érezhető a gazdaságilag kevésbé fejlettebb társadalmakban. Ott, ahol sokan nem juthatnak számítógéphez, a világhálóhoz, romlik az esélyük arra, hogy a kultúrához és az információhoz hozzáférjenek, kisodródnak a perifériára, és ez a folyamat már kisiskolás korban érezhetővé válik.¹¹

⁸ A könyvtárosképzésről, tartalmáról több ízben írtam. Első megnyilatkozásom 1978-ban volt a Jugoszláv Könyvtáros Egyesületek Szövetségének Herceg-Noviban megtartott közgyűlésén. Azóta sokat fejlődött a könyvtártudomány, azért szükséges újragondolni az oktatással kapcsolatos kérdéseket.

⁹ Már a 20. század második felében sokat foglalkoztak ezzel a kérdéssel. Marchal MacLuhantól kezdve számos gondolkodó fejtette ki a véleményét, s több tanácskozásnak volt a témája a könyvtárak jövője.

¹⁰ Tisza Miklósné: *Az információs társadalom és a könyvtári szolgáltatások* = *Iskolakultúra*, 2001, 1., 81.

Van még egy terület, ahol változások szemtanúi vagyunk, ez pedig a kulturális hierarchia. Amikor az írott nyelvek prioritásából átlépünk a multimediális, képközpontú világba. „A medializálódás, a globalizálódás kihívása sokak számára lehet nyomasztó: a nemzeti nyelv egymagában való elégtelensége, az angol nyelv professzionális elsajátítása, a számítástechnikai képességek megszerzése a hátrányosabb helyzetű társadalmi rétegekre elérhetetlen követelményként nehezedik.”¹²

Milyen kihívások előtt áll a könyvtár, és ugyanakkor az iskola is, hogy az új, információs társadalom elvárásait meg tudják oldani közösen? Az elvárások egyik eleme a tudásalapú társadalom felépítése, a másik az élethosszig tartó tanulás jelentőségének felismerése és elismerése. A kettő természetesen szorosan kapcsolódik egymáshoz. A tudásalapú társadalom nemcsak az Európához való csatlakozás, nemcsak a nemzetközi munkamegosztás szempontjából fontos, hanem azért is, mert ha jelentős eredményeket érnek el a mi kutatóink az országban, ezzel már előre viszik az országot.¹³ A társadalomtudósok szerint az ipari társadalomból az információs társadalomba megyünk át a tudás alapú társadalmon keresztül. Az iskola és a könyvtár szerepe egyaránt az, hogy új információkat közvetítsen a tanulóknak. Már régóta mondjuk, hogy elmúlt az az idő, amikor a tanulók egyetlen könyvből tanultak, abból szerezték ismereteiket. Új módszertani megközelítésben az iskola a több forrásból való tájékozódást sugallja, ezért a könyvtár, mint információforrás, mint információközvetítő fontos szerepet játszik. Használni kell tehát a könyvtárat az oktatásban (minden tantárgy oktatásában, nemcsak az anyanyelviben), s meg kell tanítani a tanulókat, hogy nélkülözhetetlen hely a tájékozódásra, a dokumentumok mellőzhetetlen információforrások. Fontos lenne, hogy nálunk, Vajdaságban is kötelező tananyag legyen a könyvtárhasználati szokások kialakítása, a szakirodalom forrásainak megismerése, a keresési lehetőségek ismerete, a jegyzetelési módok, hogy a diákok tanulmányaik során információforrásként tudják használni a könyvtárat. Ezt elsősorban az iskolakönyvtárban kell megalapozni.

¹¹ Uo. 81.

¹² Uo. 81–82.

¹³ Környei László: *Könyvtár az iskolában, iskola a könyvtárban = Könyv és nevelés*, 2001, 3., 7–13.

Mit is tudunk az iskolakönyvtárakról?

A *Könyvtárosok kézikönyve* harmadik kötetében, az iskolai könyvtárakról szóló fejezetben Tóth Gyula kifejtette: ahhoz, hogy érzékelhessük a könyvtár szerepének változását, nem árt, ha visszapillantunk némileg a múltba. Az a megállapítás, hogy az iskola és a könyvtár lényegében egyidős az emberi civilizáció történetével, tükrözi a valóságot, hiszen a könyvtár is ugyanazt az ismeretanyagot gyűjtötte, rendszerezte és őrizte, mint amely tudásanyaggal foglalkozott az iskola. Természetesen a történelem folyamán számos szerepváltozáson ment keresztül mindkét intézmény. „Az iskolában lévő könyvtár évezredekig alig különbözött a többitől: az ismeretek bizonyos reprezentációja, a pedagógus ismereteinek forrása, a tanítás, de nem mindig a tanulás bázisa. A tanulókat befogadó és a tanulást is szolgáló könyvtár a 18–19. század fordulóján vált önálló könyvtártípussá, iskolai könyvtárrá.”¹⁴ Az iskolai könyvtárak minőségét, működését az oktatás állapota és szükségletei határozzák meg, s nem a könyvtárügy vagy a közművelődés szempontjai. Elsődleges feladata az oktatási igények kielégítése. Akkor következett be paradigmaváltás, amikor az emberiség tudásanyaga megnőtt és változó lett, emellett az ismeret- és tudásrögzítés is változásokat eredményezett, minek folytán maga az iskolai oktatás is válságba került. „Az iskolai könyvtár szerepe akkor változott és nőtt meg, amikor a pedagógiai gondolkodás s az iskolai gyakorlat is a kiutat egyfelől – az ismeretátadás helyett – az önálló ismeretszerzésre és feldolgozásra való felkészítésben, másfelől a begyakorolt, rutinszerű megoldások helyett a készség- és személyiségfejlesztésben találta meg. Ehhez járulnak az információs társadalmat hozó ezredforduló kihívásai és lehetőségei.”¹⁵ Fontos változásnak tekinthetjük, hogy többé már nem uniformizált iskolakönyvtárak léteznek, hanem sokrétűek, egyediek. Helyet kapnak bennük az új rögzítési technikával készült dokumentumok: fényképek, filmek, diafilmek, hanglemezek, hangszalagok, tekercsek, kazetták, és újabban az elektronikus rögzítésű hajlékony- és merevlemezek, CD-k, CD-ROM-ok. Multimediális könyvtárakká, médiatárakká alakulnak át. Ezért tekinthetjük az iskolai könyvtárat (bárhogyan is nevezzük azt)¹⁶ az iskolában folyó munka színterének, műhelyének. S minthogy az

¹⁴ *Könyvtárosok kézikönyve* 3. I. m. 157.

¹⁵ Uo. 159.

iskolában különböző tantárgyakat oktatnak, sokrétű az állomány összetétele. Minden tudományág területéről található benne művek. Egyfajta szakkönyvtárnak is tekinthetők, főleg a szakiskolákban (mezőgazdaság, egészségügy stb.). Gyűjtőkörét a funkciói határozzák meg, feltárási módjait és szolgáltatásait hasonlóképpen. Léteznek különböző modellek és típusok. Nagyon sokfélék lehetnek. Annyiféle, ahány közoktatási intézmény létezik (óvoda, általános iskola, szakiskola, gimnázium stb.). Általában azonban két típust szoktak elkülöníteni: az általános és a középiskolai könyvtárat. Helyét a könyvtári rendszerben nehéz meghatározni, mivel az iskolák összessége sem alkot rendszert. Csak hierarchikusan, iskolafokozatonként épülnek egymásra, de működésük nem kapcsolja őket egybe. Pedig szükséges lenne. Az ezredfordulón más problémákkal is szembe találjuk magunkat, hiszen indokolatlanul és alaptalanul azt a hamis képzetet váltják ki a használóban, hogy a tudás- és információszerezésnek a helyben levő könyvtár adottságai szabnak határt, pedig nem ez a valóság. Különösen nem az az internet korában. Az információs szupersztrádán. Különbséget kell tenni a tulajdonlás és a hozzáférhetőség között. A mai világban még a legfejlettebb iskolakönyvtár állománya sem tekinthető kielégítőnek, ezért kellenek a központi ellátórendszerek, ahonnan szükség esetén ki lehet egészíteni az igényelt anyagot. Gazdaságos és szakszerű feltárással és tárolással működő ellátórendszerek Magyarországon is alig vannak, nálunk meg egyáltalán nincsenek, de a külföldi (például dániai) minták alapján érdemes volna őket megszervezni. Sajnos, ellentmondás van az elmélet és a valóság között más téren is. Elég csak arra a kérdésre gondolni, hogy képesek-e az iskolai könyvtárak a korszerű olvasás- és könyvtárpedagógiai elvekből és módszerekből fakadó igényeknek megfelelni? A válasz, sajnos, inkább tagadó.¹⁷

Befejezésül el kell ismerni, hogy a modern technológia csodákra képes. Széles körű tudást biztosíthat (ha nem is olyan elmélyült formában, mint a klasszikus könyvek). Szavatolhatja az embereknek az információhoz való elvitathatatlan jogát és szükségletét. Egyben azért nem ingathatnak meg. A könyv megmarad! Az új évezredben

¹⁶ Jugoszláviában már csaknem harminc éve voltak kísérletek, hogy a klasszikus iskolakönyvtárat médiatárrá alakítsák át. Megoszlanak a vélemények ezzel kapcsolatban.

¹⁷ *Könyvtárosok kézikönyve* 3. I. m. 176.

is. El tudom képzelni az embert a képernyő bűvöletében, amint újabb és újabb ismeretekre „halászik”, akár a tudományok területéről, akár a mindennapok időszerű eseményeiről elégíti ki kíváncsiságát. De elképzelhetetlen számomra, hogy valaki a képernyőről olvassa áhítatosan Szophoklész, Shakespeare-t, Tolsztojt, Andriót vagy Márait. Még kevésbé a költőket: Petrarcat, Lorcát, Puskind, Petőfit vagy másokat! Mert a könyv bármilyen formában is létezett (az agyagtábláktól kezdve a papirusz- vagy pergamentekercsen keresztül a papírformáig), évszázadok óta megtartotta titokzatos voltát. Lehetővé tette számunkra, hogy megismerjük a múltunkat, őseinket, azok kultúráját. Összekötötte a múltat a jövővel. S mi is ezt szeretnénk áthagyományozni az elkövetkező nemzedékekre. Mert a könyv legyőzte a teret és az időt . . .¹⁸ Élhetünk nélküle, de nem hiszem, hogy érdemes . . .

*

Éppen befejeztem a szöveget, amikor a kezembe akadt egy újság régebbi száma, benne egy felmérés a brit fiatalok időtöltéséről. Ennek az írásnak a kivonatával zárom eszmefuttatásomat.

Egy szociográfiai felmérés tanulsága szerint az angol ifjak mind jobban eltávolodnak egy valamikor nagyon hatékony médiától, a könyvtől. A fiatalok számára úgyszólván egyedüli beszédforrás a televízió, az írott szöveggel viszont az interneten találkoznak leginkább. Akinek van rá lehetősége, gyakrabban tájékozódik a világhálóról, mint a hagyományos információforrásokból, a könyvekből. Az aggódó szülők és könyvtárosok szerencséje, hogy mind népszerűbbek a digitalizált művek, s talán nemsokára „menő” lesz, ha valaki digitalizált klasszikus művel rendelkezik, legyen az az *Oliver Twist* vagy a *Légy jó mindhalálig* . . . Hátha véletlenül – talán tévedésből – valamelyik gyerek belefeledkezik a játékba, és el is olvassa a művet. Bízunk benne?

(2001)

¹⁸ Kosztolányi Dezső alapján. – *Nyelv és lélek*. – Budapest ; Újvidék : Szépirodalmi Könyvkiadó ; Forum Könyvkiadó, 1990

GONDOLATOK OLVASÓRÓL, OLVASÁSRÓL, OLVASMÁNYRÓL

Gyakran hallottuk, olvastuk az Olvasás évében Babits Mihály *Ritmus a Könyvről* című versének ezt a sorát: „. . . csak a Könyv kapcsol multat a jövőbe . . .”

De idézhetnénk Kosztolányit Dezsőt is: „A könyv, ez az ékszer-tartó, melybe a legértékesebbek mentették bele kincseiket . . . A Könyv, melynek segítségével utódjainkkal érintkezünk és üzenünk a jövőnek . . .”¹

Hasonlóan gondolkodott már az 1650-es években Comenius, aki sárospataki tanárként mondta diákjainak: „Ha könyvek nem lennének, tudatlanok s tanulatlanok volnánk valamennyien: nem volna emlékünkhöz a múlt eseményeiről, semmi ismeretünk sem volna az isteni, vagy emberi dolgokról . . .”²

Nem elegendő, hogy könyveink legyenek. Olvasni is kell őket. A szórakozás, a tudásszerzés, a tájékozódás csak olvasás révén valósítható meg. Hogy jobban megértsük a kérdést, tisztáznunk kell néhány fogalmat.

*A Magyar értelmező kéziszótár*³ alapján:

Olvasó – az aki (rendszeresen) olvas. (A rendszeresen olvasók összessége *olvasóközönséget* képez.)

Olvadás – az a cselekvés, hogy valaki olvas. *Isk.* Az erre való képesség elsajátítását szolgáló tantárgy.

¹ Kosztolányi Dezső: *Levél a könyvről* = *Nyelv és lélek*. – Budapest ; Újvidék : Szépirodalmi Könyvkiadó ; Forum Könyvkiadó, 1990. 409–410.

² Comenius – Idézve: *Sárospatak, a könyvtárak városa*. (Pataki Téka). – Sárospatak, 2001. 25.

³ *Magyar értelmező kéziszótár* / Szerkesztette Juhász József et al. – Budapest : Akadémiai Kiadó, 1972

Olvasmány – valahogyan olvasható vagy olvasandó írásmű. 2. Isk. Olvasó- vagy nyelvkönyvben tartalmi vagy módszertani egyiséget alkotó rész.

A felsorolt témaköröket nem betűrendben, hanem mint fogalmakat próbálom közelebről megvilágítani. Történelmi áttekintés helyett felvillantok néhány gondolatot az elmúlt századok kiemelkedő íróinak, művelődéstörténészeinek meglátása révén. Részben érzékelhető az idézetek alapján, hogyan viszonyultak egyes korszakok gondolkodói hol pozitívan, hol negatívan az olvasókhoz, az olvasáshoz, az olvasmányokhoz. Ezt a megközelítési módot a könyvtörténeti kiállítás⁴ témája sugallta. Sokat foglalkoztam az elmúlt évek során az olvasással, mint tevékenységgel, azokkal a kérdésekkel, hogy ki, miért, mikor és mit olvas? Ilyen megközelítéssel még nem vizsgáltam az olvasás témakörét, ahogyan megkísérlem most ismertetni. Napjainkban inkább az a kérdés foglalkoztatja a kutatókat: fogunk-e még olvasni a 21. században, vagy elsorvad ez az intellektuális tevékenység. Erre a kérdésre ezúttal nem szándékozom választ adni. Több ízben kimondtam optimista véleményemet írásban és szóban egyaránt.

A fogalmak ismertetéséből kimaradt az *olvas* ige. A *magyar nyelv értelmező szótára* szerint: „Írott, nyomtatott szöveget tekintettel, sorról sorra, illetve szócsopotról szócsopotra haladva néz, és ily módon (a betűk és írásjelek ismeretében, egymásutánjukból) megért.” Ez a meghatározás már túlhaladott, nem pontos, hiszen az olvasás nem pusztán dekódolása, „fordítása” a leírt gondolatnak. Ennél sokkal bonyolultabb folyamat. „Ebben az összetett folyamatban a dekódolással párhuzamosan az egyén előzetes élményeitől, tapasztalatairól, aktuális ismereteiről, beállítódásaitól (félelmeitől, vágyaitól) függő, hipotézisalkotó, cáfoló, kiegészítő gondolati (kognitív) művelet sor is lezajlik.”⁵ Az olvasással kapcsolatban más fontos fogalmak is felbukkannak: mint az olvasás tanulása, a hangos és néma olvasás, a megértés és így tovább. Az olvasás szorosan kapcsolódik az írásbeli kultúra kialakulásához és fejlődéséhez.

Az írás nemcsak a gondolatok rögzítését tette lehetővé, hanem azok továbbítását térben és időben. Az olvasás, mint hatékony tevékenység később vált jelentőssé: a nyomda feltalálásával sok-

⁴ Adán a Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok keretében, 2002 októberében rendezett könyvtörténeti kiállítás

⁵ *Könyvtárosok kézikönyve* : 4. kötet : *Határterületek.* / Szerkesztette Horváth Tibor, Papp István. – Budapest : Osiris Kiadó, 2002. 54.

kal többen jutottak a szellemi javak birtokába. „Kultúrtörténeti szempontból azonban nem is magának az írás-olvasásnak, hanem sokkal inkább az *írásbeliségnek* van igazi jelentősége. Az emberiség sok ezer éve használ írásjeleket az információk lejegyzésére, de az európai kultúrában az írás az ismeretek áthagyományozásán túlmenően alapvető befolyást gyakorolt magára a gondolkodásmódra is.”⁶ Az elmúlt századok során az olvasást tekintették a legfontosabb ismeretszerző tevékenységnek. Többi szerepe mellett (művelődés, szórakozás) máig megmaradt ez a funkciója.

Eleinte az *olvasás* kizárólag hangos olvasást, felolvasást jelentett. A közlendőket felolvasták az olvasni nem tudóknak. Nemcsak hivatalos szövegeket olvastak hangosan. „Az antik kultúra fénykorában született szépirodalmi szövegekről is kimutatható, hogy hangos olvasásra, felolvasásra szánták őket. Hasonlóan hangosan olvastak a középkori kolostorokban azok a szerzetesek, akiknek az európai kultúra a múlt értékeinek átmentését köszönheti.”⁷ Ekkor még a csendes olvasás ritka jelenség volt. Szent Ambrusról jegyezte meg Szent Ágoston: „szeme lapokon járt, elméje az olvasottak értelmébe hatolt, a hangja azonban és a nyelve pihent”.⁸ Érdekes az ókori felfogás, miszerint „*az írott szó csak holt betű*, jel a szem számára, hogy a fül útján jusson el az értelemből az, amit az írás magába foglal”.⁹ Az olvasást már a 12. századtól intellektuális tevékenységnek tekintették. Ekkor már lassan kilépett az írni-olvasni tudás a kolostor falai közül, és ezzel elősegítette a kritikai szellem kialakulását, ami később még nagyobb szerepet kapott főleg a nemzeti nyelv, a nemzeti irodalom, a nemzeti egyházak kialakulásában.

Az *olvasás* cselekvését az *olvasó* végzi. Cs. Szabó László szerint: „olvas mulatságból, szorgalomból, hiúságból, műveltségszomjából, ezer más okból, s szeretetből. Ha igazi olvasó, végül már csak szeretetből. Ez annyit jelent, hogy új könyvek helyett mind sűrűbben vesz elő régieket . . . az újraolvasás édesebb, mint a fölfedezés . . .”¹⁰

⁶ *Könyvtárosok kézikönyve* : I. kötet : *Alapvetés*. / Szerkesztette Horváth Tibor, Papp István. – Budapest : Osiris Kiadó, 1999. 156.

⁷ I. m. 160.

⁸ Uo.

⁹ Uo.

¹⁰ Cs. Szabó László: *Egy olvasó önarcképe = Levelek a száműzetésből*. – Budapest : Franklin Társulat, 1938. Idézve: *Sárospatak, a könyvtárak városa* (Pataki Téka). – Sárospatak, 2001. 92.

A továbbiakban régi szövegek alapján elmúlt korok olvasóira, olvasási szokásaira hívom fel a figyelmet. Az Olvasás évében humanista uralkodónk, Mátyás király példájára utalnék. Sokan csak mint könyvgyűjtőt ismerik, pedig érdemes megismerni, mint olvasót is. Példamutató volt könyvgyűjteménye és a könyvek használat, jártassága a tudományokban. Mátyás királyt, a humanista műveltségű uralkodót kortárs humanista történetírójának szövege alapján mutatom be.

Galeotto Marzio így írt róla: „fölülmúlta sokféle háborújával, temérdek győzelmével, nagy tetteivel túlragyogta Európa összes fejedelmeit, és kiváló emberséggel párosult jóindulat, nagy műveltség lakozott benne, szelíd és ékesszóló modorú volt, valamint sok nyelven beszélt. Értett ezenkívül a csillagászathoz, a platonista Apuleius műveiben olyan jártas volt, hogy tanait tökéletesen ismerte, gyakran megfordultak tehát udvarában teológusok, filozófusok, orvosok, költők, szónokok és csillagászok, valamint olyanok, akik valamennyi tudományról elő tudtak adni valamit”.¹¹

Már gyermekkorában megszerette az érdekes, szép történeteket. Feljegyezték róla, hogy az Európa-szerte ismert Rolland-éneket nagy áhítattal hallgatta. „Mátyás király gyermekkorában annyi odaadással hallgatta az effajta énekeket és a hőskről szóló megemlékezéseket, hogy elfeledkezett ételről-italról, s reggeltől estig étlen-szomjan álmélkodva semmi másra sem gondolt, csak az ő hatalmas kardcsapásaikra, bösz küzdelmükre. Közben a győztes dicsőségén fölgyulladva, kezét-lábát vívómozdulatokkal jártatta, mint aki abban a hitben van, hogy ő maga is ott van, és vitézkedik.” Szülei hamar felfigyeltek erre, és azért fordítottak nagy gondot arra, hogy „az országlás elnyerésére minden tudományágban, erkölcsben és királyhoz illő foglalatosságban” neveljék.¹²

Galeotto Mátyásról írt könyvét Corvin János herceg számára készítette, hogy példaképének tekintse atyját. Az összegezésben így jellemzi: „öt terheli Magyarország minden gondja-baja, mégis olvas, vitatkozik, különféle tudományos könyvekben otthonos. Az ő pompás és mindennapos vendéglátását tudós férfiak élvezik, és jelenlétemben egyszer egy elég nehéz és kétes dologról esett szó.

¹¹ Galeotto Marzio: *Mátyás királynak kiváló, bölcs, tréfás mondásairól és tetteiről szóló könyv* / Kardos Tibor fordításában. – [Budapest] : Magyar Helikon, 1977. 32.

¹² Galeotto: i. m. 39.

Ki-ki mást mondott, ő pedig előhozatta hálószobájából a könyveket, és egy pillanat alatt meglelte azokat a tekintélyeket, akiket a dologban idézni kellett. Márpedig ezt soha nem tudta volna tenni, ha nem volna jártas a könyvekben”.¹³

Nem mindenki tartotta erénynek a király jártasságát a tudományokban, sem időtöltését a könyvei és humanistái között. Udvari papja, Temesvári Pelbárt prédikációiban éles hangon bírálta az uralkodót, aki ahelyett, hogy a várkapolnában ájtatoskodna, a tudósaival vitatkozik neoplatonista tanokról, filozófiai kérdésekről, csillagászati jelenségekről. Mi mégis az olvasmányjaiban jártas, humanista uralkodót tiszteljük benne. Akinek a számára a könyv nemcsak érték, dísztagy volt, hanem az ismeretek forrása.

Mátyás király olvasásszeretét a későbbi korokban elvéve találjuk meg. Bár felismerték az olvasás, a tudásszerzés fontosságát többen is, Czvittinger Dávid azonban lesújtó véleményt írt le, amikor azt mondta, hogy „a magyarok természetüknél fogva mindig többre becsültek egy telivér paripát vagy egy fényes szablyát, mint egy ritka könyvet”.¹⁴ Ezért szorgalmazta a tanulást Apáczai Csere János és Bethlen Miklós is: „Tanuljátok szeretni a könyvolvasást, ó, főrenden való ifjúság . . . ha rendesen hagyjátok is el a skólát, olvasás által tartsátok meg, amit tanultatok. Sőt, az üdövel, értő elmével való olvasás, nem hinnétek, mely tudóssá téssen beneteket fáradtság nélkül, gyönyörűségesen.”¹⁵

Misztótfalusi Kis Miklós az anyanyelvi iskolák létesítése mellett szól. Ezzel lehetne elérni azt, hogy olvasóközönséget neveljenek, többen vásárolnának könyvet. „Nem mindeneket kellene a deák nyelvnek tanulásával terhelni, bárcsak a magok születési nyelveken tudnának olvasni, – csak ezzel is sokra mehetnének!”¹⁶

Mikes egyik levelében nemcsak a fiúk olvasóvá nevelését, hanem a lányokét is szorgalmazta. Érdemes néhány gondolatát kiemelni: „. . . mint hazafia, azt akarnám, hogy a tudomány oly

¹³ Uo. 105.

¹⁴ *Specimen Hungariae Litterate*. – Leipzig ; Frankfurt, 1711. – Szövegközlés: *A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében : Az államalapítástól 1849-ig* / Összeállította Kovács Máté. – Budapest : Gondolat, 1963. 186.

¹⁵ *Bethlen Miklós önéletrajzából (1708–1710)*. – Szövegközlés: *A könyv és könyvtár . . .* i. m. 195.

¹⁶ M. Tótfalusi Kis Miklós: *Maga mentsége*. – Kolozsvár, 1698. – Szövegközlés: *A könyv és könyvtár . . .* i. m. 237.

közönséges volna nálunk, mint a tudatlanság. De akármely hosszú levelet írjak is kédnék erről a dologról, azzal a mi ifjaink szokásokat meg nem változtatják . . . Kédnék . . . azt javallom, hogy a fiának olyan tudományokat adasson, amelyekkel használhasson országának. Én eleget prédikállottam a fiakról, azért leszállok a prédikállósékból, és menjen fel kéd is oda prédikállani a leányokról: az kédet illeti; mert a leányok neveltetésére úgy kell vigyázni, valamint a férfiakéra. De még többet mondok, és azt mondom, hogy jól oktatni a leányokat olyan szükséges, valamint a férfiakot és az egyike olyan hasznos az országnak, valamint a másika.”¹⁷

Bod Péter már tudós asszonyokat is feljegyzett *Magyar Athenas* című művében, amelyet Bethlen Kata könyvtárosaként írt meg. „Más országokban a tudós asszonyok nem oly ritkák, mint a fekete hatyúk vagy a fejer csókák, akik a tudós férfiak között előszámláltatnak s dicsértetnek. Ha azért itt is egy-kettő megemlíttetik, hogy másoknak légyen jó példa követésre, s a tudományt azoknak példájokkal ne szégyenljék, nem illő, hogy amiatt senki-nek illetlen vádja vagy ítélete alá essem.”¹⁸

A 18. században nem volt ritka a szemlélet, hogy a könyvek nemcsak jók, hanem veszedelmesek is. Egy pozsonyi jezsuita pap hívei előtt fejtegette ki gondolatait az úgynevezett *veszedelmes* könyvekről, három kategóriába osztva őket: „Az elsőbe tartoznak az erkölcstelen iratok, amelyeknek pl. a regények, ódák, énekek, nászdalok, színművek, pásztori játékok, szóval a poétikus [szép-irodalmi] művek. A második kategória alá esnek az akatolikus művek, pl. az eretnek bibliák, eretnekek által írt vallási, énekes- és imakönyvek, történeti munkák, útleírások. Végre a harmadik osztályba a szabadgondolkodóknak a kinyilatkoztatott vallás ellen írt művei sorozandók . . .”¹⁹

Egy másik szemlélet alapján a „könyvek közül némelyek *jók*, némelyek *gonoszak*, némelyek *egyetértők*.” A jók: arra szolgálnak, hogy a hit tisztaságát és az erkölcs ártatlanságát a keresztény emberben fenntartsák, a gonoszak az erkölcsöt vesztegetik – szerinte – a versek, költemények, regények, az egyetértők – a törté-

¹⁷ Mikes Kelemen: *Az ifjak neveléséről. (Az LXII. Levélből)* Rodostó, 1725. Június 11. – Szövegközlés: *A könyv és könyvtár* . . . i. m. 256.

¹⁸ Bod Péter: *Magyar Athenas*. – Nagyszeben, 1766. *Előszó*. – Szövegközlés: *A könyv és könyvtár* . . . i. m. 260.

¹⁹ *A cenzúra szervezetéről és tevékenységéről Mária Terézia idejében*. – Szövegközlés: *A könyv és könyvtár* . . . i. m. 271.

neti tárgyalásmódú munkák, útleírások. A jó könyvek olvasása hasznos. Az egyetértő könyvek olvasását sem tiltja senki. Csak a gonosz könyvektől kell óvni az olvasót.²⁰

Főleg a nőkhoz szólva, pontosabban az olvasmányok helyes kiválasztásáról írt Faludi Ferenc: „Megunalkodván kézimunkában, elővehetünk valamely jó könyvecskét . . . lássanak ahhoz, olvasgaszanak benne: mi légyen kötelessége valamely keresztyén dámának . . . A könyvekben okos választást kell tenni: hagyjunk békét azoknak, amelyek a hit és a *religio* dolgát illetik . . . , amelyek a *teológia*, *filozófia* örvényes mélységére ragadják eszünket. Vegyük elő azokat, amelyek áhétatosságra kísztetnek, világosítják értelmünket, a jóra lágyítják s tüzesítik akaratunkat, feddnek fogyatkozásainkról, módot, okot adnak a jobbulásról, erkölcsre, szép magaviselésre, kellemes beszédre, és mindennemű *virtusra* [erényre].”²¹ Faludi különösen ellenezte a regények olvasását: „Meg ne ízelítse a fiatal dáma a *romancia* [regényes] írásokat, mert odalesz miattok. Hatalmas *arsenicum* méreg [arzén] lakik ezekben a könyvekben, már sok lelket ölt meg. A játékos, ékes beszéd, a gerjesztő puha igék, a tengeri sok egybeveszett szerelem játéki, tábori erővel viaskodnak az isteni félelem és tisztaság ellen. Mennél szebb a könyv, annál jobban ajánlja magát, s többet árt . . .” Faludi elmélkedését ma azokra az édeskés sorozatfilmekre vonatkoztathatnánk, amelyekkel valósággal eláraszt bennünket a televízió. Olvasás helyett egy új média bukkan fel. Rohanó világunkban mintha helyet keresne magának azzal, hogy olcsó szórakozást nyújtson. És romboljon. Valóságismeretet, képzelőerőt és egyebet. Faludi szövegét csak át kell módosítani, alkalmazni az újabb fajta szórakoztatás mételényének felismerésére. Mert miért is tiltja a szirupos, szentimentális regényeket? Azért, mert olvasójuk a valóságból menekülve azonosul a hősökkel, s „mikor olvasgatja, nyughatatlan tenger bírja elméjét, egymást verik a gondolatok, reszket a szíve, forró cseppekre olvadozik a szeme, óhajt, sóhajt, kívánczik, mosolyog, meg-meg elkeseredik. Egyszóval . . . odavagyon a leányzó a hitvány könyv miatt . . . mérgesen irigykedik . . . Magának kívánja *Pamelia* sze-

²⁰ Alexovics Vazul: *A könyvek szabados olvasásáról*, 1792. – Szövegközlés: *A könyv és könyvtár* . . . i. m. 513.

²¹ Faludi Ferenc: *Nemes asszony*, 1787. *Az asszonyok olvasmányairól*. – Szövegközlés: *A könyv és könyvtár* . . . i. m. 509.

rencsését, és mikor jóformán felgyulladt szívében, azokkal szerelmeskedik, akik sohasem voltak, nem is léznek.”²²

A felvilágosodás korában jutottak el a felismerésig, hogy a haladás gondolatát a *nemzeti kultúra* honosíthatja meg, és ezen keresztül valósulhattak meg a felvilágosodás eszméi. Ezt ismer- te fel Kazinczy Ferenc, amikor a nyelvújítással próbált hatni a társadalmi fejlődésre, a kultúra gyorsabb terjesztésére. Az egysé- ges nemzeti nyelv megteremtése serkentette a nemzetné válást. A nyelvkérdés nemcsak az irodalomban volt érezhető, hanem az országgyűlésben és a megyei életben is. A műveltség hordozója lett, sőt törvénybe iktatták, hogy a tudomány nyelve is a magyar legyen a latin helyett.

Az olvasóközönség gyarapodása egyben a nyomdaipar fejlő- dését is fellendítette. Ugyanakkor a kiadott művek az ízlésfejlesz- tésben játszottak nagy szerepet. Ebből adódik a kérdés: milyen könyvkínálatot találhattak az olvasók a 17. és a 18. században? A könyvnyomtatók/kiadók olyan munkákat nyomtattak, amelyeket nagy példányszámban adhattak el: tankönyvek, naptárak, vallásos munkák, ponyvatermékek. Akadályozta a könyvkereskedelem fejlődését az ország félgymarmati helyzete mellett a hazai, magyar- országi olvasóközönség kis száma. A lakosságnak csak csekély száma olvasott. A főurak főleg franciául és németül beszéltek, a középnemesség többnyire semmit, vagy esetleg kalendáriumot vett a kezébe.

Az írók felismerték a közönségnevelés fontosságát, ezért hoz- ták létre az időszaki kiadványokat, amelyek közül az olvasásra nevelésben, serkentésben a szépirodalmi jellegű lapok voltak jelen- tősek. Ezúttal Kármán József *Uránia* című folyóiratának beve- zetőjéből idézünk néhány gondolatot. Nem azt a részt, amelyik a folyóiratok meghatározását, fontosságát mondja el, hanem azt, amelyik kijelöli az olvasóközönségét, kiknek szánta munkáját. „Az, hogy ezen munkát különösen az asszonyi nemnek szántuk, nem zárja ki a férfiakat sem. Kívánunk a bölcs ítéelőktől olvastat- ni, hogy jobbítsassunk, a gyengébbektől, hogy jobbítsunk. Talán lesz itt-amott munkánkban, amely kívánságunk mindkét részének megfelel. Nem bántjuk meg a férfiúi nemet, ha azt állítjuk, hogy a szépnem az ízlés uralkodónéja. Lány érzések hatalmasabban elfo- gadják mindazt, ami szép . . . az olvasásnak megszerettetése . . . sok

²² I. m. 510.

részeiben hazánknak csak a jó könyvek nemléte által fojtatik el . . . Legszebb álmaink közül való az, ha egy kellemetes hazánk-leányának unalmas óráját hasznosan rövidíthetjük.”²³

Az olvasóközönség szükségessége mellett a felvilágosodás korában hangoztatták a nyelv szükségességét is. Kis János gondolatával zárom ezt a barangolást a régi szövegek között: „Egyik leghatalmasabb eszköz a nyelv; ezáltal oktathatunk, feddhetünk, tanácsolhatunk, gondolatokat, érzéseket közölhetünk, minden szó, melyet mondunk vagy írunk, mindannyiszor mozgásba hoz egy véghetetlen éteri tengert, s ezen tengeren minden mozgás újabb s mind messzebb-messzebb terjedő mozgásokat okoz. A nyelv által neveltetik a nemzet, az által tétetik jó erkölcsüvé, szorgalmassá, szeretetre méltóvá, tudóssá, híressé és hatalmassá . . . // A nyelv által élőszóval is lehet minden értelmes és nemes szívű polgár . . . a hazának jóltevője. De a jó könyvíró még többet tehet, s igazabban is hathat a publikumra, s csaknem csudákat tehet. Az élőszóval beszéllőt csak egy bizonyos számú kisebb vagy nagyobb sereg hallja, az író láthatatlanul, némán, de mindenütt, és esztendők s századok múlva is szóll, mégpedig ha mesterségéhez ért, szívrehatóképpen szóll. Amit ő a publikum kebelébe kiönt, az soha el nem veszhet, gyakran a legkésőbb maradéknál is foganatos.”²⁴ Sajnálataát fejezi ki, hogy a magyar íróknak kevés olvasója van. Ennek az az oka, hogy sokan nem ismerik kellőképpen az anyanyelvüket. Pedig szerinte a legjobb magyar könyvek olvastatása a legkorábbi gyermekkortól a magyar nyelv iránti szeretetet is felébreszti. A mesétől és regétől kezdve a klasszikus magyar írókig, az iskoláskortól a felnőttkorig mindennap olvasni kell . . .

Az egymás mellett sorakozó idézetekből is láthatjuk, hogy milyen régóta felismerték az olvasás fontosságát, szükségességét. Funkciója napjainkig keveset változott, csak viszonyulásunk kezd visszautalni azokhoz az időkhöz, amikor az olvasás nem képezte a napi teendők részét. Arról, hogy hol van, és milyen szerepet játszik az olvasás napjainkban, mindennapi munkánkban, szabadidő-tevékenységünkben, ezúttal nem szándékoztam szólani.

²³ Kármán József: *Uránia*, 1794. – Szövegközlés: *A könyv és könyvtár* . . . i. m. 416.

²⁴ Kis János: *Hogyan kell a magyar olvasó publikumot nevelni*, 1818. – Szövegközlés: *A könyv és könyvtár* . . . i. m. 518.

Olvasókról, olvasmányokról szólt ezúttal egy olvasó, aki megosztotta olvasmányélményeinek egy részét a hallgatósággal. Bízva abban, hogy további olvasásra serkent ezáltal. A szövegválogatás figyelemfelkeltés is egyúttal: elő kell venni az elmúlt századok porosodó könyveit, ismert s kevésbé ismert szerzők műveit, s láthatjuk: megannyi bölcsesség rejlik bennük, csak ki kell nyitni a könyvek tábláját, és kiszabadítani a bennük rejlő titkokat . . .

(2002)

EMLÉKEK ÖSVÉNYÉN

KI IS VOLT SINKÓ ERVIN?

Gondolatok egy évforduló kapcsán

Sinkó Ervin születésének századik évfordulójáról tudományos ülésszakkal és alkalmi kiállítással emlékeztünk meg a Magyar Tanszéken. Amikor a rendezvényre készültünk, szerettük volna bemutatni Sinkót, az embert és az író. Kimondottan tudományos dolgozatok megírására szólt a felkérés, s bennem már akkor felmerült a kérdés, mennyire lehetséges ez? Az igaz, hogy az alkotót dokumentálják a művei, de csak részben. Csupán a megjelent műveiről mondhatjuk el ezt, s hol vannak a közöletlen alkotásai, az elhangzott előadásai? Ezekről nincs hiteles feljegyzés. A sinkói életmű igen gazdag, mintegy harminc önálló kötet és számos írás képezi, amelyek időszak kiadványokban láttak napvilágot elsősorban magyarul, továbbá horvátul, németül, franciául és más nyelveken. Munkái alapján ismert Sinkó Ervin, az alkotó. Tudjuk, hogy költőként indult, de vannak prózai alkotásai is – regényei, elbeszélései, kritikái, tanulmányai, esszéi, drámái, filozófiai jellegű írásai, politikai kommentárjai, vitairatai.

Sinkó, mint forradalmár, mint moralista ugyancsak alkotásain keresztül ismerhető meg. Ezeken az írásokon keresztül láthatjuk életének ellentmondásos szakaszait, a nemcsak a hazát, hanem az önmagát kereső embert is. Amennyire ez lehetséges. Mi, akik személyesen is ismertük, talán másként látjuk az alkotót, mint azok a fiatalok, akik a művein keresztül szemlélik csupán.

Visszapillantva a múltba, felmerült bennem a kérdés: ki is volt tulajdonképpen Sinkó Ervin? Az a jól megtermett mosolygós tanár úr, akit 1959 októberében a székfoglaló előadásán megcsodáltam, aki később is meggyőzően beszélt nekünk irodalomról és művészetéről általában, vagy az a kissé elveszett, zavarban levő öregúr, aki eltévedt a régi épület folyosóinak útvesztőiben, s valahányszor ez történt vele, mindig restelkedve kért, hogy vezessem a szobájá-

ba . . . Valójában neki köszönhettem, hogy a tanszék könyvtárába kerültem. Ezek a bolyongások az épület folyosóin arra is jók voltak, hogy megtudja tőlem: munkába szeretnék állni. A tanszéken ugyanis csak úgy teljesedhetett ki eredményes munka, ha vannak forrásművek, könyvek, dokumentumok, ahonnan az egyetemisták tudásszomjukat csillapíthatnák. Könyvek, folyóiratok voltak, de nem volt, aki rendezze, forgalomba hozza őket. Azt sugalltuk neki, szorgalmazza a kari szerveknél, hogy vegyenek fel valakit a könyvtári munkára . . . És felvettek . . .

Sinkó Ervin első óráját tartja a tanszéken

A valódi együttműködésünk csak ezután kezdődött. Mivel mindig délután adott elő, függetlenül attól, hogy távhallgató voltam, eljártam az óráira. Szinte mindig ott ültem az első padsor szélén. Fejemen legendás híru piros franciasapkámmal. Ha véletlenül más-hova ültem, vagy elkövettem azt a főbenjáró bűnt, hogy levettem a sapkát a fejemről, akkor a tanár úr körülnézett, bizonytalankodott, azt hitte, elvétette a tantermet. Valahogy hiányérzete volt, ha nem talált, nehezen kezdte meg az órát. Hamarosán kiderült, mi okozta a zavart. Rossz arcmemóriája miatt nem ismert bennünket. A piros sapka volt a biztos jel, hogy jó helyen jár. Később, amikor már jobban feltalálta magát, arra kért, hogy ne vegyem le a sapkát a fejemről, mert a többiek között nem tud felismerni. Én ugyanis a második félevtől kezdve állandó, aktív résztvevője voltam minden

Sinkó-előadásnak. Ha Goethét, Csokonait vagy Dosztojevszkijt akarta idézni, csak megkeresett a szemével, olykor ki sem mondta a kérését, csupán a szerző nevét, s a könyvtáros (bár már nem volt szolgálatban) kettesével szedve a lépcsőket, szaladt a második emeletre, s percek múlva hozta a kért művet. Így ment ez évekig, pontosabban két és fél évig. És akkor lediplomáltam. Nagy csatlódást okoztam Sinkó tanár úrnak. Nem jártam többet az óráira. Sehogyan sem tudta megérteni, hogy miért. Emlékezetes marad a meglepetés sugallta, ma már kissé naivnak tűnő kérdése: „Hát maga csak a diploma végett járt órákra, nem az előadások érdekelték?” Kissé elszégyelltem magam, és év végéig még hallgattam előadásait. (Áprilistól május végéig.) Ősszel azonban ez is elmaradt, Sinkó tanár úrnak munkamódszert kellett változtatnia. Óra előtt kölcsönözte ki az aznapra szükséges műveket. Számomra ez nem jelentett külön megterhelést, mivel a kötelező délutáni könyvtári ügyeletet úgy választottam meg, hogy akkor legyek délutános, amikor Sinkó tanár úrnak órái voltak. Felszaladtam néhány percre a második emeletre, előkerestem az előadáshoz szükséges könyveket, és folytattam lent, a központi könyvtárban a munkámat. S ismét a realitástól távol élő emberrel találkoztam. A tanár úr megköszönte a könyveket, és biztatott, hogy nyugodtan menjek most már haza, Mici néni majd hazavisz, *neki* nincsen többé szüksége rám. Az, hogy nekem munkaidőm van, *másoknak* esetleg szüksége lesz a jelenlétemre, érthetetlen volt számára. Ő elengedett. S ki merne emiatt felelősségre vonni? Hiszen ő megbecsült tekintély volt a karon és más helyeken is. (Ez akkor jutott kifejezésre fokozottan, amikor terhes voltam, és Sinkó, az ember, akinek soha nem volt gyereke – talán egy kissé a saját lányát látta bennem – szinte bocsánatkérően nézett rám, amiért befárasztott, és kérte a feleségét: vigyen engem haza. Én ugyan nem mehettam még haza, de ezt sohasem tudtam vele megértetni.)

Mint ahogyan azt sem tudta eleinte felfogni, hogy vannak diákok, akik nehezen tudják előteremteni az anyagiakat, hogy Újvidéken lakhassanak, hogy egyetemre járjanak. Egy beszélgetés után, amikor rádöbbsent erre, tekintélyét latba vetve, kijárta, hogy a mi hallgatóink közül többen is ösztöndíjhoz jussanak. S talán az sem mellékes, hogy ez az ösztöndíj összege abban az időben igen tekintélyes volt másokéhoz képest.

A naiv, de érző embert állítja elénk egy másik epizód is. Késő ősszel egy hallgatónk kiskabátban, vacogva érkezett órára. A tanár úr rászólt: „Fiam, hideg van már, miért nem húzott kabátot?” „Nin-

csen” – volt a szégyenlős válasz. „Miért nem vesz?” „Nincs miből” – felelte a kérdező. Ez is érthetetlen volt számára. Hogy annyi évvel a háború után még mindig vannak emberek, akiknek nem telik télikabátja. „Hát ezért harcoltunk mi?” – tépelődött. S néhány nap múlva kabátban jelent meg az egyetemen az évfolyamtársam. Talán felesleges magyarázatot fűzni hozzá, honnan lett neki.

Amikor Sinkó Újvidékre jött, túl volt már a harcias, forradalmi korszakán, de tele romantikus elképzeléssel, lelkesedéssel. Csak valahogy mintha nem tudta volna megérteni a hétköznapi életet. Amikor megismertem, alig voltam húszéves, ő meg túl volt a hatvanon. A mi szemünkben öregembernek hatott, bár utólag úgy gondolom, hogy kissé eltúloztuk a dolgot, azóta egészen másként látom ezt a korosztályt. Gyakran jut eszembe, amit akkor mondott nekem: „Kislány, maga szemtelenül fiatal!” Nem volt a hangjában irigység, inkább szeretet, vagy talán figyelmeztetés is, hogy nem tudom, mi vár még rám az életben, s egyszer felettem is elszáll az idő.

Kedves Piroda,
 írok, mulattatok,
 a kőműves alakjáról.
 Tegnap délután kö-
 nnyű a Bori elvtársával, hogy kőműves
 miatt én kőműves munkatársam és
 elvtársam, és abban a kőművesben voltam,
 hogy a pályámat én is kőműves.
 Kőművesek miatt én kőműves vagyok
 kőműves kőműves és kőműves Bori elvtár-
 sával adja be a kőműves íjja mag a
 kőművesek által íjja kőművesek.
 Kedves Piroda,
 Budapest, 1962. jan. 27. Sinkó Ervin

Sinkó Ervin levele Zágrábból (1962. január 27.)

Sinkó életének elválaszthatatlan kísérője volt „parányi, energikus és okos felesége, sokéves bolyongásának hű követője, gyakran legfőbb ösztönzője és egyedüli publikuma. Ha ő nincs állandóan mellette, Sinkó soha nem éri el Zágrábot, rég nyoma veszett volna már az európai úttalan utak egyikén, nélküle, szó szerint érve, éhen halt volna, hisz semmi mást nem tudott, csak írni, méghozzá olyan kéziratokat, melyeket senki sem akart megjeleníteni”.¹ Mici néni, ahogyan mi ismertük a feleségét, autót vezetett (Sinkó technikai antitalentum volt, ha valaha véletlenül a volán mögé ült volna, biztosan karambolozik – így a fáma), mindenről gondoskodott a beszerzésektől kezdve a napi kötelezettségekig. Mi mégis azt a mondását jegyeztük meg, amivel a vizsgáztatni induló Sinkó tanár urat kikísérte: „Ervin, ne légy kegyetlen!” Hát ő nem volt kegyetlen. Csak a tudást követelte. Az értő, gondolkodó diákokat becsülte. Megértő, elnéző volt. Azt hiszem, valamenyiünk emlékezetében így él ma is.

Most így visszaidézve emlékeimet Sinkó tanár úrról, az emberről és műveinek ismeretében, meglepő felismerés kerített hatalmába, amit megkísérlek megfogalmazni. Vajon a hazát és önmagát kereső ember nem Újvidéken találta-e meg legteljesebben azt, amit egész életében keresett? A Magyar Tanszéken, az Ifjúsági Tribünön, a diákjai körében? Előadás alatt, vita közben, a hallgatók „gólyabuliján” (már csak így említem, pedig dehogyis lehetett azt a mai értelemben bulinak nevezni a magunk sütötte mákos kalács mellett, egy-egy pohár üdítő kíséretében), a fiatalok között, az intellektueller között.

A mai fiatalok Sinkó Ervint már csak a műveiből ismerhetik meg. Nekik azt ajánlom, hogy olvassák őket, s alakítsák is ki a maguk Sinkó-képét. Ők bizonyára mentesek lesznek a szubjektív érékeléstől, nem befolyásolja őket személyes élmény, a szerző ismerete, emberi lényének romantikus, vagy éppen gyerekes megnyilvánulása. Ennyivel szegényebbek ők. S talán azért nem lehetünk elég objektívek mi, akik tanítványai voltunk . . .

(1998)

¹ Marjan Matković: *Sinkó Ervin – a csodálatos kiránduló kirándulása* = Sinkó Ervin: *Az út*. – Budapest : Akadémiai Kiadó, 1990

ÉLMÉNY, SZEREP, HIVATÁS

B. Szabó György, a tanár, ahogyan láttam

Lehet, hogy csalódást okozok a hallgatóságnak. Teljesen szubjektív megközelítésben szeretném bemutatni Becskerek híres emberei közül azt az embert, akit személyesen is ismerhettem, B. Szabó Györgyöt, aki a gyakori Szabó név elé megkülönböztető elemként szülővárosának nevét vette fel, mintegy jelezve kötődését hozzá.

Miért éppen őt választottam? A tavasz folyamán előadásra kértek fel a szervezők. Gyorsan válaszoltam a felkérésre. Vállalom, ha B. Szabó Györgyről beszélhetek. Azt hittem, könnyű lesz, hiszen tanítványa voltam. Legalább én így vallom. Szeretném hinni, hogy így is van. Többévi pedagógiai munkája alatt sok diákja volt, de nem mind nevezhető tanítványnak. Az elmúlt évek alatt több olyan munkát végeztem, amelynek szükségességéről írásomban szolt: nagyszótár, a tanszék megalakítása, bibliográfiai szabvány stb. Amikor a munkáimon dolgoztam, nem voltam tudatában, hogy az ő sugallatait próbálom megvalósítani. (Már készen volt az első kötetem, amikor mottót kerestem hozzá, s az ő egyik szövegéből választottam idézetet.) Ezúttal is tőle kölcsönzöm – a címen kívül – az alábbi sorokat is:

„Nemcsak az anyag veszendő, az ember is. Egy-egy évfolyam, egy-egy lappéldány megsárgult papírával, porosan, de ma még él, holnap már tűzbe kerülhet, elérheti a végét. Ma talán még nem késő menteni, ami menthető, őrizni, ami megőrzésre érdemes. (. . .) Menteni az adatot, rögzíteni, továbbadni, ha az ember sorsa előtt még tehetetlenül állunk is. Menteni, ami menthető, őrizni, ami megőrzésre érdemes, ha már a legértékesebbet, az embert, nem vagyunk képesek megőrizni.”¹

¹ B. Szabó György: *Feljegyzések irodalmunk leltározása előtt közös dolgainkról* = *Magyar Szó*, 1962. június 3., 15.

Az idézett szövegből első könyvem indításaként a dokumentumok rögzítésének szükségességét tekintetem feladatombul. Ezúttal az emberről szeretnék szólni. A „legértékesebből”, akit „nem vagyunk képesek megőrizni”. Emlékeimnek nincs tárgyi dokumentuma – vagy alig van. Egyetlen fényképem sincs tanáromról – későbbi munkatársamról, csupán néhány üzenet tőle (levélnek nem nevezhető papírdarab az aláírásával, és egy családi vonatkozású levél, amit katonaként az anyjához írt) . . . Ennyi év távlatából látom, hogy mit jelent a „megsárgult”, poros papír – ami megőrzésre érdemes . . .

Nem életrajzi adatokat kívánok elmondani, azok – bővebben vagy rövidebben – fellelhetők az irodalmi lexikonokban, köteteti elő- vagy utószavában.

„A születés és a halál adata, és az élet, amely ott feszül a két dátum között, s amely formálta, alakította, szólásra biztatta és elhallgatásra kényszerítette: az élet adatai. Az élet adatai?”² Talán ez az adalék is ahhoz tartozik . . .

Szeli István *Árnyak és arányok* című írásában³ jelezte, hogy „sokáig fogjuk várni annak a kiégett tárgyilagosságnak az eljövételét, amely majd összevet és analizál, rendez és megállapít, s kirajzolja az életmű határvonalait: innen indult, eddig ért”.⁴ Erre már többen vállalkoztak az elmúlt évtizedekben.

Szeli István arra is figyelmeztetett, hogy „ha az igazi Szabót akarjuk idézni, akkor nem írásait kell szóra bírni, hanem tetteit, mert őt a cselekvés fejezi ki jobban és teljesebben: azóta, hogy az újjászületett országban megnyitotta az első magyar iskolát egészen az életét megszakító muraszombati szemináriumig a legmagasabb rendű emberi cselekvés: a hatékony, szép szóval való szellem- és lélekformálás, a nevelés volt igazi területe”.⁵ A tanárról szeretnék hát szólni a cím kulcsszavai alapján.

² B. Szabó György: *Ember és mű = Éjszakák, hajnalok*. – Novi Sad : Forum Könyvkiadó, 1963. 139.

³ *Híd*, 1963, 11., 1079–1081.

⁴ Uo. 1079.

⁵ Uo. 1080.

ELSŐ TÉTEL: ÉLMÉNY

„. . . az élmény teremti a művészt”. Vallomása szerint „Egy törekvés született az élményből”. „Az élménynek csupán annyi köze van a műhöz, hogy az élmény inspirál, megindítja az érzés- és gondolatláncolatot az alkotóban, és nyers anyagot ad a műhöz.” Ismeretségünk nem ilyen élményt eredményezett. Nem lettem művész. De ő „Élményem lett. Első nagy élményem” 1957 őszén, a főiskolán.

1957 ősze: tanévkezdet az újvidéki Tanárképző Főiskolán.

Előtte nem találkoztunk személyesen. Nem ismertem. Szinte semmit sem tudtam róla Csupán az előző nemzedék véleményét hallottuk. Voltak, akik különbségére, ironikus magatartására hívták fel a figyelmünket, voltak, akiktől megtudtuk: kiváló előadó. Órái élményt jelentenek mindenkor. Talán féltünk tőle. Ő semmit nem tudott rólunk. Ahhoz, hogy némileg megismerjen minket, kérdőíveket osztott szét, hogy kitöltsük. A kérdések a magyar és világ-irodalom nagyjaira (Ady, Móricz Zsigmond, Shakespeare stb.), valamint a jugoszláv irodalom kiemelkedő íróira (Andrić, Krleža) vonatkoztak, és az általános műveltség megismerését szolgálták. A következő órán történt az eredmény kiértékelése.

Számomra ebben a pillanatban kezdődött az élmény. Amint bejött az órára, nevemen szólított. Felálltam. Végigmért. A rá jellemző félrebiggyesztett ajakkal, enyhe gúnnyal a hangjában megkérdezte, honnan jöttem, hol végeztem a gimnáziumot, ki volt a magyartanárom. Miért akarok éppen magyartanár lenni? Azért érdekelte mindez, mert nem tudott hova tenni. Kérdéseire adott válaszaim alapján nem tudta, ki taníthatott (pedig ismert minden magyartanárt Vajdaságban), hiszen még azt sem tudtam, mikor halt meg Ady Endre, mit jelent az ihlet szó, de fel tudtam sorolni Andrić műveit, egyedül én tudtam ki volt Gutenberg, és mi a bibliográfia . . . Lesújtó volt . . . Vagy csak lett volna, ha a megszegyenítés helyett nem baráti beszélgetés következik, nemcsak az órán, utána is, hazafelé menet. (Egészen véletlenül közel laktunk.)

Megtudta tőlem, hogy szerb gimnáziumot végeztem Óbecsén . . . Nem firtatta tovább, mit keresek a magyar szakon. Később a műveiből és az életrajzából tudtam meg, miért volt megértő (nem elnéző!) hozzám. A magyarázat egyszerű: ő sem járhatta végig iskoláit az anyanyelvén . . .

Később tudtam meg, miért alkalmazta a kérdőíves módszert, hogy diákjai bemutatkozzanak. Szabó tanár úr szerint „az írásbeli feladat a tanítás őszinte tükörképe, mert bemutatja a tanítás színvonalát, a tanár szaktudását, a tanuló és a tanár viszonyát, feltárja a tanuló tudását, gondolkodásmódját, kultúráját, nézeteit”.⁶ Ezt 1950-ben írta.

Ekkor ismertem meg a tanárt s az embert. Bár eleinte féltünk tőle, később ez az érzés szertefoszlott. Tiszteltük. Barátok lettünk. Neki köszönhetem, hogy elvégeztem a főiskolát és utána az egyetemet is. Az ő tanácsára elolvastam magyar irodalomból minden művet, amelyről csak beszélt. Előre megmondta, kiről, melyik művéről tartja majd előadását, s én hétről hétre elolvastam mindent, hogy követni tudjam az óráit. Tőle tudtam meg azt is, hogy nem elég a művet egyszer elolvasni. Az első olvasás csak a cselekményre irányítja a figyelmet. A többszöri olvasás nyújthat maradandó élményt. Ekkor figyelhetjük meg a szereplők jellemét, a leírás módját. Vizsgára csak olyan olvasmányjegyzékkel jelentkezhetünk, amit legalább kétszer vagy háromszor olvastunk, még ha csak tíz–tizenöt mű címét jelöljük is meg a száznegyven ajánlott olvasmány közül. S a tanár úr csak abból az anyagból kérdezett a vizsgán. De abból alaposan . . .

S élményként maradt meg bennem, s azt hiszem évfolyamtársaimban is, 1957 esős októbere, amikor az előző év történelmi eseményeit is beleszötte előadásaiba Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* című versét idézve, versszakonként értelmezve. (Lehet, hogy főpróba volt? Később megjelent a szövege *Háborgó lelkek országában* címen.⁷)

Sajnos, az első szemeszter után megszakadt az élménysor. Golnik következett . . . A személyes élmények a későbbiekben már nem a tanárhoz kötődnek. Távhallgató lettem, majd munkatárs.

⁶ Az anyanyelv tanításának néhány problémájáról középiskoláinkban = *Élmény, szerep, hivatás*. – Újvidék : Forum Könyvkiadó, 1988. 157.

⁷ *Tér és idő*. – Noviszád : Progresz, 1958

MÁSODIK TÉTEL: SZEREP

Egészen szabadon értelmezve úgy tűnik, a betegség miatt Golnikon tartózkodó embert új szerepben kell szemlélnünk.

Ez a szerep a művésze, a festőé, aki a természetben talál ihletet. A kövekben, a fa elemeinek részeiben, azok boncolásában. Ez a szürke, majd a fekete-fehér tusrajzok korszaka. Valójában ez nem is szerep. Hiszen korai írásaiban már festőnek vallotta magát. Csak a közéleti munkásnak – amíg egészséges volt – nem volt ideje ezt a szerepet vállalni.

Ennek az időszaknak jelentős állomása az 1961-es tárlat (Hungária '61). A művész munkáját kiértékelték nálam hivatottabbak. Bennem a szemlélés, a látás, az élmény, a megtekintés módja hagyott nyomot.

A tárlatot ugyancsak megelőzte a főpróba: a képek előzetes megtekintése a lakásán. Zenei aláfestéssel: Beethoven 9. szimfóniájának hangjai mellett, mindig külön-külön megvilágítva kellett nézni egy-egy rajzot. A sötétben a fehér lap – rajta a fekete tussal vezetett vonalak sokasága, szövevénye egészen másmilyen volt, mint nappali fénynél.

Másnap telefonhívás. Érdeklődött, tudtam-e aludni az éjjel. „Miért?” „Jó idegei vannak!” – volt a válasz.

HARMADIK TÉTEL: HIVATÁS

Nemcsak szaktanár volt, hanem vérbeli pedagógus is. Írásai-
ban a módszertantanár is megszólalt. Fontosnak tartotta a szak-
mai képesítést nemcsak főiskolai, hanem egyetemi szinten is. Ezt
tükrözi elgondolása a Magyar Tanszékről: „A magyar tannyelvű
iskolák általános érdekét, a magyar nyelv és irodalom szakosok
szakmai szintjének felemelését tartva szem előtt, nélkülözhetetlen-
nek tartjuk a magyar nyelv és irodalom tanszékének megnyitását
a belgrádi Egyetemen, ahol a hallgatók a négyéves rendszeres
munkával megszerezhetnék a szükséges szaktudást” – írta már
1949-ben.⁸ Ezzel a kérdéssel több ízben is foglalkozott. Később a
támadásoktól védte a tanszéket.

⁸ *A magyar nyelv és irodalom tanítása a vajdasági magyar tannyelvű
gimnáziumokban = Élmény, szerep, hivatás. I. m. 132–133.*

Sajnos azonban nemcsak karom²
 vagy, hanem karom is - vagy fordítva
 tanít is, nemcsak karom.
 Az óráimra körülbelül négy-hat órát
 kell előkészülnöm, ebbe pedig sok órát
 tartok rá. Reggel 5-kor
 felkel, mert az utolsó két órát
 a próba és a munka - az azn el
 a kapás - kb. napi 1000 utasítást
 kell adni nekik. Készen kell
 lenni mindenre. Az a munka
 1/2 8-kor fejeződik. Utána reggel
 10-kor - 8-kor újra megkezd, mely 10-ig
 tart, majd minden nap. Ez órák meg-
 nyitja a könyvtárat, mely is van
 az épületben is külön könyvtár van.
 Az órák körülbelül 12-ig tart.

B. Szabó György anyjához írt leveléből

Óráira rendszeresen készült. Ezt nem is titkolta. Több órát olvasgatott, mielőtt előadásra ment. („Előadásaimat rendszeresen tartom, hallgatóim szeretnek és tisztelnek. Az óráim száma is megszorodott – a heti 10 óránál tartok – így az előkészület is több időt vesz igénybe.”) (. . .) „Óráimra körülbelül négy-hat órát kell előkészülnöm” – írta anyjának 1947-ben a katonaságból. „Újság, könyvkereskedés, könyvtár – iskola – ezek most a legfőbb gondjaim, és ez nem is kevés.”⁹

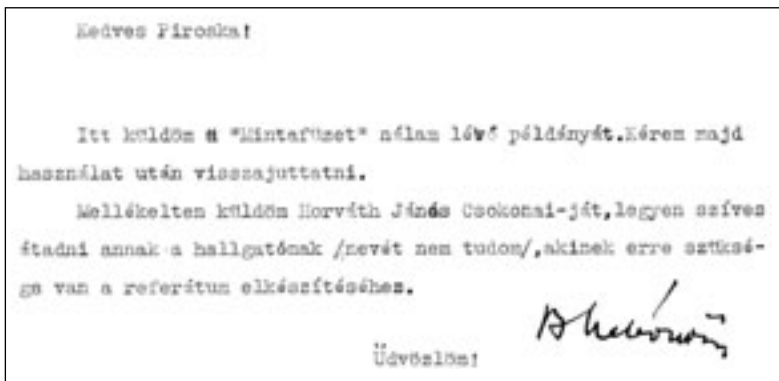
Azt vallotta, hogy az irodalmat olvasás útján lehet megismerni. Az olvasás révén pedig „megismerhető a helyes mondatszerkesztés s a nyelv gazdagsága” (a nyelv- és irodalomtanítás egybefonódása). Gyakorlatban velem is ezt tette már találkozásunk első napjaiban. Elképzelését tettekkel igazolta.

„Az anyanyelv és irodalom szakos pedagógus számára rendkívül fontos a nyelv jó ismerete, a helyes beszéd, a szép hangsúlyozás és a kifejezés gazdagsága.”¹⁰ Emellett a könyvismeret. A könyvtárak szükségessége. A meglevő állomány használata. „Az első világháború előtt megjelent szakirodalom és folyóirat-iroda-

⁹ Csáky S. Piroška: *Adalék egy életrajzhoz* = *Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*, 1973, 16–17., 121–122.

¹⁰ *A magyar nyelv és irodalom tanítása* . . . I. m. 139.

lom felvágatlanul és érintetlenül porosodik a könyvespolcokon, és a régi magyar irodalom ma már egészen ritka kiadványai (pl. Dugonics, Berzsenyi, Széchenyi műveinek első kiadásai!) érintetlenül és mindenkitől elfeledve hevernek és penészednek a könyvszekrényekben. A szaktanárnak soha nem jutott eszébe, hogy ezeket a ritka kiadványokat megmutassa a tanulóknak . . .”¹¹

B. Szabó György levele

Tanárként nemcsak az volt a módszere, hogy beavassa a tanulókat az irodalomba, hanem közvetlenül el is beszélgetett velük róla. Amikor szükség volt rá, saját könyvét adta kölcsön a diákjai-nak – erről levél is tanúskodik, amit nekem címzett: az én közvetítemmel küldte el Horváth János *Csokonai*-ját egy hallgatónak, akinek az szemináriumi dolgozatához kellett.

Az egyetemen régi magyar irodalmat tanított. Vizsgára az első kérdést maga a hallgató választotta meg oly módon, hogy elolvasott, bemutatott és értékelt egy irodalomtörténetet vagy szövegforrást. Akkor még nem tudtam, hogy ennek a módszernek a gyökerei mélyebbek. 1952-ben írta: „A magyar irodalom tanárainak a tájékozatlansága a forrásművek ismerete terén, a szakképzettségük megalapozásának és fejlesztésének a kérdése.” „Az államvizsgán az irodalomtörténeti forrásművek ismeretéről egészen lesújtó kép tárul elénk. A többévi gyakorlattal rendelkező tanár egyetlen olyan forrásművet sem tud, amely a reformkorszak irodalmát tárgyalja, nem tudja, melyik irodalomtörténészünk írt

¹¹ *A magyar irodalomtörténeti forrásművek szerepe a középiskolai tanításban = Élmény, szerep, hivatás.* I. m. 178.

életrajzot Vörösmartyról, nem tudja, kik foglalkoztak Petőfivel vagy Arannyal. Egészen ritkán, elvétve akadt olyan tanár, aki pontosan meg tudta nevezni a magyar filológiai folyóiratokat. Még ritkábban találkozunk olyan pedagógussal, aki ismeri a *Régi Magyar Költők Tára* sorozatot, tudja, mit tartalmaznak a *Nyelvemléktár* kötetei, hallott Szabó Károly bibliográfiai munkásságáról, és eredménnyel forgatta Szinnyei József tizennégy kötetes *Magyar írók élete és munkái* című művét . . .”¹²

EPILÓGUS

Munkatársként nagyon jól együttműködtünk. Ismeretségünk barátsággá fejlődött. Magánsérelmeit mégis távol tartotta tőlem. Életrajzi adataiból utólag tudtam meg, hogy 1962-ben „váratlanul arra kényszerült, hogy az újvidéki Filozófiai Fakultás Magyar Tanszékének tanáraként – *egyetemi vizsgát* tegyen szerb nyelvből és irodalomból! Hogy »rendben legyenek a papírjai«, azaz továbbra is joga legyen előadni”.¹³ Ekkor nevezték ki „könyvtárfelügyelőnek”. Velem, a könyvtárossal, ezt soha nem tudatta, nem érezte, bár jómagam sérelmezte . . . Talán azért nem tudatta velem, hogy most ő a felügyelőm, mert úgy vélte: feltaláltam magam a munkában, nincs szükségem felügyeletre. Akkor a tanszék könyvtárát vezettem, s úgy hiszem, nem akart megbántani, ha már önnön sérelmeit magába kellett fojtania . . .

Talán valóban ez az utolsó *kép* az életéből . . . 1963-ban bekövetkezett halála után már csak a művein keresztül beszélgethetünk, vitatkozhatunk vele. Ha olvassuk. Mert csak úgy ismerhetjük meg teljesebben, s mert a „tetteit, cselekvéseit” is lassan már csak az íásaiban lelhetjük meg. Hiszen „a legértékesebbet, az embert, nem vagyunk képesek megőrizni . . .”

(2000)

¹² Uo. 179.

¹³ Bosnyák István: *Becskereki Szabó György*. – Újvidék : JMMT, 1996. 21–22.

A SOKOLDALÚ TANÁR

Matijevics Lajosról

Nem a tudósról, hanem az évfolyamtársról, a barátról, a tanár-ról, a munkatársról szeretnék szólni. Ezúttal is szubjektíven, a magam szemszögéből. Matijevics Lajos 2001. július 7-én töltötte volna be a hatvanadik évét. Ezen az őszön is köszöntötték a hatvan-éveseket (és az idősebbeket is . . .), de róla mintha megfeledeztek volna. Ha tizenhét évvel ezelőtt nem távozott volna közülünk olyan döbbenetes hirtelenséggel, talán nem feledkezünk meg a születésnapjáról.

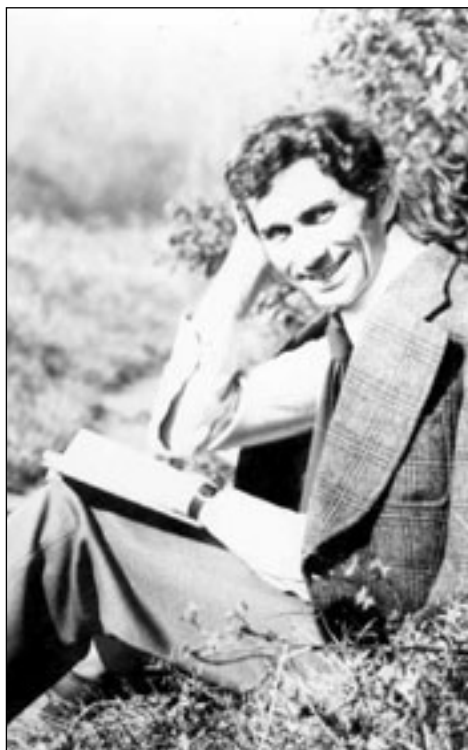
Ismeretségünk több mint negyvenéves. 1959 őszén együtt indultunk az akkor megnyílt Magyar Tanszék első, ígéretes, népes nemzedékével. Ígéreteset mondtam, talán nem cáfolnak meg. Írók, újságírók, tanárok, egyetemi tanárok, közéleti dolgozók, könyvtárosok kerültek ki közülünk. Matijevics Lajos az elsők között diplomált 1963-ban. Mellesleg, abban az évben harminchan tan végeztek.

Szépek voltak az egyetemista évek. Megsárgult, fakult fényképek őrzik az emléket. Első közös emlékeink közé tartozik 1960 őszén a belgrádi könyvkiállítás megtekintése Penavin tanárnővel az akkori első-második évfolyammal. Beszélhetnék ugyanabból az évből a „gólyák” fogadásáról. A meghitt együttlétről az új hallgatókkal. Talán azért, mert minket nem várt, nem fogadott senki. Nem is tehette, hiszen mi voltunk az első nemzedék . . . Köszöntők, versek, dalok kíséretében mondtuk el tapasztalatainkat a fiataloknak.

Sokat vártunk a négy évtől. Már itt is feltűnt, hogy ő diákként, (később tanárként) nem volt olyan, mint amilyennek látszott. Csöndesnek tűnt, mégis egyfajta mókásság bujkált benne. Valódi tréfacsináló volt. Máig is sajnálom, hogy nem kértem el tőle és nem őriztem meg az első április elsejei élőújságra írt szövegét, amelyben valamennyiünket kifigurázott. Csípős humorral minden-

kit célba vett, jellemző tulajdonságainkat alapul véve, rámutatott hibáinkra, munkahelyi vagy tanulmányi mulasztásainkra.

A beiratkozás pillanatától barátok voltunk. Mivel az első félév után elkezdtem a tanszék könyvtárában dolgozni, ő segített, hogy könnyebben felkészüljek a vizsgákra. Első – és talán legemlékezetesebb – vizsgánk B. Szabó Györgynél volt *régi magyar irodalomból*. Először mindketten elkészítettük a famózus első kérdésünket. Vizsgára ugyanis az első kérdését maga a hallgató választotta meg oly módon, hogy elolvasott, bemutatott és értékelt valamilyen irodalomtörténetet vagy szövegforrást. Arra már nem emlékszem, Lali mit választott, csak arra, hogy én mit dolgoztam fel. (A *Régi Magyar Költők Tára* és a *Nyelvemléktár* című szövegforrásokat, huszonegy kötetet.) Tanulási módszerünk egyszerű volt. Elhozta jegyzeteit (mivel én akkor már nem jártam órákra), és kilenc négyzetméteres albérleti szobánkban hárman ülve egy kaucson, hangosan olvasta a tanár úr szavait, méltatását egy-egy korszak-

Előkészület az órára

ról, egy-egy íróról és műveiről. Ha úgy érezte, hogy figyelmem lanyhul, míg ő olvasott, megszakította a művetet, és elmondatta velem, vagy inkább megbeszéltük, hogy mi is a fontos, mit kell megjegyeznem. De nem csupán az órákon írt jegyzetéből tanultunk. Elolvasott minden említett művet, szinte minden fellelhető vonatkozó irodalmat, és saját olvasmányairól külön jegyzeteket készített. Bevallom őszintén, többet elolvasott, mint én, mégis sikeresen vizsgáztunk mindketten e tárgyból. (Nem tudom, hozzájárult-e a tanulásnak, az ismeretszerzésnek ez a módja ahhoz, hogy máig is a régi könyvek szerelmese vagyok.)

Alaposan készült, mégis izgult a vizsgák előtt. Rengeteget dolgozott mindenhez. Olvasott, jegyzetelt. Ilyen maradt később kutatóként is.

Korán kifejezésre jutott nyelvi érdeklődése. Egyetemista korában tanulmányt írt a feketicsi kettőshangzókról, s ezzel a munkájával az akkori hagyományos november 29-i diákpályázaton első díjat érdemelt ki.

Baratáságunk nem szakadt meg akkor sem, amikor bevonult katonának. Rendszeresen leveleztünk. Teljesen magánjellegű történésnek tekinthető, hogy az újtelepi egyszobás (huszonhét négyzetméteres) lakásunkban tartottuk a legénybúcsúját is, amelyen ott volt majdnem az egész évfolyamunk. Népiétel-készítő tudományomról tettem tanúbizonyságot, amikor pirított tarhonyát tálaltam fel ünnepi fogásként . . . (A közös főzéseket később a Dunán számtalanszor megismételtük kibővített étlappal, amelyen már bográcsos krumplipaprikás – sőt olykor hal is szerepelt. Ő tanította meg a lányomat halat tisztítani . . .)

Rövid ideig Kishegyesen tanított, majd 1966-ban megválasztották a tanszékre tanársegédnek, s a nyelvtörténet oktatásával bízták meg. Közhelynek tűnhet, ha azt mondom: nem mindennapi tanár volt. Diákjaival baráti kapcsolatot alakított ki. Segített nekik ügyes-bajos dolgaik intézésében. Könyveket kölcsönzött tanulmányaikhoz. Azt a bensőséges hangulatot, amit megteremtett az óráin, a terepi oktatáson alapozta meg. Diákjai megtekintették Sza-bács várát (Šabac), ott olvasták a természetben a várfalak tövében *Szabács viadalát*, s fejezték be az órát szalonnasütéssel, borozgatással . . . A terepi oktatásnak ez a módja (vagy hasonló) nem volt egészen ismeretlen a hallgatók körében, hiszen a néprajzi kutatóutak is hasonló együttlétet, közös munkát jelentettek. Olyan munkát, amelyben az egyéni feladatok megoldása közös tevékeny-

Rendhagyó nyelvtörténeti óra a szabadban

ségben nyilvánult meg. Amikor mindenkinek részt kellett vállalnia a kutatásban. Ahol az eredmény mindenkitől függött.

Tudományos pályája együtt alakult, fejlődött a tanszékkal. Mint már említettem, az elsők között diplomált, ő volt a legfiatalabb doktorunk (1969-ben Budapesten, majd 1972-ben Újvidéken a Bölcsészkaron védte meg doktori értekezését).

Fiatalon kezdett publikálni. Műveinek teljes jegyzéke nem készült el. Ezzel tartozunk még neki. Több önálló kötete van, de társszerzőként is megtalálhatjuk nevét, és számosak tanulmányai, szépirodalmi kísérletei is. Munkásságának szakmai kiértékelése a szakemberekre vár.

Munkamódszeréről elmondható, hogy mindig, mindenhol – várakozás közben is – írt, szöveget javított, korrektúrát végzett. Minden, tanácsértekezletre vagy bárhova készített anyag papírját felhasználta, ha üres volt az egyik oldala. „Ne dobjátok el, arra még lehet írni!” – szokta mondani. Ez nem fös vénység volt, csak ésszerű takarékoság.

Sokrétű munkája során dolgozott a Gyermek- és Iskolarádió-nak is. Halálának tizedik évfordulóján műsor készült Matijevics Lajosról, az emberről, a tanárról, a kutatóról. Akkor tűnt fel, hogy milyen kevés hangos dokumentum maradt meg tőle. Szerencsére mégis megőrződött egy kevés. Ebből hangzott el néhány gondolat akkor. Nekem sikerült rögzítenem ezt a műsort. Ennek köszönhetően néhány perc erejéig meghallgathattuk Matijevics Lajost is . . .

Talán megbocsátható ez a személyes visszaemlékezés. El kellett mondanom, hiszen lassan már fakul az emlékezete azoknak, akik még ismerhették. Az új nemzedék viszont alig ismeri, keveset hallott róla, csak a műveit olvashatja.

(2001)

ÉRTÉKEINKBŐL

Már hagyományossá vált, hogy a tanszék napi ünnepség kísérő-rendezvénye egy kiállítás, melynek anyagát a tudás műhelyében, könyvtárunk állományában lappangó *értékeink* közül válogatunk össze. Ezúttal a kutatómunka eszköztárából, folyóiratainkból, csaknem négyszáz cím közül mutatunk be válogatást. Olyan időszaki kiadványokkal is rendelkezünk, amelyek szinte hiánytalanul megvannak a legelső évfolyamtól kezdve. Van közöttük már megszűnt (*Nyugat, Magyar Csillag*) vagy még napjainkban is megjelenő, de nagy múltra visszatekintő folyóirat (*Magyar Nyelvőr* 1872-től, *Egyetemes Philológiai Közlöny* [ma *Filológiai Közlöny*], *Budapesti Szemle*, ugyancsak a 19. századból stb.). Olyanokat is bemutatunk, amelyek csak töredékesen találhatók meg, mégis értéket képviselnek. (Csupán néhány címet említek: Vachot Sándor *Pesti Divatlapj*ának huszonöt száma, Arany János *Koszorúj*ának egy kötete, néhány szám a *Szerdából*, a *Jövendőből*, vagy József Attila *Szép Szó*jából, de megemlíthetnénk a *Kalangya*, a háború előtti *Híd* ma már ritkaságnak tekinthető számait és még egész sor címet.)

Időszaki kiadványaink közül főleg folyóiratokat mutatunk be, hiszen ezeknek tartósabb információs értéke van, mint a napilapoknak vagy hetilapoknak. Ez utóbbiak ugyan tükrözik korukat, de rövidebb életűek a hírközlései. Sok közlést ma már alig vagy csak nehezen érthetünk meg, ha nem ismerjük a kort, a gazdasági, politikai és művelődési körülményeket, amelyekben létrejöttek. Mindemellett egy évszázad távlatából is érdekesnek találtuk bemutatni a *Vasárnapi Ujság* bekötött példányait, amelyek nemcsak szerkezeti és tartalmi szempontból érdemelnek figyelmet, hanem nyomdatechnikailag is magas színvonalúak.

Érdekesek műfajilag is, kivitelezésükben is, a múlt század végén megjelent élclapok, amelyek nagyban elősegítik a kor meg-

ismerését, hiszen a karikatúrákon keresztül sok, szóval ki nem mondható dologról tájékoztatnak, de egészen másként ismerhetjük meg Jókai Mórt is, ha belelapozunk az *Üstökös* vagy a *Bors-szem Jankó* számaiba.

Időszakosság jellemzi az almanachokat is. Ezek közül Mikszáth almanachja érdemel nagyobb figyelmet.

Tematikailag nézve folyóirat-állományunk tárgyköre a következő: nyelvészet, irodalom, művelődéstörténet. Főleg magyarországi és hazai kiadványok kerültek a tárlatra. A folyóiratok használatát a tartalmukat feltáró repertóriumok könnyítik meg. Ezeknek a mellétére (és később használatára is) szeretnénk felhívni a figyelmet, azért mutatjuk be őket (*Nyugat, Híd, Nagyvilág, Tiszatáj, Magyar Nyelv* stb.).

Fontos szerepe van a tudományos tájékoztatásban a *Magyar Nemzeti Bibliográfiának* és a bibliográfiáknak általában. Mi csupán a *Magyar Nemzeti Bibliográfiából* mutatunk be évfolyamokat, hagyományos és nem hagyományos formában – CD-n – mintegy jelezve a más formájú dokumentumok létezését és jelentőségét. (Mikrofilmen tárolt folyóirat-állománnyal nem rendelkezik a tanszék.) A többi kiállított időszaki kiadvány nyomtatott alakban jelent meg.

Miért esett választásunk éppen erre a dokumentumtípusra? Talán azért, mert az időszaki sajtótermékek a kutató és az egyetemi hallgató számára is nélkülözhetetlen információforrásnak tekinthetők. A kutatók itt adják közre résztanulmányaikat abból a témakörből, amellyel éppen foglalkoznak, közlik eredményeiket, kételyeiket. Egy tanulmánykötet megírása hosszú évekig eltart, a folyóirat hasábjain azonban sokkal hamarabb megismerhetjük a szerző munkáját, nézeteit. Felgyorsult világunkban pedig nagyon fontos a gyors és pontos tájékozódás. S ha már rohanó világot említünk, felmerülhet az a kérdés is, hogy miért foglalkozunk a folyamatosan megjelenő, újabb időszaki sajtótermékeken kívül a 19. századi kiadványokkal most, a 21. század küszöbén? Hiszen információs társadalomban élünk, egy elgépiesedett világban, ahol az internet elérhető szinte valamennyiünk számára. Csupán számítógép és némi felhasználói ismeret szükséges (és persze pénz), hogy rákapcsolódjunk a világhálóra, s máris asztalunkra varázsoljuk a világ bármely könyvtárában megtalálható kiadvány tetszőlegesen kiválasztott példányát . . . Mit tartunk érdekesnek, értékesnek ezeken az – esetenként – elsárgult lapokon? Nem akarunk bizony-

A kiállítás anyagából

gatni semmit a kétkedőknek, megtették azt helyettünk már mások. Talán csak annyit: természetesen mi is fontosnak tartjuk a tájékozódás lehetőségét a technika modern eszközei révén. Időnként mi is szívesen szörfölünk a világhálón, mégis úgy gondolom, hogy nem vagyok egyedül, aki még élvezettel böngészik a hagyományosan nyomtatott, régi kiadványok között. Hiszen sokszor böngészés közben bukkanunk rá nagyon értékes és hasznos információkra. (Nem beszélve arról, hogy ezek a folyóiratok még nem kerültek fel a hálóra. És ki tudja, mikor kerülnek fel . . . ?)

Talán még nem műtárgyként mutatjuk be a kiállított folyóiratokat, s nem adja még át a helyét az írott forma a CD-ROM-nak, bár tudjuk, hogy az új formában megjelenített folyóiratok valóságot jelentenek a világban, s mind gyakrabban találkozunk olyan esettel, hogy egyidejűleg nyomtatva és CD-n is, esetleg csak CD-n

adnak ki egy-egy folyóiratot. Mi még nem tartunk itt. Szerencsére, vagy sajnos? Mindenesetre tudomásul vesszük, hogy a könyv és a folyóirat nyomtatott formában lassan muzeális érték lesz, de ha tért hódít is majd az elektronikus könyvtár, s elterjednek a digitális adathordozók, és nekünk is lesz már annyi számítógépünk, hogy mindannyian eszközként használhassuk az információ keresésében, a hagyományos nyomtatott formák használata, az olvasás öröme, a kutatás élménye továbbra is megmarad számunkra. Én legalábbis hiszek még ebben. Szeretném, ha mások is hasonlóan vélekednének.

(1997)

Október van. Könyvhónap. Gyakran beszélünk a könyvről, az olvasásról. Csak beszélünk, vagy teszünk is valamit a könyv, az olvasás népszerűsítése érdekében? Avagy rohanó világunkban mi is az új médiumok vonzásába kerülünk, és „virtuális örökkévalóság”-ról, „objektumokról beszélünk a digitális könyvtárban”?¹ A közelmúltban megjelent magyarországi folyóiratokban lapozgatva, mind gyakrabban találkozhatunk ilyen címekkel: *Virtuális könyvtár: vízió, avagy valóság?*², vagy: *Mindent a könyvekről – on-line*³, *A kollektív hiperdokumentum*⁴, *A számítógépes dokumentumok formai feltárásának nehézségei*⁵, *Digitális könyvtárak a világban*⁶, *Jövők a digitális könyvtár*⁷, *Az információs szupersztráda felhajtóútjait meg kell tervezni a könyvtárban*⁸, *On-line – CD-ROM – WEB: mi a különbség?*⁹ . . . Nem folytatom a címek felsorolását. A mi kis zárt világunkon kívül szemmel láthatóan létezik egy másik, technikailag fejlettebb – vagy gazdagabb – világ, ahol a hagyományos dokumentumok helyét új dokumentumtípusok veszik át. A változás természetesen nálunk is érezhető, de még nem megszokott a mindennapi életben.

Marchal McLuhan már a hatvanas években a Gutenberg-galaxisról beszélt. A könyv léte vagy nemléte miatt ismét időszerűvé

¹ *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*, 1998, 7–8., 299.

² Uo. 1998, 4–5., 172.

³ Uo. 1998, 10., 386.

⁴ Uo. 1998, 11., 411.

⁵ Uo. 1998, 11., 420.

⁶ Uo. 1998, 7., 255.

⁷ Uo. 1998, 6., 233.

⁸ Uo. 1998, 6., 232.

⁹ Uo. 1998, 6., 244.

vált a téma. A kilencvenes évek elejétől mind gyakrabban emlegetik világszerte a digitális dokumentumokat. A nyugati országokban szinte mindenki használja a világhálót, s olykor *virtuális* könyvtárakat emlegetnek. A digitális dokumentumok a szöveg mellett kép-, hang- és videomegjelenítést is lehetővé tesznek (multimediális dokumentumok). Maga a digitális könyvtár egyrészt a tudományos könyvtárak modernizálását és ésszerűsítését foglalja magában, másrészt az elektronikus publikálást jelöli a szakirodalmi és információs szolgáltatásban vagy kínálatban, de alkalmazhatjuk a fogalmat a könyvtári állományok retrospektív digitalizálására is. Az elektronikus publikálás napjainkban már igen gyakori. Könyvek (*Révai Nagy Lexikona, Új magyar irodalmi lexikon* stb.), időszaki kiadványok jelennek meg ilyen módon, azzal, hogy némelyik kiadvány napvilágot lát hagyományos formában is, és digitalizálva is, némelyik már csak CD-ROM-on. A szótárak, lexikonok on-line is elérhetők, sőt újabban újságok, folyóiratok is (*Lettre, Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* stb.). Ahhoz, hogy ezeket a dokumentumokat használni tudjuk, esetleg olvassuk is, megfelelő technikai berendezésre van szükségünk, és meg kell ismernünk a keresési módokat és feltáróeszközöket, a navigációs eljárásokat. Németországban 1997-ben indult meg a *Könyvtári állományok retrospektív digitalizálása* alprojektum, amelynek keretében elsősorban a szerzői jogtól nem védett anyagok digitalizálását tervezik. A digitalizálandó dokumentumok között emlegetik a kulturális örökség részét képező, a gyakran használt és nehezen hozzáférhető, valamint az egyes szakterületek alapvető irodalmát jelentő műveket. A digitális művek előnye a felhasználó szempontjából, hogy könnyen másolhatók, sokszorozhatók és továbbíthatók. (Hátrányaként leggyakrabban a szerzői jog védhetetlenségét emlegetik.)

A digitális könyvtár fogalmát nem egyértelműen használják. Sokan világméretű egységnek tekintik, és beleértene minden hálózati digitális információforrást. Mások csupán intézményes projektumot értenek alatta, esetleg csak az interneten elérhető információforrásokat, esetleg a CD-ROM-okat.¹⁰

Az elmondottak ismeretében felmerül bennünk a kérdés: hogyan jut a mai olvasó információhoz? Válaszunk természetesen

¹⁰ Pontosabb meghatározás: <http://sunsite.berkeley.edu/ARL/definition.html> címen található = *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*, 1998, 7., 265.

Dokumentumok digitalizált formában

az, hogy sokféle módon. Elsősorban hagyományosan. Legalábbis a mi olvasóink. Mi még mindig inkább a papírra nyomtatott adatárakat lapozzuk fel, hogy tudomást szerezzünk a művek létezéséről, bár ugyanaz az információ és dokumentum elérhető esetleg mikroformában, CD-ROM-hordozón vagy on-line hozzáféréssel az adatbázisból. S bár azt mondják, hogy a jövő könyvtára a multimediális könyvtár lesz, megszűnik a nyomtatott dokumentumok piaca, kiadók mennek tönkre, ellenkező véleményekkel is találkozunk. Mi lesz tehát a könyv sorsa? Van-e még a könyvnek jövője? A borúlátók szerint nincs. Médiaváltás előtt állunk. Hiszen adatbázisok tízezreit lehet elérni szinte pillanatok alatt. Ez azt eredményezheti, hogy miközben számítógépen a hálózaton szörfölünk, információkat keresünk, megfedelkezünk a könyvről, vagy átminősítjük a könyvet. Kegytárgy lesz, nem használati cikk. Egyesek azt mondják: eltűnik, mint a papirusztekercsek vagy az agyagtáblák . . .¹¹ Legalábbis ez a célja a világhírű nagy szoftvercégeknek. Valóban ilyen sötét a kép?

¹¹ Lazar Džamić = *Naša Borba*, 25–26. oktobar 1997.

Vannak derűlátó vélemények is. Szerintük egymás mellett megfér több információhordozó. Az új elektronikus információ- és adathordozó technikák nem jelentik a hagyományos nyomtatott formák végét, de figyelembe kell venni létezésüket – az új médium lassabban terjed, mint amennyire félünk tőle. A rádió, tévé, számítógép, sajtó, könyv és más információhordozó ott van mellettünk. Rajtunk múlik, mit választunk. S hogy a könyvek közül választhassunk, vagyis a hagyományos dokumentumok közül, tárlatunk anyagát ezúttal a tanszék könyvtárának állományából, az új könyvbeszerzésekből válogattuk. Hogy számomra, s bízom benne, hogy még sokunk számára éppen ezek a dokumentumok jelentik az *értékeinket*, nem azzal magyarázható, hogy elzárkózunk az újításoktól, a korszerűtől, hanem azzal a meghitt barátsággal, amelyet évtizedeken át alakítottunk ki magunkban a könyvhöz való ragaszkodással, azzal a megmagyarázhatatlan vonzalommal, amit a könyv kézbevétele jelent. A fogása. A külleme. A szépsége. A felfedezés öröme. A tartalom megismerése. Mindaz, ami rejtve van a könyv kötéstáblája mögött, s aminek a megismerése és megértése csupán az enyém, a miénk, az *olvasóé*, aki nem is akar mást, mint ezeket a rejtett gondolatokat megismerni, miközben félrevonul egy csendes zugba, hogy olvasson, vissza-visszalapozzon, gondolkodjon az olvasottakon. Hogy eszmecserét folytasson a szerzővel, megismerje annak világát. Hogy aktív, és ne passzív olvasó legyen. Hogy párbeszédet folytasson az íróval. Egyetértsen, avagy vitába szálljon vele. Gondolatban vagy írásban. S válassza ki a maga „kis NAGY könyvét” – ahogyan Tandori Dezső mondta. Mert bármennyire is szeretünk gyorsan tájékozódni a technika vívmányait igénybe véve, a hagyományos olvasásról mégsem mondhatunk le. A régi formát féltjük még, de már igényeljük az újat. Ez azonban csupán a forma. A befogadás, az olvasás művelete marad. Erről nem mondhatunk le – én nem is akarok –, ezt hangoztatjuk a hallgatóink előtt, amikor csak lehet. Közbevetethné valaki: azért, mert ez a hivatásunk. Azt hiszem, nem csupán azért. Hiszen az olvasás segíti őket tudásuk gyarapításához, ízlésük fejlesztéséhez, a szépség felismeréséhez. S hogy év elején ne legyen kételyük, van-e választék, van-e mihez nyúlni a könyvtárban, bemutatunk egy csokorraló művet irodalomból, nyelvészetből, a kézikönyvekből. Főleg könyveket, de néhány nem hagyományos adatrögzítő is helyt kapott a tárlaton, jelezve létezésüket . . .

(1999)

A MAGYARSÁG EZER ÉVE

Mozaikkockák a magyar művelődéstörténetből

Mivel 2000-ben Magyarországon és a határon túli térségekben is, ahol magyarok élnek, a kereszténység kétezredik és a magyar államiság ezredik évére emlékeznek, mi is a jeles évforduló jegyében választottuk meg tanszék napi kiállításunk témáját. Tekintve, hogy ezer év kultúráját csak válogatva lehet bemutatni a Magyar Tanszék könyvtárában fellelhető dokumentumok közül, alcímmel szűkítettük a tárgykört. Az alcím: *Mozaikkockák a magyar művelődéstörténetből*. Sokkal nagyobb vállalkozások is ezt tették. A *Magyar kódexek* című hat kötetre tervezett kiadvány a magyar művelődéstörténetet korszakonként fogja bemutatni a kezdetektől a 20. századdal bezárva, s a szerkesztők az aránylag nagy terjedelem ellenére megállapították: „Múltunk tükörképe színes és töredezett, mint egy római mozaik, melyet szétszántott az utókor gondatlan munkagépe. Úgy esett szét alkotóelemeire, hogy egy-egy részlet örökre, helyrehozhatatlanul elveszett számunkra, míg vannak olyan mozaikszemek, melyek talán értelmezhetővé teszik a letűnt korok ránk maradt emlékeit. Az egyes ismeretek, emlékfoszlányok egymáshoz illesztése gondos mérlegelést kíván.” Mi is mozaikkockák segítségével szeretnénk vázolni a magyarság történelmét, művelődés- és irodalomtörténetét, nyelvemlékeit, a magyar szótárírás kezdeteit, finnugor kapcsolatait, a mai magyar nyelv eredményeit, a nyelv művelő kiadványokat, nyelvatlaszokat. (Ez utóbbiakból több a tanszéken készült.) Néprajzból a szellemi és tárgyi kultúrát tárgyaló, a néphittel foglalkozó és a népszokásokat ismertető művekből válogattunk. Bemutatunk néhány kiadványt, az általános tájékozódás segédkönyvei közül – enciklopédiákat, bibliográfiákat –, hiszen azok is a magyarság művelődésének megismerését hivatottak szolgálni, nélkülözhetetlen eszközök az elmélyültebb kutatáshoz. Lehet, hogy a sorrenden változtathattunk volna, s ezzel a témakörrel kezdhettük volna az anyag bemutatását, mi ugyanis az utolsó szek-

A kiállítás plakátja

rényben helyeztük el ezeket a műveket, utalva arra, hogy honnan tájékozódhatnak azok, akiket mélyebben érdekel a téma.

A tárolókba főleg összefoglaló művek kerültek, de nem maradhatott ki néhány jellegzetes, szép, egyedi dokumentum sem, hiszen ezek méltán képviselik a könyvtárunkban fellelhető *értékeinket*. A magyarság kultúrájának mozaikkockái között láthatók a Délvidékre vonatkozó kiadványok. Nem elkülönítve, hanem ahogyan a témához kapcsolódnak.

Az ismeretek hagyományos közvetítője a nyomtatott könyv. Bemutatunk azonban más dokumentumtípusokat is (diafilmeket, videoszalagokat, CD-ROM-okat), hiszen ezek a dokumentumok is tartalmilag ugyanazokat az ismereteket közvetítik, csak más formában. A vizuális és az akusztikai megjelenítés másféle megismerést eredményez. Nem válthatják fel egymást, csak kiegészítik. A CD-ROM megjelenése lehetővé teszi, hogy digitalizált képek illusztráljanak egy-egy művet. Ezáltal új életre kelnek a képek, a keresőprogram segítségével ugyanis tetszés szerinti sorrendben,

az olvasó érdeklődésének megfelelően jeleníthetők meg. Tematikus válogatásban nemcsak megtekinthetők, hanem elmenthetők, s bármikor levetíthetők (számítógép segítségével). Még mélyebb a benyomás, ha a kiemelkedő, illusztrált művekhez korhű vagy megfelelő zenei aláfestés is kapcsolódik. Ez esetben már multimédiáról beszélünk. (Ezt valósították meg a *Magyar kódexek* megjelent kötetei. Minden kötet végén külön CD található a képanyaggal.) A tárlaton megkísérljük ízelítőül bemutatni ezt is, megjelenítve a számítógép képernyőjén.

Néhány szó a díszítőelemekről. Fényképek, aprónyomtatványok, színes atlaszlapok a *Magyarország kultúrflórája* című kiadványból és fénymásolatok az 1896-os millenniumi rendezvényről. Ez utóbbit a *Vasárnapi Ujság*ból gyűjtötte és válogatta össze Csapó Julianna tanársegéd. A tárlat anyagának összeállításában segítségemre volt még Móricz Tünde könyvtáros.

Abban a reményben nyitom meg a tárlatot, hogy a részekből álló, lazán kapcsolódó dokumentumok egységes képpé fonódnak össze, mint a mozaik, és értelmezhetővé teszik a tárgyat, valamint némi betekintést nyújtanak a magyarság ezeréves kultúrájába. A honfoglalás kora előtti időkig nem nyúltunk vissza, kezdeti időhátarunk az államalapítás, innen számoltuk az ezer évet.

(2000)

SZÁZ ÉVE SZÜLETETT CSUKA ZOLTÁN ÉS NÉMETH LÁSZLÓ

2001. október 22-én Szabadkán nyitották meg hivatalosan az Olvasás évét Vajdaságban. A rendezvénysorozat Újvidéken fejeződött be 2002. október 24-én. Tanszék napi hagyományos kísérőrendezvényünk szeretne hozzájárulni az Olvasás éve rendezvénysorozatához. Alkalmi kiállításunk szerény lehetőségünkhöz mérten az olvasás népszerűsítésének egyik legegyszerűbb, legerjedtebb, de talán nem leghatásosabb módja. Figyelemfelkeltő jellege azonban az olvasáskultúra fejlesztésére irányul. A Magyar Könyvtárosok Egyesülete – amelynek tagjai között vajdasági magyar könyvtárosok és könyvtártudománnyal, könyvkultúrával foglalkozó szakemberek is vannak – már 2000 őszén irányelveket dolgozott ki, hogy könyvtáraink, iskoláink, az irodalmi élet művelői és más intézmények minél eredményesebben tevékenykedjenek az olvasási szokások kialakításában, az olvasás megszerettetésében. Az olvasás nemcsak az ismeretszerzés, az információszerző képesség, hanem a tanulás, a kutatás, valamint a szórakozás és a kikapcsolódás eszköze is. Változó, felgyorsult világunkban erre mind kevesebb időt fordítanak az emberek. Valahogyan vissza kell hódítani az élményszerző olvasás újrafelfedezését.

Tanszékünk, jellegénél fogva, nem a gyermekek olvasási kultúrájának fejlesztését tűzte feladatul, hanem a fiatalok, az egyetemisták olvasási kultúráját szeretné minőségi tartalmakkal, új ismeretekkel bővíteni. Hagyományainkhoz híven *értékeinkből* mutatunk be két tematikus egységet ebből a célból. Könyvtárunk állománya megközelítőleg ötvenezer dokumentumot bocsáthat az olvasók számára. Az állomány gazdagságát csak úgy ismerhetik meg, ha időközönként – olykor csupán válogatva – bemutatunk belőle (tematikusan csoportosítva) valamennyit. Minden értékünket lehetetlen volna egyszerre feltárni, azért változtatjuk évről

évre a bemutatásra kerülő témaköröket. Idén a száz évvel ezelőtt született Csuka Zoltán és Németh László munkásságából adunk ízelítőt a könyvtárunkban meglevő dokumentumokból (könyvek, időszaki kiadványok, képek, levelek) a teljesség igénye nélkül. Sokkal több könyv van meg gyűjteményünkben, ezért ha valaki többet szeretne megtudni a két szerző munkásságáról, segítségére lehetnek a személyi bibliográfiák, amelyek ugyancsak megtalálhatók a könyvtárban. A kutatás segédeszközeként fontosnak tartottuk, hogy ezek a publikációk is helyt kapjanak a tárolókban.

A tárlat anyaga két tematikus egységre tagolódik. Egyik része a vajdasági magyar irodalom alkotójaként, a harmincas évek irodalmi életének szervezőjeként, antológiák, irodalmi folyóiratok szerkesztőjeként és műfordítóként ismert Csuka Zoltán munkáit, fordításait mutatja be, valamint a recepciót, a róla szóló irodalmat – főleg hazai szerzők tollából. Ezenkívül felvillantunk néhány képet az író emlékét őrző Csuka Zoltán műfordító műhelyről és az érdi hagyományörző könyvtárról is.

Dedikáció Csuka Zoltánnak és kézzel írt verse

Németh László munkásságát nehezebb volt a szűk térbe bezsúfolni. Bori Imre *Száz évvel ezelőtt született Németh László*¹ című írásában olvashatjuk: „a XX. század talán legterjedelmesebb, mind minőségben, mind mennyiségben lenyűgöző életművéről reménytelen lenne alkalmi írásban szólni”. Alkalmi kiállításon még reménytelenebb lenne az életművet bemutatni. Ezért főleg a vajdasági kapcsolatait dokumentáló műveket válogattuk össze. Nem kerülhettük meg természetesen a *Kalangyában* megjelent írásait, hiszen a harmincas évek elején csak a saját folyóiratában, a *Tanúban* és a *Kalangyában* közölt írásokat. A Németh László-recepcióból is főleg a vajdasági szerzők írásait válogattuk össze, míg a magyarországi tanulmánykötetektől csak a legújabbak kaptak helyet a tárolókban, és levelezésének három vaskos kötete, amelyben szintén sok a vajdasági vonatkozás.

Németh László levele

Tárlatunk anyagát a könyvtárunkban fellelhető kiadványokból válogattuk. Nem tárgyi tévedés, hogy a Németh László kézjeggyével ellátott néhány könyv magánkönyvtárból származik. Ezek a kötetek is megvannak a tanszék könyvtárában, mégis kölcsönkértük, hiszen ezek tükrözik Németh László későbbi kapcsolatát a vajdasági magyar írókkal, irodalomtörténészekkel. Bori tanár úr jóvoltából

¹ *Magyar Szó*, Kilátó, 2001. április 21.

néhány dedikált könyvet láthatnak az utolsó szekrényben. Köztük olyan bejegyzést is, amelyik a súlyos betegségből felépülő és újra írni tanuló Németh László réveteg kézmozdulatait örökölte meg.

Nem tértünk ki külön Németh László és Csuka Zoltán kapcsolataira. Az idei Szenteleky Napokon két előadást is hallottunk erről a témáról. A bemutatott anyagban ennek a kapcsolatnak a dokumentumai is fellelhetők, de nem hangsúlyozottan.

Legyen ez a tárlat – ahogyan Csuka Zoltán fogalmazott a *Mindent legyűrő fiatalság*² című kötetének mottójában – „emberi dokumentuma annak, hogy az örület és a butaság minden zajlásán túl is tisztán és hívogatóan hevernek a józanság országutai, amelyeken egykor az egymásra talált embertömegek vidám marsa fog himnusozni”. Ugyanakkor legyen ez a tárlat útmutató, hogy a két alkotó munkáin keresztül hogyan lehet a mindennapi élet sivárságából eljutni a szép szó útján sokkal nemesebb emberi gondolatokig. Amit természetesen csak úgy érhetünk el, hogy olvassuk e műveket. És nemcsak ezeket, hanem azokat is, amelyekre – néha csak lábjegyzetben – utalás történik, és azokat is, amelyekről más-honnan szerzünk tudomást.

(2001)

² Novi Sad : Uránia, 1931

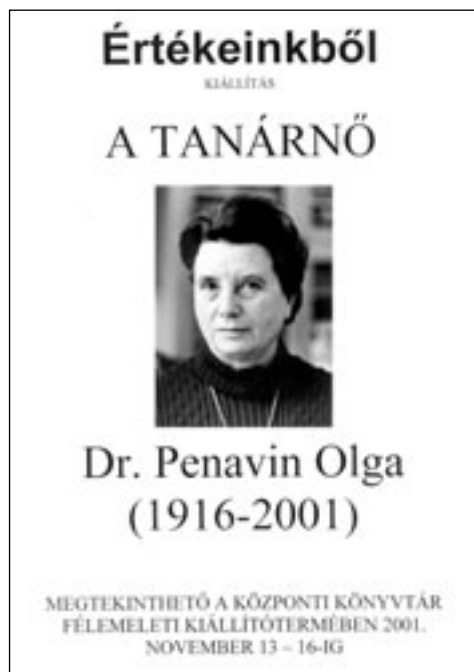
A TANÁRNŐ

Penavin Olga (1916–2001)

Ezen az őszön immár másodszor mutatunk be kiadványokat *értékeinkből* az érdeklődőknek. Néhány napja szedtük ki a tárolók-ból a száz éve született Csuka Zoltán és Németh László munkáiból válogatott dokumentumokat, amelyek a Vajdasághoz való kötődésüket igazolta. Amikor kijelöltük a témáját előző tárlatunknak, még nem tudtuk, hogy egy másik személy emlékének kellett volna adóznunk a tanszéknapon. Jó alkalom ez a nyelvész-konferencia¹, hogy mulasztásunkat némileg pótoljuk. Csak némileg, mert nagyon rövid idő állt rendelkezésünkre, hogy méltóképpen prezentáljuk Penavin Olga életútját és munkásságát könyvei, írásai, képek, esetleg hangzós dokumentumok révén.

Amikor elvállaltam, hogy a rendelkezésemre álló néhány nap alatt összeválogatom Penavin tanárnő köteteit, azt hittem, egyszerű lesz a munkám. Tévedtem. Mert – szerencsére – olvassák a hallgatók, a tanárok ezeket a könyveket, és bizony nem tudtuk mindet visszakérni az idő rövideje miatt. Ezért el kellett tekintenünk a teljesség igényétől. Mégsem akartunk lemondani arról, hogy a szakma legavatottabbjainak ne tegyük lehetővé, hogy legalább bepillantást nyerjenek egy helyen erről az alkotói tevékenységről. S arról sem, hogy legalább ily módon közöttünk lehessen a *Tanárnő* . . . Hiszem, hogy az itt bemutatott kiadványok is bizonyítják, hogy munkával kitöltött, gazdag életút zárult le október 25-én. Sőt, állíthatjuk: nem is zárult le teljesen, hiszen – sajnos – posztumusz kötetként jelenhet már meg a természethez való vonzódását is tükröző, *Bácskai és bánáti (népi) növénynevek* című munkája.

¹ A *Penavin Olga Egyetemi Nyelvészeti Napok* nemzetközi konferenciát a Tanárnő 85. születésnapjának tiszteletére tervezték. Az értekezletet megelőzően, sajnos, az ünnepelt elhunyt.

(S most személyes leszek egy kicsit. Azon töprengtem az elmúlt napokban, hogy sorsközösségnek számít-e köztünk, vagy valamilyen véletlen az, hogy a *Tanárnő* hasonló témával indított el engem kutatói pályámon a Tanárképző Főiskolán, 1957-ben, míg ő maga ezzel a befejezett témájával vett búcsút az élettől 2001-ben.) Életében már nem láthatta a szerb nyelven kiadott, Pavle Ivićnek ajánlott kötetben megjelent tanulmányát sem.

Fontosnak tartottuk elkészíteni kísérőrendezvényünket hiányosságai ellenére is, hiszen most még elevenek az emlékek, még csak be kell nyúlni a fiókokba, szekrényekbe, hogy elővegyük írásait, képeit, és magunk elé idézzük a *Tanárnőt*. Díjai, kitüntetései nem kaptak helyet a tárolókban, bár elismerésben is volt része még életében. Ha nem is mindig akkor kapta meg őket, amikor legtöbbet dolgozott. Erre utalunk képekkel, újságkivágásokkal. Az embert és a kutatót mutatjuk be. Úgy, ahogyan mi, egykori diákjai és tanítványai, majd később munkatársai láttuk, látjuk, éreztük. Az utánunk következő nemzedékek már csak a műveiből fogják megismerni. Nekik útravalóul szolgálhatnak alkotásai. Azt hiszem, példaképül is választhatják ifjú nyelvészeink.

Néhány szó az anyag elrendezéséről. Első helyre kerültek önálló kötetei, ezt követik dolgozatai, amelyeket Magyarországon, Németországban, Finnországban, Olaszországban és másutt megrendezett konferenciákon, kongresszusokon olvasott fel, majd válogatás következik a róla szóló írásokból. Szerettünk volna bemutatni válogatást a tanszékre hagyományozott gazdag könyvtárának anyagából is. Sajnos, előre nem látott akadályok miatt erre most nem kerülhetett sor. Ez a téma egy másik tárlat tárgya lehet megfelelő alkalommal. (Még nem került át a tanszékre az egész állomány, és még nincs szakszerűen feldolgozva a nálunk levő anyag sem.)

A tárlatot régi és újabb fényképekkel, valamint a gyűjtőutakról hozott emléktárgyakkal igyekeztünk színesebbé tenni. Az utolsó tároló kegyeletünk emléke, és már csak az *In memoriam* címet viseli.

(2001)

KALANGYA

1932–1944

Tanszék napi ünnepségünk kísérőrendezvényeként ezúttal a *Kalangya* című irodalmi folyóiratunkat mutatjuk be *értékeinkből*. Ezzel akartuk hallgatóinknak és vendégeinknek a figyelmébe ajánlani a hetven évvel ezelőtt indult folyóiratot, s megemlékezni a vajdasági magyar irodalom hőskoráról.

Az a sajátos történelmi helyzet, amely 1918-ban állt be a Vajdaságban élő magyarság életében, amikor az uralkodó nemzetből kisebbségi nép lett, rányomta bélyegét a kulturális fejlődésre. A

szellemi élet alakulása és önállósulása a nemzeti identitás megtartását jelentette. Jelentőssé vált a kulturális élet minden megnyilvánulása: a nyelvhasználat, az iskolák megtartása, a hagyományörzés. Különösen szembetűnő ez a könyvkiadás és a sajtó fejlődésében, ezért volt jelentős egy irodalmi folyóirat megindítása a kisebbségi sorsba került magyar értelmiség számára. Olyan folyóiraté, amely itt jelenik meg, írásai a hazai írók tollából fogannak, az itt élő emberek sorskérdéseivel és érzelmvilágával foglalkozik. Ilyen folyóiratként indult hetven évvel ezelőtt a *Kalangya*, s jelent meg kisebb-nagyobb folyamatossgal tizenkét éven keresztül.

A *Kalangya* időszaki kiadvány, típusát nézve folyóirat, tartalma alapján irodalmi sajtótermék. Előzményei voltak már, ez azonban nem képezi a tárlat anyagát, ezért nem mutatjuk be sem a *Vajdasági Írást*, sem *A Mi Irodalmunkat*.

Ahhoz, hogy megindulhasson a folyóirat, anyagi és szellemi erőkre volt szükség.

Az anyagi feltételeket előfizetők révén és mecénásuk, Vilt Vilmos segítségével sikerült biztosítani.

A szellemi erők is megvoltak részben: *A Mi Irodalmunk* írói köre. Állandó munkatársainak tábora kialakulófélben volt. Szenteleky Kornél levelezéséből kiderül, hogy ő nem tartotta még elérkezettnek a pillanatot a folyóirat megindítására, de a mecénás akkor ígért pénzbeli támogatást, s ezt ki kellett használni. Ugyancsak Szenteleky levelezéséből tudjuk, hogy gyakran nagyon nehezen gyűlt össze egy-egy szám anyaga. A szerkesztő igényessége nem érvényesülhetett a kéziratok minőségének a megválasztásában, hiszen kis olvasóközönségre számíthattak, kevés volt az előfizető, akik részben fenntartották a lapot, s olykor az olvasók ízléséhez kellett alakítani a folyóirat írásait. Mivel kulturális törekvés eredményeként jött létre, a benne közölt írások kordokumentumok.

Tartalmi megoszlása: eredeti szépirodalmi művek, tanulmányok, könyvismertetések, képzőművészet, népművészet (Kiss Lajos gyűjtése, gyermekjátékok, gyermekdalok stb.). Más népek irodalmának megismerése: délszláv írók, külföldi irodalom (Kázmér Ernő).

Három szerkesztőjének, Szenteleky Kornélnak, Szirmai Károlynak és Herceg Jánosnak a munkája nemcsak a fedőlap változásaiban nyilvánul meg, hanem tartalmi egyenetlenséget is tükröz. Szenteleky Kornél minőségre törekedett, de nem tudta betartani elképzelését, helyet adott alacsonyabb színvonalú írásoknak is. Szirmai Károly magasra emelte a mércét. Szigorú értékelése alap-

ján emelkedett a folyóiratban közölt szövegek színvonala. Herceg János már nem tudott megfelelni ennek a követelménynek. 1941–1944-ben visszaesett a folyóirat irodalmi szövegeinek értéke.

A tárlat célja bemutatni a külső formaváltozások mellett a tartalmi tagolódást is, valamint felhívni a figyelmet a *Kalangya* egyes rovataira, tematikus számaira (Kosztolányi-szám¹, Milkó Izidor emlékezetére, Szenteleky emlékszáma², a dubrovniki PEN kongresszus tiszteletére kiadott szám³ stb.). Bemutatjuk témagazdagságát: írásokat néprajzi gyűjtésről, népdalgyűjtésről dallamrögzítéssel, képzőművészeti rovatát, vajdasági képzőművészek⁴ illusztrációit, fordításokat a délszláv irodalomból, a könyvészet rovatot, betiltott számát és még sok más írást.

Irodalom- és művelődéstörténeti szempontból jelentős ismerni a folyóirat tartalmát. Tanszékünk könyvtárában másodpéldányok is vannak. Ennek köszönhetően tudtuk bemutatni Szenteleky Kornélnak az európai PEN Klub 1933-ban, Dubrovnikban megtartott összejövetelén magyar, szerb, angol, francia és német nyelven elhangzott üdvözlőszavait.

A központi tárolók egyikében a *Kalangya Könyvtár* és a *Jugoszláviai Magyar Könyvtár* kötetei láthatók. A zsúfoltság elkerülése végett nem tettünk ki minden kötetet, de egy jegyzéken felsoroltuk a sorozatok köteteit (szerzőjét, címét, megjelenési évét). Nem a *Kalangya* kiadásában megjelent műveket mutatjuk be, csupán a két sorozat kiadványait, mivel ezeket a sorozatokat tekintjük az intézményes könyvkiadás kísérletének.

A *Kalangya* indulását, történetét, jelentőségét a vonatkozó irodalom segítségével tudjuk behatóbban tanulmányozni. Ezért tartottuk fontosnak, hogy külön tárolóban mutassuk be a legfontosabb forrásmunkákat. Az összefoglaló *Kalangya*-monográfia mellett (Utasi Csaba munkája), látható Bori Imre *A jugoszláviai magyar irodalom története* és Gerold László *Jugoszláviai magyar irodal-*

¹ Ez a szám csak a költő halála után látott napvilágot.

² Szenteleky halála adta az alkalmat, hogy barátai, tisztelői méltassák.

³ Az 1933-ban, a Dubrovnikban megtartott irodalmi összejövetelen Szenteleky Kornél magyarul, szerbül, németül, angolul és franciául üdvözölte az összesereglett hazai és külföldi írókat. Ezzel bizonyítva, hogy a poros bácskai kisvárosban egy európai műveltségű író él, meg lehetőségen elzárva a napvilágtól.

⁴ Balázs G. Árpád, Hangya András, a Baranyi házaspár és a fiatal B. Szabó György

mi lexikon (1918–2000) című munkája, valamint az *Új magyar irodalmi lexikon* papírformában és CD-ROM-on. Galambos Ferenc, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa kézirat gyanánt összeállította *A Kalangya írói és írásai 1932–1944.* repertóriumát (1957), amely csak részben felel meg a felhasználók és kutatók elvárásainak. Újra el kellene készíteni a repertóriumot, olyan formában, hogy megfeleljen a modern kutatási követelményeknek. A jubileumra nem sikerült megvalósítanunk ezt a tervünket. Bízunk benne, hogy nem kell még egy kerek évfordulót megvárni, hogy ez is elkészüljön. Ez azonban már a fiatalabb nemzedék feladata lesz.

Vendégeink nagy része egyetemi hallgató, ezért tárlatunk célja az olvasásra, a folyóirat további tanulmányozására való serkentés.

A Kalangya-kiállításnak két változata készült. A tanszéken az eredeti példányokat mutattuk be, míg mozgó (kamara)tárlatunkon csak fénymásolatokkal tudtuk érzékelteni a *Kalangya* történetét, fejlődését, témagazdagságát. Ez utóbbinak az az előnye, hogy több városban bemutatathatjuk⁵, míg az eredeti számokat csak Újvidéken.

(2002)

⁵ Megtekinthették Szivácon a Szenteleky Napok vendégei, Temerinben és Verbászon a Szirmai-díj ünnepélyes átadásán és Szabadkán, a Kosztolányi Napokon.

SZENTELEKY, AZ EMBER ÉS AZ ÍRÓ

A Magyar Tanszék könyvtárában fellelhető dokumentumanyag alapján készült tárlatunkkal szeretnénk tisztelni a vajdasági magyar irodalom kimagasló egyénisége, a száztíz éve született és hetven éve elhunyt Szenteleky Kornél emléke előtt.

Mit tudunk bemutatni?

Az író személyes dokumentumai nagyrészt elvesztek. Bori Imre Szentelekylről írt monográfiája utal arra, Szenteleky özvegyének levele alapján, hogy 1944-ben az orosz katonák részben megsemmisítették, részben elszórták a leveleket, kéziratokat, újságki-

Szenteleky – képek a kiállításról

vágásokat, fényképeket. Amit tisztelői utólag össze tudtak gyűjteni, az Szivácon, a Szenteleky emlékszobában látható, esetleg lappang még néhány magánszemélynél. Az emlékszoba anyagát fotókkal érzékeltetjük. (A színes képek egy részét a Magyar Szó fotóripor-tere, Aleksandar Jovanović készítette.) Kevés a tárgyi emlék: néhány levél, levelezőlap, feljegyzés, családi vonatkozású fénykép, az írógépe, lemezjátszójának a tölcse, a telefonja, orvosi műszerei és egyéb. A személyes tárgyak mellett az embert, a szervezőt, a tépelődő gondolkodót gazdag és szerteágazó levelezése alapján ismerhetjük meg. *Szenteleky Kornél irodalmi levelezése 1927–1933* 1943-ban jelent meg (Zombor–Budapest), s ebből a kötetből válogatva próbáltuk felidézni személyét.

Az író műveiből ismerhetjük meg. Életében nem sok kötete jelent meg, ezek: *Kesergő szerelem* a budapesti Táltos kiadásában (1920, később ugyanez *Egy fáradt szív szerelmei. Egybegyűjtött írások 1914–1920* címen az újvidéki Forum Könyvkiadónál, 1988), *Színek és szenvedések* (Szabadka, 1923), *Úgy fáj az élet . . .* a szabadkai Minerva nyomda kiadásában (1925, később ugyanez 1944-ben), *A fény felgyúl és ellobog* a Vajdasági Írás kiadásában (Szabadka, 1929), *Isola Bella* című regénye először Kolozsváron 1931-ben, majd Újvidéken év nélkül (valójában 1944-ben). A többi önálló kötete csak halála után került az olvasó kezébe. Sorozatnak tekinthetjük a Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség kiadásában, 1944-ben megjelent hat könyvet (*Holnap, holnapután, Krónikák, Ugartörés, Útitarisznya, Isola Bella, Úgy fáj az élet . . .*) A Forum Könyvkiadó 1963-ban két kötetet adott ki Szenteleky műveiből Herceg János válogatásában (*Gesztenyevirágzás, Ugartörés*), majd a *Hagyományaink* sorozatban jelentek meg sorra öt kötetben (13–17.) egybegyűjtött prózai művei, tanulmányai, versei, versfordításai.

Folyóirat-szerkesztőként is számon tartjuk, hiszen az ő szerkesztésében jelentek meg a két világháború közötti időszakban a legfontosabb irodalmi mellékletek és folyóiratok (*Vajdasági Írás, A Mi Irodalmunk, Kalangya*).

Nem szabad figyelmen kívül hagyni az antológiák megálmodóját és szerkesztőjét sem. Az első vajdasági magyar novellaantológia anyagának begyűjtése, az intézményes könyvkiadási kísérlet ugyancsak az ő nevéhez fűződik (*Kalangya Könyvtár, Jugoszláviai Magyar Könyvtár*, amelynek kertetőben *Ákácok alatt* című antológia is megjelent).

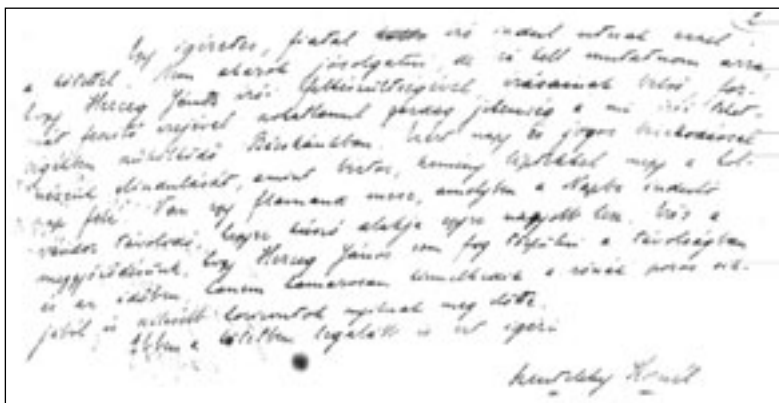
Az 1928-ban, Debreczeni József és Szenteleky Kornél szerkesztésében és fordításában *Bazsalikom* címen megjelent kötetre szeretném külön felhívni a nézők figyelmét. Részben a cirill betűs dedikáció, részben pedig a célkitűzése miatt: „Célunk és vágyunk: a magyar olvasóval megismertetni a legújabb szerb alanyi költészetet. Megismertetni azokat az érzéseket, álmokat, sóhajokat, gondolatokat, vágyakat és könnyeket, melyek szerb költők lelkében fakadtak, és a szerb nyelv bronzában szilárd alakot öltöttek.” Ennek alapján megismerhetjük részben a műfordító Szentelekyt is. Őt idézem: „A versfordítás nehéz munka: vagy a forma, vagy a tartalom szépségén esik csorba, de minden esetben megbomlik az a titkos, belső kapcsolat, az a mély, rejtett harmónia, mely sok vers szépségét okozza . . . Két elv vezetett a fordításnál: a lényegesnek és az egyéninek átmentése.” S miért választották ezt a címet? „A bazsalikom, ez a szerény, szagos, szomorú virág nagy szerepet játszik a szerb nép életében. Bazsalikomból készül a bosiljkača, mellyel a szentelt vizet szórják szét, bazsalikom kerül a ládafiába, a fehérenmű közé, az ikon alá, az ünnepi kalács búbjára, az ételbe fűszer gyanánt, és a bazsalikom bevonul a hasonlatokba, a dalokba, az álmok és szimbólumok világába . . . A finomság, az eredeti illat, az egyszerűség, a szomorúság éppúgy ráillik a virágra, mint a poézisre.”

Az *Ákácok alatt* novellaantológia címe nem szorul magyarázatra.

Hogyan rendeztük el az anyagot?

Az anyagelrendezés követi az imént vázolt sorrendet: válogatás az életműből és a vonatkozó irodalomból, amit megtaláltunk a tanszék könyvtárában. Láthatóak a Szenteleky ihletésének eredményeként készült művek (Juhász Erzsébet *Műkedvelők*, Bordás Győző *Fűzfásip* és *Csukódó zsilipek*, Tolnai-vers stb.), az életét meghatározó tevékenységének emlékei (szabadkőműves volta, előadásának szövege), válogatás leveleiből és egyéb írások. Mivel válogatnunk kellett a meglevő anyagból, szeretném felhívni a figyelmet a vonatkozó irodalom bibliográfiájára, amelyet Bori Imre Szenteleky-monográfiájában közölt. A mi válogatásunk egyéni. Más bizonyára másként válogatott volna, ezért hát bírálható. És ha már bírál a szemlélő, akkor gondolkodik. S ha gondolkodásra készítettük, már elértük célunkat.

A témaválasztásról már szóltunk, indoklásunkat kiegészítve elmondhatjuk: a kettős jubileum alkalom arra, hogy ismét Szente-

Szenteleky Kornél levélrészlete

leky műveire irányítsuk az olvasók figyelmét. Akik már ismerik munkásságát, talán újraolvassák majd, s bízom benne, hogy sikerül felkelteni az érdeklődését azoknak is, akik még nem találkoztak ezekkel az alkotásokkal, és kézbe veszik őket. A mai olvasó másként olvassa Szenteleky műveit a 21. század elején, mint amikor szerzőjük megírta. S hogy olvasásra serkentsem elsősorban az egyetemi hallgatókat, Szentelekynek egy gondolatával fejezem be tárlatmegnyitómát:

„A gondolat tovább él a testnél. A gondolat az élet hatalmas kérdőjeleivel viaskodik, s bár igaz, hogy a harc meddő, mert a kérdőjelek örökké kérdőjelek maradnak, a gigászi miértekre sohasem kapunk feleletet, mégis a harcban van valami maradandó. A gondolat viaskodása nem hoz megnyugvást, nem hoz világosságot. De tartalmat ad tétova céltalannak tűnő életünknek. Evvel is távolodunk a hiábavalóság sivatagos érzésétől.”¹

(2003)

¹ A fény felgyúl és ellobog = Új lehetőségek, új kötelességek : Egybe-
gyűjtött tanulmányok, kritikák, cikkek. II. (1931–1933). Drámák.
– Újvidék : Forum Könyvkiadó, 2000. 374.

EGYÉB ALKALMI ÍRÁSOK

HETVENÉVES A HÍD

1934–2004

Hetven év egy emberöltő. Ilyen idős korára már bizonyít az ember. Az időszaki kiadványok életében is nagy idő, kevés folyóirat éri meg ezt a kort. Egy irodalmi folyóirat történetében különösen nagy idő, ha a történelmi és társadalmi változásokat szemléljük, azoknak a hatását egy lap arculatának a kialakítására és változására. Nemcsak a történelem és a politika terén történtek változások ez alatt a hetven év alatt, hanem a művelődés terén is, és kihatottak az ízlés változására, az olvasó befogadókészségére. Az indulástól kezdve a második világháború utáni időkben kifejtett tevékenységéig merőben más irodalmi szemléletek, stílusok váltották egymást. Egyik legnagyobb változást az ötvenes években bekövetkezett nemzedékváltás hozta a folyóirat életében. (Ma már – sajnos – csak néhányan élnek azok közül az akkor fiatal írók közül, akiknek írása nagy vitát váltott ki, és akik később meghatározó egyéniségei lettek jubiláló folyóiratunknak.) Később is voltak formabontó törekvések, amikor újabb fiatal nemzedék jelentkezett, s ezeknek az íróknak, szerkesztőknek a törekvését tükrözi a folyóirat külső (formai) és belső (tartalmi) átalakulása.

A *Híd* irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. Első száma 1934 májusában jelent meg. Ezért ünnepeljük a hetvenéves jubileumot éppen most, egy kis időeltolódással, június elején. Ez a tárlat a jubileumi ünnepség kísérorrendezvénye, amely a folyóirat történetét szándékozik bemutatni a folyóiratban megjelent írásokon és a történetével kapcsolatos képdokumentumokon keresztül.

Minden tárlat készítése előtt néhány kérdést kell tisztázni: mit, miért és hogyan tárjunk a szemlélők elé.

A hetven évet csak vázlatosan lehet bemutatni, de ahhoz, hogy arányosan felvillantsunk minden korszakból valami jellemzőt,

ismerni kell a folyóirat történetét, indulásának eszméjét, a kort, amelyben létrejött, és a kort, amely változtatta szemléletét.

Az indulással kellett tehát kezdeni.

A *Híd* 1934–1941-ig „a munkásmozgalom harcos szerve volt; ezt bizonyítja a folyóirat minden számának tartalma, ezt bizonyították életük feláldozásával a folyóirat szerkesztői és munkatársai, akik a tollat letéve elsőként álltak az ellenállók soraiba 1941-ben” – olvashatjuk a jellemzést a háború előtti *Híd* repertóriumának fűlszövegén.¹ A címének megfelelően a hídverés eszméjét hirdették – „a keserű ma és az ígéretes holnap között”, a „régí és az új kultúra közé”, „a magyar és a délszláv nép kultúrája közé”, „korok, életfelfogások, nemzetek – hidat ember és ember közé”.

Már a háború előtti *Híd* munkatársai is felismerték, hogy olvasó(k) nélkül nem lehet sem kultúrát, sem eszméket terjeszteni. Ezt érzékeltetjük az előfizetési felhívásokkal, a könyv népszerűsítő reklámszövegekkel. A második világháború utáni korszakban is jelentős szerepet kapott a Híd Könyvkiadó és általában a vajdasági magyar kiadványok népszerűsítése. Valójában máig sem szűnt meg ez a tevékenysége, csak más formában történik. Könyvkiadás-sal nem foglalkozik a *Híd*, különkiadványai már csak mellékletként jelentek meg a hatvanas évek végén (1968-ban, 1969-ben), vagy a Forum Könyvkiadóval vállalt közös kiadványokat. A melléklet formájában megjelent füzetek igen változatos szövegeket közölnek. Tolnai–Domonkos *Maó*jától, Tőke István *Mosolygó Tisza mente* című anekdotagyűjteményéig. Vagy a Vuk-centenáriumra megjelentetett *Ovčar i devojka* című vers fordítása több jeles költőnk tolmácsolásában, és nem utolsósorban a Pétervárad várásatásai idején előbukkant régészeti leletek képes ismertetője, a *Látható középkor*.

Minden főszerkesztő a maga módján alakította a folyóirat külső formáját és belső tartalmi tagolódását. Fedőlapok, tartalomjegyzékek másolata tükrözik ezeket a változásokat. A második világháború után újraindított *Híd* történetét a főszerkesztők változásának sorrendjében tártuk fel. A kor jellemzőjéről írt szövegeket a nemrég elhunyt főszerkesztő, Bori Imre írta az ötvenéves *Híd* jubileumi számában, 1984-ben. Ezek a rövid idézetek tömören jellemzik a folyóirat alakulását. Bízom benne, hogy segítségükkel

¹ Pató Imre: *A Híd repertórium (1934–1941)*. – Újvidék : Forum Könyvkiadó ; Hungarológiai Intézet, 1976

Részlet a kiállításból

sikerült áttekinthetőbbé tenni az anyagot, és egyben emléket állítani a nemrég elhunyt Bori Imrének. Ő, sajnos, nem érthette meg a *Híd* jubileumi ünnepségét, pedig nagyon készült rá. Életének nagy része egybeforrt a folyóirat életével, hiszen 1950 óta munkatársa volt, és az utóbbi húsz évben főszerkesztője is. Bori Imre emlékének adózva a legtöbb teret ennek a húsz évnek a kiadványai kapták. Teljességre nem törekedhattünk, de talán sikerült érzékeltetnünk, milyen sokrétű tartalommal gazdagodott a folyóirat ez alatt az idő alatt.

A tárlat anyaga időrendben kapott elhelyezést, de nem hagyhatuk ki a képzőművészeti alkotásokat, a különkiadványokat és a két jelentős díjat, amelyet a folyóirat alapított: a *Híd Irodalmi Díjat* és a *Forum Képzőművészeti Díjat*. Nem jeleníthettünk meg minden jegyzőkönyvet, minden megindoklást a díjak odaítéléséről, de a *Szabályzatot* és az első ízben odaítélt díj jegyzőkönyvét bemutatjuk néhány fotóval színesítve, amelyek a díjátadáson készültek. Összegeztük az eddigi díjazottak névsorát, s abból kiderül, kik, mikor, melyik művükkel érdemelték ki e jelentős elismeréseket.

Az eredeti dokumentumokat nem volt módunkban bemutatni, de a kutatóknak figyelmébe ajánlom, hogy több közgyűjteményben megtalálhatók a *Híd* többé-kevésbé teljes évfolyamai. A tel-

jesség igénye nélkül említtem meg hol: a *Híd* szerkesztőségében, a Magyar Tanszék könyvtárában, a Matica srpska Könyvtárában stb.

A *Híd*ban megjelent szövegek műfaji változatosságát csak érzékelteni sikerült. Fontosnak tartom elmondani, hogy készül a *Híd* repertórium a elmúlt húsz esztendő anyagából, s eredetileg azt hittük, hogy abból tájékozódhatnak az érdeklődők, kik voltak a *Híd* szerzői, és milyen műfajokban mérettettek meg. Mivel a kiadvány megjelenése kissé eltolódott, be kell érnünk azzal, hogy egy későbbi időpontban mutassuk be. A háború előtti kor repertórium a azonban látható a tárlaton.

A forrásirodalmat ezúttal mellőztük. Nem akartuk a történeti áttekinthetőség rovására túlsúlyolni az amúgy is szűknek bizonyult kiállítóteret. Sok dokumentum kimaradt, de félő volt, hogy a sok néha kevesebbet mond. Azt tanácsolom az ifjú kutatóknak, hogy elsődleges forrásuk legyen maga a folyóirat, a benne megjelent szövegek, és csak utána támaszkodjanak mások véleményére.

A tárlaton elsősorban a folyóirat történetét, formai és tartalmi változásait szeretnénk volna érzékelteni. Az idősebb nemzedék számára emlékeztető az elmúlt időkre, a fiatalabb nemzedék számára viszont tanulságul szolgálhat, hiszen olyan korszakokat ismerhetnek meg, amely számukra már történelem.

Végezetül Pap József húsz évvel ezelőtt írt versét idézem:

A VERS HATALMA

Az 50 évesen is fiatal,
harcos Hidat köszöntve

*Bánom is én
Hát rántson vagy lökjön
Rajtam egyet
Csak ne
Álljon egy helyben
És meredjen egy pontra
Mire is
Mire is
A vers
És vele én is*

(2004)

A HITELESSÉG IGÉNYÉVEL

A Szenteleky-díjas Németh Ferencről

Németh Ferencet művelődéstörténészként, publicistaként tartja nyilván Bori Imre *A jugoszláviai magyar irodalom története* és Gerold László *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikona*. Kötetekben megjelent munkái valóban művelődéstörténeti vonatkozásúak. A Szenteleky-díjat odaítélő bizottság jelentéséből csupán az derül ki, hogy Németh Ferenc múltunkat feltáró immár egy évtizedes, eredményes munkásságát értékelték, amely nagyban hozzájárult önazonosság-tudatunk mélyítéséhez. Tehát nem egy művét értékeltük, hanem több éves kitartó kutatásait, amit egyesek helytörténeti kutatásoknak minősítenek, mások művelődéstörténeti kutatásokként tartják számon. Azt hiszem, pontosabb a tágabb fogalom használata, hiszen Németh Ferenc munkái korántsem csak helyi jellegű értékeket tárnak fel. Ezért talán nem felesleges, ha megkísérlem összegezni, mit is nevezünk művelődéstörténetnek, s mi a jelentősége.

A művelődéstörténet meglehetősen tágan értelmezhető fogalom. Egyesek kultúrtörténetnek is nevezik, jóllehet a kettő nem azonos. A *kultúrtörténet* „a történettudomány azon ágainak összefoglaló neve, amelyeknek tárgya az emberiség története folyamán létrehozott anyagi, szellemi javak története . . . A szellemi kultúra története a művelődés és oktatás, a tudomány és művészet, az ismeretek elterjedésének, fejlettségi színvonaluk alakulásának története”.¹ Ezzel szemben a *művelődéstörténet* két jelentést hordoz: 1. A társadalom művelődésének történeti fejlődése. 2. Az ezzel foglalkozó tudományág.² Németh Ferenc ez utóbbit műveli több mint tíz éve.

¹ *Új Magyar Lexikon* : 4. kötet. – Budapest : Akadémiai Kiadó, 1962

² *Magyar értelmező kéziszótár*. – Budapest : Akadémiai Kiadó, 1972

Már *A torontáli szőnyeg*³ megjelenése jelezte, hogy szerzője alapos, dokumentált és nem utolsósorban olvasmányos művet tett le az olvasó asztalára Bánát iparművészetéről. Közel négyszáz hivatkozása bizonyítja, hogy a mű szerzője mindent szeretne alátámasztani korabeli dokumentummal, vagy a mások által közölt ismeretek átadásával. Hol elfogadva azokat, hol helyesbítve őket. Ezt a módszert alkalmazta később megjelent munkáiban is. (Streitmann Antal esetében Bela Duranci véleményét módosította.) Érdeklődési köre igen széles. Az iparművészettől a képzőművészetig, de kiterjed figyelme a nyomdák szerepére (*Bittermann Károly és a szabadkai nyomdászat kezdetei*⁴), valamint a bánati sajtó történetére. Ha jellemeznénk melyik az úgynevezett vonzás korszaka, azt mondhatnánk: a kezdetektől 1918-ig. Területileg elsősorban Bánáthoz kötődnek kutatásai, jöllehet írt a szabadkai nyomdákról is.

Saját nyilatkozata alapján még gimnazista korában kezdett érdeklődni a helytörténeti kutatások iránt, ezt folytatta, s folytatja ma is. Az anyaggyűjtés rendszerességet, alaposságot, tudatosságot kíván a kutatótól. A *mindent gyűjtő* aránylag hamar rádöbben, hogy le kell szűkíteni a kutatás területét, ha nem akar elveszni az anyag sokrétűségében, s meg szeretne felelni az elvárásoknak. Németh Ferenc is hamar belátta ezt, s leszűkítette kutatási területét. Behatárolta nemcsak tematikailag, hanem térben és időben is.

A begyűjtött anyagot rendszerezni kell, olykor válogatni is benne. Ez nagy kihívás, hiszen érezni kell mi a fontos, kiszűrni, kiselejtezni, ami kevésbé fontos – vagy a téma szempontjából éppen nem a legfontosabb, nehogy az adatok áradatában elveszen a lényeg. Németh Ferencnek sikerült megtalálnia a mércét a fontos és kevésbé fontos között. Ami nem illett a törzsszövegbe, helyet kapott a jegyzetek között. Ennek eredményeként a jegyzeteit is élvezettel olvassuk.

Feldolgozási módszere a dokumentált közlést követi tematikusan vagy időrendben. Igyekezett mindig hiteles forrásokat használni hazai vagy magyarországi levéltárakban kutatva. A szakirodalmat csak pótlásra használta állításának bizonyítékaul, avagy éppen cáfolva az előző kutatók eredményét. Könyveit olvasva nyomon követhetők az összefüggések a Bánát művelődési életében jelentős szerepet vállaló személyek között. *A torontáli szőnyegben*

³ Újvidék : Forum Könyvkiadó, 1993

⁴ Szabadka : Szabadegyetem, 1994

Streitmann Antalról elsősorban mint iparművészről esik szó, aki a szövőtanműhelyeket vezette, míg a *Streitmann Antal*⁵ monográfia Bánát művelődéstörténetének kiváló, sokoldalú egyéniségét mutatja be, aki festő, földrajztanár, iparművész és néprajzkutató, régész és muzeológus, újtó és szervező volt. Fülep Lajos becskerekai évei alatt Streitmann Antallal is kapcsolatban volt. A Fülep családról közölt adatait, kutatásainak eredményét Magyarországon is nagyra értékelik, és számon tartják. Pedig nem ő az egyetlen kutató, aki Fülep Lajos munkássága iránt érdeklődik. A *Fülep család Becskereken*⁶ című kötetének az értékét növeli, hogy szövegeket is közölt Fülep Jenő György munkáiból és Fülep Lajos ifjúkori írásaiból.

Ami a későbbi olvasók, használók és kutatók számára fontos Németh Ferenc könyveiben, az a képi információ, a gazdag képanyag, amely nélkül sokkal kevesebbet tudnánk meg a kor művészeti igényeiről, művészeti törekvéseiről, de a viseletről, életmódról, reklámszövegekről, újságfejlécekről stb. is. Nem csak a legutóbb megjelent, *A bánati fényképészet története*⁷ című munkájára gondolok, bár talán ebben a kötetben a legtermészetesebb és a legnélkülözhetetlenebb. Ebben a könyvben nemcsak összegyűjtötte a képanyagot, hanem rendszerezte, és lehetőség szerint azonosította is a képen ábrázolt személyeket.

A kutató műhelyébe pillantva megállapíthatjuk, hogy nemcsak a helyi intézmények anyagát kutatta, hanem levéltárakban is búvárkodott, jártas az Országos Széchényi Könyvtár állományában, s a hazai könyvtárak gyűjteményét is ismeri.

A helytörténeti és a művelődéstörténeti kutatókat kicsit külön embereknek tartják egyesek, pedig nyilvánvaló, hogy nélkülük, az általuk begyűjtött ismeretek nélkül sokkal kevesebbet tudnánk múltunkról, szűkebb pátriánkról. S az is nyilvánvaló – az említett művek alapján –, hogy művelődéstörténetet lehet írni hitelesen, dokumentálva és mégis olvasmányosan. Fontosak a statisztikai adatok, de értelmezni kell őket, hogy ne maradjanak száraz számadatok. Ki kell olvasni belőlük a lényegét, megtalálni az összefüggéseket.

Németh Ferenc könyveit olvasva megismerhetünk egy letűnt korszakot. Egy vidék életét, gazdasági és művészi fejlődését. Ezek

⁵ Újvidék : Forum Könyvkiadó, 2000

⁶ Uo. 1997

⁷ Újvidék : Forum Könyvkiadó, 2002

a munkák igazolják azt, hogy már a 19. században is fejlett ipar létezett Bánátban, s voltak művészeti törekvések is ezen a vidéken. Mint művelődéstörténeti kutató az ő érdeme, hogy felkutatta, feltárta és hozzáférhetővé tette ezeket az ismereteket mások számára is. Ereje teljében levő kutatóról lévén szó, bízunk abban, hogy ez a díj is serkentőleg hat Németh Ferencre, hogy tovább folytassa a múlt feltárását, és munkáival gazdagítsa ismereteinket. Ne csak szólamként hangoztassuk, hogy a díj kötelez . . . Ehhez kívánok neki erőt, egészséget, további munkakedvet!

(2002)

KÖNYVTÁRAVATÁS MORAVICÁN

Minden ember életében vannak jelentős események, fontos dátumok, amelyek emlékezetessé teszik az életút egyes szakaszait. Nemcsak az egyének életében vannak ilyen események, a kisebb és nagyobb közösségek életében is léteznek mérföldkövek, amelyek változásokat ígérnek és hoznak. Hiszem, hogy a mai nap eseménye is ilyen mérföldkő Moravica életében, s bizonyára nem kerüli el majd a falu krónikásainak figyelmét.

Olyan korban élünk, amely nem kedvez a kultúra és a szellemi értékek kibontakozásának és megőrzésének. Talán éppen ezért fontos ez a mai esemény, amely egyéni kezdeményezésre indult, és a falu lakosságának összefogása által valósult meg. Így vált lehetővé, hogy most itt vagyunk, együtt vagyunk, és közösen ünnepelünk.

Bevallom, kissé meg vagyok illetődve. Talán a meghatottságtól vagy a boldogságtól: hisz nem mindennap adatik meg az embernek, hogy könyvtárat avasson. Sok könyvtári rendezvényen vettem részt életemben, de ilyen megtisztelés, hogy egy megújított könyvtári részleget nyissak meg, először ért. Számomra ez mindenképpen ünnep. Gondolom mások számára is az. Megható és lélekemelő a mai nap. Valamennyien tudjuk, nemcsak piros betűs ünnepek vannak a kalendáriumban. Vannak olyanok is, amelyek nincsenek megjelölve, de számunkra valamiért nagyon fontosak, jelentősek, kedvesek, nem mindennapiak. Készülni kell rá testben és lélekben, hogy amikor eljön ez a nap, a perc – átadhassuk magunkat a felemelő pillanatnak. A mai nap az írott szó megbecsülése, a könyv ünnepe. A könyvtár ünnepe.

Feltehetjük a kérdést: mi is a könyvtár? Hogyan jön létre? Vagy talán úgy is feltehetném a kérdést: mi szükséges ahhoz, hogy valahol könyvtár jöhessen létre? Néhány nélkülözhetetlen dolog kell. Először is könyvek. Rendezett, rendszerezett könyvek.

A többi követelmény: helyiség, valaki, aki a könyveket gondozza, kezeli, feltárja, közvetíti az *olvasóhoz*. Vagy Kosztolányi Dezső sokat idézett soraival mondva:

*Ahhoz, hogy a könyv
befejezett legyen,
te kellesz, olvasó!*

Könyvek már vannak. Gondosan, szépen rendbe hozott helyisége is van a könyvtárnak a művelődési házban, amit a falu lelkes fiataljai alakítottak, szépítettek, hogy legyen egy hely, ahol mindenki otthon érezheti magát. Ahol a könyvek világában megtalálhatja a választ sok olyan kérdésre, problémára, amit nem tud megoldani. Ezért szeretném, ha mindenki magáénak érezné ezt a művelődési házat, ezt a könyvtárat, s majdan – ha a számítógépek megérkeznek – a teleházat is.

Örülnek, ha látogatnák a könyvtárat, ha magukénak tekintnék, és az életük részévé válna. Nemcsak a könyvtárlátogatás, az olvasás is. Legyen szellemi életük igénye, olvassanak mindennap, legyen ez olyan természetes az életükben, mint bármelyik életfunkció. Hiszen a könyv az embernek sok mindent nyújthat: tájékozódást, szórakozást, kikapcsolódást, pihenést, tanulást, ismeretszerzést. „Csak kedve legyen valakinek az olvasáshoz, és alkalma, hogy e vágyát kielégíthesse, bizonyára boldog ember lesz, hacsak rosszakarók ártalmas könyveket nem juttatnak a kezeibe” (Herschel). Bízunk benne, hogy nincsenek körünkben rosszakarók. Visszakapcsolódva az idézethez: az alkalom, íme, megadatott. Élünk vele! A kedvcsinálás nemcsak a lelkes fiataloktól függ, akik lehetővé tették, hogy ez a könyvtár ilyen barátságos helyet kapott, sem a könyvtárostól, aki igyekszik összekötő kapocs lenni az író műve és az olvasó között, hanem saját magunktól. El kell jutni e felismerésig. Rá kell jönni, hogy könyvek fedőlapja közé sok-sok ismeret, sok szép gondolat van bezárva. Ott lappangnak a fehér lapokon meghúzódó sorokban. Ezek az ismeretek, szép gondolatok csak akkor kerülnek a birtokunkba, ha kinyitjuk a fedőlapot, belelapozunk a könyvekbe, és elolvassuk őket. Kívánom, hogy minél többen keressék fel ezt a könyvtárat, és fedezzék fel az olvasás szépségét még ebben az elanyagiasodott világban is. A számítógépek korában is. Biztosan sok örömük lesz benne . . .

(2002)

A MEGISMERÉS ÚTJÁN

Kapcsolattörténeti kiállítás Kanizsán

Nyelvismeret nélkül nem tudjuk megismerni más nép kultúráját, más nép irodalmát, hacsak nem állnak rendelkezésünkre műfordítások, amelyek segítségével leküzdhetők a nyelvi akadályok. Tárlatunk a fordításirodalom néhány állomását szándékozik bemutatni.

Előzetesen szeretnék kitérni néhány gondolattal a fordítás szükségességére, annak néhány jellegzetességére. A fordítás, pontosabban a műfordítás történetét lehetetlen rövid idő alatt áttekinteni. Csak néhány mozzanatra térhetünk ki a délszláv–magyar kölcsönös megismerésről.

A nyelvi közvetítők fordítók, műfordítók a szépirodalomban. A mindennapi életben tolmácsok végzik ezt a feladatot. E tevékenységet tanulni kell. Nemcsak nyelvi ismeret szükséges hozzá, hanem szellemi energia is. Ahhoz, hogy a fordítás eredménye közkinccsé váljon, megjelenhessen, anyagi erőforrás kell. A fordítás kiindulópontja a *forrásnyelv*, a közvetítő nyelvet nevezik *célnyelvnek*. Nem egyforma energiát és készséget igényel, ha saját anyanyelvéről fordít valaki idegen nyelvre, vagy idegenről az anyanyelvére. S az sem mindegy, milyen szövegről van szó. Ezúttal a szépirodalmi művek tolmácsolását igyekszünk bemutatni. A szépirodalmi művek fordítását nevezzük műfordításnak.

A *Világirodalmi Lexikon*¹ meghatározása alapján: „Történhet élő idegen nyelvből, általánosan nem érthető tájszólásból, esetleg régebbi nyelvállapotból vagy ma már nem élő (ógörög, latin) nyelvből. Alapja legtöbbször az eredeti mű, de kevesek által ismert nyelveken írt versek esetén lehet úgynevezett *nyersfordítás* is (prózafordítás, mely csak a mű alapmondanivalóját adja vissza,

¹ 8. kötet. – Budapest : Akadémiai Kiadó, 1982

formai jegyek nélkül), esetleg már kész műfordítás, ahol a fordítás nyelve közvetítő nyelv szerepét tölti be.” „A műfordítás a nemzeti nyelvek korlátai közé szorított irodalmak közvetítésének, a szellemi értékek cseréjének eszköze, föleleveníti az elmúlt korszakokat, irodalmi örökségüket újra hozzáférhetővé teszi.”

Ha abból a tézisből indulunk ki, hogy a világirodalom az irodalmak összessége, nagyon sok nyelvet kellene tudnunk ahhoz, hogy legalább a legjelentősebb műveket megismerhessük. Fordítás útján vált közkinccsé más népek irodalma, ezt elősegítette a nyelvújítás, nyelvcsiszolás, a nyelvhelyesség ismerete, a választékos, árnyalt szöveggözlés, a tudatos nyelvhasználat. Nemcsak a tartalmi és formai hűségre kell vigyáznia a műfordítónak, hanem vissza kell adni az idegen nyelv hangzását, hangulatát is. (Dante, Cervantes, Hugo kétkeltek a versfordítások létjogosultságában is.)

„A fordítónak nemcsak a nyelvet kell tökéletesen ismernie és használnia, hanem tisztában kell lennie a mű alkotójának az egyéniségével, stílusával, a korról, amelyben élt és alkotott, az illető ország történelmi, földrajzi stb. viszonyaival, mert ezek hiánya gyakran vezethet durva hibához.”²

Kosztolányi Dezső a műfordítás fontosságát sajátosan fogalmazta meg: „egy bengáli nyelven író távoli költőért kezdtek lelkesedni a széplelkek, Rabindranath Tagoreért, akit *a priori* nem olvashattak eredetiben . . .”³

A műfordítás sikere függ a választástól, a befogadó nyelv fejlettségétől, a nyelvek közötti rokonságtól – könnyebb franciáról olaszra, spanyolra, németből angolra stb. fordítani, mint kínaira, héberre.

Kosztolányi szerint: „minden fordítás csak egyezmény, kompromisszum . . . Műfordítani annyi, mint gúzsbakötötten táncolni”. Nem ítéli el az átköltést. Novalisra hivatkozik: „A fordítás – írja a német romantikus – vagy nyelvtani, vagy változó, vagy mitikus. A mitikus fordítások a legnagyobb stílusú fordítások. Ezek a művészi alkotás tiszta, teljes jellegét adják. Nem a valódi művészi alkotást, hanem annak ideálját . . . A költő költőjének kell lennie, s a költőt egyszerre saját és a költő gondolata szerint kell megszólaltatnia.”⁴

² Uo.

³ Kosztolányi Dezső: *Nyelv és lélek*. – Budapest : Szépirodalmi Könyvkiadó ; Újvidék : Forum Könyvkiadó, 1990. 328.

⁴ I. m. 572., 573.

A műfordítás története az ókorba nyúlik vissza. Példa erre a *Gilgames-eposz* óbabiloni, akkád, hettita és hurri nyelvű változata. (Hatása érződik Homérosz eposzaiban és a Bibliában is.)

A görög szellemi kincset latinul szóltatták meg a Római Birodalomban. Livius Andronicus az Odüsszeiát, Plautus és Terentius a görög drámákat ültette át latinra, de Cicero és Catullus is fordított.

Legjelentősebb fordítás az ókorból: a héber Ószövetség görög fordítása, az úgynevezett Szeptuaginta. Latinul az Újszövetséggel bővítve a Vulgata követte.

A széles körű műfordítás az egyes nemzetek irodalmi nyelvének kialakulása után indult meg.

A középkorban a kódexek, geszták, krónikák eleinte mindenhol latinul készültek. Magyarországon Szent István a kereszténység felvételével ugyancsak latin nyelvű egyházi könyveket hozatott az országba. A vallásos művek fordításban szórványosan jelentek meg: imák, prédikációk (*Halotti beszéd, Ómagyar Mária-síralom* stb.).

A középkorban és a reneszánsz korában nincs határ a fordítás és az átdolgozás között. Az eredeti szerző nevét nem is említik. Az adaptációk esetében filológiai kutatással deríthető ki a szerző kiléte.

1886-ban nemzetközi egyezmény jött létre a szerzői jogról. Ettől kezdve fel kell tüntetni a mű eredeti szerzőjének a nevét.

Európában a német műfordítás-irodalom a leggazdagabb. A német közvetítő nyelvként is nagy szerepet játszott a magyar fordítók körében is. (Kazinczy *Hasanaginica*-fordítása.) Arany János szerint a műfordítás-irodalom beépül a nemzeti irodalomba.

Elméleti munkák is születtek erre a témára már a 19. században. Magyarországon Radó Antal könyve jelentette az első ilyen munkát. Előzménye egy vita volt a műfordításról. Batsányi János 1787-ben azt állította, hogy a fordítónak a mű eredeti mását kell adnia, megőrizve erőit és hibáit egyaránt. Rájnis József a *Magyar Museum* első számában *A fordításról* címmel tette közzé nézeteit élesen támadva Baróti Szabó Dávid Milton-fordítását. (Batsányi védte Barótit.) Ezt a vitát követte a nyelvújítás, ami nyelvfejlődést eredményezett (Kazinczy Ferenc, Kármán József).

A 19. században verseket és drámákat is fordítottak. A Magyar Tudományos Akadémia is támogatta ezt a tevékenységet.

A 20. században a *Nyugat* költői virtuóz műfordítók voltak (Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád, Szabó Lőrinc és mások).

Kardos László szerint a kis nemzetek számára különösen jelentős a műfordítás, hiszen csupán fordítások révén ismerkedhetnek

meg a világirodalom nagy alkotásaival, és ennek segítségével adhatnak hírt magukról is.

Akik fordítással szándákoznak foglalkozni, tájékozódniuk kell arról, hogy mi jelent meg (önálló kötetekben, időszaki kiadványokban) a közelmúltban, kik/kiket fordítottak, milyen az olvasóközönség igénye, érdeklődése. Számos kérdés kapcsolódik még e témához:

- mikor volt legtermékenyebb fordításirodalmunk? (Példaként megvizsgálhatjuk a Forum kiadói tevékenységét),

- volt-e, van-e olvasóközönsége a fordításban megjelent műveknek?

- műfordítók vallomása egy tanácskozáson,

- kinek az ízlését tükrözte a választás: a fordítóét, a kiadóét, avagy az olvasóét?

- az irodalom nagyjai vagy kevésbé ismert írók műveit kell-e lefordítani?

Kiállításunk anyagának válogatása során nem gyűjtöttük be a legrégebb fordításokat, amelyek szerb–magyar vonatkozásban jelentősek voltak. Így nem nyúltunk vissza Kazinczy Ferenc *Hasanaginica*-fordításához (1789) sem. Kazinczy a forrásnyelv ismerete nélkül, németből ültette át a szöveget magyarra. Német szöveg közvetítésével fordított Bajza József, Erdélyi József és mások. Vitkovics Mihály már eredetiből fordított. Ő két irányba közvetítette az irodalmat. Egyes fordításait a forrás megjelölése nélkül adta közre, és így sokáig eredeti művének tartották ezeket a szövegeket is. (Kármán József *Fanni hagyományai* című művét *Spomen Milice* címen jelentette meg.) Folyóiratokban közölt verseket „szerb eredeti alapján” Vuk népdalgyűjtéséből – megjegyzéssel.

A magyar olvasóközönség a szerb népköltéssel ismerkedett meg a 19. században. Jelentős szerepet töltött be ebben a munkában Székács József (1809–1876), aki *Szerb népdalok és hősrégék* címen tette közzé fordításait. Kötete kiállításunk egyik gyöngyszeme, legértékesebb mozaikkockája. Székács József néhány éves karlócai tartózkodása idején tanult meg szerbül, s részben Vuk Stefanović Karadžić buzdítására kezdett el fordítani (1833–34). Szolid szerb tudása lehetővé tette, hogy eredetiből fordítson magyarra. Szövegeinek megjelentetésével óvatos volt, sokáig csi-szolta fordításait, míg stílusa és nyelve nem ért el magas esztétikai színvonalat. Kötetének sikere volt megjelenése idején, ezt bizonyítja az a tény is, hogy 1887-ben (tizenegy évvel Székács halála után) Gyulai Pál gondozásában újra kiadták.

Radics György szabadkai újságíró (1846–1886) és Margalits Ede (1849–1940), a zombori gimnázium igazgatója mellett Dömötör Pál (1844–1920) zombori járásbíró fejtett ki igen jelentős fordítói tevékenységet. 1895-ben *Őszi rózsák* címen jelent meg fordításkötete, amelyben helyet kaptak Branko Radičević, Jovan Jovanović Zmaj, Laza Kostić és mások versei. Dömötör Pál munkáját a korabeli kritika igazi műfordításnak tekintette, mivel szövegeit a magyar nyelv szellemében közölte.

A magyar irodalom legjelentősebb közvetítője a 19. században minden bizonnyal Jovan Jovanović Zmaj volt, aki nagyban hozzájárult, hogy a szerb olvasóközönség megismerhesse Petőfi Sándor, Arany János, Vörösmarty Mihály és mások munkásságát. Ez irányú tevékenységét számos kapcsolattörténeti kutató méltatta.

Nehéz lenne pusztán felsorolni is az összes műfordító nevét, egyeseket mégsem hagyhatunk említés nélkül. Elsősorban Csuka Zoltánra gondolunk (összeállította a *Jugoszláv költők antológiáját*, megírta *A jugoszláv népek irodalmának történetét*, fordította Ivo Andrićot, Miloš Crnjanskit, Miroslav Krležát, Meša Selimovićot, Borisav Stankovićot, Jakov Ignjatovićot, Petar Petrović Njegošt – hogy csak a fontosabb neveket említsük). Ide kívánczik még Veljko Petrović, Ivan Ivanji, Aleksandar Tišma, Sava Babić és még sok-sok név . . . A vajdasági magyar szerzők közül Ács Károly, Borbély János, Brasnyó István, Dér Zoltán, Fehér Ferenc, Gál László, Herceg János és még sokan mások.

A fordításirodalomnak csupán egy töredékét mutathatjuk be. A rendelkezésünkre álló tér és tárolási mód nem tette lehetővé, hogy mozaikunk összefüggő képpé ötvöződjön, csupán színfoltok maradtak . . . Kiemelkedő helyet adtunk a forrásirodalomnak, a bibliográfiáknak. Ezek között a hagyományos formában megjelent dokumentumok mellett bemutattunk egy számítógépen nyomtatott „listinget”, amelyet a Matica srpska Könyvtárának adatbázisából szűrtünk ki, s amelyen megtalálható az 1980 után megjelent fordításirodalom (más nyelvekről szerbre, magyarra fordított könyvek adatai, cikkek válogatása a *Letopis*, a *Novy život*, a *Lumi-na*, a *Híd* című folyóiratokból). A források mellett jelentősnek tartottuk a segédkönyveket, a szótárokat, irodalomtörténeti összefoglalókat, kapcsolattörténeti tanulmányköteteket.⁵

A szépirodalmi művekből válogatás látható a kiállításon. A klasszikus irodalom mellett megtalálható a gyermekirodalom, líra és próza egyaránt. Felvillantott színfoltok abból a gazdag for-

dítói tevékenységből, amely a kölcsönös megismerést szolgálja. Ismerjük-e egymás irodalmát? Mennyi és milyen fordítói teendő vár még műfordítóinkra? Ezekre a kérdésekre – a mennyiségi és minőségi kiértékelésekre másik tanácskozás keresheti és adhatja meg a választ.

Az ilyen jellegű tárlatok némi csalódást válthatnak ki a szemlélőből. Nem olyan látványosak, mint a képzőművészeti alkotások tárlata, ahol a művek megtekintése azonnal hat a közönségre esztétikai értékével, a művész lelkipilágának tükrözésével. Mindezek az értékek fellelhetők a könyvekben is, csak nem olyan látványosan. A mű értékes, gazdag tartalma rejtve marad a fedőlapon mögött mindaddig, amíg az olvasó fel nem fedezi a lapokon megbúvó értékeket . . .

⁵ Bibliográfiák:

Bibliografija međusobnih prevoda književnih dela naroda Jugoslavije i narodnosti Vojvodine : 1945–1980. – Novi Sad : Matica srpska, 1982

Bibliografija knjiga u Vojvodini. – Novi Sad : Matica srpska, 1981-től folyamatosan

Csáky S. Piroksa: *A jugoszláviai magyar könyv : 1945–1970.* – Újvidék : Forum Könyvkiadó, 1973

Csuka Zoltán: *A jugoszláv népek irodalmának története.* – Budapest : Gondolat Kiadó, 1963. (Függelék: *A jugoszláv irodalom magyar bibliográfiája*, 492–512.)

Istorija mađarske književnosti / Imre Ban, Janoš Barta, Mihalj Cine. – Novi Sad : Matica srpska ; Forum, 1976. (*Bibliografija knjiga iz mađarske književnosti prevedenih na srpskohrvatski jezik* / Marija Čurčić, 349–423. 322 bibliográf egység)

Juhász Géza: *Könyvek országútján.* – Újvidék : Forum Könyvkiadó, 1973. (Függelék: *A jugoszláv népek irodalmának magyar bibliográfiája. A magyar irodalom jugoszláv bibliográfiája. A jugoszláviai magyar írók szerbhorvát, szlovén és macedón nyelven megjelent könyvei*, 173–229.)

Juhász Géza: *Múltunk és jelenünk az irodalomban.* (Kölcsönösségek). – Újvidék : Forum Könyvkiadó, 1983

Káich Katalin: *Az intézeti kiadványok repertóriuma* : 1968–1983. – Újvidék : Hungarológiai Intézet, 1983

Káich Katalin: *Az intézeti dolgozók válogatott bibliográfiája* : 1959–1984. – Újvidék : Hungarológiai Intézet, 1990

Kovaček, Božidar: *Jokai i Srbi.* – Beograd, 1990 = Glas SANU, CCCLXI. Odeljenje za jezik i književnost, knjiga 14.

A kiállítást a kanizsai József Attila Könyvtár állományából, a Matica srpska könyvtárosainak közreműködésével, valamint a Magyar Tanszék segítségével készítettük.

(1997)

Sava Babić bibliografija. / Priredio: Vasa Dedić – Beograd : IP Beograd, 1995

A Matica srpska Könyvtárának adatbázisa

Tanulmányok, összefoglaló művek:

Radó Antal: *A magyar műfordítás története : 1772–1831.* – Budapest : Révai Testvérek, 1883

Szomszédság és közösség. – Budapest : Akadémiai Kiadó, 1971

Bori Imre, Dávid András, Juhász Géza és mások kapcsolattörténeti művei

Szótárak (kétnyelvű és egynyelvű szótárak)

PENAVIN OLGA HAGYATÉKÁRÓL

A *hagyaték* „elhalt örökhagyó vagyona 2. Valakinek összes hátrahagyott kiadatlan műve, illetve teljes életműve. Az utókorra maradó szellemi örökség” (*Magyar értelmező kéziszótár*). „Elhalt személy (örökhagyó) után maradt vagyontárgyak (dolgok, jogok) összessége” (*Új Magyar Lexikon*).

A könyvtártudomány és a levéltári ismeretek is hasonlóan határozzák meg a fogalmat.

Hogyan került a tanszékre Penavin Olga hagyatéka? Egy részét még életében átadta a tanszéknek, míg a könyveiről a végrendeletében azt írta, hogy az újvidéki Magyar Tanszékre hagyja. Nem idézem szó szerint, mert én ezt a gesztust úgy értelmezem, hogy ott tovább él majd az állomány, hiszen a könyvek s a beléjük zárt tudás csak akkor szabadul ki a bezárt fedőlapok közül, ha a könyveket olvassák, használják, újabb ismeretek forrásává válnak. Ha nem kerülnek értő kezekbe, felesleges tárgyak lesznek. Kegyeletből esetleg őrzik őket, de csak útban vannak, zavarnak, gondot okoznak.

Feldolgozatlan kéziratairól a nyolcvanötödik születésnapja alkalmából adott interjújában tett említést. Azt mondta, hogy rengeteg cédulája van mindenféle témakörből, amelyeknek feldolgozására kevés egy élet. Papp György tanár urat tartotta érdemesnek erre a munkára.

Néhány szót magáról a hagyatékról. 2001. december 14-én vitük az egyetemre Penavin Olga nyugalmazott egyetemi tanár szellemi hagyatékát. A hagyaték csomagolását és átszállítását négy elsőéves egyetemi hallgató segítségével, a tanszék könyvtárosa (Móricz Tünde) és két munkatársa (Csáky S. Piroska és Ispánovics Csapó Julianna) végezte el. A dobozokba és műanyag zsákokba csomagolt anyagot átmenetileg a központi könyvtár olvasótermé-

be raktuk, ahonnan december 17-én felvittük a tanszékre, és ideiglenesen elhelyeztük. (A könyveket a könyvtárban, a kéziratos anyagot a tanárnő valamikori szobájában, szekrényekbe zárva.) Az anyagot ki kellett csomagolni, és áttekinthetőbben rendezni, hogy legalább némi betekintésünk legyen abba, hogy mit sikerült átmentenünk.

A Penavin-hagyatékot három nagy csoportra oszthatjuk:

1. könyvek (jelentős része az állománynak már előbb a tanszék-re került)

2. kéziratok (ezek között vannak már megjelentetett művek kéziratai és feldolgozatlan anyagok)

3. egyéb dokumentumok:

– levelek (családi jellegűek, más személyekkel folytatott levelezés)

– fényképek (albumokban, dobozokban), képek (B. Szabó György vázlatai)

– kazetták (feltehetően a dialektológiai gyűjtések anyagából)

– szemináriumi dolgozatok, diplomadolgozatok

– kitüntetések, oklevelek

– kézimunkák (terítők, párnák stb.).

A hagyaték szakszerű feldolgozása és tárolása számos feladatot állít a tanszék elé. Meg kell oldani ki(k), mikor, hogyan fogják feldolgozni legalább tételesen, hogy a szellemi hagyaték használható legyen. A használatot nyilvántartással kell áttekinthetővé tenni. (Tudni kell, kinél milyen anyag van feldolgozás céljából.)

Ahhoz, hogy kutatható legyen, biztosítani kell a megfelelő tárolást (tűz-, nedvesség- és pormentes, tehát jól zárható szekrényekben kell elhelyezni). Önerőnkből nem tudjuk megoldani ezt.

Javaslat: pályázni kellene a Magyar Kulturális Örökség Alapítványánál, hogy a feldolgozást megkezdhessük.

A könyvek feldolgozása nem okoz gondot, van már tapasztalatunk az előző hagyatékok feldolgozása alapján. Egységes állományrészt képeznének, prézens állománynak tekintendők, használatuk a legátumokról szóló szabályzat alapján történik. Az állományba iktatást és feltárást egyetemi hallgatókkal végeztethetnénk (térítmény ellenében, ha az alapítvány ad rá támogatást), a szaktanár (vagy a könyvtáros?) felkészítése és irányítása mellett. Hozzávetőlegesen háromezer kötet esetében ez a munka (teljes nyilvántartás és a katalógusban való feltárás) az eddig alkalmazott munkatempó mellett másfél-két év alatt elkészülne.

A kéziratos anyagot először nagyobb tematikai egységekbe kell csoportosítani, és a prioritás megállapítása után a még fel nem dolgozott és kiadatlan anyagot a témában legavatottabb szakemberekkel kellene rendeztetni, esetleg kiegészíttetni és publikáltatni. A csoportosítást aránylag hamar el lehetne végezni, de hogy mennyi idő kell a feldolgozásra, azt most még nem lehet megállapítani.

Az egyéb dokumentumok feldolgozása maradhat utoljára. A családi levelezés és a fényképanyag egy része természetesen a családot illeti meg. A végrendelet erre nem tér ki. Bízunk azonban benne, hogy sikerül megegyezésre jutnunk a családtagokkal. Ennek az anyagnak a feldolgozására is támogatást kellene kérni. Elvégezhetnék akár a tanszék munkatársai, akár egyetemi hallgatók. (Sajnos, félő, hogy a fiatalok már nem ismerik fel a fényképeken rögzített személyeket.)

Ahhoz, hogy kutatható legyen a teljes szellemi örökség, rendszerezni kell, részletes leltárt készíteni (jegyzéket az egyes iratcsomókról). Kezdetnek legalább a legszükségesebb levéltári segédletet kell elkészíteni, a regesztát (tartalmi terület, tárgykör, személyi vonatkozás, terjedelem stb. megjelöléssel). A munka elvégzéséhez a budapesti Petőfi Sándor Irodalmi Múzeum kéziratirattári szabályzatát és az újvidéki Matica srpska kéziratárának gyakorlatát vehetjük alapul.

Az így kialakítható főbb csoportok:

1. kéziratok – művek szerint csoportosítva,
2. hivatalos iratok – szakmai előléptetés, szerződések stb.,
3. szekundér irodalom, újságkivágások.

A feltáráshoz legmegfelelőbb lenne a számítógépes nyilvántartás.

A kézirat- és levéltárak általános gyakorlata alapján a hagyatékok egységes összessége megbonthatatlan. Egyes darabok kivehetők feldolgozásra – megfelelő nyilvántartások, biztosítékok ellenében. Amint a feltárás megtörténik, az anyag használata, hozzáférhetősége egységes előírások alapján valósul meg.

A hagyatéktartalmi elemzését hosszabb munka alapján lehetne csak elvégezni. Fontosnak tartjuk, hogy minél előbb megkezdődjön ez is, hogy legalább öszre beszámolhassunk róla akár a tanszéknapon, akár a Tanárnő halálának évfordulóján.

(2002)

KÖNYVEKRŐL

ÚJ KORSZAK, ÚJ SZEMLÉLET

*Könyvtárosok kézikönyve : 1–5. kötet¹ /
Szerkesztette Horváth Tibor, Papp István. –
Budapest : Osiris Kiadó, 1999–2003*

A huszonegyedik század a „homo informaticus” korszaka lesz, „tudásközpontú társadalmak” világa, amelyben a felgyorsult élettempó a gyors tájékoztatást teszi szükségessé. A könyvtárak is megváltoztatják funkcióikat, ha működőképesek akarnak maradni: ismeretgazdálkodó könyvtárrá alakulnak át, a szellemi alkotásokról tájékoztatnak, s lehetővé teszik azok hozzáférhetőségét. Erre a változásra kellőképpen fel kell készülni szakmailag is. Ehhez a felkészüléshez nyújt segítséget a *Könyvtárosok kézikönyvének* első kötete, amely az *Osiris kézikönyvek* sorozatban látott napvilágot méltó folytatásaként a többi kézikönyvnek, mint amilyen például a *Szerkesztők és szerzők kézikönyve*.

A könyvtárosok évek óta hiányolják egy összefoglaló munka megjelenését, amely segítséget nyújt mindennapi munkájukban. Sallai István és Sebestyén Géza *A könyvtárosok kézikönyve* című munkájának első kiadása 1956-ban, második, bővített kiadása pedig 1965-ben jelent meg Budapesten, s ma már könyvritkaságnak, a könyvtárosok ereklyéjének tekinthetjük. Ez a mű sok könyvtárosnak volt állandó segítsége évtizedeken keresztül. Méltán nevezték „a könyvtárosok bibliájának”. Megjelenése óta azonban sok minden megváltozott. A szakmai ismeretek megújultak, gyarapodtak – ezért volt szükség új kézikönyvet készíteni, és nem a régit újra kiadni. Az új munka nem hasonlítható össze elődjével, mégis, akik az előző kézikönyv segítségével ismerkedtek meg

¹ 1. kötet: *Alapvetés*. – 1999. – 286

2. kötet: *Feltárás és visszakeresés*. – 2001. – 375

3. kötet: *A könyvtár és a könyvtári módszer*. – 2001. – 356

4. kötet: *Határterületek*. – 2002. – 429

5. kötet: *Segédletek*. – 2003. – 454

a könyvtártudománnyal, és lettek a szakma elkötelezettjei, nem tudnak ellenállni a kísértésnek, hogy ne vonjanak valamilyen párhuzamot a két mű között. Pedig nem hasonlíthatók össze. Sem a célkitűzésük, sem a szerkezetük, sem az anyagelrendezésük, sem a tartalmuk. A terjedelmük sem. Az előző kézikönyv a szakmai képzés hiányát hivatott pótolni, s egy kötetbe tömörítette az ismereteket a könyvtörténetől a gyakorlati könyvtári munkáig, az új (négy kötetre tervezett kiadvány) pedig elméleti megközelítéssel az új technikák alkalmazásának figyelembevételével utal a könyvtárak feladatára, amely nem más, mint: „az információs források megnyitása az emberek előtt” – ahogyan azt a szerkesztők írják az *Előszó*ban. Ez a feladat évezredek óta változatlan, csak az ismeretek s azoknak a megőrzői, a felhasználók s azoknak az igényei változtak korszakonként. Így lett a könyvtári tevékenység a dokumentumismeretek helyett az ismeretek elsajátítása, a tudományok és a szellemi alkotások megismerése, s vált a könyvtártudomány információtudománnyá. Ennek az átalakulásnak az eredménye, hogy nem az információhordozókat, hanem magukat az ismereteket kell áttekinteni megfelelő rendszerben.

Fontos változás állt be a fejlett, kulturált társadalomban. Az új korszak emberének nemcsak a könyvtári szolgáltatásokra van joga, hanem a közzétett információk hozzáféréséhez is. Ennek a biztosítása új feladatok megoldását jelenti a könyvtárak számára. Nem minden könyvtár dolgozik azonos körülmények között, tehát a lehetőségektől függően kell felkelteni az igényeket. A kézikönyv nemcsak a technikailag felkészültebb könyvtáraknak igyekszik segítséget nyújtani, hanem a hátrányosabb helyzetben működőknek is. Azt a nagy mennyiségű tudást, amit az emberiség alkotott és alkot, a könyvtárak közvetíthetik legszakszerűbben a felhasználóhoz. Ezt kell megvalósítani.

*

Az első kötet (*Alapvetés*) egyik szerzője, Horváth Tibor fogalomtisztázással, magyarázattal indít, s elmondja, hogy miként alakult a történelem során a könyvtártudomány dokumentációs tevékenységgé, majd információtudománnyá. „A könyvtártudomány, a dokumentáció és az információtudomány viszonyát változó módon képzelik el, annyi azonban bizonyos, hogy felrajzolható egy fejlődési vonulat, a könyvtártudománytól az információtudo-

mányig, a dokumentumkezelő, -gyűjtő és -hasznosító könyvtártól az ismeretközvetítő, tudásgazdálkodó könyvtárig és tudományig. A változásoknak nincs vége, hiszen az ismeret, a tudás, a legfőbb szellemi termék a legáltalánosabb értelemben vett szöveg formájában él a dokumentumokban, a vizuális és akusztikus rögzítés más formáinak társaságában.” (17)

Az információtudomány új problémákkal szembesül, amikor a szövegek tárolása elektronikus hordozón valósul meg. Ezek a problémák részben terjedelmi gondok (az eredeti dokumentumot szövegkihagyásokkal, a lényeges helyek kiemelésével kell átalakítani a kívánt terjedelemre, vagyis tömöríteni kell), részben a szövegek feldolgozási egységeinek meghatározásával és indexelésével kapcsolatosak. Nem elhanyagolható az a problémakör sem, amely azt hivatott megoldani, hogyan lehet a kívánt szövegrészek megtalálása után magukat a szövegeket a felhasználó rendelkezésére bocsátani.

Az információtudományt többen is megkísérelték definiálni. A szerző az említett tudomány tárgyát hasonlóan fogalmazta meg, mint ahogyan régebben a könyvtártudományt határoztuk meg. „E tudomány tárgya a változatos megjelenésű emberi tudás és ismeret, a tudományos és művészi alkotás, valamint gyakorlati tények hordozóival együtt. Feladata ezek gyűjtése, válogatása, tömörítése, gyűjteménnyé szervezése, reprezentációjának elkészítése, tárolása és rendelkezésre bocsátása. Tanulmányozza azt az emberi környezetet, amely számára a tudást közvetíti.” (18) A különbség abban van, hogy a könyvtártudomány még a könyvekkel, az ismerethordozókkal foglalkozott, az információtudomány viszont „a tartalmak tudománya, tartalomipar, ismeretszervezés, ismeretgazdálkodást jelent, de figyelme kiterjed az ismerethordozókra is” (19).

A fogalmak tisztázása után a tudományokról, azok rendszeréről tájékozódhatunk a tárgyi felosztásuktól, rendszerparadigmáktól, néhány tudományrendszer megismeréséig, amelyek meghatározó értékűek voltak a történelem folyamán.

Újdonságnak számít a könyvben az a fejezet, amely a szöveggel, szövegtudománnyal foglalkozik. Ez ideig a könyvtártnak, kézikönyvek ilyen szempontból nem közelítették meg az információt, pedig: „Fizikai értelemben az emberi tudás és minden szellemi alkotás a legtágabb értelemben vett szöveggént áll az információtudomány rendelkezésére. A szöveg minden ismeret és alkotás megtestesülése, a szöveg tárgyasult valóság.” (52)

Ezt a fejezetet követi az információról szóló rész, amelyben az információ fogalmának megismerésén kívül a kódokról olvashatunk általában, valamint a kódokról a könyvtárban. Ezeknek a kódoknak egy részét a gyakorlatban sok könyvtáros alkalmazta, csak talán nem így nevezte, nem így ismerte, s nem rendszerben gondolkozott róluk. A kódok rendszerbe foglalását a Nemzetközi Szabványügyi Szervezet (ISO) sugallata alapján ismerhetjük meg. Ennek megfelelően beszélhetünk nominális, leíró, random, logikai, alfabetikus és más kódokról.

A *Bibliometria/tudománymetria* című fejezet egy történeti áttekintés után a szakirodalom kérdéseivel foglalkozik (a tudomány és publikálás kérdésével, a szakirodalom szerepével a tudomány előrehaladásában), majd megismerhetjük a tudományos információ típusait, a szakirodalom növekedésének problémáját, a tudományos tájékozódás szükségességét és az elavulást. A tudományos hatékonyság mérésére az idézettség és a tudományos érték közötti összefüggést vehetjük alapul, bár az idézési motívumok nem mindig az érték elismerését jelenti. Történhet tiszteletadásból, a módszerek azonosítása vagy helyesbítés céljából, és még sok más okból. Kétséggel az idézési kapcsolatok alkalmasak arra, hogy megtaláljuk az átfedéseket egyes művek között.

Minden mesterségben ismerni kell az anyagot, amellyel dolgozunk. Így van ez az információtudományban is. Az anyagismeretet a harmadik fejezetben találjuk *Dokumentumok, információk* címen, amelyet a modern média kiváló ismerője, Tószegi Zsuzsanna írt. „Az ismereteket ma már többféle médiumon és különböző módon: írásban, képen, hangban lehet rögzíteni. A tudás átadásában és átvitelében a dokumentum – és mind ez idáig főként a szöveges dokumentum – kiemelt fontos szerepet játszik.”

Az információ áthagyományozásának vizsgálatakor az emberiség történetét négy nagy korszakra szokták felosztani. (Fülöp Géza ezt a korszakolást az információ forradalmának nevezte *Ember és információ* című könyvében.) Ezek:

- szóbeliség (a beszéd forradalma),
- írásbeliség (az írás forradalma),
- könyvnyomtatás és
- elektronikus információrögzítés.

Ezek a korszakok nem egyforma időtartamúak, s mindegyik nagy jelentőségű a maga nemében. A szóbeli kultúra írásban rögzítve áthagyományozható térben és időben az utókorra, jóllehet

gyengíti a memóriát a görög filozófusok szerint. „Mert éppen feledést fog oltani azok lelkébe, akik megtanulják, mert nem gyakorolják emlékezőtehetségüket – az írásban bizakodva ugyanis kívülről, idegen jelek segítségével, nem pedig belülről, a maguk erejéből fognak visszaemlékezni” (Platón). Tehát nem az emlékezésnek, hanem az emlékeztetésnek a varázsszere.

Még forradalmibb találmánynak kell tekinteni a nyomda felfedezését, a mozgatható betűkkel történő, megsokszorozható szövegek előállítását. Ennek köszönhetően válhatott az írás több ember számára elérhetővé, olcsóbbak lettek a könyvek – a dokumentumok, amelyek az emberiség tudását, felfedezését, irodalmát őrizték. A filozófusok ugyan azt állították, „hogy a szövegrögzítés célja nem az egyéni gondolatok lejegyzése, hanem a szövegek megőrzése”, az írás eleinte közösségi tevékenység volt (diktálás után történt), s olvasni sem maguknak olvastak az emberek, hanem felolvasták a szövegeket. A tipográfia feltalálása, a géppel történő szövegrögzítés az élő nyelvet háttérbe szorítja, megöli – állította Balogh József. (154) Még tovább ment Heidegger. Ő elmarasztalta a gépírás jelentőségét, valóságos hadjáratot indított ellene. A mű és az írás, pontosabban a géppel írás közötti viszonyt vizsgálva úgy vélte: „Ha az írást kivonják lényegi gyökeréből, azaz a kézből, s ha az írás áttevéődik a gépre, akkor a lét emberre vonatkozásában egy változás adódik elő, miáltal alárendelt jelentőségű marad, hogy milyen sok ember használja, illetve tér ki a használata elől . . . A szóképek betűkké válnak, az írás lendülete eltűnik. A betűk »szedettké« lesznek, a kiszedett »nyomtatottá« . . . Az író-gép eltakarja az írás és a szöveg lényegét. Kivonja az embert lényegi méltóságából, anélkül, hogy az ember ennek a kivonásnak a tudatára ébredne és felismerné, hogy ez megváltoztatja a léthez való viszonyát.” (155) Ha elfogulatlanul gondoljuk végig Heidegger nézetét, akkor látjuk, hogy míg a kézírás magán viseli az író személyiségének bizonyos vonásait, ezzel szemben a gépírás valóban személytelen, idegen. Az is vitathatatlan azonban, hogy ha összevetjük a nyomtatott szöveget a kézirattal, láthatjuk, hogy a kézírás kevésbé világos, a nyomtatott szöveg áttekinthetőbb.

A következő nagy fejlődési korszak a számítógépek használatához kapcsolódik. Még nem ismerhető eléggé a számítógépes szövegszerkesztés hatása az ismeretátadás folyamatára. A filozófusok két ellentétes folyamatot figyeltek meg a számítógépnek az emberi kommunikáció fejlődésére tett hatásáról. Az egyiket

másodlagos szóbeliségnek nevezték, a másik a „nyelv csökevényesedése és vele együtt az én meggyengülése”.

„Számítógéppel csak az tud dolgozni, aki meglehetősen jól elsajátította az írás-olvasás készségét. Ugyanakkor az a felgyorsult tempó, amely a számítógépes kommunikációt, az adattovábbítást jellemzi, illetve az a képzet, hogy bárki könnyűszerrel előállíthat a nyomtatott művekhez hasonló írásműveket, egészen más tudatállapotot sugall, mint a klasszikus könyvnyomtatás kora, amikor a kézirat elvált az alkotójától, amint a kiadóhoz, majd a nyomdába került. Most közvetlen kapcsolat jön létre az üzenet kibocsátója és a befogadója között; majdnem úgy, mint a szóbeliség korában.” (155)

Ebben a fejezetben csupán rövid összegezést találunk az olvasásnak az ismeretszerzésben betöltött szerepéről. Tulajdonképpen művelődéstörténeti áttekintés az olvasási szokások változásáról, hatásáról a szóbeli kommunikációra az írásbeliség elterjedésétől a nyomtatott szöveg térhódításán keresztül az új kommunikációs módokig, ahol képet és hangot közvetítenek minden korlátozás nélkül.

Ismeretszerzés szempontjából nagy szerepe van a számítógépnek, de hosszabb, szépirodalmi szövegek olvasására nem alkalmas. Az ismeretek részben az emberi agyban, részben különböző tárolóeszközökön raktározódnak el. Ezek a tárolóeszközök (médiaumok) a történelem folyamán változtak, fejlődtek. Így alakultak ki a különböző típusú információhordozók, a dokumentumok. A dokumentumismeret elengedhetetlen követelmény a könyvtárakban, hiszen ismerni kell az „anyagot”, amivel dolgoznak. Különböző dokumentumok másféle kezelést igényelnek anyagi vagy formai jellegzetességüknek megfelelően. Csoportosíthatóak többféleképp: az előállítás technológiája alapján, tartalma alapján, formai sajátosságok szerint és egyéb aspektusok szerint.

A ma könyvtárosai számára fontos ismerni az előállítás technológiája szerinti felosztásnak megfelelően a nyomtatott és az elektronikus dokumentumokat. A szöveges dokumentumok ismerete képezte a közelmúltig a könyvtárosok számára a könyvtári anyagot (könyvek, időszaki kiadványok stb.). Nem volt ismeretlen a kép- és hangdokumentumok csoportja sem, sőt a mikroformátumú dokumentumok is megtalálhatóak voltak az állományban. A videodokumentumok megjelenése után mind több helyet kapnak a CD-ROM-ok is. Meg kell hát ismerkedni, barátkozni az új információhordozókkal, az új fogalmakkal: mint a hipertext, a multimédia.

A hipertext több szempont szerint kapcsolja össze az információkat, s nem csak a lineáris olvasást teszi lehetővé. A felhasználó dönt arról, hogy miként, milyen sorrendben kezdi az olvasást, a navigálást. A hipertext-alkalmazások sokrétű fogalmi kapcsolatrendszernek tesznek lehetővé egyes elemek között, enciklopédiákhoz hasonlítani, amelyben több irányban lehet közlekedni, *navigálni*. A használat előfeltétele megfelelő programmal telepített számítógép.

Másik új fogalom a *multimédia*. Ez nem más, mint számítógép segítségével megjelenített képek, hangok, szövegek együttese. A gép biztosítja az interaktivitást, azt, hogy a hang, a szó, a kép megjeleníthető legyen. A lekérdezés menetét, a tájékozódás irányát az olvasó választja meg a programban előirányzott lehetőségek szerint. „A felhasználó számára a multimédia az információt *mozgóképek, szöveg és hang* formájában, *interaktív kezelőfelületek* segítségével jeleníti meg. A multimédiához szükséges felületek *eszközoldala* a számítógép és az interaktív felületek, amelyeken a felhasználó a géppel kommunikálni tud. A *tartalmi oldal* pedig: azok a számítógéppel olvasható állományok, amelyekből a multimédia-alkalmazás felépül.” (192)

A mai korban egyre kevésbé fontosak a dokumentumok fizikai adottságai, jellemzői, fontosabb a dokumentum információs tartalma, értéke. Különösen vonatkoztatható ez a multimédiára, a számítógépek nyújtotta lehetőségekre, amikor a statikus tartalmat megfelelő programmal (CD-ROM-ok esetében) minden felhasználó a saját felkészültsége, érdekeltsége alapján új „műpéldánnyá” alakíthatja át.

A könyvtár gyűjteményéről a negyedik fejezetben olvashatunk Ferenczy Endréné összeállításán alapján. A szerző két elterjedt szempontból vizsgálja az állományt, vagyis a gyűjteményt: a megőrző könyvtár átalakulásától a szolgáltatást nyújtó könyvtárig, a másik szempont szerint viszont az információt rögzítő dokumentum birtoklását és hozzáférhetőségének fontosságát állítja a központba. Eddig is az a tudat élt bennünk, hogy a könyvtári funkciók az olvasóért vannak, annak kielégítése céljából kell az állományt gyarapítani, alakítani, gondozni, feltárni. Az új évezred küszöbén vitathatatlan, hogy a könyvtár információközvetítő szerepe áll első helyen. Ahhoz, hogy ezt a funkciót hiánytalanul betölthesse, minden könyvtártípus számára elengedhetetlen követelmény, hogy állománya időszerű legyen, korszerű, folyamatosan frissítve, ugyanakkor rendszerezze, feltárja és meg is őrizze az információs

forrásokat – ne csupán közvetítse az információkat. Ez azt jelenti, hogy a könyvtárak gyűjteménye a fejlődés folyamatában továbbra is egyaránt tartalmaz hagyományos és új információhordozó dokumentumokat.

Az állományalakítási stratégiához elengedhetetlen az állomány (mennyiségi és minőségi) elemzése, a felhasználói igény elemzése, együttműködés a könyvtári rendszerekben vagy modernebb kifejezéssel élve, az „információs források megosztása”. Első ízben olvashatunk a tároló könyvtárak megteremtésének szükségességéről, külföldi példák alapján igazolva fejlesztésük és működtetésük szükségességét. Feladatuk nem pusztán tárolásra korlátozódik, hiszen helyet kapnak bennük az állományapasztások fölös példányai, szolgálhatják az állománygyarapítási együttműködést, az állományvédelmet stb. Megemlíthetjük mellékesen, hogy a tároló könyvtárak kérdése nem új keletű. A valamikori Jugoszláviában már a hatvanas évek közepén gyakori és heves viták bontakoztak ki megalakításuk szükségességéről és funkcióikról, főként itt, Vajdaságban.

Minden könyvtártípusnak más-más a gyűjtőköre, és feladatai határozzák meg gyűjtőköri sajátosságukat, jöllehet a gyarapítás módjait (vétel, csere, ajándék, köteles példány, saját kiadványok) egyaránt alkalmazhatják, csak úgy, mint a gyarapítás munkafolyamatait vagy az állományapasztást.

A könyvtár gyűjteménye című fejezet a gyűjteményrészek kialakításával, a raktári rendszerek (rendszerező és mechanikus), a raktári nyilvántartások és az állományellenőrzés munkamenetének ismertetésével teljeseedik egészzé.

*

A második kötet 2001-ben került az olvasók asztalára *Feltárás és visszakeresés* címen. A szerkesztést ugyanazok a személyek vállalták, akik az első kötetet készítették, de az egyes fejezetek szerzői változtak. Az előszóban felhívják a használók figyelmét, hogy a kötet struktúrája némileg változott az első kötetben jelzett szerkezettől. A helyzet úgy kívánta, hogy a mondanivalója ne korlátozódjon könyvtárakra, illetve tájékoztató intézetekre. Alkalmazható bárhol, ahol a szakirodalmi feldolgozáshoz hasonló modellek jeleníthetők meg – tárolhatók és visszakereshetők. A felhasználó számára egyaránt fontosak ezek az ismeretek. Évek

óta hiányoltam hasonló kézikönyv meglétét, amelyet forrásként használhatnánk az egyetemi hallgatók önálló kutatómunkára való felkészítésében.

Ez a kötet, mint a címe is utal rá, a *feltárás és visszakeresés* kérdéskörét dolgozza fel. A szerkesztők az előszóban úgy jellemezték, hogy viselhetné az *ismeretszervezés* alcímet is. Míg az első kötet az eredeti szövegek, dokumentumok megismerésével foglalkozik, a második kötet arra keres választ, hogyan kell, hogyan lehet az eredeti dokumentum tartalmát kivonatokat (szurrogátumok) formájában, röviden prezentálni. A feldolgozás egységei és a feltárás célja határozzák meg, hogy az információk azonosíthatók legyenek. A célkitűzéstől függően különböző szintű feltárást alkalmazhatnak a könyvtárakban a katalógusoktól a szurrogátumokig. Ezeket a kérdéseket körvonalazta Horváth Tibor az első fejezetben. Az információfeltárás ilyen formájára azért van szükség, mert változó, rohanó világunkban a felhasználókat az érdekli: mit tartalmaz a dokumentum, és csak akkor keresi magát a dokumentumot, ha a tartalma megfelel az általa keresett tudattartamnak. Az ilyenfajta tartalmi-tematikai feldolgozás azt eredményezi, hogy szélesebb körű funkcióváltás áll be. A könyvtárak információ-tároló és -kereső intézményekké válnak, a könyvtártudomány információtudománnyá minősül. Minőségi változásra került sor az osztályozásban, indexelésben is. A csupán tematikai jelzésekkel élő, elnagyolt csoportosításokat felváltották az eredeti szöveg fogalomrendszerére alapuló indextételek, aminek alapján a könyvtártudomány szorosabb kapcsolatba kerül az új alapelvekkel megújuló nyelvészettel. A fogalmak egymáshoz kapcsolódása, továbbvihetősége megkönnyíti a hipertext megértését, alkalmazásának lehetőségét, mivel a szövegben asszociációk útján bolyonghatunk, és kereshetünk számunkra ismeretlen összefüggéseket.

A tartalmi feltárás fontos munka a könyvtárban, ezt érzékelhetjük a második fejezetben, ahol Horváth Tibor és Sütő Péter az információkereső nyelvekről, a tudományfelosztáson alapuló hierarchikus osztályozási rendszerekről, a tárgyszavas osztályozás szerkezetéről, a fazettás osztályozásról, a tezauszokról, a PRECIS-ről, a referálásról, a tartalmi feltárás automatizálásáról, az információk felleléséről és a keresés értékeléséről írt. „Az emberiség alapvető vágyai közé tartozik az óhaj, hogy rendet teremtsen, és a renden keresztül áttekintést nyerjen, valaminek az értelmét felismerje.” (37) A könyvtárak tevékenységének egyik

legfontosabb része a tartalmi feltárás, amelynek céljait igen változatos módon lehet megvalósítani. Konkrét feladatait csoportosítva, kiemelik a szerzők, hogy létre kell hozni a feldolgozási egységek, illetve dokumentumok tartalmi csoportjait átfogóan vagy részletezően. Vannak tartalmi egységek, például az Árpád-kor templomai, amelyek több csoporthoz is tartozhatnak: magához a korhoz, az építészethez és a valláshoz is. Ezt követi a feldolgozási egység egyedi tartalmának feltárása, a logontartalom kiemelése, ahol pontosan kell megfogalmazni a meghatározást, mert „a logontartalom megköveteli az ismérveknek azt a minimumát, amely a tematikai azonosításhoz nélkülözhetetlen” (37). A következő feladat a szurrogátum létrehozása, majd a hasonló tárgyúak klaszterekbe való csoportosítása, ami valamennyi ismerv egyidejű figyelembevételével megy végbe. Az ismereteket tartalmi-tematikai szerkezetüket tükröző rendszerré kell szervezni. Ennek alapján sok tanulság vonható le az állomány vagy adatbázis hiányairól, ismétlődéseiről, átfedéseiről. Fontos feladat még az is, hogy felismerjük a dokumentumok között melyek az újak és a másodközlések. Ezt szükségessé teszi az információrobbanás, a dokumentumok rohamos számának megnövekedése. A sok közül kell kiválasztani az értékeseket. Tömörítvényekkel, kivonatokkal és más formában készült szöveges feldolgozásokkal olykor helyettesíthetjük az eredeti szöveget, aránylag kevés információvesztéssel.

Nagyon fontos, milyen információkereső nyelvet (IKNY) alkalmazunk a rendelkezésünkre álló számos típus közül. Rendezésünkre áll a természetes nyelven nyugvó és szabályozott információkereső nyelv, amelynek egyik nagy hátránya az, hogy a jelentések nem egyértelműek, és a kapott szó-, illetve szintagmamenynység rendkívül terjedelmes. Helyette tömör szószerkezetet, szabályozott szótárt kell alkalmazni.

Alkalmazhatunk mellérendelő és hierarchikus osztályozási, vagy individualizáló és generalizáló rendszert, nem automatikus és automatikus típuspárokat, változatokat, s önálló típusként alkalmazható a fazettás osztályozás. Ez utóbbinak kidolgozója Shiyali Ramamrita Ranganathan volt, de előzményei visszavezethetők egészen Arisztotelészig. Ezekről az osztályozási rendszerekről kevés más forrásban találhatunk elméleti összegezést, ezt pótolja a kézikönyv.

A tartalmi feltárás folyamata bonyolult művelet, nagy szaktudást, jártasságot igényel. Ezzel magyarázható, hogy a könyv szer-

zői és szerkesztői aránylag nagy teret szenteltek neki – ez a fejezet a legterjedelmesebb. Az össz terjedelem háromszázhetvenöt oldal. Ebből a tartalmi feltárás fejezete csaknem a fele (35–186). Maga a fejezethez csatolt irodalomjegyzék négy oldal terjedelmével is nagy segítségére lehet a kérdés tovább kutatói számára.

Fontos része ennek a fejezetnek a szöveges feldolgozás típusainak ismertetése. Ebből a részből tömören megtudjuk, mi a kivonat, az összefoglalás, az annotáció, a referátum vagy tömörítvény, a recenzió, a témadokumentáció és a szakirodalmi szemle. S nemcsak ismertetik a tartalomfeltárás műfajait, hanem megvilágítják a referálás folyamatát, és figyelmeztetnek a minőség kritériumaira a szövegkiválasztástól a megfogalmazásig. Csak néhány szempontot emelek ki azok közül az elvárások közül, amelyeket szem előtt kell tartani. Ezek az elvárások a teljesség, a pontosság, az objektivitás, a rövidség és az érthetőség. Esetenként a felsorolaton kívül más elvárásokat is állíthat az intézmény, ahol a referálás folyik. Mindenesetre felgyorsult világunkban fontos a pontosság, a rövidség és az érthetőség. A referálásban nagy szerep jut a számítógépnek, az automatizált indexelésnek, valamint a keresésnek, és fontos a keresés eredményének értékelése.

A harmadik fejezet a kiadványok bibliográfiai számbavételével foglalkozik. Ezt a fejezetet Rácz Ágnes írta a tőle megszokott alapos-sággal és minden fontos kérdésre kitérő tömör utalással a leíró katalógus fogalmától kezdve a történeti áttekintésen keresztül a katalógizálási szabályok egységesítésére irányuló nemzetközi törekvésekig. Ezeket az ismereteket folytatta a leíró katalógizálás műveletének megismertetésével az alapfogalmaktól kezdve a szabványokon keresztül a MARC-formátumban történő rögzítésig. A könyvtárosoknak meg kell ismerniük a bibliográfiai leírás adatcsoportjait és adatait (cím, szerzőség kérdése, az impresz-szum adatai, azonosító számok), valamint a besorolási adatok megválasztását, egységesített formáját és általában a bibliográfiai tételek típusait. Első ízben találkozunk az elektronikus dokumentumok katalógizálásának problémáival, amelyek kis része a nemzeti és nemzetközi szabványoknak megfelelően, teljes MARC-rekordokban katalógizálható, a második szint a teljes Dublin Core szerinti „katalógizálás”, a harmadik szint a minimális Dublin Core szerinti rekordok létrehozását jelenti, míg az elektronikus dokumentumok kevésbé értékes része (ebből van a legtöbb) a „keresőmotorokra” hagyható. (224) Az elektronikus dokumentumok feldolgozásának

kérdése nemzetközi viszonylatban is a figyelem előterében áll már 1998 óta. A dokumentumleírás egységesítése céljából nemzetközi törekvések alapján jött létre az ISBD, a nemzetközi szabványos dokumentumleírás. Ez lehetővé teszi a nemzetközi információcserét az adatelemek meghatározásával és rögzített sorrendjével, valamint az egységes szimbólumok segítségével, amelyek jelentése mindenki számára ugyanazt jelenti egy-egy adatszakaszon belül. A nemzetközi adatcserét, az UNIMARC-ot az 1990-es évek óta a Könyvtáros Egyesületek Nemzetközi Szövetsége, az IFLA is támogatja. Magyarázatot kaphatunk ebben a részben arra is, hogy melyek a nemzetközi azonosító számok, az ISBN-ek, melyek a besorolási adatok, hogyan kell őket megválasztani, miért kell egységesített besorolási adatokat alkalmazni, milyen típusai vannak a bibliográfiai tételeknek (főtétel, melléktétel, utalók) stb. A szabvány áttekinthető vázlata jó segédeszköz a dokumentumleírással foglalkozók számára. Nem véletlen, hiszen e fejezet szerzője a szabvány életbelépése óta figyelemmel kíséri a szabvány lehetséges értelmezését, alkalmazását és változásait, s több publikációban foglalkozott a dokumentumleírás nemzetközi szabályaival és problémáival.

A negyedik fejezetben Murányi Lajos elvezeti az olvasót a bibliográfiától az adatbázisig. A tájékoztató könyvtáros, az olvasó vagy kutató egyaránt kell hogy ismerje a bibliográfiákat. A szerző a bibliográfiák néhány elméleti kérdésével ismerteti meg olvasóit, a bibliográfia fogalmával, az azonosítás szükségességével, a szelekcióval, a rendszerezéssel, majd rátér történeti fejlődésének áttekintésére, tipizálására (formai és tartalmi jegyek alapján). Külön rész foglalkozik a nemzeti bibliográfiák feladatával és rendszerével, és természetesen a magyar nemzeti bibliográfiákkal a kezdetektől napjainkig. A retrospektív bibliográfiáktól (RMK-től, RMNY-től) a kurrens nemzeti bibliográfia problematikájáig, a CD-ROM-on tárolt adatok létrejöttéig. Az időszaki kiadványok számbavétele nem kevésbé fontos, azzal, hogy különbséget kell tenni a sajtóbibliográfiák és a repertóriumok között. A Magyar Nemzeti Bibliográfia rendszerének elemei, a hungarika számbavétele és a fehér foltok ismertetése teszik teljesebbé a kézikönyvnek ezt a fejezetét. Vagy mégsem? Valamit hiányolunk innen mi, határon túli bibliográfia készítők és -használók. A hungarika irodalom számbavétele nemcsak Magyarországon történik, s történt ez ideig. Erről tájékozódhatunk más szerzők műveiből (Szabó Sándor:

Általános tájékoztatás II. A nemzeti bibliográfia; Gyurgyák János: *Szerkesztők és szerzők kézikönyve*), amelyek felsorolták a jelentősebb vállalkozásokat országonként csoportosítva (Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia). Kár, hogy a *Könyvtárosok kézikönyve* erre nem hívta fel használóinak a figyelmét, hiszen ezeknek a bibliográfiáknak az adatait nem tartalmazzák a magyarországi bibliográfiák, és nincs mindenkinek módjában más kézikönyvekből pótolni azokat az adatokat, amelyek innen kimaradtak. Pedig hiszem, hogy a határon kívül élő magyar értelmiséget (s talán az anyaországit is) érdekli, mi történt az elmúlt évtizedekben a hungarikafeltárás terén, mi mindent adtak ki magyar nyelven Erdélyben, Felvidéken, Vajdaságban, Kárpátalján és nyugaton, s milyen adattárak készültek erről . . .

A bibliográfiák mellett más faktográfiai segédeszközöket is igénybe kell venni a tájékoztatásban. Erre utal ennek a fejezetnek a záradéka, amely kitér az enciklopédiák és általános lexikonok, irodalmi és életrajzi lexikonok, szótárak és egyéb adattárak fontosságára és ismertetésére. Ebben a részben szó esik már a határon túli *Ki kicsoda?* kiadványokról, a csehszlovákiai és erdélyi segédkönyvekről. A vajdasági *Ki kicsoda?* most készül, és a *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon (1918–2000)* sem volt még készen, ezekről a vállalkozásokról nem is tudhattak a szerzők és szerkesztők . . .

Minden fejezetet – az előbbi kötetben alkalmazott módon – gazdag irodalomjegyzék egészít ki. Ez a rejtett bibliográfia mindenképpen növeli a kézikönyv értékét. Az idegen nyelvű forrásokra való hivatkozás méltán emeli a figyelem központjába olyan közegekben is, ahol a könyv közlésnyelve egyáltalán nem, vagy kevésbé ismert.

Kár, hogy hozzánk késve érkezik e nélkülözhetetlen kézikönyv, holott nélkülözhetetlen nemcsak a könyvtárosok, hanem a felhasználók számára is. Fontos segédlet az önálló kutatáshoz.

Eredetileg az volt a szándékom, hogy összehasonlítom a két eltérő tartalmú és szemléletű kézikönyvet olyanformán, hogy miben egyeznek és miben térnek el egymástól. S már a címnél megálltam. Az új kiadvány, a *Könyvtárosok kézikönyve* általában minden könyvtárhoz, minden könyvtárhasználóhoz szól. A régi, *A könyv-táros kézikönyve* névelővel nyomatékosítva, az ENYÉM, csak NEKEM ad tanácsot (mindenki így érezhette, aki csak használta). Míg a régi kiadvány tele volt szemléltető képpel (technikai kivitelezésük ugyan nem kifogástalan), az új kiadványból hiányzik

a képanyag. Tekintve, hogy bőven esik szó modern technológiáról, egy CD-ROM-melléklettel meg lehetett volna oldani az illusztrációk kérdését. Lehet, hogy az összegező kötetekből nem marad ki, én mindenképpen hiányoltam itt is, főleg az írástörténeti résznél.

*

A harmadik kötet, *A könyvtár és a könyvtári rendszer* előszavában olvashatjuk: „A kézikönyv előző kötetei az ismeretgazdálkodás területeit és lehetséges elveit mutatták meg egy trend vonulatában, amely mintegy kétszáz éve kezdődött, és ma is tart. E kötetetek nem voltak tekintettel arra, hogy ez a folyamat milyen szervezeti formában, intézményekben zajlik; arra sem, hogy milyen típusú intézmények jöttek létre. A szakirodalom tartalmának kezelése, társadalmi hasznosítása és az erre rendelt intézmények nem feltétlenül esnek egybe.” (11) A történelem folyamán a könyvtárak szerepe és feladatköre változott, és változtak a meghatározások is, amelyek mint intézményt hívták definiálni. A mai társadalomban egységes intézményi bázis kell hogy létrejöjjön, amely „az egymástól függő, egymásra támaszkodó különféle könyvtárak, információs ügynökségek, dokumentációs szervezetek sok szállal összefűzött rendszere, amelyben a sokfajta feladat következtében mindegyiknek jut csak általa eljátszható főszerep” (11). Ennek ismeretében már nem is kell kutatni, hogyan fogják hívni a jövő könyvtárát. Hogy eligazodjunk a „könyvtárak” rendszerében, a tájékoztatás- és könyvtárügynek egy metszetét találjuk a kézikönyvben a közismert (papír)dokumentumokat őrző intézményektől kezdve a digitalizált szövegeken át a közvetítő hálózatokig.

A számítógépet sokan úgy tekintették, mint az írásos kultúra elsőprójét. Pedig ha egy szöveget digitalizálnak (legyen az akár a *Szózat*, akár a *Halotti beszéd*), mint alkotás mégis ugyanaz marad, létezési módja nem változik, csak a hozzáférés lesz más. Nem könyvben kell lapozni, hanem a képernyőn megjeleníteni. „A Gutenberg-galaxist és az őt eszközként használó gondolkodást más veszélyek fenyegetik. A közlésnek azok az igénytelen és egyre terjedő formái, amelyek nem kötődnek a fogalmi (elvont) és szabatos gondolkodáshoz. A jövő érdekében védekezni kell ez ellen, és a védekezés legfőbb eszköze a könyvtár. Ez az idők próbáját kiálló, megújulásra mindig kész, ősi és örökifjú intézmény. Harmadik kötetünk ezt kívánja sugallni.” (13)

Az első fejezet szerzője Tóth Gyula, aki a hagyományoktól eltérően, nem a könyvtári tipológiával kezdi az összefoglalóját, hanem a könyvtárak szerepváltásaival a történelem különböző időszakában, abból kiindulva, miként igyekezett és tudott megfelelni az intézmény a kor igényeinek. Igyekezett bemutatni, hogy az emberi tudás, az írás létrejöttétől hogyan hagyományozható át az utókorra. Az első kötetben Tószegi Zsuzsanna *Az információ áthagyományozása* című fejezetben foglalta össze az írás-olvasás fejlődésének a szerepét, Tóth Gyula az írásbeliség megőrző intézményeitől az ismerettrögzítési technikák és anyagok változásának ismertetésén keresztül jutott az újabb kihívás, a könyvnyomtatás megjelenéséig. A megsokszorozódott ismeretek lehetővé tették, hogy az olvasás szélesebb körben is elterjedtté váljon. Az olvasás forradalma a könyvtárak más jellegét igényelte. Az olvasás forradalma alatt a hangos olvasás elcsendesedését, átminősülését értik. A 18. század második felében az „intenzív” olvasást az „extenzív” olvasás váltotta fel. Az intenzív olvasó kevesebb művet többször olvas el, elmélyül a művekben, az extenzív olvasó sok különböző tárgyú művet olvas, gyorsan és mohón. Nemcsak az olvasás minősége változott, hanem a dokumentumok előállításának technológiája is.

Az emberi tudást a történelem folyamán különböző formában, különböző adathordozón őrizték és hagyományozták át az utókorra. A gondolatok objektivizációit, az írásbeliség termékeit összegyűjtötték, rendszerezték, és visszakereshetővé tették egy erre a célra létrehozott intézményben. Ez az intézmény részben hasonlított a mai levéltárakra és részben a mai könyvtárakra. „Az írás és megőrző intézménye – történelmi mércével – egyidősek.” (19) A tulajdonjog alapján már az ókorban megkülönböztettek többféle könyvtártípust az uralkodói könyvtáraktól kezdve az iskolakönyvtárakon keresztül a kisebb-nagyobb közösség használatára létesült könyvtárakig. A dokumentumok formája is változott, ennek megfelelően a tárolás módja is más volt (az ókori agyagtáblák után a tekercseket őrző könyvtár vált ismertté, ezt követték a pergamen-, illetve a papírkódexek, amelyek már a mai könyvformát jelezték). Ebben az időben az írástudók főleg egyházi emberek voltak, így a könyvtárak története is a kolostori kéziratok könyvek megőrzésére korlátozódott.

A kéziratok könyvek készítése a reneszánsz korban megváltozott. Az egyházi tárgyú művek mellett világi tárgyú alkotások is létrejöttek, nagy művészi gonddal készítve, ha a megrendelő anyagi helyzete lehetővé tette. A reneszánsz könyvtárak nemcsak

küllemükben mutatják a megújulás jegyeit, hanem tartalmukban is. Ennek megfelelően a reneszánsz kori könyvtárak nem csupán valóságos irodalmat gyűjtenek és tárolnak, hanem minden tudományág területéről és a kortárs irodalomból is. A zárt jellegű magánkönyvtárak helyét a nyilvános könyvtárak vették át. A láncos könyvek a pultkönyvtárból a teremkönyvtárba kerültek – immár nem odaláncolva a pulthoz, hanem a gyakori használat miatt szabadon.

Újabb kihívásnak tekinthető a könyvek és könyvtárak történetében a *könyvnyomtatás* kora. A térben és időben átadható ismeretek megsokszorozódnak. A kódexforma megmaradt ugyan, de megváltozott a művek tartalma és a funkciója. S átalakult a könyv és olvasó viszonya is. Mind többen és többet olvasnak. S mind gyorsabban. A hangos olvasás erre nem alkalmas. A néma olvasás gyorsabb. S mivel mindenki nem tudja magának megvásárolni a szükséges olvasnivalót, a könyvtárak szerepe megnő. Amíg az ismeretanyag kisebb volt, a könyvtár gyűjtötte az írásos dokumentumokat. A gyűjtés volt a legfőbb funkciója.

A 16–18. század az enciklopédikus könyvtárak kora, minden tudományág területéről a kor színvonalán álló legkiválóbb alkotásokat igyekszik begyűjteni. Ez nem könnyű feladat, hiszen megnőtt a nyomtatott könyvek száma, és szinte lehetetlen minden művet beszerezni. 1553-ban a bázeli nyomdászok minden nyomtatványukból egy-egy példányt az egyetemi könyvtárnak ajándékoztak, ezt követően I. Ferenc francia uralkodó a királyi könyvtár számára előírta a köteles példány beszolgáltatását. Ezzel vetette meg a nemzeti könyvtár alapját, és biztosította gyarapítását.

A könyvtárak történetében jelentős változás állt be a 19. században. Ekkor már több dokumentumtípust találhatunk a könyvtárakban, szakosodott a belső munkamegosztás, és előtérbe kerültek a használók. S ekkor merül fel a Nemzetközi Dokumentációs Intézet (FID) létrehozásának szükségessége.

Míg a 19. századra a nyomdatechnika fejlődése volt jellemző, a 20. századot az elektronika, új dokumentumok, új információhordozók megjelenése jellemzi (a hang-, kép-, hangoskép-rögzítés eredménye a hanglemez, a magnó- és videokazetta, film stb., a számítógép eredményeként jelent meg a mágneses lemez, CD, CD-ROM stb.). A 20. század második felétől kezdve feladatra, küldetésre, célra orientált információs rendszerek alakulnak ki. 1970 után problémaorientált szolgáltatások jönnek létre. Ekkortól kezdve megtalálhatók az *on-line* hozzáférésű számítógépes adatbázisok.

Lényegében a 20. század nem hozott létre új könyvtártípust, csak a funkciókat módosította (például az iskolakönyvtárak az ott folyó tevékenység szakkönyvtárai és a használók képzésének színtere). Az elektronikus könyvtárakat – a kézikönyv szerint – nem kell új könyvtártípusnak tekinteni. Ez csak új lehetőség a mű hozzáférésehez. Természetesen az új közlési lehetőség kihívás a könyvtárak számára is. Ez azonban nem jelenti a papírkönyvtárak megszűnését és jelentőségének csökkenését. Mindenesetre másként kell foglalkozni a kölcsönzés vagy helyben használat kérdésével, ha az interneten (a világhálón) akarunk igénybe venni valamilyen dokumentumot (csak elektronikus formában megjelenő folyóiratot, vagy bármilyen más szöveget). Az internet valójában részben könyvtári funkciót is ellát. Ez már virtuális könyvtár, amely „szinte végtelen módon nyújt nagy példányszámot s tesz lehetővé virtuálisan korlátlan hozzáférést” (36) – látszólag. Akik már élni szerettek volna ezzel a lehetőséggel, tudják, hogy az információhoz való hozzáférést olykor fizetni is kell . . .

A könyvtárak valamiféle meghatározását is megkísérelte e fejezet szerzője: „lényegét tekintve nem a könyvek (de még csak nem is a különféle dokumentumok) együttese, halmaza, tára, hanem mindig is az emberi ismeret/tudás/információ sajátos reprezentációja volt. Az egyes könyvtárak korlátok között, az egész világra kiterjedő könyvtári rendszer viszont egyre teljesebben gazdálkodik az írásban, majd később más kódolási módokban rögzített, használatában idő- és térkoordinátákhoz egyre kevésbé kötött emberi ismeretanyaggal. Mint ilyen, a tudásipar része, s funkcióját más intézményekkel munkamegosztásban teljesíti. A könyvtár olyan, mással nem helyettesíthető intézmény, melynek sajátosságához tartozik, hogy egyedeivel és koncentrikus körökben bővülő rendszereivel az emberi és társadalmi tevékenység valamennyi ágát és formáját szolgálja a helyi közösségekben és világméretekben. Ez a könyvtár ismét nagy és mind nagyobbá váló intézmény, amely belső szervezetében is felhasználja az új információs és kommunikációs technikát és technológiát” (36). Lehet, hogy ez a meghatározás újszerűbb, mint amelyeket a régi forrásokban megszoktunk, mégis hiányoljuk a könyvtárak feladatának, funkcióinak felsorolását. Ez ideig az értelmező szótárak, az általános lexikonok és a forgalomban levő tankönyvek alapján kíséreltük meg a könyvtárakat definiálni. Majdnem minden meghatározás kiegészítésre szorul, mivel a könyvtárak funkcióinak egy része

kimarad. A fejezet írója ezt általánosítással próbálta meg áthidalni, és azzal, hogy az egyes könyvtártípusok ismertetésénél összegzést adott, de véleményem szerint, ha már kísérletet tett meghatározást adni, a funkciókat sem kellett volna kihagynia.

A könyvtárak típusait ismertethetjük a csúcsintézmény – ez a nemzeti könyvtár – vagy a legnagyobb számú könyvtárak, a közkönyvtárak bemutatásával. A kézikönyv a csúcsintézménnyel kezdte. A nemzeti könyvtár fogalmának kialakulásával, változásával, funkcióinak meghatározásával külföldön és Magyarországon. Az Országos Széchényi Könyvtár, a magyar nemzet könyvtára külön rövid alfejezetet kapott. A szöveg arányos megoszlása miatt lehet, hogy több teret nem szentelhetek neki, bár szerintem az Országos Széchényi Könyvtár szolgáltatásainak ismertetése jobban megvilágította volna, miért fontos a nemzeti irodalom gyűjteménye mellett a külföldi dokumentumok gyűjteménye, a nemzeti bibliográfia számbavétele és egyéb szerepvállalásai. Igaz viszont az is, hogy így általánosabb betekintést kap a használó a külföldi könyvtárak rendszerébe. Ez a fejezet Ferenczy Endrének munkája.

A közkönyvtárakról szóló fejezetet Tóth Gyula írta. (A régebben használt közművelődési könyvtárak helyett honosodott meg ez az elnevezés, s a törvény is ezt fogadta el.) A történelmi áttekintéssel kezd, majd a mai közkönyvtárak új kihívásainak, gyűjteményének és szolgáltatásainak, valamint a korszerű magyar közkönyvtár kialakulásának bemutatásával folytatja. A magyarországi közkönyvtárak rendszere törvényes keretek közt működik. Számunkra – vajdasági könyvtárosok számára – fontos szem előtt tartani, hogy csak részben tér el a hazai könyvtárak rendszerétől. Nem annyira alapfunkciójuk különbözik, mint a területi, önkormányzati irányításuk (nálunk nincsenek falusi könyvtárak, helyettük a városi könyvtár fiókkönyvtára működik; nem beszélhetünk megyei könyvtárakról sem, hiszen ilyen területi felosztás Vajdaságban nincs; a könyvtári rendszerek, a hálózatok is másként jönnek létre). A vajdasági közkönyvtárak gyűjteménye, az állomány összetétele különbözik a magyarországitól, hiszen itt egynyelvű könyvtárak nincsenek. A vajdasági könyvtárakban államnyelvű és – a lakosság nemzeti összetételétől függően – nemzetiségi nyelvű (magyar, szlovák, román stb.) dokumentumok találhatók. A szolgáltatások és a funkciók azonosak.

Varga Katalin rámutatott arra, mennyire fontosak a szakkönyvtárak a 21. század változó, egyszerre globalizálódó és individua-

lizálódó világában. Ez a könyvtártípus egyike a legbonyolultabb és a változásokra legérzékenyebben reagáló könyvtártípusoknak. Feladataikat, működésüket, fejlődésüket a tudomány előrehaladása, a használói igények és a piac vezérlik. „A szakszerűen elemzett, feltárt szakmai információ anyagiakban is kifejezhető érték. A szakkönyvtárak szolgáltatásaival helyt kell állnia a piacon . . . A szakkönyvtárak életében ezért kulcstényezők a minőség, a pontosság, a naprakészség, a gyorsaság.” (107) Ha magát a kifejezést halljuk, azt hihetjük, hogy a szakkönyvtár az általános könyvtárak ellentéte. Nem így van. Hiszen egyedi szakmai információk kérdésekre mindkét könyvtártípus választ kell hogy adjon. A különbség a funkciók fontossági sorrendjében van. Egy tudományterület ismereteit a teljesség igényével gyűjti és teszi hozzáférhetővé a felhasználók számára. Fontos követelmény ezzel kapcsolatban a gyorsaság és a pontosság. Típusai között vannak országos jellegű, nyilvános szakkönyvtárak, kutatóintézeti könyvtárak, felsőoktatási könyvtárak is működhetnek, mint szakkönyvtárak, s vannak vállalati és egyéb szakkönyvtárak. A könyvtári tevékenység alapja ebben a könyvtártípusban is a gyűjtemény, amelyben nem a dokumentumtípus a meghatározó, hanem az információtartalom, ezért fontosak a kutatási jelentések, kéziratok, disszertációk s az úgynevezett szürke irodalom. A nyomtatott források mellett az elektronikus dokumentumoknak is nagy szerepük van. Nem kevésbé fontos kérdés ezeknél a könyvtáraknál, hogy mi kerüljön az állományba, és mi az, amihez csak a hozzáférést szükséges biztosítani. Véleményem szerint mindenképpen fontos megteremteni az információhoz való hozzáférést, de a gyűjtemény is fontos. Bár ma már létezik gyűjtemény nélküli szakkönyvtár, és létezik virtuális szakkönyvtár is. Hogy ez a könyvtártípus működhessen, nagyon fontos az állomány feltárása és szolgáltatásai, hogy különféle szakmai igényeknek eredményesen tudjon eleget tenni. A szakmai igények lehetnek tudományra orientáltak és felhasználóra irányuló szolgáltatások. (A *Kézikönyv* második kötete ad utasítást arra, hogyan kell kivonatokat készíteni, hogy a szelektív témafigyelést minél hatékonyabban megvalósíthassák.) A fejezet kitér a személyi tényezőkre, a használók és a könyvtárosok kapcsolatára. Nem mindegy, hogy a használók (ezúttal nem olvasókról beszélünk!) kutatók, gyakorlati szakemberek, egyetemi hallgatók vagy mások. S az sem mindegy, milyen személyiségjegyekkel és milyen tudással rendelkezik a könyvtáros. Az általános elvárások

és a személyes elkötelezettség mellett felsőfokú könyvtárosi szakképzettséggel kell rendelkeznie, szükséges a megfelelő tudományterületen szerzett szakképzettség vagy jártasság, idegennyelv-tudás, elemzőkészség, lényeglátás és az információs technológia, a számítástechnikai módszerek készségszintű ismerete.

A *felsőoktatási könyvtárak* című fejezet – szintén Varga Katalin munkája – mintegy kiegészít a szakkönyvtárak fejezetét, hiszen ezeknek a könyvtáraknak gyakran azonos a rendeltetésük. Egyes sajátosságokra azonban oda kell figyelni, mint például az anyaintézmény és könyvtár viszonyára, valamint a felsőoktatási könyvtár feladataira és fajaira, gyűjteményi sajátosságaira, szolgáltatásaira. A szolgáltatások közül külön kell hangsúlyozni a tájékoztatás, illetve az információs szolgáltatások fontosságát.

Az *iskolai könyvtárakról* Tóth Gyula írt. Megállapítása, hogy az iskola és a könyvtár lényegében egyidős az emberi civilizáció történetével, valós. Hiszen a könyvtár is ugyanazt az ismeretanyagot gyűjtötte, rendszerezte és őrizte, mint amely tudásanyaggal foglalkozott az iskola. Természetesen a történelem folyamán számos szerepváltozáson ment keresztül mindkét intézmény. „Az iskolában lévő könyvtár évezredekig alig különbözött a többitől: az ismeretek bizonyos reprezentációja, a pedagógus ismereteinek forrása, a tanítás, de nem mindig a tanulás bázisa. A tanulókat befogadó és a tanulást is szolgáló könyvtár a 18–19. század fordulóján vált önálló könyvtártípussá, iskolai könyvtárrá.” (157) Az iskolai könyvtárak minőségét, működését az oktatás helyzete és szükségletei határozzák meg, s nem a könyvtárügy, vagy a közművelődés szempontjai. Elsődleges feladata az oktatási igények kielégítése. Akkor következett be paradigmaváltás, amikor az emberiség tudásanyaga megnőtt és változó lett, emellett az ismeret- és tudásrögzítés is változásokat eredményezett, minek folytán maga az iskolai oktatás is válságba került. „Az iskolai könyvtár szerepe akkor változott és nőtt meg, amikor a pedagógiai gondolkodás s az iskolai gyakorlat is a kiutat egyfelől – az ismeretátadás helyett – az önálló ismeretszerzésre és -feldolgozásra való felkészítésben, másfelől a begyakorolt, rutinszerű megoldások helyett a készség- és személyiségfejlesztésben találta meg. Ehhez járulnak az információs társadalmat hozó ezredforduló kihívásai és lehetőségei.” (159) Fontos változásnak tekinthetjük, hogy többé már nem uniformizált iskolakönyvtárak léteznek, hanem sokrétűek, egyediek. Helyet kapnak bennük az új rögzítési technikával készült dokumentumok: fény-

képek, filmek, diafilmek, hanglemezek, hangszalagok, tekercsek, kazetták, sőt újabban az elektronikus rögzítésű hajlékony- és merevlemezek, CD-k, CD-ROM-ok is. Multimédia-lis könyvtárak-ká, médiatárakká alakulnak át. Ezért tekinthetjük az iskolai könyvtárat (bárhogyan is nevezzük) az iskolában folyó munka színterének, helyének. S minthogy az iskolában különböző tantárgyakat oktatnak, sokrétű az állomány összetétele. Minden tudományág területéről találhatóak benne művek. Egyfajta szakkönyvtárnak is tekinthetők, főleg a szakiskolákban (mezőgazdaság, egészségügy stb.). Gyűjtőkörét a funkciói határozzák meg, feltárási módjait és szolgáltatásait hasonlóképpen. Léteznek különböző modellek és típusok. Annyiféle, ahány közoktatási intézmény van (óvoda, általános iskola, szakiskola, gimnázium stb.). Általában azonban két típust szoktak elkülöníteni: általános és középiskolai könyvtárat. Helyét a könyvtári rendszerben nehéz meghatározni, mivel az iskolák összessége sem alkot rendszert. Csak hierarchikusan, iskolafokozatonként épülnek egymásra, de működésük nem kapcsolja őket egybe. Pedig szükséges volna. Az ezredfordulón más problémákkal is szembe találjuk magunkat, hiszen indokolatlanul és alaptalanul azt a hamis képzetet váltják ki a használóban, hogy a tudás- és információszerzésnek a helyben levő könyvtár adottságai szabnak határt, pedig nem ez a valóság. Különösen nem az internet korában. Az információs szupersztrádán. Különbséget kell tenni a tulajdonlás és a hozzáférhetőség között. A mai világban még a legfejlettebb iskolakönyvtár állománya sem tekinthető kielégítőnek, ezért kellenek a központi ellátórendszerek, ahonnan szükség esetén ki lehet egészíteni az igényelt anyagot. Gazdaságos és szakszerű feltárással és tárolással működő ellátórendszerek Magyarországon is alig találhatók, nálunk meg egyáltalán nincsenek, de a külföldi (például dániai) minták alapján érdemes volna őket megszervezni. Sajnos, ellentmondás van az elmélet és a valóság között más téren is. Elég csak arra a kérdésre gondolni, hogy képesek-e az iskolai könyvtárak a korszerű olvasás- és könyvtárpedagógiai elvekből és módszerekből fakadó igényeknek megfelelni? A válasz, sajnos, inkább tagadó. (176)

A hetedik fejezetben Pogány György a különgyűjteményeket mutatja be kialakulásuktól kezdve. Felosztásában két egységet különböztethetünk meg: a dokumentumtípusok szerinti felosztást (kéziratok, régi és ritka könyvek, időszaki kiadványok, kis- és aprónyomtatványok, térképek, audiovizuális dokumentumok) és

a tematikus gyűjteményeket (régí patriotica-gyűjtemények, helyismereti, zenei, hagyatéki gyűjtemények, műemlékkönyvtárak).

A nyolcadik fejezet Sütheő Péter munkája. *Elektronikus, digitális, virtuális könyvtárak* címen ismerteti az információtechnika fejlődését, a könyvtári állomány digitalizálását, beszél az elektronikus dokumentumokról, azok formai feltárásáról, a digitális könyvtárról, mint információsrendszerről, a virtuális könyvtárról és külön a magyarországi elektronikus, digitális, virtuális könyvtárakról. A fejezet tükrözi a szerző korszerű szemléletét, hiszen a régebbi kézikönyvekben még nem találkozunk ezzel a könyvtári kategóriával. A hagyományos könyvtárakkal szemben új típusú szolgáltatásokat nyújtanak, amelyet a technika fejlődése, a számítógépek tettek lehetővé. A digitális könyvtár elsősorban számítógépes információs rendszer, amely nemcsak a digitalizált dokumentumokról tájékoztat, hanem tartalmazza a hagyományos dokumentumok adatait, kivonatait. Ennek alapján beszélhetünk „hibrid” könyvtárakról, az adatbázisok világáról, a hipertextes technológiáról. A különböző technikák egymás mellett élése nem problémamentes, és hatékony használatuk nagy figyelmet igényel.

A kilencedik fejezetet Sonnevend Péter állította össze. A könyvtári rendszert összegezte a fogalommeghatározástól kezdve a gyűjteményi és a bibliográfiai alrendszeren, valamint a szolgáltatásokon keresztül a könyvtárosig. A szakkönyvtárakról szóló fejezetben találkoztunk először olyan kísérlettel, amely a könyvtárosok készségeit sorolta fel. A könyvtárosok személyiségjegyei, a velük szemben tanúsított elvárások nem foglalkoztatják a szerzőt. Fontosnak tartja a szakszerű képzést és továbbképzést, és kiemeli a szakmai kiadványok és egyesületek szerepét. Mintha már mi is az elidegenült, profitorientált nyugati világban élnénk . . . Míg nálunk még hivatásról, könyvtárosi etikáról is beszél a szakirodalom, a modern világban, úgy tűnik, elavult már ez a szemlélet . . . Én mégsem mondanék le róla . . .

A könyvtári modellről a tizedik fejezetben olvashatunk Ferenczy Endréné tollából. Megismerhetjük a rendszer működését, a könyvtári modell menedzselését, a munkamenet és a gyűjtemény szervezését. Itt találjuk meg a szolgáltatások ismertetését. A szolgáltatások a felhasználó megismerésével kezdődnek, és a dokumentumszolgáltatással folytatódnak (helyben használat, kölcsönzés, dokumentum-ellátás), majd kitérnek a szolgáltatások tervezésére és értékelésére. Nem egyértelműen elfogadott terminus a

modell, sem a munkamenet-szervezés. Az integrált szemlélet: az egyszeri feldolgozás, többszöri hasznosítás a gépesítés nyújtotta lehetőségek segítségével hatékonyabbá vált, mint a régi feldolgozórendszerek által, habár a központi feldolgozás régóta ismert, ma sajátos módon megtaláljuk a megjelent dokumentumban a CIP (*Cataloguing in Publication*) előzetes nyilvántartást, a rövidített dokumentum-leírást.

A könyvtárak funkciója, szolgáltatásuk a vele szembeni elvárások évezredek során alapjában nem változott, ha tartalmában, formájában, igénylői körében módosult is. Ezért nem kell bizonyítania létjogosultságát, nem kell új feladatokat kijelölni számára, elegendő a funkciójához igazított modellt korszerű eszközökkel és módszerekkel színvonalasan működtetni. (354)

*

Az információtudomány határterületeivel foglalkozik a kézi-könyv negyedik kötete, a *Határterületek*. A valamikor segédtudománynak minősített érintkező tudományágak kapcsolatát és érintkező ismeretkörét vizsgálja. Sok határterülete van az információtudománynak, mindegyikre ki sem lehetett térni önálló fejezetben. Ebben a kötetben olvashatunk a Magyarországon végzett olvasás- és könyvtárszociológiai vizsgálatokról (Gereben Ferenc), olvasáslélektanról és -pedagógiáról, a könyvtári szolgálat jogszabályozásáról, a könyvtári automatizálás alapkérdéseiről, a könyvtári állomány megőrzéséről és védelméről, a könyvtár épületéről és berendezéséről, az információs és könyvtári szolgáltatások menedzseléséről és könyvtárgazdaságtanról, valamint az információs és könyvtári szolgáltatás PR-jéről.

Régebbi ismereteink alapján a könyvtár és szolgáltatásai, vagy az ismeretszerzés munkájára létesítendő bármilyen intézmény az olvasó igényeinek kielégítése céljából jön létre és működik. Az *Olvasás- és könyvtárszociológiai vizsgálatok Magyarországon* című fejezet nem ad választ arra a kérdésre, hogyan válik valaki olvasóvá. Az olvasásszociológiai vizsgálatok beszélnek ugyan olvasókról és nem olvasókról, olvasói érdeklődésről és ízlésről, az olvasmányok beszerzéséről, de arról nem: hogyan válik valaki olvasóvá, hogyan lehet fejleszteni az ízlést, kell-e egyáltalán irányítani? Ha lehet, és szükséges, akkor utalni kellett volna az *Információ és könyvtári szolgáltatások menedzselése* és

Az információ és könyvtári szolgáltatás PR-je fejezetre, hiszen ezekben a fejezetekben olvashatunk a stratégiai tervezésről, a szervezésről, vezetésről és irányításról, valamint a közönségkapcsolatról, annak eszközeiről, formálásáról, a média szerepéről. Ezzel szemben a történeti és társadalmi környezetről, az értékek átalakulásáról, a kultúra elkommercializálódásáról, a modernizáció felgyorsulásáról vehetünk tudomást, mint az olvasást befolyásoló tényezőkről. A modern korban háttérbe szorul az irodalom, a művészeti értékek szeretete, a tudásszomj kielégítése könyvek révén. A tudásszomj kielégítésére mindinkább a számítógépek gyors, hatékony segítségét veszik igénybe, jöllehet akik gyakran használják a számítógépet, nem zárkoznak el a könyvek használatától sem.

Nagy Attila és Katsányi Sándor az *Olvasáslélektan* című fejezetben elkerülhetetlennek tartják, hogy az olvasóval ne csak mint a társadalom vagy társadalmi réteg, a kultúra tagjával, részesével a szociológia szempontjából foglalkozzunk, hanem mint egyénnel, személyiséggel a pszichológia és a pedagógia aspektusából is. Az olvasáslélektant irodalompszichológiai nézőpontból is vizsgálják, s azt a következtetést vonták le, hogy az irodalmi művek lélektani elemzése segíthet az alkotó személyiségkultúrájának tudatos és tudattalan konfliktusainak megértésében. Szó esik a műbefogadás lélektanáról a mesének a gyermekre gyakorolt hatásától kezdve a felnőttek olvasási szokásáig. A felnőttek esetében már nemcsak felnőtt olvasókról beszélhetünk, hanem (kézi)könyvek használóiról. „Műélmény helyett célzott vagy csak többé-kevésbé körülhatárolt adatkeresés, tájékozódás, s ebben a folyamatban kitüntetett figyelmet kap gondolkodásunk, észlelésünk és emlékezetünk szükségképpen szelektív jellege.” (63) Ezt az eltérő olvasási módot a tudományos és ismeretközlő művek és a szépirodalmi művek közötti műfaji eltérés befolyásolja. Míg a tudományos és ismeretközlő művek nem részleteznek, hanem tömören, lényegre törően közlik az ismereteket, addig az irodalmi művek befogadása az írók stílusa, az asszociációs háttér, az utalások több dimenziója által többféle értelmezést eredményezhet. Van olyan szélsőséges szemlélet, miszerint nincs is irodalmi objektum, hiszen bármilyen szöveg szépirodalomként olvasható, míg mások elismerik a mű létezését, de hangsúlyozzák az olvasatok szabadságát. Ez azonban függ az olvasó előzetes ismereteitől, tapasztalataitól, problémavilágától. Felvetik a kérdést: hogyan hat az olvasás, a könyvtárhasználat, a

folyamatos művelődés a személyiségre, alkalmas-e az ember gyökeres átalakítására, megjobbítására? A kérdésre nem lehet egyértelmű választ adni. Van, akinél pozitív hatás érhető el, van, aki viszont a már meglevő attitűdjeit erősíti meg az olvasott mű alapján.

Az olvasáson keresztül történő személyiségépítés az *olvasáspedagógia* feladata. Az olvasáspedagógia nemcsak a könyvtár hatáskörébe tartozik, más intézményei is vannak: a család és az iskola. Ahhoz, hogy hatékony eredményt érjünk el e téren, nagyon fontos az együttműködés az említett intézmények között. Így lehet csak megfelelően kialakítani az olvasói attitűdöt, és eljutni a szövegértő olvasásig, majd a személyiségfejlesztésig. A könyvtár feladata bővül még a könyvtárhaszználati szokások elsajátíttatásával.

Értekes fejezete a kötetnek *A könyvtári szolgálat jogi szabályozása* Haraszi Pálné tollából. A magyarországi könyvtári jog eltér ugyan a hazai gyakorlattól, mégis tanulságos, hiszen alapul szolgálhat az emberi jogok és a kulturális jogok meghatározására.

A könyvtári automatizálás alapkérdéseivel Horváth Péter foglalkozik. Ebben a fejezben az alapfogalmak ismertetése után a számítógépek alkalmazásáról, az automatizált könyvtár hálózatairól, a világhálóról, a digitális és a virtuális könyvtárról szerzünk ismereteket.

Kastaly Beatrix *A könyvtári állomány megőrzése és védelme* című fejezetben nemcsak az állományvédelem tervezéséről, az állomány károsodásáról beszél, hanem a megelőző állományvédelmi tennivalókról, a tárolás eszközeiről, a környezeti feltételekről, a károsodási tényezőkről (dokumentumtípusonként). A károsodás elhárítása és a dokumentumok restaurálása egyaránt fontos a könyvtárakban. Kellő képzettség nélkül jobb, ha nem a könyvtáros végzi a javításokat a dokumentumokon, ezt rá kell bízni a restaurátorokra, különösen ha értékes dokumentumokat kell visszaállítani az eredeti állapotra, vagy a megközelítően eredeti formára. Megfelelő nyilvántartást kell készíteni a sérült dokumentumról. Ezek a sugallatok nagyon hasznosak a könyvtárosok számára.

A könyvtár építése és berendezése című fejezetet Papp István írta. Beszél a könyvtárárpület történetéről, a követelményekről, amelyek nélkülözhetetlenek a jól működő könyvtári feladatok ellátásához, az épületek átalakításáról, tervezéséről, az építés lebonyolításáról.

Mikulás Gábor foglalkozik az *Információs és könyvtári szolgáltatások menedzselésével, Könyvtárgazdaságtannal, Az infor-*

mációs és könyvtári szolgáltatás PR-jével, annak tartalmával és eszközeivel, az imázsformálással és a médiakapcsolatokkal. A könyvtári menedzselést tervezni, szervezni, vezetni és irányítani kell a meglevő minőségi szabványok és normatívák szellemében. Fontos ismereteket nyújt a szolgáltatások anyagi erőforrásait biztosító pénzszerzési kampányról, a szponzorálás lehetőségeiről, valamint a térítéses szolgáltatásokról. A szponzorálást és mecenatúrát kihasználhatja a könyvtár az olvasás népszerűsítésében, a különféle rendezvények szervezésében. Nem valószínű, hogy a vajdasági könyvtárosok élni tudnak valamennyi módozatával a felsorolt, lehetséges közönségkapcsolatnak, de ötletként is hasznosak ezek a sugallatok, amelyekhez már csak könyvtárosaink leleményessége és tetterekessége szükségeltetik, hogy az eredmény ne maradjon el.

*

Segédletek címet viseli a *Könyvtárosok kézikönyvének* ötödik kötete. Ez a kötet valamelyest összegezi az előző négy tartalmát végigvezetve az olvasót és a használót egyaránt a könyvtári trendeken, a könyvtári szakirodalmi tájékoztatási szabványokon, szabályzatokon, és összegezi a tájékoztatásban és tájékozódásban segítséget nyújtó kézikönyveket.

A *Könyvtári trendekről* Poprády Géza mondta el, miért nem könnyű erről a kérdésről írni összefoglalást, hiszen minden fejezet szerzője jelezte már a várható fejlődési irányokat. A várható újításokról a szakirodalom gyorsan és folyamatosan ad hírt, s a szakma szempontjából nem is annyira a technikai változások a fontosak, hanem azok a hatások és következmények, amelyeket ezek a változások előidéznek (a szöveg és a dokumentum viszonya, bármi bárhonnan elérhető lesz, bizonytalanná válik a publikáció fogalma), minek következtében megváltozik a könyvtárak szolgáltató jellegű tevékenysége is. „Vakmerő minden olyan kísérlet, mely megpróbálja negmagyarázni a múltat és előre jelezni a változást.” (16)

Az *Olvasás, írás, könyv* részfejezet előzi meg *A könyvtár jövője – a jövő könyvtára* című ugyancsak alfejezetet. A szerző úgy látja, hogy a nyomtatott könyv és a digitális könyv egymás mellett fog létezni, részben párhuzamosan, részben vagy csak így, vagy csak úgy, azzal, hogy megnövekszik a jövőben a digitális változatok száma. Megmaradnak a könyvtárak is, csak változik a funkciójuk, esetleg a nevük is, bár a dokumentumok megőrzését és hoz-

záférhetőségét, valamint az információk hitelességét még mindig a könyvtárak biztosítják legmegbízhatóbban. Ebben a fejezetben olvashatunk a jövő könyvtárosáról, azokról az elvárásokról, amelyeket a felhasználó igényel az információs szakemberektől, akik képesek biztosítani a hatékony szolgáltatást, és képesek megfelelni a jövő kihívásainak. Tudni kell, hogy az internet nem helyettesíti a könyvtárat, de a könyvtári szolgáltatások fontos részét képezi, s még ennek a használatában is megmarad a könyvtáros közvetítő szerepe.

Fontos megállapítás, hogy a kormánynak aktív könyvtár- és információs politikát kellene folytatnia, „minthogy ezekre a célokra fordított pénzek – az oktatásügyhöz hasonlóan – hosszú távon bőségesen megtérülő befektetések” (57).

Beke Barnabásné a *Könyvtári és szakirodalmi tájékoztatási (dokumentációs) szabványok, szabályzatok* összefoglalására vállalkozott. Ennek a kötetnek – számomra – ez a legfontosabb és talán legújyszerűbb fejezete. Nagyon fontos a könyvtárosok számára a szakmába vágó nemzetközi szabványok ismerete. Főleg azoké, amelyek az átírássra, a transliterációra, a kiadói tevékenységre vagy a dokumentumok leírására vonatkoznak. Itt olvashatunk a Könyvtáros Egyesületek Nemzetközi Szövetségének (IFLA) szerepéről a szabványosításban, valamint más szervezetek (UNESCO, FID, NISO) tevékenységéről.

A harmadik fejezet *Kalauz a könyvtár- és tájékoztatóstudományi szakirodalomhoz* címen (Hegyközi Ilona összeállítása) ismerteti, milyen segédkönyvek állnak rendelkezésére az oktatóknak, a kutatóknak és a gyakorlati szakembereknek Magyarországon és külföldön. A hagyományos dokumentumtípusok mellett utalnak a szerzők a meglevő rögzített adatbázisokra (CD-ROM-okra) és az interneten elérhető honlapokra, webcímekre. „A kalauz igyekszik bemutatni a szóhajóhető dokumentumok műfaji, nyelvi és területi sokszínűségét és az információhordozók sokféleségét.” (113) Figyelembe vették azt is, hogy az ismertetett művek Magyarországon is hozzáférhetőek legyenek.

A segédkönyvek között összefoglaló művek (enciklopédiák, átfogó kézikönyvek, könyvtártnak), gyűjtemények (szöveggyűjtemények, konferenciaanyagok), terminológiai források, kurrens folyóiratok, bibliográfiák, eseménytárak, normatívák, szabályzatok, szabványok, címtárak, emlékkönyvek és egyéb hagyományos dokumentumok ismertetése található, továbbá hálózati források,

honlapok, linkgyűjtemények, webkatalógusok, on-line publikációk, elektronikus könyvtárak, levelezőlisták.

Bár mentegőznek a szerkesztők a lehetséges hibák miatt, mégsem hagyhatjuk szó nélkül, hogy míg a külföldi irodalom felsorolásával arra törekedtek, hogy minél nagyobb tájékozottságról adjanak számot, addig a határon túli szakirodalom csaknem teljesen kimaradt. A felsorolt kézikönyvek közül olyan alapozó művek maradtak ki, amelyek már évekkel ezelőtt elhagyták a sajtót, és megtalálhatók a magyarországi könyvtárakban is: vajdasági összefoglaló hungarika bibliográfiák, kurrens bibliográfia, irodalmi lexikon és egyéb művek. A könyvtáros folyóiratok közt sincs feltüntetve a *Vajdasági Könyvtári Hírlevél*, pedig ezt is ismerik az anyaországban, s nem mellékes, hogy van internetes változata is. Az elcsatolt területeken mostoha körülmények között voltak kísérletek, és születtek eredmények. Vajon ezeknek az eredményeknek nincs jelentősége az egyetemes magyar könyvtárügy számára?

A kézikönyvek használatát az ötödik kötetben közölt mutatók könnyítik meg. Ezek a mutatók kiterjednek mind az öt kötet valamennyi fejezetére. (A kötetek római számmal vannak megjelölve.) A névmutató csupán a személyneveket tartalmazza, az intézmények, szervezetek és földrajzi nevek a terjedelmes, megközelítőleg kétszáz oldalas (259–454.) tárgymutatóban találhatóak.

*

Összegezve: modern szemléletű, magas színvonalú, hasznos kézikönyv a *Könyvtárosok kézikönyve*, könnyed stílusban közérthető példákkal magyarázza az elvont elméleteket is. Függetlenül attól, hogy magas szintű elméleti ismereteket közölnek a kötetek (minden fejezet után hosszú irodalomjegyzéket sorolnak fel), kézbe vehetik nemcsak a könyvtárosok, hanem a könyvtárhasználók is. Új szemléletét tükrözi, hogy kitekint a világba. A szerzők külföldi példákkal is alátámasztották állításaikat, és az irodalomjegyzékekben is sok külföldi forrás kapott helyet. Úgy vélem, nemcsak könyvtárosok, hanem igényesebb könyvtárhasználók, kutatók is haszonnal forgathatják minden kötetét.

Egy pillanatra azért összeszorul a szívem: hol vagyunk mi? Elzártak bennünket a világtól? Azt hiszem, most már nem olyan lehangoló a helyzet, mint pár évvel ezelőtt. Csupán tudnunk kell, hogy ki lehet törni, ki kell törni ebből a zárt rendszerből! A „háló”

összeköt bennünket is a világgal, a tudás univerzumával. Eltűnnek a határok, nem lesznek provinciák . . . Akarni kell felnőni a látszólag elérhetetlenhez, meg kell teremteni hozzá a feltételeket. Közös erővel talán könnyebb lesz . . .

Végezetül, mint a könyv állandó használója (olvasója?), továbbra is korszerű szemléletét, a szakma magas szintű elméleti megközelítését tartom a kiadvány legfőbb erényének. Kifogásolom viszont, hogy bizonyos összefüggő részek más-más kötetbe kerültek. Az első kötetben olvashatunk a könyvtár gyűjteményéről, logikusan itt látnám a helyét a *különgyűjteményeknek* (a szerkesztők a harmadikba tették). A katalógusokról ugyancsak a harmadik kötetben olvashatunk rövid jellemzést, míg az osztályozási rendszerek: az egyetemes tizedes osztályozási rendszer, valamint a tárgyszavazás és a leíró katalogizálás a második kötetben van. Minden bizonnyal szemlélet kérdése. Kifogásolhatjuk az irodalomjegyzék válogatását. Mint minden válogatott bibliográfia, ez is szubjektív. Sorolhatnánk még a szemléletbeli különbségeket, de nem tesszük. Ehelyett üdvözljük a szerkesztők merész vállalkozását, hogy egy magas szintű, korszerű szemléletű elméleti összefoglaló szakkönyvvel gazdagították könyvtártudományi szakirodalmunkat.

A kézikönyvek értéke vitathatatlan. Olvasásakor két szempontból néztem: mint oktató és mint valamikori gyakorló könyvtáros. Tanárként kitűnő elméleti megközelítését értékelem a tudományok meghatározásától kezdve az információközvetítő dokumentumok ismertetésén keresztül az állomány bemutatásáig. Évek óta hiányoltam egy ilyen felépítésű könyvet, melyből az egyetemi hallgatók tájékozódhattak volna az információ szükségességéről, hozzáféréséről, felhasználásáról. Tudom, hogy nem volt céljuk a szerkesztőknek pótolni Vértesy értékes adattárát, de következetesebben kellett volna a forrásértékű alapműveket felsorolni. Tanárként ezt hiányolom. Hiszen az egyetemi hallgatókkal nem memorizáltatni akarjuk az összes kézikönyv adatát, hanem azt szeretnénk, ha tudnák, hol találják meg az adatokat.

Könyvtárosként is elfogadom az általános megközelítéseket, hiszen bármely könyvtártípusban dolgozik valaki, szüksége van ezekre az elméleti ismeretekre. Talán a gyakorlati helyzetek vázolója, a lehetséges megoldások még több segítséget adtak volna a mindennapi gondokkal küzdő könyvtárosok számára. Ha a vajdasági könyvtárosokra gondolok, ez mindenképpen nagy segítség

lett volna. Még akkor is, ha a szerkesztők elhatárolták magukat attól, hogy a különböző fejlettségi szintű könyvtárakat és ezeknek a problémáit figyelembe vegyék, s alkalmazkodjanak hozzájuk, jóllehet tudják, hogy egyesek még mindig manuálisan dolgoznak, számítógépet nem, vagy alig láttak, míg mások könnyedén használják a technika nyújtotta lehetőségeket.

(2001, 2003)

EGY KIADVÁNY TANULSÁGAI

*Tószegi Zsuzsanna: Multimédia a könyvtárban. –
Budapest : Akadémiai Kiadó, 1997. –
315 (CD-ROM-melléklettel)*

Tószegi Zsuzsanna *A digitális könyvtár mítosza* című tanulmányában olvashatjuk: „Vannak szavak, amelyek egyszer csak váratlanul megjelennek az életünkben. Először idegenül hangzanak, megbarátkozni is nehéz velük, ám később lehet, hogy unalmassá válnak, elkopnak a mindennapos használatban. Jaj annak a kifejezésnek, amelyiknél beáll a »vízcsap-effektus«! A túlsordulást egyhamar a feledés követi. Vajon ez lesz a sorsa a digitalizálásnak is? A digitális könyvtár is csak a perc-emberkének futó mániája, amely egyszer csak kimegy a divatból?”¹ Feltehetően volna ugyanezt a kérdést két évvel ezelőtt, csak más új kifejezéssel kapcsolatban, a *multimédiára* vonatkoztatva.

Ugyanebben a folyóiratban több cikk is foglalkozik a jövő könyvtárával, a számítógépnek a könyvtári munkában történő térhódításával is. A gyorsan fejlődő technika korában, már három-négy év múltán elavulnak a technológiák, olyan változások következnek be, hogy nehezen tudunk a fejlődéssel lépést tartani. (Kokas Károly észrevétele² fokozottan érvényes a számítógépekre alkalmazva.)

Míg a fiatalok aránylag gyorsan megbarátkoznak a számítógéppel és az általuk elérhető információk kutatásával, az idősebb nemzedék – eddigi tapasztalataim alapján – elzárkózik tőle. Úgy érzi: lekészt már valamiről. Inkább vállalja a technikai analfabetizmus bélyegét, minősítését . . . S a középnemzedék? Ők még nem adták fel a küzdelmet. Ők még megkísérelnek valahogy behatolni ebbe a tudásszférába is. Igyekeznek megismerni és alkalmazni valamennyire mindennapi munkájukban a gép kínálta lehetőségeket.

¹ *Iskolakultúra*, 2000, 4., 14.

² Kokas Károly: *Könyvtárak az ezredforduló után = Iskolakultúra*, 2000, 4., 3–9.

Ehhez a megismeréshez nyújt segítséget Tószegi Zsuzsanna könyve, a *Multimédia a könyvtárban*.

Erről a kiadványról szeretnék szólni, habár a könyv megjelenése óta csaknem három év telt el. Olvasóként írtam róla azon melegében, amint megkaptam.³ Most némi módosítással, felhasználóként szeretném értékelni.

A szerző előlíróban azt mondja könyvéről, hogy elsősorban a gyakorló könyvtárosoknak készült, „az ő számítástechnikai alap- és továbbképzésükhöz kíván segítséget adni”, de reményét fejezi ki, hogy „haszonnal forgathatják mindazok, akik közelebbi ismeretséget akarnak kötni a személyi számítógépekkel és különösképpen a multimédiával”. Ezt igazolták a gyakorlatban egyetemi hallgatóim, akikkel ez év májusában gyakorlati órán foglalkoztam a multimédiával általában és a kézikönyvvvel.

A kiadvány – a címnek megfelelően – valóban nem kizárólagosan hagyományosan (nyomtatott formában) közli az ismereteket, hanem CD-ROM melléklete szemléltető anyagul is felhasználható. Míg régebben felmerült bennem a kérdés: kinek és milyen tárgyhoz készült a mű, ma már tudom, olyan ismereteket tartalmaz, amelyek a mi oktatási rendszerünkben is használhatók. Maga a lemez alkalmas a nyelvi és írásos kommunikáció, valamint a művelődéstörténet szemléltetésére.

Határon túli (vajdasági) szemszögből nézve, a mi viszonylatunkban még mindig a nyomtatott közlésforma az elterjedtebb (szokványosabb?), ezért foglalkozom a kiadványnak ezzel a részével bővebben.

Az, hogy a szerző meghatározta, hogy könyvét elsősorban a gyakorló könyvtárosoknak szánta, nem jelenti, hogy mások számára nem hasznos útmutató. „A fejezetek felépítése lehetővé teszi, hogy a különböző felkészültségű olvasók azokat a részegységeket tanulmányozzák, amelyeknél be tudnak kapcsolódni: tehát az előképzettség nélküliek az alapvető számítástechnikai tudnivalóknál, a számítógépet jól ismerők a multimédia felhasználói oldalnál, a fejlesztésbe is belevágók pedig a multimédia-fejlesztő rendszereknél nyissák fel a tankönyvet.” (11) Hallgatóim viszonyulása is bizonyította ezt. Voltak, akik óra elején még idegenkedtek a számítógéptől, csak hosszas unszolás után sikerült őket a gép mellé ültetni, később már versengtek: ki van soron, s meg kellett növelni

³ *Hungarológiai Közlemények*, 1999, 3–4., 180–184.

a gyakorlati órák számát a rendes óraszámokon kívül, vagyis a szabad idejükből áldozták rá.

A könyv legelején a *könyvtárról és számítástechnikáról* szól a szerző, olyan könyvtárról, ahol a könyvtárosok is olykor idegenül érzik magukat, részben az új eszközök ismeretének hiányában, részben a könyvtárak átalakulása miatt a 21. század küszöbén. Ez az átalakulás az *elektronikus könyvtárban* érzékelhető, az on-line katalógusok világában, vagy ahogyan gyakran nevezik: a „falak nélküli könyvtárban”, ahol nincsenek megfogható, kézbe vehető dokumentumok, ahol egy új viszonyulás alakul ki a kommunikációban. Az ember–ember közötti párbeszéd mellett teret hódít az ember–dokumentum párbeszéd, s újabban lassan meghonosodik az ember–gép párbeszéd. Ehhez a párbeszédhez megfelelő eszközök kellenek. Ilyen az alapgép, az *illesztőegységek* (interfészek), vagyis a *képernyő* és a *billentyűzet, egér, hangkártya, mikrofon*. A multimédia világában ez utóbbiak nélkülözhetetlenek.

A címben található *multimédia* szó aránylag új kifejezésnek tekinthető nálunk, s jelentését gyakran ellentétes értelemben használják. A latin eredetű szó elemeire bontva a *multi-* előtag a szóösszetételben azt jelenti: *sok* – a *médium* (többes száma: *média*) pedig a *valami között, közbülső helyen található* jelentést hordozza, de inkább *közvetítőelem* vagy *információközvetítő közeg* értelemben használatos. Nem csupán képek, hangok, szövegek együttese, hanem az olvasó/használó információigénye is, amelyet a számítógép segítségével többféleképp jeleníthet meg: mozgókép, szöveg vagy hang formájában. A felhasználó tehát technikai eszköz igénybevételével ismeri meg a dokumentum tartalmát, a géppel olvasható állományokat. A szerző szerint több, de legalább két médium együttese kell a multimédiához. A médiumoknak tér- és időbeli dimenziói vannak. A térbeli helyzet lehet két- vagy háromdimenziós. Ehhez a helyzethez járul az időhöz való viszony, amely lehet:

- időfüggő vagy
- időfüggetlen.

Fontos követelmény a multimédiával szemben még, hogy egyes elemei bizonyos jelentésbeli összefüggéseik alapján össze legyenek kapcsolva, mivel a felhasználó a relációk mentén tud a műben keresni, navigálni. „Ezt a *nemlineáris összefüggésrendszert* nevezzük *hipertextnek*, illetve *hipermédiának*.” (41)

Az előbb ismertetett követelmények figyelembevételével tudnunk kell, hogy a multimédia mindenekelőtt minőségi, és nem

mennyiségi tényező. S hogy megvalósítható egyetlen számítógépen és hálózatra kapcsolt gépeken is. Az utóbbi években egyre gyakoribb a hálózati rendszer használata.

A számítógéppel és működésével kapcsolatos alapismeretek nagyon fontos fejezetei a könyvnek, bár számomra mégis a mágneses és optikai adattárolás volt egészen új, amelyet a multimedia-szabványok és hardvereszközök leírása követ. A hangkártyák típusainak megismerése után a CD-ROM-okról, a CD-ROM-technológiáról és -szabványokról olvashatunk. A CD-ROM (*Compact Disk – Read Only Memory*) készen vásárolható kompaktlemez, amelyre a készítő előre felvitt adatokat tárolt. Ezeket az adatokat a felhasználó később nem tudja módosítani, csupán lejátszani megfelelő lézer leolvasóval. A lejátszók ma már több sebességgel olvashatják a lemezt. A nagyobb sebességű leolvasók gyorsabb adatátviteli sebességet tudnak biztosítani. A kompaktlemezek használata nagyon népszerű az átlagos ismeretekkel rendelkező felhasználók körében is. A tanulás mellett a szórakozási igényeket is kielégíti. Ahhoz, hogy a CD-ROM-ok működjenek, telepíteni kell őket, attól függően mikor, milyen környezetben akarjuk használni. A telepítés, ha nem hozzáértő valaki végzi, olykor nemkívánatos jelenséget hoz magával. Megtörténhet, hogy újra kell installálni az egész operációs rendszert. Hasznos utasítás található a könyvben a telepítéshez, ami arra utal, hogy nem ritka jelenség a felhasználó számára néhány probléma, mint például az, hogy nincs megfelelő színekártya beépítve a gépbe, vagy nincs kellőképpen beállítva.

A *multimédia a könyvtárban* című fejezet rövid áttekintést nyújt arra vonatkozóan, hogyan lehet a hálózaton található elektronikus dokumentumok között tájékozódni, illetve milyen katalógusok, jegyzékek és egyéb segédletek alapján multimédia CD-ROM-okat beszerezni. Azok, akik még csak barátkoznak az új dokumentumtípussal, innen tudhatják meg, milyen lemezek jelentek meg, amelyek az iskolai tananyaghoz kapcsolódnak, mint például a *Politikai és gazdasági világtalasz*, az *Anyanyelvi könyvespolc* (amely tartalmazza a *Helyesírás szabályait*, a *Helyesírási kézikönyvtárat*, az *Idegen szavak és kifejezések kézikönyvtárat*, a *Szinonimaszótárat* és a *14 000 szavas értelmező szótárat*), vagy a *Verstár* a magyar líra klasszikusaival stb.

A kötet végén multimédia kiskönyvtár található, ahol a fogalmak betűrendben vannak felsorolva rövid magyarázattal. Nehéz meghatározni, milyen fogalmak kerüljenek be ilyen alapszótárba, mivel

a szerző nem veheti tekintetbe a különböző tudásszintű felhasználókat. Így bizonyára sokan vannak, akik egyes kifejezéseket feleslegesnek tartanak a mellékletben, viszont olyanok is akadnak, akik több szót hiába keresnek ezen a helyen, bár a könyvben előfordulnak.

Mielőtt áttérnénk a kötet CD-ROM-mellékletének ismertetésére, el kell mondanunk még valamit a könyv szöveges részéről. Tószegi Zsuzsannának sikerült elérnie azt, amit sok szakkönyv írója nem tudott megvalósítani. Könyve egyszerűen, olvasmányosan van megírva, nem rettent el a laikus olvasót az érthetetlen, ismeretlen számítógépes kifejezésekkel. Mégis szakszerű. A szerző érzi, milyen gondokkal küszködnek a számítógéppel ismerkedők, akiknek nincs különösebb technikai érzékük. Tehát nem a szakmai ismereteket keresik a könyvben, csupán a felhasználáshoz nélkülözhetetlen magyarázatok fontosak számukra. Az általánosan használt angol kifejezés mellett megtalálhatjuk a magyar szakszót is. Néha fordított a sorrend: előbb adja a meghonosodott magyar elnevezést, s mellette közli zárójelben az angolt. A felhasználók számára ez a rész szinte magában is megállja a helyét.

A könyv melléklete egy CD-ROM. Erről a mellékletről a könyvben *Függelék* címen mindössze néhány információt találunk: jelmagyarázatot a CD-ROM szövegét illusztráló, kiegészítő fájl(ok) szimbólumáról, és a melléklet tartalmát: *A tankönyv szövege hipertextben, Szép magyar könyvtárak* (részletek), *Képek az írás történetéből, A magyar nemzeti bibliográfia története, A magyar könyv története, Hogyan lett a könyv közkincs? A papír története.*

Magán a mellékleten, a CD-ROM borítóján nem ezek a címek vannak feltüntetve. Itt tartalmi azonosságot sejtünk, de a címek másként vannak megfogalmazva: *Magyarország műemlékkönyvtárai, Írástörténet, Könyvtörténet, A papírgyártás története . . .* Mi történhetett, melyik az igaz? Átnézve a lemezt meggyőződhetünk, hogy a könyvben van pontosan megjelölve a CD-ROM tartalma. Több van rajta, mint amennyit a lemez borítójának szövege jelzett. Mégis kevesebb, mint amire számítottunk . . . Talán a sok szép hagyományos írás- és könyvtörténetről szóló kiadvány után elvárjuk, hogy többet mutasson be a közlés forradalmaiból . . .

Sajnos, a lemezhez nem mellékeltek használati utasítást, így megszenvedtünk a telepítési gondoktól kezdve a felhasználás módjának kitanulmányozásáig. Hiányoltuk azt is, hogy az anyag összeállítója, szerkesztője nincs feltüntetve. Böngészés közben átvillant az agya-

mon, hogy talán jobban örültem volna, ha a könyvet hagyományos képanyag teszi gazdagabbá, színesebbé. De akkor nem lenne multimédia. Úgy látszik, nekünk még sokáig kell barátkoznunk az új megjelenési formákkal, hogy fenntartás nélkül el tudjuk fogadni a haladást. Korábban, amikor mások használták a gépet, már sokszor megcsodáltuk a képernyőn megjelenő színes, álló vagy mozgó képeket, csak amikor mi találjuk magunkat szemben az új technológiával, amikor a gyakorlati felhasználását kell elsajátítanunk és alkalmaznunk, akkor látjuk, hogy még sokat kell tanulnunk. Rájövünk, hogy még mindig szívesebben nyúlunk a megszokott formához, a könyvhöz, amelynek lapozása nem okoz fejtörést, és nem hagy cserben, ha véletlenül nem tudjuk a *böngészőt* használni a megfelelő módon, vagy nem tudjuk kinyitni a *munkafüzetet*.

Szeretnék még elmondani néhány észrevételt. Szerintem nem felel meg az elvárásoknak a képek minősége *A magyar könyv története* részben. Amikor a *Képes Krónika* vagy a gyönyörű Corvinákban levő *Trapezuntius* reprodukcióját megpillantottam, azt hittem az én számítógépemben van a hiba. Nem akartam elhinni, hogy az elmosódó kép így került a CD-ROM-ra. A színek is más tónusúak, mint ahogyan azt a meglevő gyönyörű hasonmás kiadásokból ismerjük. *A papír története* vonalas rajzokkal van illusztrálva, és a narrátor elmondja a papírkészítés technológiáját. Ha a szöveget megszakitjuk, nem folytathatjuk, nem ugorhatunk át egy részt, hanem előlről kell ismét végighallgatni az egészet. Az illusztrációs anyagot bemutatni lehet, kinyomtatni nem . . . Talán túlméretezettek az elvárásaink? . . .

Mégis örömmel nyugtázzuk, hogy végre rendelkezésünkre áll egy kézikönyv, amely megkönnyíti a nem szakemberek számára is a számítógép használatát, és idővel talán megbarátkozunk a multimédiával is (nem a lemez mellékletre gondolok, hanem általában). Ehhez még csak az szükséges, hogy a többi alapfeltétel is megteremtődjön. Legyen megfelelő számítógépünk hangkártyával, hangszóróval, CD-lejátszóval . . . és nem utolsósorban áram, megfelelő feszültséggel . . . S akkor még nagyobb lelkesedéssel böngészünk a kiadvány megjelenése óta napvilágot látott CD-ROM-ok anyagában, mint amilyen a *Bibliotheca Hungarica – Magyar könyvtárak* egy ezredév tükrében, vagy a *Múzeumi séták Budapesten* című, többnyelvű reprezentatív lemez. (Ezek a kiadványok már sokkal jobban sikerültek.)

Első írásom mostoha körülmények közt készült. Állandó áramszünetek között nem lehetett kellőképpen áttanulmányozni

a lemezt, inkább a szöveges rész kötötte le a figyelmemet. Most, amikor a használatban megéltem azt az élményt, amit a pusztán olvasás nem nyújthat, a felfedezés örömét, amikor a diákok olyan ismereteket „lapoztak” fel, amelyek idegenek voltak számukra, éreztem, hogy bizonyos értékítéleteim túl szigorúak voltak. Hiszen a mű értéke abban rejlik, hogy kiknek, mikor és mennyi újat tud adni. S Tószegi Zsuzsanna könyve még mindig ad többletet a használónak . . . (már nem is olvasót mondok!).

(Első változata 1999, a kiegészítő módosítások 2000)

KITARTÓ MŰVELŐDÉSTÖRTÉNÉS

Id. Szinnyei József emlékezete : Művelődéstörténeti és sajtótörténeti írásai / Összeállította, sajtó alá rendezte és a Szinnyei-bibliográfiát készítette Gazda István. – Piliscsaba : Magyar Tudománytörténeti Intézet, 2002. – 323

Id. Szinnyei József neve az utókor emlékezetében elsősorban a *Magyar írók élete és munkái* című tizennégy kötetes életrajzi lexikonja alapján maradt meg. A mű 1891 és 1914 között látott napvilágot. Az utolsó kötetet már fia, ifj. Szinnyei József rendezte sajtó alá apja kézíratai alapján. A mű alapeszméje – rögzíteni az írók életrajzi adatát és munkáinak jegyzékét – még a 19. században fogalmazott meg, de a 21. század kutatói számára is nélkülözhetetlen információforrás. Bizonyítja ezt az a tény, hogy reprint kiadása is megjelent, sőt autentikus szövege hipertextes változatban rögzített információforrásként CD-ROM-on¹ is. Ez utóbbi segítségével az életrajzokon belül rejtőző neveket is megtalálhatja a kutató. Szinnyei többi munkája a vajdasági könyvtárakban nehezen hozzáférhető. Ezt a hiányt részben pótolja az *Id. Szinnyei József emlékezete* című könyv.

Kozocsa Sándor bevezetője adatokat közöl Szinnyei József (1830–1913) életéről, s gazdag jegyzetanyaga forrásul szolgálhat az esetleges további kutatásokhoz. A kötet értékét számomra mégis id. Szinnyei József visszaemlékezései, művelődéstörténeti és sajtótörténeti írásai jelentik. A kötetet kiegészíti Szinnyei szakirodalmi munkásságának bibliográfiája, a sajtótörténeti fejezetekben szereplő folyóiratok címeinek és a személyneveknek a mutatója.

Visszaemlékezéseiből megismerhetjük, hogyan készült a *Magyar írók élete és munkái* című műve, és azt is, milyen körülmények között működtek a 19. század nagy könyvtárai. Munkájához az anyaggyűjtés kezdetét a magyar szabadságharc leveréséhez vezette vissza: „Az 1848–49-i dicső korszak lezajlásával mintha eltemették volna a nemzetet, nem hitt, nem remélt; önkéntelenül

¹ Arcanum, 2000

ragaszkodott egyedül megmaradt kincséhez, a nyelvéhez . . . Az 50-es évek elején is folytattam tehát olvasmányimat, jegyzeteket írtam belőlük, mert midőn beszélni nem lehetett, írásba foglaltam gondolataimat.” Főleg hírlapokat olvasott. Nemcsak magyarul, hanem németül, franciául, angolul és később tótul – ahogyan ő mondja. Mivel nem volt egyetlen könyvtárnak sem rendezett hírlaptára, életcéljául tűzte ki, hogy megteremti azt. Az Egyetemi Könyvtár hírlapállománya gyér volt, rendezetlen és fűtetlen kutatótermeiben csak a legelhivatottabb tudós használta. Hasonló volt a helyzet a múzeumi könyvtárban: „a sarokban garmadába főlhányva voltak a hírlapok, madzaggal összekötve csomagokban; ezeket én bontogattam ki poros, elsárgult mivoltukban és guggolva, vagy a félretolt könyvektől szabaddá tett asztalsarkokon dolgozva”. A múzeumi hírlapkönyvtár csak 1885-ben alakult meg. Maga Szinnyi rendezte az állományát, és igyekezett tervszerűen gyarapíttatni.

Munkamódszere is figyelmet érdemel, hiszen a füzetbe írt jegyzetelést hamarosan a cédulázás módszerével váltotta fel. Ezt a módszert Fáy András *Házi jegyzeteiben* olvasta, miszerint „az adatok feljegyzésére sokkal célszerűbb a cédula-rendszer; ez ugyan a papíros anyagot szaporítja . . . a munkát azonban megkönnyíti”. A *Magyar írók élete és munkái* megírásának a terve 1861-ben fogant meg benne. Arany János születésnapját sehol sem találta meg feljegyezve, még Toldynál sem. A költőhöz fordult levélben, arra kérve, hogy adja meg neki személyes adatait és külföldön megjelent munkáinak jegyzékét. Akkor ugyan még nem folytatta tervszerűen az adatgyűjtést, bár kicédulázta a hírlapok cikkeit, a könyvek címét, gyűjtötte az életrajzi adatokat, könyvészeti és irodalomtörténeti munkákat.

Az életrajzok írásánál nélkülözhetetlen forrásnak bizonyultak az aprónyomtatványok, pontosabban a gyászjelentések. „Nagy fáradsággal bár, de néhány év alatt gyűjtöttem 75 ezer példányt.” Ezeket szoros betűrendbe téve rendszerezte.

Szinnyi eredményesen dolgozott. Ennek a titka jó időbeosztása volt. „Reggel fél hét órákor íróasztalomnál ülök és este 10 óráig írok vagy olvasok, azonban két órai foglalkozás után mindig szünetet tartok; napjában háromszor a szabadban járok és ebéd után legalább is egy órát alszom, jóllehet éjjel mély álomnak örvelek. Mindez intézkedésem eddig sikeresnek bizonyult.” Időbeosztása mellett munkamódszere is megszívlelhető. „Minden reggel három és este szintén három 4-rét lapot írok. Ekkor, nehogy a hosszas

kutatással időt veszítsek, a céduláimra följegyzett forrásmunkákból a legújabbakat és a leghitelesebbeket veszem alapul . . . A cédulákra írt jegyzeteket, ha felhasználtattak, megjegyzem, nehogy ugyanazokat kétszer kutassam.” Okulni való az is, hogy feljegyezte a cédulákra, mikor adta át a nyomdának a kéziratát. Erre azért volt szüksége, mert egyes szerzők szóvá tették, hogy életrajzuk, vagy munkájuk kimaradt a kötetből, holott a nyomdába adás idején még nem is jelent meg semmilyen írásuk.

A *Magyar írók élete és munkái* című mű egyedülálló alkotás a világirodalomban is, s megjelenése óta senkinek sem sikerült egyedi vállalkozásként túlszárnyalnia. (A Matica srpska *Leksikon pisaca Jugoslavije* címen megindított nagy vállalkozása ilyen jellegű kívánt lenni. Ez kollektív munka volt, és torzóban maradt.) Míg méltatjuk és nagyra értékeljük ennek a műnek a jelentőségét, nem szabad megfeledkezni arról, hogy Szinnyei a hírlapokat repertorizálva tudta összegyűjteni azt a hatalmas anyagot, amit azután rendszerezett és közreadott. A repertóriumok készítése során kapott teljes képet a hírlapok keletkezéséről, s azok jellemzőiről a századok folyamán, pontosabban 1749-től 1873-ig. A hírlapirodalom fejlődéséről készült írásai is helyet kaptak a kötetben. Fontos szövegek ezek még akkor is, ha a Kókay György által szerkesztett könyv, *A magyar sajtó története I–II.* is feldolgozza ezt az időszakot. Kortárs kutató szemszögéből nézve másként értelmezhetjük a jelenségeket, a valóságot.

Szinnyei József megszállott kutató volt. Hatalmas munkabíráását tükrözi az emlékkötetben található, munkásságát feltáró személyi bibliográfia, amely időrendben közli a szerző írásait 1852-től 1914-ig. Cikkek, önálló kiadványok jelentek meg a neve alatt vagy álneven. Az álneveket feloldotta a bibliográfia készítője. Első írásai fordítások voltak. Legtöbbet franciából, de fordított angolból és németből is. A bibliográfia tételei annotáltak, ami fontos a kutatók számára. Későbbi írásaiból kiderül, hogy nem csupán a hírlapirodalom története érdekelte, hanem a színház, a komáromi színészet története is. Emellett naplójegyzeteiből is gyakran jelentetett meg részleteket, voltak szépirodalmi próbálkozásai és egyéb írásai.

Az *Id. Szinnyei József emlékezete* című kötet a nemzeti könyvtár alapításának kétszázadik évfordulójára jelent meg a Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtárának 26. köteteként. A példányszámról nem találtam adatot. Lehet, hogy kevés olvasó számára hozzáférhető. Pedig nagyon hasznos könyv a könyvtárosok,

bibliográfusok, művelődéstörténészek (különösen a sajtótörténettel foglalkozók) számára. Egyetemi és főiskolai hallgatók is okulhatnak belőle, ha megszívlelik Szinnyi munkamódszerét, rendszerességét, kitartását, elkötelezettségét. A Magyar Tudománytörténeti Intézet méltóképpen tisztelgett ezzel a kiadvánnyal a nemzet könyvtára előtt.

(2002)

EPILÓGUS HELYETT

VALLOMÁSFÉLE

„Nem fontos, hogy sok író legyen egy közösségben, de fontos, hogy sok olvasó legyen. Nem fontos, hogy te szövegezd meg a szépet és igazat; fontosabb, hogy megismerjed.”

Márai Sándor¹

Nem kaptam még díjat, nem tudom, hogyan kell átvenni, hogyan kell megköszönni. Közhelynek, szokványos szövegnek tűnhet, ha azt mondom: nagyon meglepődtem, amikor közölték velem, hogy az idei Szenteleky-díjat nekem ítélte a zsűri. Pedig igaz. A meglepetés perceiben azon töprengtem: mivel érdemeltem ki ezt a megtisztelő elismerést? Mivel a megindoklást nem olvastam el, azon elmélkedtem, mikor és miért is szoktak elismerést adni? Csupán néhány esetet említék:

– a pályakezdőnek, hogy alkotásra serkentsék (igazolja az idei Bazsalikom-díj),

– jelentős alkotás megjelentetésekor,

– avagy a pálya végén – életműért.

Úgy éreztem azokban a percekben, hogy valahogy nem tartozom egyik kategóriába sem. Az első csoportba semmiképpen sem – nem vagyok pályakezdő, az utolsóba se szeretnék még tartozni, hiszen még csak negyvenéves! vagyok (pontosabban leszek január 1-jén, ha a szolgálati éveimet vesszük figyelembe). Éppen annyi, mint a Magyar Tanszék, ahol a pályafutásom kezdődött, ahol az első könyvemhez indíttatást kaptam. Nem ihletet írtam, mert az adattárakat csupán megszállottan lehet készíteni, kitartóan, összeszorított fogakkal, hogy összegyűjtsük, feltárjuk a még ismeretlent. Ez inkább kihívás. Szükséglet, hogy minden nehézség ellenére, csak azért is: elkészítsük. Hogy megismertessük a mások által megszövegezett szépet és igazat az olvasókkal.

Az első könyvem (*A jugoszláviai magyar könyv 1945–1970*) esetében az abszolút nulláról indultam el. Miért néztem szembe a kihívással? Azt hiszem azért, mert tudtam, igény van az adat-

¹ *Füves könyv.* – Budapest : Helikon Kiadó, 1997. 124.

tárra, és éreztem: még össze lehet gyűjteni a könyvészeti adatokat a közelmúltra visszapillantva, később már nehezebb lesz. Ez beigazolódtott a *Vajdasági magyar könyvek 1918–1941* című kötetem készítésénél (1988), jóllehet ehhez volt kiinduló forrásom: Bori tanár úr 1968-ban megjelent könyve, *A jugoszláviai magyar irodalom története 1918-tól 1945-ig*.

Visszatérve a díjra helyesbíteni szeretném az első mondatomat. Kaptam azért már én is elismeréseket valamilyen formában. Annak tekintem a Szenteleky-díjat, amelyet a Magyar Tanszék kapott 1993-ban (akkor talán látványosabban tudtam örülni, mint most, pedig csak kevés részem volt abban, hogy kiérdemeltük) . . . Számomra elismerés, amikor a diákjaim a sikeres záróvizsga után bizonyítanak az életben, a munkahelyükön – itthon és külföldön . . . Amikor az olvasótáborokban a gyerekek kérdéseinek keresttűzésében a válaszokat adom, mert érzem, hogy figyelemmel hallgatnak . . . Vagy amikor egy pesti könyvesboltban az elárúsítónő felhívja a figyelmemet a saját könyvemre, mint nagyon hasznos, érdekes kézikönyvre . . .

Mit is kellene hát elmondanom? Talán azt, hogy eddig sem az elismerésért dolgoztam, s ezután is azt szeretném tenni, amit eddig tettem. A háttérből, csendben, észrevétlenül:

- folytatni az alapozó kutatásokat (a Forum-bibliográfia második kötete hamarosan sajtó alá kerül), egy tervezett sajtótörténeti adalékot, alkalmi személyi bibliográfiákat,

- megtanítani a diákjaimat olvasni, kutatni, a munkát becsülni (mások munkáját is), alkalmazni a tudásukat!

Hogy mit jelent számomra a díj? Azt hiszem, a könyvtáros szakma elismerését is. A vajdasági magyar könyvtárosok munkájának elismerését, akik a mostoha körülmények ellenére, találnak magukban elegendő erőt, hogy dolgozzanak, olvasókat toborozzanak, olvasókat neveljenek. A vajdasági magyar könyvtárosok negyedik szakmai tanácskozásán Zentán fokozottan éreztem ezt az összetartozást. Azt, hogy együtt örültek velem, azt, hogy kicsit a saját munkájuk megbecsülését is felfedezni vélték.

Szeretnék még valamit hozzáfűzni ehhez a vallomáshoz. Valamit, amit legszívesebben elfelejtenénk valamennyien. Egy viharos tavasz után, amely valamennyiünket megviselt testileg, lelkileg, amikor az én közismert optimizmusom is szertefoszlott. A mélyponton voltam, amikor minden értelmetlennek látszott, amikor a dolgok teljesen átértékelődtek. A valamikor kedves,

értékesnek vélt holmik felesleges kacatnak tűntek. Amikor úgy látszott, nincs értelme semminek, amit eddig csináltunk . . . nincs kinek, nincs miért . . . Nem tudtam dolgozni . . . S akkor valakik azt mondják: mégis csinálni kell, mégsem volt felesleges, amit évtizedek alatt papírra vettem . . . Azt hiszem, erről a mélypont-ról már elrugaszkodtam, hiszen hónapok óta ismét kutatok elfelejtett adatok után, vagy a meglevő feljegyzéseimet rögzítem, rendszerezem. S ha nagyobb lendülettel, néha talán a régi lelkesedéssel teszem ezt, talán hozzájárul a Szenteleky-díj is.

És Márai Sándor, aki arra tanított, hogy: „Egyetlen elégtétel (. . .) az életben: elvégezni azt a csendes, mellékes, de szakszerűen megmívelt munkát, amelyre hajlamaid és képességeid kijelöltek, nem menekülni e munka elől a hiú »szerep«-be, beérni azzal a megnyugvással, hogy munkád amennyire csak lehetett, pontos volt, s talán használt is az embereknek. Ez a legtöbb, amit az élet adhat.”²

Ugyancsak ő tanácsolja:

„Valahányszor kishitű leszel munkádban – s milyen gyakran megkísért a fáradtság, a csömör, a céltalanság kínzó érzése! Az önvád, hogy ez is csak hiúság, a homályos vágy, hogy jobb lenne hagyni mindent, csak a legszükségesebb, önfenntartó műveleteket végezni el, olvasni és élni, jeltelenül és nyomtalanul élni és múlni el! . . . Ilyenkor erősnek kell maradni . . . Tudnod kell, hogy mindenhez inkább van jogod, mint megszökni a munka elől, melyet kijelölt számodra a végzet.”³ Nos, nem akarok a munka elől megszökni, ezért folytatom. Úgy érzem, még sok megkezdett és megoldatlan feladat vár rám . . .

(1999)

² I. m. 86.

³ I. m. 112–113.

ADALÉK AZ ÍRÁSOKHOZ

A KUTATÓ MŰHELYÉBŐL

Sajtószabadságról nézetei egy rabnak = *Híd*, 1998, 3., 186–196.

Jókai Mór százkötetes nemzeti díszkiadása (1894–1898). Elhangzott 2000. október 1-jén a Becskereken tartott millenáris tanácskozáson = *Hungarológiai Közlemények*, 2003, 3., 78–84.

Sajtó és művelődéstörténet. Elhangzott Újvidéken, a Magyar Tanszék napján, 1997. október 23-án = *Tanulmányok*, 1997, 30., 13–23.

Sajtótörténeti visszapillantás. Elhangzott Újvidéken, a Magyar Tanszéken 1999. december 28-án a hetvenéves Bori Imre akadémikus tiszteletére rendezett tudományos tanácskozáson.

Kosztolányi a Hídban. Elhangzott Szabadkán, 2004. április 2-án a Kosztolányi Dezső tudományos tanácskozáson = *Üzenet*, 2004, 2., 63–67.

A Sinkó-életmű recepciója a magyar, a délszláv és az európai irodalomban. Elhangzott Újvidéken, a Magyar Tanszéken megtartott Sinkó-centenáriumon, 1998. október 5–6. = *Tanulmányok*, 1998 (1999), 31., 141–148.

Herczeg Ferenc a vajdasági köztudatban. Elhangzott Versecen, a Herczeg Ferenc tudományos tanácskozáson 2002. szeptember 21-én = *Hungarológiai Közlemények*, 2002, 3., 130–136. Ua. *Herczeg Ferenc-tanácskozások (1998–2002)*. – Újvidék : Atlantis, 2003. 143–152.

Az Országos Széchényi Könyvtár és a Magyar Tanszék könyvtára. Elhangzott Újvidéken, 2002. október 26-án, a Vajdasági Magyar Tudományos Társaság (MTT) szervezésében tartott tudományos konferencián = *Tanulmányok*, 2002, 35., 43–50. Ua. A

nemzet könyvtárának szerepe művelődéstörténeti életünkben.
– Újvidék : Atlantis, 2003. 80–87.

AZ OKTATÓ MŰHELYÉBŐL

A kutatás színtere a könyvtár. Elhangzott Újvidéken, 1999. december 11-én a Magyar Tudományos Társaság (MTT) szervezésében *A Magyar Tudomány Napja a Vajdaságban* címen rendezett konferencián = *Vajdasági marasztaló / Szerkesztette Gábrityné Molnár Irén és Mirnics Zsuzsa.* – Szabadka : MTT, 2000. 121–128.

Alkotás és könyvkiadás = Forrás, 2004, 6., 70–75.

Tematikus olvasótáborok. A Határon Túli Könyvtárosok ötödik nemzetközi tanácskozására (Sárospatak, 1999. május 29–30.) készült, ahova a bombázások miatt nem jutott el a szerző.

Szubjektív gondolatok három tételben. Elhangzott Budapesten az Országos Széchényi Könyvtárban a *Százéves a könyvtárképzés Magyarországon* címen, 1998. december 6-a és 9-e között rendezett nemzetközi tanácskozáson.

Hagyományos, vagy digitális dokumentumok? Elhangzott a külföldön élő magyar könyvtárosok találkozóján, amelyet Budapesten tartottak *Közös múlt, közös jelen* néven 2000. augusztus 17-e és 19-e között = *Vajdasági Könyvtári Hírlevél,* 2000, 7–8., 8–9.

Az új évezred kihívásai a könyvtárban és az iskolában. A balkáni országok könyvtárosainak Belgrádban megtartott második tanácskozására eredetileg szerb nyelven készült szöveg magyar változata. Elhangzott 2001. december 6-án = *Vajdasági Könyvtári Hírlevél,* 2001, 10–12., 2–4.

Gondolatok olvasóról, olvasásról, olvasmányról. Elhangzott Adán, a Szarvas Gábor Nyelvművelő Napokon, 2002. október 12-én = *Új Kép,* 2002. november–december, 6–9. Ua. *Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok.* – Ada, 2003. 69–81.

EMLÉKEK ÖSVÉNYÉN

Ki is volt Sinkó Ervin? Elhangzott az Újvidéki Rádióban 1998 októberében *Sinkó, az író és az ember* címen = *Tanulmányok,* 1998 (1999), 31., 174–176.

Élmény, szerep, hivatás. (B. Szabó György, a tanár, ahogyan látam). Elhangzott Becskeken, 2000. október 1-jén, a *Becske-rek híres emberei* című millenniumi rendezvényen.

A sokoldalú tanár. Elhangzott 2001. október 25-én, Újvidéken, a Matijevics Lajos Nyelvészeti Napokon.

ÉRTÉKEINKBŐL

Az újvidéki Magyar Tanszék könyvtárában értékként őrzött dokumentumokból rendezett, zömmel tanszék napi kiállítások megnyitói:

Folyóirataink nyomában. Elhangzott 1997. október 23-án = *Tanulmányok*, 1997 (1998), 30., 168–170.

Legújabb dokumentumainkból. Elhangzott 1999. október 22-én

A magyarság ezer éve. Elhangzott 2000. október 27-én = *Tanulmányok*, 2000 (2001), 33., 136–137.

Száz éve született Csuka Zoltán és Németh László. Elhangzott 2001. október 26-án = *Tanulmányok*, 2001, 34., 164–166.

A Tanárnő. (Penavin Olga). Elhangzott 2001. november 13-án, a Penavin Olga Egyetemi Nyelvészeti Napokon.

Kalangya 1932–1944. Elhangzott 2002. október 29-én = *Tanulmányok*, 2002, 35., 178–181.

Szenteleky, az ember és az író (1893–1933). Elhangzott 2003. október 24-én = *Tanulmányok*, 2003, 36., 176–178.

EGYÉB ALKALMI ÍRÁSOK

Hetvenéves a Híd. Elhangzott Újvidéken, 2004. június 11-én, a *Híd* jubileuma alkalmából rendezett kiállítás megnyitójaként = *Híd*, 2004, 8., 1125–1128.

A hitelesség igényével. (A Szenteleky-díjas Németh Ferencről). Elhangzott Szivácon a Szenteleky-díj átadásakor 2002. október 20-án.

Könyvtáratatás Moravicán. Elhangzott 2000. november 18-án.

A megismerés útján. Elhangzott a Kanizsai Írótáborban, 1997. szeptember 18-án.

Penavin Olga hagyatékáról. Elhangzott Szabadkán, 2002. március 8-án a Vajdasági Magyar Folklór Központ Penavin Olga tiszteletére rendezett emlékülésén.

KÖNYVEKRŐL

Új korszak, új szemlélet. (Könyvtárosok kézikönyve 1–3. kötet)
= *Hungarológiai Közlemények*, 2001, 3., 138–157.

Ua. (4–5. kötet) = *Hungarológiai Közlemények*, 2003, 3.,
109–113.

Egy kiadvány tanulságai. (Tószegi Zsuzsanna: *Multimédia a könyvtárban*). Elhangzott Sárospatakon a Határon Túli Könyvtárosok hatodik zempléni találkozásán, 2000. június 5–7. = *Hungarológiai Közlemények*, 1999, 3–4., 180–184.

Kitartó művelődéstörténész. (Id. Szinnyi József emlékezete) = *Hungarológiai Közlemények* 2002, 4., 112–114.

EPILOGUS HELYETT

Vallomásféle. Elhangzott Szivácon, 1999. október 28-án a Szenteleky-díj átvétele alkalmából = *Vajdasági Könyvtári Hírlével*, 1999, 4., 7–8.